

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI**

**İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE
TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1945-1960)**

Doktora Tezi

İlker CENDER

Danışman
Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

SAMSUN

2020

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE
TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1945-1960)

Doktora Tezi

İlker CENDER

Danışman

Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

SAMSUN

2020

TEZ KABUL VE ONAYI

İlker CENDER tarafından hazırlanan *İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)* başlıklı bu çalışma, 03.07.2020 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan : _____
Üye : _____
Üye : _____
Üye : _____
Üye : _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

____/____/____

Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

14 / 07 / 2020

İlker CENDER

ÖZET

İNGİLİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE

TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ (1945-1960)

İlker CENDER

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Doktora, Temmuz / 2020

Danışman: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Yirminci yüzyılın ilk yarısında düşmanlıktan müttefikliğe uzanan dinamik bir gelişim gösteren Türk-İngiliz ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel güç dengelerinde yaşanan değişim çerçevesinde yeni bir döneme girmiştir. İki dünya savaşının getirdiği ekonomik, askeri ve siyasi yıpranmışlık ile İngiliz yönetimi, soğuk savaş dinamiklerinin egemen olduğu savaş sonrası dönemde Avrupa'da ve Orta Doğu'daki çıkarları ve öncelikleri doğrultusunda Türkiye'ye karşı yeni politikalar geliştirmiştir. Türkiye ise her ne kadar savaşa aktif olarak dahil olmamışsa da, savaşın getirdiği birçok sosyal, ekonomik ve askeri yükü karşıladıktan sonra, yanı başında beliren Sovyet tehdidine karşı İngiltere ile olan ittifakında bir güvence aramıştır. İki ülkenin bölgesel konularda birbirlerine olan ilişkileri, her iki ülkenin ortak müttefiki haline gelen Amerika Birleşik Devletleri'nin dış politikalarından da etkilenmiştir. Bu etkileşim, Avrupa'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün ortaya çıkışı ile pekişirken, Türkiye ve İngiltere, Orta Doğu'da yine Amerika'nın geliştirdiği Kuzey Kuşağı Projesi çerçevesinde Bağdat Paketi'nde yeni bir ittifak kurmuşlardır. İki ülke arasındaki ilişkiler sadece dış gelişmelerden etkilenmekle kalmayıp, iç siyasi gelişmelerden de etkilenmiştir. İngiltere'yi İkinci Dünya Savaşı boyunca yöneten Churchill Hükümeti'nin savaş sonrası Avrupa düzeninin tespit edildiği Postdam Konferansı devam ederken iktidardan düşmesi ve Türk siyasi hayatına köklü bir değişiklik getiren 1950 seçimleri sadece iki ülkenin iç siyasi atmosferini değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda iki ülkenin dış politikalarına da yeni perspektifler kazandırmıştır. Türkiye'de Demokrat Parti Hükümeti, iktidara gelişinden hemen sonra daha aktif bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini verdi. Bu bağlamda, Kore'ye asker gönderilmesi, NATO üyeliği, Bağdat Paketi ve Kıbrıs sorununda Türkiye'nin proaktif bir tavır sergilemesi bu aktif dış siyasetin örnekleridir. Tüm bu örneklerde Türkiye'nin izlediği politikalarda İngiliz etkisini görmek mümkündür. Bu noktadan hareketle, bu çalışmamızda dünya siyasetinde dengelerin yeniden kurulduğu İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılından, Türk siyaset ve demokrasi hayatında büyük bir kırılmanın yaşandığı 1960 yılına kadar olan dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin nasıl bir gelişim gösterdiği; bu ilişkilere etki eden gelişmelerin neden-sonuçları ve Soğuk Savaş döneminin belirleyici aktörlerinden ve her iki ülkenin ortak müttefiki Amerika Birleşik Devletleri'nin iki ülke ilişkilerindeki rolü incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Dış politika, Avrupa, Orta Doğu, Soğuk Savaş.

ABSTRACT

ANGLO-TURKISH RELATIONS IN THE LIGHT OF BRITISH ARCHIVE DOCUMENTS (1945-1960)

İlker CENDER

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of History

Ph.D., July / 2020

Supervisor: Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU

Having experienced a dynamic progress from hostility to alliance throughout the first half of the twentieth century, the Anglo-Turkish relations entered a new era as a result of changes in the global balance of power after the Second World War. Exhausted socially, economically and militarily, the British Government developed new policies towards Turkey in Europe and the Middle East in the post-war era when the dynamics of the Cold War prevailed. Although Turkey did not participate in the war, she endured numerous social, economic and military burdens. When the war ended, Turkey faced with the Soviet threat, for which she sought her alliance with Britain. In the regional matters, the relations between the two countries were shaped by the foreign policies of The United States, which had already become a joint ally for both countries. This interaction was consolidated in Europe via The North Atlantic Treaty Organization on one hand and in the Middle East via the Baghdad Pact, which formed a new alliance for Turkey and Britain within the framework of The Northern Tier Project developed by The States, on the other hand. The relations between the two countries were not only affected by external developments but also by internal politics. The fall of the Churchill Government, which led the country during the Second World War, while the negotiations of Postdam Conference were proceeding and the general elections of 1950, which brought about fundamental changes in the Turkish political life, are examples of such developments. These developments in the internal politics of both countries opened new perspectives in their respective foreign policies. The Democrat Party Government, immediately after its accession, signalled for a more active foreign policy. The dispatch of troops to Korea, NATO membership, Baghdad Pact and the proactive attitude towards the Cyprus issue are examples of such active foreign policy pursued by the Democrat Party Government. The British effect can be clearly traced in all these examples of the Turkish foreign policy. In this regard, this thesis studies the progress of Anglo-Turkish relations from 1945 to 1960, the causes and results of the developments affecting this process and the role of the United States, a joint ally for both countries and a pre-dominant factor in the Cold War era, in these relations.

Key Words: Foreign policy, Europe, Middle East, Cold War.

ÖN SÖZ

“İngiliz Arşiv Belgelerine Göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)” adlı tez çalışmamın konusunun belirlenmesinde ve hazırlanması sürecindeki değerli katkılarından dolayı danışman hocam Prof. Dr. Bünyamin KOCAOĞLU’na teşekkürü borç bilirim. Ayrıca, doktora tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Fahri SAKAL ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet AYDIN’a verdikleri destekten ötürü teşekkür ederim.

Sevgileri ile yaşamım boyunca bana destek veren Annem, Babam ve Kardeşime minnettarım.

Tarih anabilim dalında yüksek lisans ve doktora çalışmalarımda beni destekleyen ve teşvik eden Eşim Ebru USLU CENDER’e göstermiş olduğu anlayış ve sabır için teşekkür ederim.

Son olarak, kişisel tarihimin en önemli sayfası olan ve tek bir gülümsemesi bile tarihin en karanlık sayfalarını aydınlatabilecek Sevgili Kızım Arya CENDER’e tüm varlığımla teşekkür ederim.

İlker CENDER

Samsun 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Problemi	2
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	4
3. Araştırmanın Yöntemi ve Yapısı	6

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON DÖNEMİNDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN İLK YILLARINA UZANAN DÖNEMDE TÜRK- İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1 Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönem	12
1.2 Birinci Dünya Savaşı	20
1.2.1 Irak Cephesi	38
1.2.2 Kanal Cephesi	41
1.2.3 Sina ve Filistin Cephesi	43
1.2.4 Çanakkale Cephesi	47
1.2.5 Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu	54
1.3 Milli Mücadele Dönemi	56
1.3.1 İstanbul'un İşgali	57
1.3.2 Anadolu'nun İşgali	61
1.4 İki Savaş Arası Dönem	70

1.4.1 Musul Sorunu	70
1.4.2 Montreux Konvansiyonu	72

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İNGİLİZ İTTİFAKI

2.1 İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk-İngiliz İlişkileri	76
2.2 İkinci Dünya Savaşı	78
2.2.1 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı	81
2.2.2 Türkiye'nin Savaşa Girmesi İçin Yapılan Baskılar	85

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET TEHDİDİ KARŞISINDA TÜRKİYENİN BATI BLOĞUNA ENTEGRASYON SÜRECİNDE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

3.1 Türkiye Üzerinde Sovyet Baskısı	98
3.2 Türkiye'nin Batı Bloğuna Entegrasyonu	109
3.2.1 Truman Doktrini	111
3.2.2 Marshall Planı	120

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE AVRUPA VE ORTA DOĞUDA GÜVENLİK ARAYIŞLARI

4.1 Türkiye'de İktidar Değişikliği	127
4.2 Türkiye'nin NATO'ya Katılımı	137
4.2.1 NATO'nun Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Pozisyonu	138

4.2.2 Demokrat Parti Dönemi NATO Üyeliği Çalışmaları	145
4.3 Bağdat Paktı	161
4.3.1 İngiltere'nin Bağdat Paktı'na Katılımı	171
4.3.2 Pakistan'ın Bağdat Paktı'na Katılımı	172
4.3.3 İran'ın Bağdat Paktı'na Katılımı	178
4.4 Kıbrıs Sorunu	183
4.4.1 Kıbrıs'ta İngiliz Yönetiminin Başlaması	183
4.4.2 Kıbrıs'ta 1950 Öncesi Genel Durum	185
4.4.3 Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkışı ve Çözüm Arayışları	188
4.4.3.1 Kıbrıs Sorununun Uluslararasılaştırılması ve Eoka Hareketi	189
4.4.3.2 İngiltere'nin Kıbrıs Politikasında Değişiklik ve Londra Konferansı	191
4.4.3.3 Lord Radcliffe Planı	200
4.4.4.4 Foot Planı	201
4.4.4.5 Türkiye'nin Kıbrıs Talepleri	203
4.4.4.6 Macmillan Planı	210
4.4.4.7 Zürih ve Londra Konferansları	212
SONUÇ	217
KAYNAKÇA	223
EKLER	240
ÖZGEÇMİŞ	255

GİRİŞ

Hiçbir sanatçı gününün yirmi dört saati boyunca kesintisiz biçimde yaratıcı olamaz; ürettiği tüm esaslı ve kalıcı yapıtlar sadece ve sadece o çok nadir esinlenme anlarında oluşur. Aynı biçimde, tüm zamanların en büyük şairi ve gösteri sanatçısı olarak karşısında hayranlık duyduğumuz tarihin yaratıcılığı da kesintisiz değildir. Goethe'nin saygıyla "Tanrı'nın gizemli atölyesi" olarak nitelediği tarihin akışı fazlasıyla gündelik ve sıradan olaylarla doludur. Sanatın ve yaşamın her alanında olduğu gibi burada da olağanüstü ve unutulmaz anlar çok nadirdir. Tarih, çoğunlukla bir zaman dizimcisi gibi kayıtsız bir tutarlılıkla, binlerce yılı birbirine ekleyen o devasa zinciri ilmek ilmek, olay olay örerek sadece; çünkü her gerilim bir hazırlık sürecini, her gerçek olay bir gelişim dönemini gereksinir.¹

Tarihin akışı bir taraftan insan faaliyetleri tarafından kesintisiz olarak şekillendirilirken, tarihin kendisi de insanın dünyadaki gelişimini aynı kesintisizlikle yapılandırmıştır. İnsanın, dünya üzerinde hakim konuma geldikten sonra kendi içerisinde hakimiyet mücadelesine girmesi kaçınılmazdı. Yerleşik hayata geçiş bir yandan tarımın gelişmesi gibi insanlığı ileriye götüren gelişmeler ile sonuçlanırken, diğer yandan da toplu halde yaşamaya başlayan insanlar arasında herhangi bir nedenden dolayı kendilerinin diğerlerinden üstün olduğuna ikna olmuş bir zümrenin yönetici bir sınıf olarak ortaya çıkmasına neden oldu. Bu yönetici sınıfın bugün itibarıyla Göbeklitepe'ye kadar izleri sürülen ilk yerleşik topluluklardan, günümüzün dijital ağlarla sarmalanmış devletlerine kadar aldığı kararlar, henüz tarihin insanın görmesine izin verdiği kadarını yazabilmiş tarihçiler için çözümlenmesi birçok etkene bağlı olan gizemlerdir. Bu kararlar, sıradışı eylemlerde bulunan sıradan insanlara aitti. Sıradışılıktan söz edildiğinde de tarihte, insanın dünya üzerindeki süresini sıfırlayan miladi takvimde yirmi yüzyıl geçtikten sonra iki büyük kıyım ile bir distopyanın ortaya çıkması kadar sıradışı çok az gelişme vardır. Dünyadaki insanları iki kutuba ayıran bu distopya da yine karar alıcı zümrenin eseri idi. Bu zümrenin içinde bulunduğu psikolojik durumun, dünyaya yansımaları da oldukça olasıydı. İki uç arasında sürekli değişkenlik gösteren bu yeni dünya düzeni, kendi içindeki iki uç arasında gidip gelen bir insanın yaşayabileceği komplikasyonların, kaygıların ve korkuların toplumlar tarafından da tecrübe edildiği bir iki uçlu

¹ Stefan Zweig, *İnsanlığın Yıldızının Yükseldiği Anlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 1.

bozukluk halidir. İki uçlu bozukluk, dünya genelinde görülen yaygın bir hastalık ve halk sağlığı sorunudur. Obezite ve metabolik sendrom gibi diğer önemli sağlık sorunları da, iki uçlu bozukluk hastalarında genel nüfusa göre daha sık gözlemlenir.² İki uçlu bozukluğun tarih üzerindeki izdüşümünde ise, İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonunda, sanki hep var olmuş gibi, başlayan Soğuk Savaş yer alır. Bu yeni savaşta, insanlar ve onların oluşturduğu toplumlar iki uçlu bir bozukluğa sürüklendi. Dünyaya hakim olma hırsı, iki uçlu bozukluğa eşlik eden obezite gibi bir doymamazlık halini ortaya çıkarırken; iki uçlu bozukluğun bir başka eşlikçisi olan metabolik sendrom da devletlerin kendi kararlarını almalarını bile engelleyen süper güç hırsları olarak dünya siyasetine yansdı.

Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin ana belirleyici kutuplar olduğu bu dönemde, Avrupa anakarasının batısında bir ada devleti olan İngiltere ile bu eski kıtanın güneydoğusundaki yarımadaı kaplayan Türkiye arasındaki ilişki, kimi zaman birbiri ile uyumlu kimi zaman da birbiri ile çatışan bir seyir izledi. Bu seyir, kendi tarihini belirleyen ve kendi tarihi tarafından belirlenen bir simbiyozdur.

1. Araştırmanın Problemi

On altıncı yüzyılda Avrupa'daki mezhep çatışmalarının ortasında başlayan Türk-İngiliz ilişkileri, takip eden yüzyıllarda iki imparatorluğun değişen öncelikleri, çıkarları ve amaçları çerçevesinde gelişti. Yirminci yüzyıla gelindiğinde bu değişim süreci daha da dinamik bir hal aldı. Öyle ki, yirminci yüzyılın başına kadar Osmanlı İmparatorluğu'nun ayakta kalmasını dış politikasının bir gereği olarak gören Britanya İmparatorluğu bu politikasını bırakıp, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay kapma yarışında en ön saflarda yer aldı. Dört yıl boyunca Avrupa merkezli olarak büyük bir yıkıma neden olan Birinci Dünya Savaşı, dünyada imparatorluklar devrini sona erdirirken, Britanya İmparatorluğu bu savaş sonunda ayakta kalabilen nadir imparatorluklardan birisi olarak dünya siyasetindeki ağırlığını devam ettirebildi. Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'nın yanında yer aldığı Birinci Dünya Savaşı'nı yenilgi ile bitirirken, sadece yenilgi ile karşı karşıya kalmayıp, parçalanma ve yok olma sürecini yaşadı. Büyük Savaşın galiplerinden birisi olarak ganimet peşindeki Britanya İmparatorluğu, bu yeni dönemde bir işgalci olarak Ön Asya'da geriye kalan Osmanlı topraklarını işgal eden diğer devletlere katıldı. Bu

² Özgür Korhan Tunçel, "Adipocytokines and Ghrelin Level of Bipolar Patients from Manic Episode to Euthymic Episode", *Nordic Journal of Psychiatry*, Vo.72, 2017, s. 150.

işgal dönemi, büyük bir imparatorluktan geri kalan topraklara sığınan Türk milletinin varoluş mücadelesine tanık oldu. İmparatorluğun kalbi olan İstanbulu işgal eden ana unsur olan İngiliz güçleri ile onların Anadolu'daki işgal için yönlendirdiği Yunanlara karşı girişilen Milli Mücadele, Anadolu'da ve Trakya'da yükselen yeni bir devletin doğumunu müjdeledi. Yıpranmış, yıkılmış ve tahrip edilmiş bir coğrafyada var olma savaşı veren bu yeni Cumhuriyet, Mustafa Kemal Atatürk liderliğinde kazandığı askeri mücadeleyi, diplomasi alanında da yürüttü. Diplomatik mücadelede de Türkiye'nin karşısında en güçlü rakip olarak yine Britanya İmparatorluğu yer aldı. Uluslararası alanda Lozan'da elde edilen diplomatik kazanımları, içeride üstesinden gelinmesi gereken ekonomik, sosyal, siyasal ve askeri zorluklar takip etti. İki savaş arası dönemde, Türk-İngiliz ilişkileri, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği düşmanlıkların ve sorunların karşılıklı olarak aşılmaya çalışıldığı bir rehabilitasyon yaşadı. İkinci Dünya Savaşı ise, tarihin akışındaki en büyük kırılmalardan birisi olarak, dünya düzenini tamamen değiştirdi. Bu değişim, Türk-İngiliz ilişkilerinde devam etmekte olan olumlu seyri daha da pekiştirici bir rol oynadı.

Bu noktadan hareketle, bu tez çalışmasının araştırma problemi "Türk-İngiliz ilişkileri 1945 ile 1960 yılları arasında nasıl bir gelişim izlemiştir?" sorusudur. Bu bağlamda çalışmamızda, söz konusu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin nasıl geliştiği, bu ilişkilere etki eden gelişmelerin neden ve sonuçları ile birlikte Türk-İngiliz ilişkilerinin dünya siyasetinde oynadığı rol de incelenecektir.

Tez çalışmamız, İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı ile Türk siyasi tarihinde önemli bir kırılmanın yaşandığı 1960 yılı arasındaki dönemi kapsamaktadır. İkinci Dünya Savaşı, dünyada söz konusu döneme kadar etkili olan siyasi yapıyı tamamen değiştirmiş ve Amerika Birleşik Devletleri ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni dünya siyasetinin en önemli aktörleri haline getirmiştir. Küresel düzeyde bu değişiklikler yaşanırken, İngiltere ve Türkiye'de de önemli siyasi gelişmeler olmuştur. Henüz İkinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri olan Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği, Fransa ve İngiltere arasında savaş sonrası dönemi şekillendirecek olan Postdam görüşmeleri devam ederken Winston Churchill'in iktidardan düşmesi ve yerine İşçi Partisi lideri Clement Attlee'nin başbakan olması İngiltere'de büyük bir değişimi işaret ediyordu. Türkiye'de ise, ülkenin Batı'ya entegrasyonunun bir parçası olarak demokratik atılımlar hız kazandı ve çok partili hayata geçiş süreci başladı. İngiltere, iki dünya savaşının getirdiği

ekonomik ve askeri yükler nedeniyle, savaş sonrası dönemde önceki dönemlerin süper gücü statüsünden çok uzak olsa da, hala sahip olduğu denizaşırı topraklar ile küresel bir güç konumundaydı. Bu küresel konum, takip eden yıllarda Avrupa’da ve Orta Doğu’da meydana gelecek gelişmeler ile gittikçe zayıflayacak; Amerika’nın Avrupa ve Orta Doğu’da giderek yerini alması ile de ortadan kalkacaktı. Türkiye ise, savaşın hemen ardından kuzey komşusu Sovyetler Birliği’nin üzerinde kurduğu baskı ile Amerika’nın liderliğindeki batı Bloğu’na yaklaşmak zorunda kaldı. Bu blok içerisinde de, Türkiye açısından İngiltere başlangıçta en az Amerika kadar önemli bir rol üstleniyordu. İki ülke arasında Avrupa savunma sistemindeki ortaklık, Orta Doğu’da ve Doğu Akdeniz’de kesişen çıkarlar ile giderek daha da pekişti. İki ülke arasındaki ilişkilerin en yoğun şekilde yaşandığı konulardan birisi olan Kıbrıs sorusunda, nihai bir çözüme ulaşılan 1960 yılı Türk dış siyasetinde ileri doğru önemli bir adımı temsil ederken, aynı yıl içerisinde iç siyasette yaşanan kırılma, yeni yeni gelişmekte olan Türk demokrasi sürecini geriye doğru savuran büyük bir dalga etkisi yarattı.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

“İngiliz Arşiv Belgelerine göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)” adlı tez çalışmamız, 1945 ile 1960 yılları arasında Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkileri analiz etmek suretiyle Türk-İngiliz ilişkilerini inceleyen çalışmalara katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çalışmamızda İngiltere’nin başkenti Londra’da bulunan İngiliz Ulusal Arşiv’inde incelenen belgelerin sunduğu veriler ışığında Türk-İngiliz ilişkilerine söz konusu dönemde etki eden gelişmelerin, bunların neden ve sonuçlarının, iki ülke ilişkilerinin gelişiminde rol oynayan bölgesel ittifakların ve iç dinamiklerin incelenmesi amaçlanmaktadır.

Türk-İngiliz ilişkilerinin farklı dönemlerini inceleyen birçok akademik çalışma bulunmaktadır. Ancak, 1945 ile 1960 yılları arasında iki ülke arasındaki ilişkileri bütüncül olarak inceleyen tez çalışması bulunmamaktadır. Bu dönem içerisindeki daha kısıtlı zaman aralıklarını ve tekil gelişmeleri ele alan tez çalışmaları mevcuttur. Türk-İngiliz ilişkilerinin Demokrat Parti dönemini (1950-1960) inceleyen yüksek lisans tezinde Ömer Metin, sadece İngiliz Dışişleri Bakanlığının sınırlı sayıda yıllık raporlarından elde edilen bilgileri kullanırken, daha çok kitaplar ve süreli yayınlardan

faydalanmıştır.³ Bir başka yüksek lisans tez çalışmasında da Semra Çifci, Türk-İngiliz ilişkilerinin 1945-1950 yılları arasındaki durumunu Türk basınına yansıyan hali ile incelemiştir.⁴ Tez çalışmamızın kapsadığı dönemde Türk-İngiliz ilişkileri açısından önemli tekil gelişmeler hakkında yapılan tez çalışmaları da bulunmaktadır. Örneğin, Yusuf Turan Çetiner 1955 tarihli Bağdat Paktı üzerine bir yüksek lisans tez çalışması yaparken⁵, Eftal Irkıcıtal 1945-1960 arası dönemde İngiltere'nin Kıbrıs politikalarını İngiliz Ulusal Arşivi'nden Kabine, Savunma, Sömürge, Dışişleri ve Hazine Bakanlıklarına ait belgeler ışığında incelemiştir.⁶

Bu çalışmalara ilaveten Birmingham Üniversitesi'nde tamamladığı doktora tezini kitaplaştıran Mustafa Bilgin'in, 1945-1953 yılları arasındaki Türk-İngiliz ilişkilerini Orta Doğu bağlamında ele alan kitabı bulunmaktadır.⁷ Söz konusu eser İngiliz Ulusal Arşivi'nden kapsamlı bir şekilde faydalanırken, bağlamı Orta Doğu ile sınırlıdır ve kapsadığı dönem açısından İngiltere'nin Orta Doğu planlarının başarısızlığa uğradığı 1953 yılı ile sona ermektedir. Benzer şekilde Behçet Kemal Yeşilbursa'nın "Orta Doğu'da Emperyalizm: İngiltere ve Amerika'nın Orta Doğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)" adlı kitabı Türk-İngiliz ilişkilerini Orta Doğu'daki Amerikan ve İngiliz savunma projeleri bağlamında ele almaktadır.⁸

Bu çalışmalardan da anlaşılacağı üzere, Türk-İngiliz ilişkilerinin 1945-1960 arasındaki dönemi kısıtlı zaman aralıkları veya tekil gelişmeler bağlamında ele alınmıştır. Bu açıdan, tez çalışmamız konusu ve zaman sınırlandırması bakımından Türk-İngiliz ilişkileri üzerine yapılan önceki çalışmalara katkıda bulunur niteliktedir.

"İngiliz Arşiv Belgelerine göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)" adlı tez çalışmamız üç varsayım üzerine temellendirilmiştir. Bunlardan birincisi, Türk-İngiliz ilişkileri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında savaş öncesindeki işbirliği çerçevesinde devam etmiştir. Tezimizin ikinci varsayımı, Soğuk Savaş döneminin belirleyici

³ Ömer Metin, *Demokrat Parti Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2006.

⁴ Semra Çifci, *Türk-Basınında Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Manisa 2019.

⁵ Yusuf Turan Çetiner, *The Baghdad Pact An Anglo-American Quest for Policy in the Middle East*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

⁶ Eftal Irkıcıtal, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.

⁷ Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey In The Middle East*, Tauris Academic Studies, London 2007.

⁸ Behçet Kemal Yeşilbursa, *Orta Doğu'da Emperyalizm: İngiltere ve Amerika'nın Orta Doğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)*, Sentez Yayınları, Bursa 2017.

unsurlarından olan Amerika Birleşik Devletlerinin dış politikaları Türk-İngiliz ilişkileri üzerinde etkili olmuştur. Son olarak da, Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler iki ülkenin bölgesel savunma ihtiyaçları ve çıkarları tarafından şekillendirilmiştir. Bu varsayımlardan hareketle tezimizde, 1945 ile 1960 yılları arasındaki dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin bölgesel ve ulusal çeşitli gelişmelerden etkilendiği; bu etkileşimin sadece iki ülke arasındaki ilişkileri etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda küresel siyasette de yansımaları olduğu savunulmaktadır.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Yapısı

Tez çalışmamızda birinci ve ikinci elden kaynaklardan elde edilen veriler kullanılmıştır. Faydalandığımız birincil kaynak olarak, İngiliz Ulusal Arşivi'nde incelediğimiz belgelerden elde edilen veriler bulunmaktadır. Burada yaptığımız araştırma sonucu elde edilen belgeler, nitel araştırma yönteminin bir formu olan belge analizi ile değerlendirilmiştir.

Nitel araştırma insanların yaşam tarzlarını, öykülerini, davranışlarını, örgütsel yapıları ve toplumsal değişmeyi anlamaya dönük bilgi üretme süreçlerinden biridir. İstatistiksel veri analizine dayalı nicel araştırmanın aksine nitel araştırma, insanların olaylara ne tür anlamlar yükledikleri, diğer bir deyişle olayları nasıl niteledikleri sorusuna cevap aramaktadır. Nitel araştırmayı insanın, kendi sırlarını çözmek ve kendi çabasıyla biçimlendirdiği toplumsal sistemlerin derinliklerini keşfetmek üzere geliştirdiği bilgi üretme yollarından birisi olarak tanımlamak mümkündür. Belge incelemesi ise araştırmacının araştırma konusu ile ilgili olduğunu düşündüğü kimi belgeleri, örneğin günlük, anı defteri, mektuplar, alan notları vs, analiz etme sürecidir.⁹

“A Matter of Record: Documentary Sources in Social Research” adlı eserinde, John Scott, belgelerin sosyal araştırmalarda kullanımını kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Kitabının “Kaynak Belgeleri Değerlendirme” adlı bölümünde, Scott kaynak olarak belgeleri kullanırken başvurulabilecek bir dizi kriter belirlemiştir. Bunlardan birincisi “orijinalliktir”. Orijinallığı daha sonra “gerçeklik” ve “yazarlık” olarak genişletmektedir. Gerçeklik, orijinal bir belge ile kopyası arasındaki ilişkidir çünkü bir kopya çeşitli şekillerde orijinali yanlış temsil edebilir; özellikle de el ile

⁹ Murat Özdemir, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, 2010, s. 325-328.

kopyalanmışsa. Bir belge gerçek olarak tespit edildikten sonra, araştırmacı bu belgeyi üretenlerin kimliğini doğrulamalıdır. Bu da “yazarlık” sorusudur. Belge üzerinde belirtilse dahi, belgeyi gerçekte kimin ürettiği bazen net olmayabilir. Bu genellikle kolektif olarak üretilmiş olarak görülen örgütsel belgeler için geçerlidir. Scott’ın ikinci kriteri ise “güvenilirliktir”. Güvenilirlik, bir belgenin içeriğinin ne derece bozulmuş olduğunun değerlendirmesidir ve “doğruluk” ve “kesinlik” ile daha da genişletilebilir. Bir belgenin doğruluğu açısından Scott, söz konusu belgenin üretimine dahil olabilen güdüler, çıkarları ve ön yargıları vurgular. Doğruluğa ilave olarak, belgeyi aktaran kişinin ve aktarılan olayların zaman ve mekan olarak yakınlığı üzerine temellenen doğru aktarma ihtimali de tahmin edilmeye çalışılmalıdır. Üçüncü kriter ise belgelerin “temsil edilebilirliğidir”. Bu kriter, başvuru belgenin ilgili belgelerin toplamını temsil edip etmediğidir ve temsil kapasitesi bulunmayan bir seçki dahi kullanılsa bile, araştırmacı incelenen belgelerin ne dereceye kadar temsil edilebilir olmadığını bilmek durumundadır. Dördüncü ve son kriter ise “anlamdır”. Belgeleri incelemenin nihai amacı, bir anlama ve belgenin içeriğinin önemine ulaşmaktır. Anlam ile ilgili buradaki sorun iki seviyede ortaya çıkmaktadır: Gerçek anlam ve yorumlayıcı anlam. Gerçek anlam, kişinin orijinal yazar tarafından kullanıldığı şekli ile dili, kelimeleri ve çeşitli alışlageldik anlamları anlamasına bağlı olarak metnin birincil anlamını anlamasıdır. Yorumlayıcı anlam ise, araştırmacının gerçek anlamları, metni bir bütün olarak değerlendirmek üzere üretildikleri bağlamlar ile ilişkilendirdiği yorumbilim sürecinin bir son ürünüdür.¹⁰

Tezimizin birincil kaynağını oluşturan ve İngiliz Ulusal Arşivi’nde incelenen belgeler yukarıda anılan kriterlerin tamamına sahiptir. Bu belgelerin içeriği yorumlanmak suretiyle analiz edildikten sonra tez çalışmamızda kullanılmıştır. Kullandığımız belgeler İngiliz Dışişleri Bakanlığı’nın 1945 ile 1960 yılları arasında oluşturduğu yazışmaları kapsamaktadır. Bu yazışmalar arasında mektuplar, telgraflar, notlar, notalar, diplomatik muhtıralar, Avam Kamarası görüşmeleri ve bakanların yabancı ülke büyükelçileri ile yaptığı görüşmelerin metinleri yer almaktadır. Bu belgelerin analizi ile birlikte ikincil kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılarak, Türk-İngiliz ilişkilerinin 1945 ile 1960 yılları arasındaki gelişimi ortaya konmuştur.

¹⁰ Paul Ten Have, *Understanding Qualitative Research and Ethnomethodology*, Sage Publications, London 2004, s. 92.

“İngiliz Arşiv Belgelerine göre Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1960)” adlı tez çalışmamız Giriş ve Sonuç kısımları dışında dört bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm’de Türk-İngiliz ilişkileri, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminden Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarına kadar olan dönemde değerlendirilerek, iki ülke arasındaki ilişkilerin arka planına dair bilgiler verilmektedir. İngiltere’nin Osmanlı İmparatorluğu’na karşı izlediği politikanın yirminci yüzyılın başında dramatik bir değişim geçirdiği görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu’nun mevcudiyetini Orta Doğu ve Avrupa’daki dengeler açısından hayati öneme sahip olarak gören İngiliz politikası bu dönemde değişmiş ve İngiltere de Osmanlı’nın paylaşılması planlarına katılmıştı. Birinci Dünya Savaşı’nda Avrupa güçlerinin birbirine düşman iki blok etrafında toplandığı bu süreçte, İngiltere İtilaf Devletleri’nin lider devletlerinden biriyken, Osmanlı İmparatorluğu Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın yanında yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı boyunca birçok cephede çatışmaya giren iki imparatorluk, Büyük Savaşın getirdiği yıkımlarla karşıya karşıya kalmıştı. İngiliz İmparatorluğu açısından bu yıkımın tazminatı olacak şekilde Osmanlı İmparatorluğu’ndan pay alma yarışına katılma doğal bir ganimet gibi görünüyordu. Bu açıdan İmparatorluğun başkentindeki İtilaf Kuvvetleri’nin lider pozisyonu ile İngiltere Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılış sürecinin etkin devletlerinden birisi oldu. Birinci Dünya Savaşı Osmanlı İmparatorluğu’nun önce yenilgisini, sonra da yıkılışını beraberinde getirirken, Türk Milli Mücadelesi bu yıkımın sonuna eklemlenerek, yeni bir Türk devletinin başlangıç noktasını işaret etti. Mustafa Kemal liderliğinde örgütlenen Türk milleti, büyük oranda Anadolu’da İngiliz yönlendirmesi ile ilerleyen Yunan kuvvetlerine karşı kazandığı Kurtuluş Savaşı sonucu Türkiye Cumhuriyeti’ni kurdu. Türkiye Cumhuriyeti, sadece savaş alanlarında kazanılan mücadeleler ile değil, kuruluşunu takip eden diplomatik, askeri ve ekonomik mücadeleler ile de karakterize oldu. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları arasındaki dönemde, Türk-İngiliz ilişkilerinin seyri, normalleşme yönünde ilerledi. Musul sorununun 1926’da çözülmesi ve 1936’da Boğazlar rejiminin yeniden tespit edilmesi bu süreçte yaşanan gelişmelerdi.

Tez çalışmamızın İkinci Bölümü’nde Türk-İngiliz ilişkilerinde yakınlaşma dönemi ele alınmaktadır. İkinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesinde yaşanan bu yakınlaşma dönemi İkinci Dünya Savaşı’nın ilk günlerinde imzalanan ve Türkiye ve İngiltere’yi müttefik haline getiren Türk-İngiliz-Fransız İttifakı ile iyice pekişti.

İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin Alman saldırganlığına karşı bir denge unsuru olarak kullandığı bu İttifak, Türkiye'nin savaş boyunca ekonomik ve askeri destek sağladığı bir mekanizma işlevi de gördü. Bu ittifak sadece savaş dönemini kapsamakla kalmayıp, savaş sonrasındaki Türk-İngiliz ilişkilerinin de temelini oluşturdu. Bu ittifak çerçevesinde Türkiye, Almanlara karşı Balkanlar üzerinden ikinci bir cephenin açılması yönünde birçok baskıya maruz kalmasına rağmen, savaşa fiilen girmeden bu zorlu dönemi atlatabildi.

Türkiye'nin Sovyet tehdidi karşısında Batı Bloğuna entegrasyon sürecinin analiz edildiği Üçüncü Bölüm'de, Soğuk Savaşın ortaya çıkış süreci ve bu dönemin hemen başında Türkiye'nin Sovyetler karşısında kendi soğuk savaşını nasıl yaşadığı incelenmektedir. Amerika ve İngiltere'den destek taleplerinin geri çevrildiği ve tek başına Sovyet tehdidine karşı koymak durumunda kaldığı bu dönemde Türkiye, Sovyetler'in Boğazlar'da üs ve Doğu Anadolu'da toprak taleplerini geri çevirdi. Sovyetler Birliği'nin Avrupa ve Balkanlar'da komünizmi yayma politikasının Amerika Birleşik Devletleri tarafından uluslararası bir tehdit olarak görülmeye başlandığı 1947 yılından itibaren ise, Türkiye Sovyet tehdidi karşısında Amerika ve İngiltere'nin desteğini görmeye başladı. Bu çerçevede Truman Doktrini ve Marshall Yardımı ile Türkiye Batı Bloğuna entegrasyon sürecine girmiş oldu.

Tezimizin Dördüncü Bölümü, Demokrat Parti dönemi Türk-İngiliz ilişkileri çerçevesinde Avrupa ve Orta Doğu'da güvenlik arayışlarını ele almaktadır. Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunun bir parçası olarak demokratikleşme adımlarının atılması sonucu, ilk kez gerçekleştirilen çok partili seçimlerde Celal Bayar liderliğindeki Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi, Türk siyasi hayatında bir dönüm noktasıdır. Bu iktidar değişikliği ile Celal Bayar cumhurbaşkanı olurken, Adnan Menderes 1960 yılına kadar sürecek on yıllık dönemde kesintisiz olarak başbakanlık görevini üstlenecekti. Demokrat Parti'nin iktidar gelişi ile Türk Dışişlerinin daha aktif bir dış siyaset izleyeceği daha ilk günlerden kamuoyuna açıklanan bir durumdu. Bu aktif dış siyasette ilk hedef, Türkiye'nin kuruluşunda yer almayı oldukça istediği NATO'ya tam üyelikti. Türkiye, bu talebinde İngiliz hükümeti ile de yakından temas halinde oldu. Amerika ve İngiltere nezdinde bu amaçla gerçekleştirilen diplomatik girişimlere ilaveten Kore Savaşı'na asker gönderme de dahil olmak üzere büyük gayret gösteren Menderes hükümeti, 1952 yılını başında bu amacına ulaştı ve Türkiye, kendi güvenliği açısından büyük önem verdiği Kuzey Atlantik Antlaşması

Örgütü'ne üye oldu. Türkiye'nin NATO üyeliği, Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunun daha da sağlamlaştığı bir hamle oldu. Türkiye'nin NATO üyeliği ile Sovyetler Birliği'nin çevrenmesi projesinde Avrupa'nın güneydoğu kanadı tamamlanırken, Sovyetler Birliği'nin güney kanadını kapsayan bölgenin de çevrenmesi önem arz ediyordu. Bu bağlamda Amerikan hükümetinin geliştirdiği Kuzey Kuşağı projesi kapsamında önce Türkiye ile Irak arasında başlayan, sonrasında İngiltere, Pakistan ve son olarak İran'ın katıldığı Bağdat Paktı büyük önem taşıyan bir paktti. Bağdat Paktı kuruluşunu izleyen dönemlerde üye ülkelerin iç siyasette yaşadıkları karışıklıklardan ve Sovyet etkisinden büyük ölçüde etkilense de, tesis edildiği dönemde bölgenin güvenliği açısından oldukça önemli bir gelişme idi. Türk-İngiliz ilişkilerinde Orta Doğu'yu ilgilendiren konulardan birisi de, coğrafi olarak Orta Doğu'nun giriş kapısı niteliğinde olan Kıbrıs'tı. Kıbrıs'ı on dokuzuncu yüzyıl sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan fiili olarak devralan İngiltere, Ada'yı Orta Doğu'daki ve Hindistan'daki hakimiyetinin önemli bir etkeni olarak görüyordu. 1950 yılına kadar Ada'da etkin pozisyonda olan İngiliz yönetimi, İkinci Dünya Savaşı sonunda küresel anlamda yaşadığı gerilemeyi, burada da yaşadı. İngiltere'nin sömürgelerini idare etmede yaşadığı ekonomik zorluklara, Amerikan hükümetinin sömürgeler konusuna soğuk bakması da eklenince, Ada'daki Rum nüfus arasında ayrılıkçı hareketler başladı. Bu hareketler karşısında başlangıçta katı bir tutum sergileyen İngiliz yönetimi, 1955'ten itibaren politikalarında değişikliğe gitti. Bu döneme kadar olan süreçte, İngiliz müttefikinin politikalarını destekleyen Türkiye, İngiliz yönetiminin Ada'dan ayrılacağına işaretlerini gördükten sonra, daha aktif bir Kıbrıs politikası izledi. Bu politikanın temel hedefi, Ada'da fiziksel sınırların çizilmesi ve böylece Türk ve Rum toplumları arasında meydana gelebilecek çatışmaların önlenmesiydi. Rum ve Yunanların enosis ve self-determinasyon talepleri gibi Türklerin de taksim ve Türkiye'ye Ada'da üs verilmesi talepleri İngilizler tarafından reddedildi. Bu dönemde, İngiliz hükümetinin Ada'ya çözüm olarak sunduğu planlar hem Türk hem de Rumlar tarafından reddedilirken, Yunanistan Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletlere taşıyarak, konuyu uluslararasılaştırma çabası içerisine girdi. Kıbrıs konusunda Türkiye'nin taleplerini geri çeviren İngiltere, iki ülke arasındaki ilişkilerin de gerilmesine yol açtı. Bu gerginlik, Ada'da çözüm için Amerika'nın ağırlığını koyması ve bunun sonucunda Türk ve Rum toplumları ile İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin katıldığı uzlaşma

sürecinin 1959 Şubatı'nda Londra Konferansı ile sonuçlanmasıyla sona erdi. Bu konferansta taraflar Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelini attılar.

Tezimizi oluşturan dört ana bölümün her biri, kendi içerisinde tutarlılıkla tez çalışmamızın araştırma problemi olan “Türk-İngiliz ilişkileri 1945 ile 1960 yılları arasında nasıl bir gelişim izlemiştir?” sorusuna yanıt vermektedir. Bu yanıtlardan içerik analizi suretiyle elde edilen veriler ise, tezimizin Sonuç Bölümünde yorumlanarak, 1945-1960 yılları arasındaki Türk-İngiliz ilişkilerinin resmi ortaya konmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN SON DÖNEMİNDEN TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN İLK YILLARINA UZANAN DÖNEMDE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

1.1 Birinci Dünya Savaşı Öncesi Dönem

On sekizinci yüzyıldan başlayarak insanlığın önce düşünce, sonra endüstri alanlarında elde ettiği daha önce benzeri görülmemiş devrim, onu en son olarak siyaset dünyasında yine benzeri görülmemiş sorunlarla karşı karşıya bıraktı. Bu sorunlar, on dokuzuncu yüzyılda dünya haritasının sürekli değişmesi ve eski dünyanın güçlü imparatorluklarının bazılarının zayıflarken, bazılarının güçlenmesi ile sonuçlanacak birçok çatışma ve trajedinin ortaya çıkmasına neden oldu. Yirminci yüzyıl ise, kendini geçmişine göre daha modern, ileri ve aydınlanmış gören insanlığın, karşı karşıya kaldığı sorunların nihai çözümü olarak Birinci Dünya Savaşı'nda kendi kendini yok etmesi ile başladı.

İmparatorluklar çağının bu son döneminde dünya siyasetine yön veren aktörlerden en önemlisi olarak öne çıkan Britanya İmparatorluğu, geçmişin parlak günlerinden farklı şekilde de olsa dünya siyasetinde önemli bir yer teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu ile çıkarlarına paralel olarak değişken bir yapıya sahip bir ilişki içerisindeydi. Bu ilişkinin alacağı son şekil ise, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını doğrudan tehdit edici mahiyette idi.

On dokuzuncu yüzyıl boyunca Sanayi Devrimi'nin lokomotifleri olarak elde ettiği ekonomik refah ve siyasi olarak da İngiltere Kraliçesi Victoria'nın neredeyse tüm yüzyıl süren hükümdarlığının (1837-1901) sağladığı istikrar, Britanya İmparatorluğu'nu dünya siyasetinde en öne taşımıştı. İngiltere'nin bu siyasi üstünlüğünün temelini oluşturan Sanayi Devrimi, İngiltere açısından bir takım gereksinimler de doğurdu. Bunlardan birincisi, gelişen sanayinin ihtiyaç duyduğu hammaddelerdi. Bu hammadde arayışı özellikle Amerika kıtasının keşfi ile hızlanan sömürgeciliğin küresel alanda yayılmasına ön ayak oldu. Sanayileşme sürecinin ikinci gereksinimi ise, üretilen fazla malların satılacağı yeni pazarların bulunması idi. Bu iki gereksinim, on dokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin elde ettiği küresel hegemonyanın ana güdüleriydi. Sanayileşme bir yandan insan hayatını kolaylaştıran bir etken olarak ortaya çıkarken, diğer yandan da insanların birbirini

yok etme pahasına savaştığı yeni bir dünya düzenini beraberinde getirdi. Ancak, bu süre zarfında İngiltere yalnız değildi ve rakipleri de bu süreçte İngiltere'nin ayak izlerini yakından takip etti.

On sekizinci yüzyıldan itibaren İngiltere'nin Avrupa'nın diğer güçleri ile olan ilişkilerini, dünya çapındaki çıkarlarını koruma ihtiyacından ayırt etmek kolay olmamıştı. Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde, dış politika ile emperyal politikayı uyumlama ve uzlaştırma ve, her ikisini birden genişletmek için yeterli ordu ve donanma gücünü tedarik etme ihtiyacı aciliyet teşkil etmekteydi. Uzun yıllar boyunca İngiliz politika yapıcılar mesafeli ve kaygılı bir duruş sergiledi çünkü Avrupa güçleri kendilerini, İngilizlerin uzak durduğu ittifak sistemleri içerisine soktular. Ancak, İngilizler giderek daha da fazla kaygılanmaya başladı çünkü Avrupalı rakipler artık Afrika, Orta Doğu ve Asya'ya taşınıyordu.¹¹

İngiltere on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğine kadar küresel hegemonyasına karşı çok az rakip ile karşılaştı. Ancak, bu dönemden sonra rekabet içerisine girdiği devletler sahip olduğu siyasi üstünlüğün ve bunun getirdiği ekonomik refahın altını kendi lehlerine olmak üzere oymaya başladı. Bu durum, on dokuzuncu yüzyıl bitip, yirminci yüzyıl başladığında İngiltere için büyük resimin değişmeye başladığı anlamına geliyordu. Kraliçe Victoria'nın tam da yirminci yüzyılın başında, 1901 yılında, vefat etmesi ise olacakların kötü bir habercisi gibiydi.

Britanya'nın 1900 yılında dünya üzerinde sahip olduğu pozisyonun en çarpıcı özelliği, dünya çapında sahip olduğu kudret ile bunun gerçekliği arasındaki zıtlıktı. Dünya haritasına bakan birisi, Britanya İmparatorluğu'nun kırmızıya boyanmış bölgelerini gördüğünde Britanya'nın dünyaya hakim olduğunu düşünebilirdi. Gerçek ise, kesinlikle bu değildi. Britanya Adaları'nın ve İmparatorluğun güvenliği üç unsura dayanıyordu: Kuzey Amerika'da iyi ilişkilere, Doğu Asya'da bir müttefikin yardımına ve Avrupa'da da kıtanın büyük güçleri arasında bir "güç dengesine". Britanya, Fransa ile olan uzun süreli emperyal rekabetini başarılı şekilde sonlandırdı. 1904 Nisan'ında Britanya ve Fransa emperyal farklılıklarını uzlaştırdılar ve Fransa Britanya'ya Mısır'da, Britanya'da Fransa'ya Fas'ta yardım edeceği sözünü verdi. 1905 yılından 1914 yılına kadar olan dönemde İngiliz politikası barışın korunması ve

¹¹ Norman McCord and Bill Prude, *British History 1815-1914*, Oxford University Press Inc., New York 2007, s. 443.

zayıf bir Fransa karşısında Almanya'nın elde edeceği bir zafer sonucu kıtada bir Alman hegemonyasının engellenmesi idi.¹²

Osmanlı İmparatorluğu açısından ise, on dokuzuncu yüzyıl İngiltere'nin tam tersine bir seyir izledi. İmparatorluğu oluşturan farklı milletler bağımsızlıkları için merkezi idare ile çatışmaya girdi ve bunlardan, özellikle de Avrupa kıtasında yer alanlar, başarılı çıkarak kendi bağımsız devletlerini kurdu. İmparatorluğun iç siyasette yaşadığı bu çalkantılar, başta kuzeydeki rakibi Rus İmparatorluğu olmak üzere, kendisinden sürekli olarak toprak koparmak amacıyla olan devletlerin dış siyasette uyguladığı baskılar ile birleşince Osmanlı devlet adamlarının İmparatorluğu ayakta tutabilmek için diplomasi de oldukça maharetli olmasını zorunlu kıldı. Tüm bu olumsuzluklara, İmparatorluğun Avrupa'da meydana gelen bilimsel gelişmelere ve bunların sonucunda ortaya çıkan Sanayi Devrimi'ne ayak uyduramaması sonucu ekonomi de yaşanan olumsuzluklar da eklenince, Osmanlı İmparatorluğu yirminci yüzyıl başlarken siyasi, askeri ve ekonomik olarak zor bir durumda kaldı.

Avrupa'da Balkanlar'dan Ön Asya'ya ve Orta Doğu'ya ve, oradan da Hint Okyanusu'na kadar uzanan Osmanlı İmparatorluğu, Avrupalı güçler arasında hala yoğun bir rekabet alanı oluşturunuyordu. Dünyanın bu bölümündeki bağımsız devletler Avrupa'nın hem ekonomik hem de siyasi saldırılarına dayanamazdı ancak yöneticiler rekabet halindeki Avrupalı güçler arasında manevralar yaparak kısmi bir bağımsızlık elde edebiliyordu. Orta Doğu'nun taksimi sorunu sürekli erteleniyordu çünkü Hindistan'a giden yol üzerinde bulunan bu hassas bölgede Britanya ve Rusya kalıcı bir pazarlık konusunda birbirlerine güvenmiyorlardı ve, Osmanlı İmparatorluğu ve İran'ın karşılıklı çıkar bölgeleri arasında güçsüz tampon devletler olarak yaşamlarını sürdürmelerini tercih ediyorlardı.¹³

Avrupa sömürgeciliğinin zirvede olduğu bu dönemde, ister büyük ister küçük olsun tüm Güçler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki stratejik ve ekonomik kontrollerini artırmanın yollarını arıyordu. Tabi ki, bu uluslararası rekabet, Afrika ve Doğu Akdeniz üzerinden Orta Asya ve Hint Okyanusu'na ve buradan da Pasifik'e uzanan çok daha büyük bir oyunun bir parçasıydı. Toprak kayıpları ve işgaller, Britanya ve Rusya'nın İstanbul'da sıkılaştıran bir ilmiğe benzeyen şekilde Osmanlı topraklarını ele geçirdiği 1878'de başladı. Rusya, Kafkaslar'da büyük toprakları ilhak etti ve

¹² J.A.S. Grenville, *A History Of The World From The 20th Century To The 21st Century*, Routledge, Oxon 2005, ss. 37-38.

¹³ Grenville, *A History Of The World*, s. 5.

Osmanlı kontrolündeki Balkanlar'daki bağımsızlık hareketlerini açıkça destekledi. Britanya ise, ilk olarak Kıbrıs'ın doğrudan kontrolünü eline aldı ve daha sonra da Mısır'ı işgal etti. İzleyen dönemde de Körfez bölgesinde en azından sözde de olsa Osmanlı tebası olan yerel yöneticilerle bağımsız anlaşmalar yaptı. İngilizler ayrıca Irak, Filistin ve Suriye'de Osmanlı otoritesine meydan okudular ve Osmanlıların doğu sınırı olan İran'da da Rusya ile karşı karşıya kaldılar. Londra hükümeti Suriye'de, İmparatorluğun bir numaralı yatırımcısı ve borç tedarikçisi olan Fransız müttefikleri tarafından yardım gördü.¹⁴

Osmanlı bakış açısından, özellikle Kıbrıs ve Mısır'ın işgali Sultan II.Abdülhamid üzerinde olumsuz bir etki yarattı ve Britanya'nın yegane süper güç olarak rolüne olan güvenini kaybeden Abdülhamid yönetimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun hayatta kalmasını sağlamanın yollarını arıyordu. Bu düşünce Osmanlıları farklı politikalar arayışına sevk etti. 1880'lere kadar geleneksel Osmanlı politikası, güvenliklerinin Rusya ve İngiltere arasındaki düşmanlıklarına bağlı olduğu şeklinde idi. Bununla birlikte, II. Abdülhamid bu politikayı, Orta Doğu pazarına girme fırsatı kollayan Almanya'ya yaklaşıyorak değiştirdi.¹⁵

1908 yılından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü kademeli olarak, üyelerinin çoğunluğu İttihat ve Terakki Partisi üyesi olan bir tür sivil-askeri bürokratik azınlığın eline geçti. Bu grubun aynı yıl gerçekleştirdiği askeri darbe ile II. Abdülhamid tahttan uzaklaştırılırken, İstanbul'un siyasi hayatı Alman yanlısı aktörler tarafından domine edilmeye başlandı. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun Britanya İmparatorluğu ile ittifak yapmasını neredeyse imkansız hale getirdi.¹⁶

Eğer İmparatorluğun toprak bütünlüğü Sultan II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde kırılan olarak tanımlanırsa, Temmuz 1908'de iktidara gelen yeni anayasal hükümet döneminde parçalandığı söylenebilir. İsminin çağrıştırdığının aksine Türk olmayan etnik grupları da içeren Jön Türkler hareketinin ön saflarında Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti yer alıyordu. Jön Türklerin umut ettiği gibi istikrar ve gelişim başlatmaktan ziyade, 1908 devrimi bir dizi olumsuz olayı tetikledi. Yeni anayasal rejimle birlikte ortaya çıkan belirsizlikler, Büyük Güçler'in Yakın

¹⁴ Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, Cambridge University Press, New York 2008, s. 57.

¹⁵ Mustafa Bilgin, *Britain and Turkey In The Middle East*, s. 13.

¹⁶ İsmail Ediz, "Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı Devleti: İki Muharip Devletin Çatışan Çıkarları", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt II, Sayı 3, 2016, ss. 109-110.

Doğu'daki çıkarlarını konsolide etmesini sağladı. Osmanlılar açısından en önemli olay ise, Avusturya-Macaristan ile Rusya'nın, İmparatorluğun zararına olacak şekilde birbirlerine iltimas sağlamaları oldu: Rus savaş gemileri Boğazlar'dan geçiş hakkı elde ederken, Avusturya-Macaristan da 1878'den beri Habsburglar tarafından işgal edilmiş olan Bosna-Hersek'i ilhak edecekti. Viyana, Sırbistan'ın genişlemesi konusunda hassastı ve Belgrad'ın askeri darbenin kaotik günlerinde Osmanlı kontrolündeki bölgeyi ele geçireceğinden korkuyordu. Rusların diğer Güçler'i aşıp, planlarını gerçekleştirmede başarısız olmasına rağmen, Avusturya-Macaristan Alman müttefikinin desteği ile söz konusu ilhakı gerçekleştirdi.¹⁷

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ile İngiliz İmparatorluğu arasındaki ilişkiler açısından iki bölge ön plana çıkmaktadır. Bu bölgeler İngiliz sömürge yolunun güvenliği ile doğrudan ilişkili olduğundan, Türk-İngiliz siyasi ilişkileri üzerinde de doğrudan etkiye sahip oldular.

Bu bölgelerden ilki, Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolünde olan İstanbul ve Çanakkale Boğazları oldu. On dokuzuncu yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcudiyetini Avrupalı diğer devletlere karşı bir denge unsuru olarak gören İngiltere, yirminci yüzyıl başladığında izlediği bu politikayı terk etmiş ve Avrupa'da kurulan ittifak bloklarında Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısında yer almıştı. Avrupa'da oluşan bu bloklaşmaların hakimiyet hedeflerinden birisi olan Çanakkale ve İstanbul Boğazları, Osmanlı - İngiliz ilişkilerinde de önemli bir rol oynadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altındaki Boğazlar, Rus İmparatorluğu'nun son iki yüzyıldır izlediği emperyalist yayılım politikasının odak noktalarından birisi olması açısından Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere'nin ilişkilerini de etkiledi.

Britanya'nın en zorlu rakipleri ya sömürge bölgelerine uzanan denizyolları üzerinde ya da ticari merkezler yakınlarındaydı. Tüm bu şartlar, İngiliz-Rus rekabetinin ve İngiltere'nin Asya'daki çıkarlarının merkezini ve ana odağını oluşturan Hindistan için geçerliydi. Boğazlara sahip olan Osmanlı İmparatorluğu ve Süveyş Kanalı'na sahip Mısır, İngiltere açısından özel bir öneme sahipti çünkü Hindistan'a ve Uzakdoğu'ya giden en kısa denizyolu üzerinde yer alıyorlardı. Boğazlar ise, Hindistan'a karşı potansiyel bir tehdit oluşturan büyük bir Rus

¹⁷ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, s. 58.

donanmasının ana üssünün bulunduğu Karadeniz'e giriş ve çıkış kapısı olmaları bakımından daha da önem kazanıyordu.

Boğazlar ayrıca, İngiliz donanmasının Rusların Akdeniz'e ulaşması üzerinde belirli bir engel oluşturarak bu güzergahın güvenliğini sağlayabileceği en uygun noktalardan birisini teşkil ediyordu. Boğazlar aynı zamanda, Rusya'nın başka bir yerde girişebileceği bir saldırıya İngiltere'nin başarı ile cevap verebileceği hemen hemen tek nokta idi. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın sonuna doğru bu durum radikal bir şekilde değişti. Rus demiryolu ağının güneye doğru genişlemesi, özellikle donanma yönü ile Fransız-Rus ittifakının gerçekleşmesi ve Yakın ve Orta Doğu'da Almanya'nın giderek artan ilgisi İngiltere'nin ilgisini ihtiyaç nedeniyle, Mısır'a ve imparatorluk yolu üzerinde bulunan ve onun korunması için güçlü bir nokta teşkil eden Süveyş Kanalı'na yöneltti.¹⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun kontrolü altında tuttuğu Boğazları, İngiltere ile olan ilişkilerinde bir denge unsuru olarak kullanma kabiliyeti, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa siyasetinde oluşturulan ittifak sistemleri çerçevesinde gerçekleşen İngiliz-Rus ittifakı nedeniyle sarsıntıya uğradı. İngiltere, bu ittifak öncesinde rakibi olarak gördüğü Rusya'nın güney yönünde ilerlemesinin kilidi olan Boğazların Osmanlı İmparatorluğu tarafından denetlenmesi yönünde hareket etmişti. Osmanlı devletinin Avrupa diplomasisinde elinde tuttuğu en önemli kozlardan birisi de zaten Boğazlardı. Ancak, İngiliz-Rus ittifakı İngiltere'nin bu önceliğinin değişebileceğine de bir işaretti.

Rus-Japon savaşının sona ermesi ve Algericas konferansı ile birlikte, Rus hükümeti Boğazlar konusunu gündeme getirdi. Londra'daki Rus maslahatgüzarı Stanislav Al'fonsoviç Poklevsky-Koz'ell'in Kasım 1906'da, Rusya'nın Boğazlar rejiminin değiştirilmesinde İngiltere'nin vereceği desteği olumlu karşılayacağı şeklindeki önerisi, Mart 1907'de Rus büyükelçisi Kont Benckendorff tarafından birkaç değişiklik ile yeniden tekrar edildi. Büyükelçi, söz konusu imtiyaz sadece kendisi ile sınırlı olmak kaydıyla, Rusya'nın Boğazların izinli geçişlere açık olmasını istediğini belirtti. Bunun mümkün olmaması durumunda ise, mevcut donanma yetersizliği de göz önünde bulundurularak, sorunun gündeme getirilmemesini tercih etmekteydi.¹⁹ Rusya, İngiltere'nin meseleyi tartışmaya istekli olduğu ve Boğazların

¹⁸ John Albert White, *Transition To Global Rivalry, Alliance Diplomacy And The Quadruple Entente, 1805-1907*, Cambridge University Press, Cambridge 2002, s. 43.

¹⁹ White, *Transition To Global Rivalry*, s. 245.

kapatılması konusunun artık İngiliz siyasetinin önceliklerinden birisi olmadığı yönündeki beyanını memnuniyetle kabul etti.²⁰

İngiliz İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bu dönemdeki ilişkilerini şekillendiren ikinci unsur ise, Hindistan'a uzanan İmparatorluk Yolu üzerinde son derece kritik bir noktada bulunan Orta Doğu bölgesi idi. Orta Doğu bölgesi içerisinde de, Fırat ve Dicle havzalarını kaplayan Mezopotamya kilit bir konumdaydı. Bu kilit konum, İngiltere'nin bölgede önce ticaret sonra da siyaset yolu ile etkili olması için tüm koşulları taşıyordu.

İngiltere'nin, Mezopotamya bölgesinin üç Osmanlı vilayetindeki çıkarları 1914 öncesinde yarım yüzyıl boyunca sürekli olarak artış gösterdi. Bu dönemde, İngiliz ve Hint şirketleri, 1704-1831 arasındaki Memlûk ara dönemini takip eden dönemde bölgeyi Osmanlı İmparatorluğu ile yavaş yavaş yeniden birleştiren Osmanlı idari reformlarından ve iletişim ve ulaşım alanında gerçekleştirilen iyileştirmelerden yararlandı. Bu reformlar, dünyanın geri kalanı ile iş yapmayı kolaylaştıran bir ortam yarattı. Mezopotamya ve Britanya arasındaki ticaret 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması ile hız kazanırken, Hindistan ile olan ticari ilişkiler de 1900 yılından sonra hızla arttı.²¹

1846 yılında Britanya gemicilik şirketleri Mezopotamya nehirlerinde gemicilik izni aldı ve, Fırat ve Dicle Buharlı Gemi Şirketi 1852 yılında Dicle üzerinde ilk buharlı gemiyi faaliyete soktu. 1911 yılına gelindiğinde ise Şirket, Mezopotamya'nın su yollarında yıllık 51 bin ton kargo taşıyordu ve Britanya, Basra bölgesinin bir numaralı ticari ortağı halinde gelmişti. Basra ve Bombay arasındaki ticarete de patlama yaşandı; Hindistan'dan gelen pamuk ve kereste karşılığında Körfez'den Arap atları, hurmaları ve incileri değiş tokuş ediliyordu. 1914 yılına gelindiğinde, İngiliz ve İngiliz-Hint şirketleri Basra'dan gerçekleşen ithalatın üçte ikisini, ihracatın ise yarısını kontrol ediyordu. Sulama ve diğer tarımsal programlarda yer almak, Mezopotamya'daki gayri resmi İngiliz etkisinin önemli bir aracı idi ve bu, özellikle de Almanya'nın zararına olduğu için Dışişleri Bakanlığı'nın güçlü desteğini alıyordu. Bu durum, Mezopotamya'nın, İran'ın güney sınırında 1908 yılında büyük petrol rezervlerinin keşfedilmesi ile daha da artan stratejik ve ticari değerini

²⁰ White, *Transition To Global Rivalry*, s. 246.

²¹ Kristian Coates Ulrichsen, *The Logistics and Politics of the British Campaigns in the Middle East, 1914-22*, Palgrave MacMillan, Hampshire 2011, s. 24.

yansıtıyordu. 1927 yılına kadar önemli keşifler yapılmamasına rağmen, yetkililer benzer büyük rezervlerin Musul çevresinde de bulunduğundan şüpheleniyorlardı.²²

Bu İngiliz etkisinin karşısına, Körfez bölgesine doğru yönelen Alman etkisini işaret eden bir dizi etken çıktı. 1902 yılında, Osmanlı Hükümeti Alman Anadolu Şirketi'ne Konya'dan Körfez'e kadar ulaşan bir demiryolu imtiyazı verdi ve İngiliz Dışişleri bu hattın doğuya doğru ilerlemesini kaygıyla takip etti. 1910'dan sonra ise, hattın Körfez'e doğru uzaması beklentisi, tartışmaları hattın nerede biteceği üzerinde yoğunlaştırdı ve, Mezopotamya ve kuzey Körfez kıyılarının stratejik önemi hakkında farkındalığı artırdı. Ayrıca, bölgede giderek artan Alman ticaret hacmi de ilave bir kaygı nedeni idi ve, İngilizlerin stratejik ve ticari egemenliğinin zarar görmeye başladığı kaygısını artırıyordu. 1912-13 arasında, Alman Hamburg-Amerika Şirketi'nin Avrupa'dan Basra'ya sevk ettiği paketlerin sayısı ilk kez olarak İngiliz rakiplerinin toplamını geçti. Bu gelişmeler Mezopotamya vilayetlerini bölgesel ve uluslararası ticaret ağlarına bağladı. Bununla birlikte, bu vilayetlerin Osmanlı idare ve siyasi gücünden fiziksel olarak uzaklığı, Mezopotamya'nın siyasi ekonomisinin, parçalı ve düzensiz bir devlet planlaması ile karakterize olması anlamına geliyordu. 1914 yılına gelindiğinde bile, İstanbul'a gitmek üzere 2400 kilometre yolu kat etmek iki haftadan uzun sürüyordu ve Osmanlı idare gücü Basra, Bağdat ve Musul gibi şehirlerin dışında zar zor etkili idi. Bu, Bağdat ve Basra gibi büyük şehirler dışında devlet kontrolünden *de facto* bir otonomi ile sonuçlandı. Ortaya çıkan durum ise, kabilelerin yerleşim stratejilerini ve merkezi hükümete karşı direnci karmaşık hale getirip, savaş sırasında işgalci güçlere ve merkezi hükümet kontrolüne karşı farklı tepkilerin verilmesine yol açtı.²³

Osmanlı İmparatorluğu ile Britanya İmparatorluğu arasındaki ilişkileri etkileyen unsurlar olarak öne çıkan bu iki bölge, sadece bu iki imparatorluğun arasındaki ilişkileri etkilemekle kalmamış, aynı zamanda dünya siyasetindeki çalkantıların da nedenlerinden olmuşlardı. Ancak, bu dönemde iki imparatorluk arasındaki ilişkileri etkileyen sadece küresel siyaset olmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun iç siyasetindeki gelişmeler de bu ilişkiyi derinden etkiledi.

İttihat ve Terakki Partisi ülkede etkisini artırırken, Britanya İmparatorluğu da Osmanlı topraklarındaki eski güçlü pozisyonunu kaybetmeye başladı. Bu nedenle, Britanya İttihat ve Terakki Partisi'ni Alman yanlısı ve çıkarlarına karşı doğrudan bir

²² Ulrichsen, *The Logistics and Politics*, s. 25.

²³ Ulrichsen, *The Logistics and Politics*, s. 26.

tehdit olarak gördü. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı coğrafyasında doğrudan çatışmaya girmekten kaçınmasına rağmen, Britanya İmparatorluğu, 1913'te askeri bir darbe ile iktidara gelen İttihat ve Terakki Partisi'nin Alman yanlısı politikaları ile kendi çıkarlarının kısa vadede çatışacağından emindi. Böylelikle, İttihat ve Terakki Partisi'nden gelen bir dizi teklifi reddetmek suretiyle, Britanya İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak kurmak istemediğini açıkça göstermiş oluyordu. İttihat ve Terakki Partisi'nin Almanya yanında savaşa girmesiyle birlikte, iki ülke arasındaki ilişkiler tamamen koptu.²⁴

1.2 Birinci Dünya Savaşı

Dünya, 1914 yılına değin sayısız savaşa sahne olmuş ve bu savaşlarda sayısız insan haklı veya haksız amaçlar uğruna hayatını kaybetmişti. Askerler, siyasetçiler ve sıradan vatandaşlar için savaş kelimesi iki veya birkaç devletin karıştığı ve genellikle lokal düzeyde gerçekleşen çatışmalar anlamına geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'na aynı zamanda "Büyük Savaş" denilmesinin nedeni, belki de o güne kadar lokal düzeyde kalan savaşları gölgede bırakacak şekilde küresel çapta kıyımaya yol açmasıydı. Birinci Dünya Savaşı insanlık tarihinin gördüğü ilk dünya savaşı idi ve dünya savaşı olması itibariyle de, oluşum süreci oldukça karmaşık ve sancılı gerçekleşti. On yıllar süren ittifak arayışları ve sürtüşmeler, dünya siyasetinin kutuplara ayrılıp, bu kutupların birbirini yok etmek üzere harekete geçmesi ile sonuçlandı.

Avrupa'nın büyük güçlerini 1914 yılında savaşa götüren yol, nihayetinde onları uzun ve dehşetli bir mücadeleye sürükleyecek şekilde bir araya gelen karmaşık ve iç içe geçmiş birçok etkene sahip uzun ve çetrefilli bir yoldu. Bu etkenler arasında denizcilik ve askeri teknoloji alanlarındaki yenilikler, sömürge rekabeti, ekonomik rekabet ve uzlaştırılmaz ulusal hırslar sayılabilir. Bununla birlikte, genel bir Avrupa çatışmasına doğru giden yoldaki en önemli dönüm noktası, 1870-1871 yıllarında gerçekleşen Fransa-Prusya savaşı oldu. Bu sınırlı çatışma, Fransa için utanç verici bir yenilgi ile sonuçlanırken, Almanya, Prusya liderliğinde birleşti. Zafer ganimeti olarak Alsace ve Lorraine bölgelerini Fransa'dan alan Alman İmparatorluğu'nun ani bir şekilde ortaya çıkışı Avrupa'daki güç dengesini temelinden sarstı. Almanya'nın

²⁴ Ediz, *Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ve Osmanlı Devleti*, s. 110.

bundan sonra gerçekleştirdiği hızlı ekonomik yükseliş komşularının ve rakiplerinin kaygılarını artırdı.²⁵

1871 ve 1890 arasındaki yirmi yıl boyunca Avrupa'daki bu yeni statüko, Alman Şansölyesi Otto von Bismarck'ın diplomatik becerisi ve oyunları sayesinde ciddi bir tehdit ile karşılaşmadı. Bismarck 1890'da görevden ayrıldığında, dikkatli bir şekilde inşa ettiği Kıta sisteminin temellerinin öngörülemez dalgalar tarafından aşındırılmaya başlaması uzun sürmedi. Rus-Alman ilişkilerinin hızla kötüleşmesi ve Çarlık Rusya'sı ile Cumhuriyet Fransa'sının yeniden yakınlaşması Almanya'yı Avusturya-Macaristan Monarşisi ile mevcut olan bağlarını güçlendirmek zorunda bıraktı.²⁶

Bu yakınlaşma, Birinci Dünya Savaşı'nın taraflarından birisi olan Üçlü İttifak bloğunun ilk halkası olacak şekilde sürekli evrildi. Eski dünya düzeninin önemli aktörlerinden Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, yeni dünyanın hızla gelişen genç ve dinamik Alman İmparatorluğu ile karşılıklı fayda dengesinin söz konusu olduğu bu yeni ilişki ile varlığının son dönemine girdi.

Almanya ve Avusturya-Macaristan 1879 yılından bu yana müttefikti ve takip eden yıllarda Balkan meseleleri ilişkilerinde devamlı olarak sorunlara yol açtı. Bismarck doğrudan müdahil olmak konusunda isteksizdi ancak bu isteksizlik Avusturyalıları desteklemek ihtiyacı ile dengeleniyordu. Bu, yıllar geçtikçe yönetmesi giderek daha da zorlaşan bir ilişkiydi. Bismarck'ın halefleri bu İkili İttifak'ı Almanya'nın güvenliği açısından hayati olarak görmeye devam ettiler ancak Avusturya-Macaristan'ın bir kazançtan çok bir yükümlülük olarak görüldüğü durumlar oldu. İki devletin çıkarları yakından ilişkiliydi ancak aynı olmak zorunda değildi. Yirminci yüzyıla gelindiğinde, iki ülkeden hiçbirisi, Avrupa'ya güven sağladığı düşünülen ittifaklar ağında bir kafa karışıklığına yol açmadan bu ittifaktan çekilemiyordu. Viyana Balkanlar'da desteklenmezse, bu sadece bölgedeki Rus faaliyetlerinin kapsamını artırır ve nihayetinde Habsburg İmparatorluğu'nun çözülmesine yol açardı. Orta ve Güneydoğu Avrupa'nın jeopolitik gerçekliklerini hiçbir şey değiştiremezdi.²⁷

²⁵ Peter Simkins vd., *The First World War The War To End All Wars*, Osprey Publishing, Oxford 2003, s. 1.

²⁶ Simkins, *The First World War*, s. 2.

²⁷ Keith Robbins, *The First World War*, Oxford University Press, New York 2002, s. 5.

Üçlü İttifak bloğunun üçüncü üyesi ise, siyasi birliğini on dokuzuncu yüzyılda sağladıktan sonra Avrupa'nın büyük güçleri arasında gölgede kalmış olan İtalya oldu. Yirminci yüzyılın başlarında İtalya Avrupa'da hala bir yeni bir güçtü ve ekonomik, siyasi ve askeri potansiyeli, büyük güçlere göre oldukça düşük seviyedeydi. Dış politikada, İtalya 1882 tarihli Üçlü İttifak'a dahil olması ile tartışılmaz avantajlar elde etti. Bu İttifak içerisinde İtalya, Almanya ve Avusturya ile olan ayrıcalıklı ilişkileri ve Viyana ile *terre irredente* (kendisine geri verilmemiş Trento ve Trieste bölgeleri) hakkında yaşadığı gerilim nedeniyle ilginç bir pozisyonda idi. Bununla birlikte, Merkezi İmparatorluklarla olan ittifak, uluslararası arenada İtalyan faaliyetleri için sağlam bir zemin sağladı. Ayrıca, İtalya diğer Büyük Güçler ile de bir dizi anlaşma müzakere etti ve eski çatışma nedenlerini azaltıp, işbirliği için yeni fırsatlar yarattı. Bunu, İngiltere ile 1887 ve 1902'de, Fransa ile 1900 ve 1902 arasında ve Rusya ile 1909'da yaptığı anlaşmalarda görüyoruz. Üçlü İttifak'a girerken, aynı zamanda ortaya çıkmakta olan İtilaf'ın üyeleri ile oldukça dostane ilişkiler ile karakterize edilen bu eşsiz durum, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önceki yıllarda başarı ile kullanıldı. Özellikle de, İtalya çeşitli güçler ile olan ilişkilerinden elde ettiği avantajları, Osmanlı İmparatorluğu'nda Jön Türkler'in isyanı ve onların belirsiz reform girişimleri sonucu hızlanan krizin yaşandığı Balkan Yarımadası'nda ve Doğu-Orta Akdeniz'de ekonomik ve siyasi genişlemesinde kullandı. Arka planda ise, İtalyan siyasetçiler Habsburg İmparatorluğu'nun, başka bölgelerdeki, özellikle de Balkanlar'daki, avantajlar karşılığında *terre irredente'nin* en azından bazı kısımlarını terk edebileceği umudunu işliyordu.²⁸

Başını, geç katıldığı sömürgecilik yarışında ön saflarda yer alma çabası içerisinde olan Almanya'nın çektiği Üçlü İttifak'ın karşısında ise, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in öz dayısı VII. Edward'ın idaresindeki İngiltere'nin liderlik ettiği Üçlü İtilaf bloğu bulunuyordu. Avrupa'nın büyük güçleri, sömürge yarışında en fazla payı üretecek olan denklemin kurulması için yıllar sürecektir olan diplomasi savaşlarına giriştiler. Üçlü İtilaf'ın ortaya çıkması da, aynı Üçlü İttifak'ın ortaya çıkışı gibi, yıllar süren bir denge oyununun sonucu idi.

²⁸ Francesco Caccamo, "Italy, Libya And The Balkans", *The Wars Before The Great War*, William Mulligan, Andreas Rose and Dominik Geppert (eds.), Cambridge University Press, United Kingdom 2015, ss. 21-22.

Almanların deniz gücü stratejisi, dünyadaki gücünü artırmayı garanti altına alacak bir yol olarak tamamen yanlıştı. Sadece İngiltere'nin güçlü rekabetine yol açmakla kalmayıp, aynı zamanda Almanların Avrupa'daki planlarına karşı muhalefeti de güçlendirdi. Britanya, yüzyılın başında sahip olduğu deniz hakimiyetine karşı gelebilecek potansiyel Avrupa tehditlerine karşı, Karayipler'deki kuvvetlerini geri çekti ve 1902 yılında Japonya ile ittifak imzaladı. Alman Deniz Kanunları ve, Fransa'nın müttefikleri Rusya ile Britanya'nın yeni müttefikleri Japonya arasında Mançurya ve Kore'de devam etmekte olan düşmanlıklar, Britanya ve Fransa'yı birbirlerinin karşısında yer alacakları çatışmaları önleyecek bir anlaşma arayışına sevk etti. Sonuçta ortaya çıkan 1904 tarihli İngiliz-Fransız antantı, büyük ölçüde bir sömürge anlaşması idi ve Newfoundland, Siyam, the New Hebrides ve Kuzey Afrika'da uzun süredir devam eden görüş ayrılıklarını uzlaştırıyordu. Özellikle de, bu iki ülke Fas'ın bir Fransız etki sahası, Mısır'ın da bir İngiliz etki sahası olduğunu tanıyordu. Antant ilk hedefini, Rusya ve Japonya 1904 ve 1905 yılları arasında Uzak Doğu'da savaşa girdiğinde gerçekleştirdi. Britanya ve Fransa, Rusya Japonya'dan bir dizi küçük düşürücü yenilgi alırken bir kenardan izlediler. İç huzursuzluk ve ekonomik zayıflık Rusya'yı 1905 yılında müzakere masasına oturtmak zorunda bıraktı ve silahlı kuvvetlerinin eski gücünü tekrar kazanması yıllarını alacaktı. Daha da önemlisi, Petersburg ve Moskova'da 1905 yılında çıkan devrim hareketleri Çar'ın gücünü sarstı ve II. Nikolas'yı bir dizi anayasal ve siyasi reform yapmaya zorladı. 1905'ten sonra, Rus hükümeti acı verici bir ikilem ile karşı karşıya kaldı. Agresif bir dış politika, Rusya'nın dışarıdaki prestijini onarabilir ve imparatorluk içerisindeki ayrılıkçı öğeleri vatanseverlik ateşi ile birleştirebilirdi; ancak, herhangi bir savaşın patlak vermesi devrimi ve parçalanmayı da beraberinde getirebilirdi. Alman hükümeti Rusya'nın yaşadığı iç sorunlardan tamamen haberdardı ve bunu, Almanya'nın Orta ve Güneydoğu Avrupa'da yayılmasında kullanmayı umuyordu. Ayrıca, Almanya, yeni imzalanan İngiliz-Fransız anlaşması ile kendini tehdit altında hissediyordu ve söz konusu iki ülkeyi birbirinden ayırmak ve İngiltere'nin bir Avrupa savaşında tarafsız kalmasını sağlamak amacıyla anlaşmanın imzasından hemen sonraki dönemde harekete geçti. Mart 1905'te, Akdeniz'de bir gemi yolculuğu yapmakta olan Kayzer, bakanları tarafından Fas Sultanı'na saygılarını iletme üzere Tanca'da durmaya ikna edildi. Bu ziyaretin, Fas'ın Fransız yayılmacılığı karşısında Alman yardımına güvenebileceğini

göstermesi amaçlanıyordu ve Almanlar İngiliz desteğini de alabileceklerini umuyordu. Bu ziyaret tüm yaz boyunca sürecektir bir uluslararası krize yol açtı. Ancak, sonuç, Almanların umduğu gibi Antantın bozulması olmadı. Aksine, Britanya ve Fransa arasındaki ilişkiler daha da güçlendi ve Fransa'nın Fas'taki pozisyonu konsolide oldu. İngiliz hükümeti Almanya'nın tehditvari taktiklerini kabul etmedi ve Almanya'nın devam etmekte olan deniz gücü inşası programına karşı tetikte kaldı. İki yıl sonra, 1907'de, Britanya on dokuzuncu yüzyılda Asya'daki etki sahaları için rakibi olan Rusya ile bir anlaşma imzaladı.²⁹

Avrupa'nın jeopolitik çerçevesinin iki düşman ittifak bloğuna ayrılması savaşa yol açmasa da, Temmuz 1914'te alınacak hayati kararlar için ortamı kesinlikle hazırladı.³⁰

Dengede ve huzur dolu bir iki kutuplu dünya olabilecek bu durum, Balkanlar'da Kıta'nın dengesini tehdit edecek olan kirli ağız kavgalarına yol açtı. 1903 yılında, Rusya tarafından teşvik edildiği rapor edilen Sırp subaylar ılımlı Kral Alexander Obrenovic ve ailesini katletti ve yerine radikal bir anti-Habsburg olan Kral Peter Karadjordjevic'i tahta oturtular. 1908 yılında Avusturya-Macaristan o tarihe kadar sadece yönetmekle kaldığı iki bölge olan Bosna Hersek'i resmen ilhak ettiğinde, Belgrad hükümeti Bosnalı Sırp'lar için bir özgürlük hareketi ile birlikte Büyük Sırbistan çatısı altında tüm Güney Slavları birleştirmek üzere Birlik ya da Ölüm adlı terörist bir kol başlatarak buna yanıt verdi. 1912 ve 1913 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan iki savaş Sırbistan nüfusunu iki katına çıkardı ve böylece Belgrad'ın Balkanlar'daki hırslarını büyük ölçüde cesaretlendirdi. Yine de, halledilmemiş sorunlar mevcuttu: Karadağ bir Sırp uydusuna indirgenmesine rağmen, Arnavutluk bağımsız bir devletti ve Belgrad'ın Adriyatik Deniz'ine inmesine engel oluyordu.³¹

Avrupa'da savaş ateşini yakan olay, henüz yeni ilhak edilmiş olan Bosna'nın başkenti olan Saraybosna'ya resmi bir ziyarette bulunan Avusturya veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ın eşi ile birlikte 28 Haziran 1914'te suikaste kurban gitmesi oldu. Gavrilo Princip, Sırp bir terörist grup olan Kara El tarafından Sırp askeri istihbarat şefinin onayı ile görevlendirilen bir grup suikastçıdan birisi idi. Sırp hükümeti bu

²⁹ Ruth Henig, *The Origins Of The First World War*, Routledge, New York 2002, s. 9.

³⁰ Holger H. Herwig, *The First World War, Germany And Austria-Hungary 1914-1918*, Bloomsbury Academic, London 2014, s. 9.

³¹ Herwig, *The First World War*, s. 9.

suikastı kendisi düzenlemedi ancak bundan haberdardı ve Avusturya'yı uyarmak konusunda çaba gösterdi. Avusturya ise bu fırsatı, Sırbistan'ın gururunu kırmak ve böylece Balkanlar'da Avusturya-Macaristan otoritesine karşı Sırp rekabetini zayıflatmak için hevesli bir şekilde kullandı. Bununla birlikte, Avusturya harekete geçmeden önce Almanya'nın desteğini aradı. Almanya ise, Avusturya-Sırbistan çatışmasını Avrupa'da hegemonyasını garanti altına almak; bir taraftan dünya gücü olurken aynı zamanda İtilaf Güçlerini birbirinden ayırmak; Rus modernizasyonunu sekteye uğratmak; Avusturya-Macaristan'a karşı olan tehlikeleri ortadan kaldırmak ve iç muhalefeti susturmak için altın bir fırsat olarak gördü.³²

Arşidük'ün suikaste kurban gitmesinin yol açtığı kriz ilk başta, 1908'den beri Balkanlar'da kendisinden önce meydana gelmiş ve Büyük Güçler'in müdahalesi ile barışçıl bir şekilde çözümlenmiş yarım düzine suikastten daha da kötü görünmüyordu. Ancak, Avusturyalılar bu sefer Sırp düşmanlarını kalıcı olarak ezmek konusunda kararlıydı. Kabul etmesi durumunda Sırbistan'ı İkili Monarşi'nin bağımlı bir devleti haline getirecek bir ültimatoma verdiler. Rusya buna tolerans gösteremezdi ve Avusturyalılar da bunu biliyordu. Bu nedenle, ültimatoma vermeden önce Berlin'den savaş durumunda Alman desteğini garanti eden bir "açık çek" elde ettiler. Almanlar bu çeki vererek, en azından bir Avrupa savaşı riskini aldığını biliyordu ancak, zaten böyle bir savaş Berlin'de kaçınılmaz olarak görülüyordu. Alman askeri liderleri bu savaşın, Rusları tamamen yeni bir askeri düzeye ulaştıracak olan Fransız sermayeli büyük bir demiryolu projesinin inşasını bitirecekleri üç yıl sonrasındansa, Rusların 1905 yenilgisinden henüz toparlanmadan gerçekleşmesinin daha iyi olacağı hesabını yapıyordu. Fransa ise Agadir krizinden sonra askeri milliyetçilik safhasından geçiyordu ve askeri ve psikolojik olarak bir savaşa hazırды.³³

Almanya açısından İkili Monarşi sahip oldukları tek müttefikti (oldukça doğru bir şekilde İtalya'yı müttefik olarak saymıyorlardı) ve, onun aşağılanması ve muhtemelen parçalanması Alman prestiji ve gücü açısından felaket olurdu. Ancak, benzer hesaplar Rusya'da da yapılıyordu. Ruslar açısından, Sırbistan'ın yalnız bırakılması tüm Slav davasına ihanet olurdu ve yüzyılın başından beri Balkanlar'da kazanılan her şey kaybedilirdi. Son olarak da Fransızlar için, Rusya'yı yenilgi ile baş

³² Simkins, *The First World War*, s. 10.

³³ Michael Howard, *The First World War, A Very Short Introduction*, Oxford University Press Inc., New York 2002, s. 15.

başta bırakmak Avrupa'yı Alman hegemonyasına terk etmek olurdu ki, bu da kendisini üçüncü dereceden bir güce indirgerdi.³⁴

Avusturya'nın Sırbistan'a verdiği 23 Temmuz tarihli ultimatom, Avrupa'da cini şişeden çıkartan bir belge olarak tarihe geçti. Avusturya'nın Sırbistan'dan kendisi aleyhindeki faaliyetleri durdurmasını ve Franz Ferdinand suikasti faillerinin yargılanmasını Avusturyalı yetkililerin denetiminde istemesi muhtemelen bir savaşa yol açacak isteklerdi.

Kendine güvenen Avusturyalılardan gelen bu taleplerle karşı karşıya kalan Sırlar boyun eğip, taleplerin çoğunu kabul ederek mahkemelerinin Avusturyalılar tarafından denetlenmesine razı olabiliyordu. Bunun yerine Rusya'daki Sırp büyükelçisi, çarın ve danışmanlarının kendilerini desteklediğini sezdi. Belgrad'daki hükümetine şunları yazdı: "Rus Dışişleri Bakanı Avusturya-Macaristan ultimatomunu sert biçimde eleştirdi. Sazanov bana ultimatomun hiçbir devletin kabul etmeyeceği talepler içerdiğini söyledi. Rus yardımına güvenebileceğimizi söyledi ancak bunun hangi şekilde olacağını açıklamadı. Buna sadece çar karar verebilir ve Fransa ile işbirliği yapmaları da zorunlu." Avusturya'nın verdiği 48 saatlik süre dolmadan hemen önce 25 Temmuz'da Rus hükümeti askeri gücünü mobilize etmek üzere hazırlıklara başladığını açıkladı. Rus askerleri alarm durumuna geçerken, bazı batı bölgelerindeki yedekler de göreve çağrıldı. Bu tam bir seferberlik değildi ancak Avusturya'nın taleplerini reddeden Sırları cesaretlendirdi.³⁵

Sırbistan ve Avusturya-Macaristan savaşa girecek gibi görünüyordu ve Rusya da Sırbistan'ın yanında Avusturya-Macaristan'a karşı savaşa girebilirdi. Takip eden birkaç günde, Rusya ordusunun yarısını hazır hale getirecek adımlar attı. Bu yarı hazırlığın emprovize olması gerekti çünkü planlar hem Avusturya-Macaristan hem de Almanya'ya karşı tam seferberlik için hazırlanmıştı. Almanya sınırındaki askerler hazır hale getirilmezken, sadece Avusturya-Macaristan sınırındakiler hazır hale getirildi.³⁶

Diplomasi ve savaş planlaması Almanya'da da iç içe girmişti. General Moltke eğer Ruslar Avusturya sınırında askerlerini hazır hale getirirse, Schlieffen planının

³⁴ Howard, *The First World War*, s. 21.

³⁵ William Kelleher Storey, *The First World War*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc, Lanham 2009, s. 30.

³⁶ Storey, *The First World War*, s. 30.

karmaşık zamanlamasının bozulabileceğinden endişe ediyordu. Alman generaller askerlerini, Berlin'e ilerleyecek olan Ruslarla savaşmak üzere doğuya gönderemeyecek kadar hızlı bir şekilde Fransa'yı yenemeyeceklerinden korkuyorlardı. Ruslar bir veya iki gün önce harekete geçerse, Almanya savaşı kaybedebilirdi. 30 Temmuz'da Moltke, Kayzeri atlayarak, Avusturya-Macaristan genelkurmay başkanı Baron von Hötzenndorf ile doğrudan temasa geçti ve Avusturya'nın tam seferberlik ilan etmesi durumunda Almanya'nın onu takip edeceğini bildirdi. Kayzer buna henüz karar vermemişti ancak Moltke'nin bu sözü Avusturyalı liderleri 31 Temmuz'da tam seferberlik ilan etmeye ikna etti. Eş zamanlı olarak, Rus bakanlar ve generaller, Fransız büyükelçisi Maurice Paléologue ile birlikte isteksiz çarı, genel seferberlik emri vermeye ikna etmek üzere ziyaret etti. Generaller, tam seferberlik olmaksızın Almanya'ya karşı, özellikle de Almanya'nın Avusturya-Macaristan ile birlikte Rusya'ya karşı bir olması durumunda, büyük kayıplar vereceklerinden korkuyorlardı. 29 Temmuz'da Nicholas tam seferberlik emrini vermeye karar verdi ancak Kayzer Wilhelm ile yaptığı bir dizi telgraf görüşmesi nedeniyle tereddüt etti. Wilhelm, Nicholas'tan Avusturya'nın Sırbistan'a karşı hareketlerine müdahale etmemesini istiyordu. 30 Temmuz'da Nicholas'ın danışmanları onu daha fazla tereddüdün Rus kuvvetleri için tehlike oluşturacağına ikna etti. Ertesi gün 31 Temmuz'da Nicholas tüm Rus yedek askerlerinin göreve çağırılması emrini verdi.³⁷

Rusya'nın seferberliğini öğrenen Alman hükümeti Rusya'ya bir ultimatoma verdi ve Rusya'nın seferberliği durdurulmaması durumunda Almanya'nın oniki saat içerisinde seferberliğe başlayacağını bildirdi. Bir başka nota da Berlin'den Paris'e gönderildi. Bir Alman seferberliği durumunda Fransa ve Rusya'nın Almanya'ya karşı birlikte savaşmak zorunda olmasından dolayı, Rusya'nın seferberliği durdurulmaması halinde Almanya ve Fransa'nın savaşa girmesi mecbur olacaktı. Fransa ve Rusya, Almanya'nın taleplerini göz ardı etti. 1 Ağustos'ta Almanya Rusya'ya savaş ilan etti. Ertesi gün, 2 Ağustos'ta Almanya Belçika'ya askerlerinin topraklarından geçmesi için izin vermesi için bir gün mühlet verdi. Belçikalılar buna razı olmadı ve Almanlar Belçika'ya girmeye başladı. Aynı gün, 3 Ağustos'ta Almanya Fransa'ya savaş ilan etti.

³⁷ Storey, *The First World War*, s. 31.

Birkaç yıldır İngiliz ve Fransız askeri yetkilileri ortak planlama üzerinde çalışıyordu. Bu planlara rağmen, Temmuz 1914 krizi sırasında İngiliz kabinesinde Fransa yanında savaşa girme konusunda tereddüt yaşayan üyeler vardı. Fransa'nın yenilme ihtimali ve Almanya'nın Batı Avrupa egemenliği düşüncesi, İngiliz ekonomik ve siyasi çıkarları ile uyuşmuyordu. Bu durumda dahi, bazı siyasetçiler Almanya'nın Fransa zaferinin İngiltere'ye savaşa girme açısından bir bahane sunup sunmadığı konusunda şüpheli idi. Almanya'nın Belçika'yı işgali bu bahaneyi ortaya çıkardı: İngiltere Belçika'nın toprak bütünlüğünü garanti altına alan bir antlaşma imzalamıştı ve daha da önemlisi, Almanya'nın Belçika limanlarını işgali İngiltere'nin doğu kıyılarını tehdit ediyordu. 4 Ağustos'ta İngiliz hükümeti Almanya'ya Belçika'daki faaliyetlerini durdurması için bir gün mühlet verdi. Aksi halde İngiltere savaş ilan edecekti. Almanya, İngiltere'nin taleplerini göz ardı etti ve İngiltere'de tehdidini gerçekleştirdi. En zengin ve güçlü Avrupa ülkeleri artık savaştaydı.³⁸

Franz Ferdinand ve karısı Sophie'nin 28 Haziran 1914'te Saraybosna'da suikaste kurban gitmesini takip eden haftalarda, Habsburg hükümeti Sırbistan'a karşı sert tedbirler almak için uluslararası destek arayışına girdi. Viyana, İstanbul ile işbirliğini, onun Balkan komşuları olan Bulgaristan ve Romanya'nın politikalarını da etkilemek için değerli bir araç olarak gördü. Bulgaristan'ın desteği Avusturya-Macaristan açısından hayati öneme sahipti çünkü Bulgaristan Sırp ordusuna ikinci bir cephe açabilecek bir konumda idi. Bulgaristan-Osmanlı işbirliği giderek daha da fazla akla yatkın hale geliyordu. Her iki devlet de Rusya'yı düşmanı olarak görüyordu ve Rusya'nın düşmanı olan Merkezi Güçlerin desteğini arıyordu. Aralarında yakın tarihte meydana gelen savaşa rağmen, Bulgar ve Osmanlı kuvvetleri Sırbistan'a karşı tartışmalı Makedonya bölgesinde ilan edilmemiş bir savaşta yan yana çarpışıyorlardı. Ağustos 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'ndan bu yana Bulgaristan-Osmanlı ticareti düzenli şekilde artış gösteriyordu. Ayrıca, Osmanlılar uluslararası alanda izole kalırsa, Rus tarafına kayabilir ve beraberinde Bükreş ve Sofya'yı da götürebilirdi. Bu da, Viyana'nın Balkanlar'daki konumunu zayıflatırdı.³⁹

³⁸ Storey, *The First World War*, s. 32.

³⁹ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, ss. 93-94.

İstanbul'daki Avusturya-Macaristan büyükelçisi Pallavicini'nin Viyana'nın Berlin'de bir Osmanlı ittifakı için ne kadar çaba gösterdiği konusunu Sadrazam Said Halim Paşa'ya ne kadar açıkladığını söylemek güçtür. Ancak, Pallavicini yeterli ipuçları sunmuş olmalıdır çünkü hemen sonrasında Sadrazam Alman büyükelçisi Wangenheim'a ittifak konusunu yeniden açtı. 15 veya 16 Temmuz'da Wangenheim ile görüşen Said Halim Paşa, Babıâli'nin diplomatik izolasyonu kırma yönündeki güçlü isteğini bir kez daha ilettili. Üçlü İttifak şemsiyesi altında Bulgaristan, Romanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefik olması umudunu belirtti. Bu nedenle, Sadrazam, Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki krizi, Üçlü İttifak'ın Osmanlıları koruyucu şemsiyesi altına kabul edecekleri bir fırsat olarak kullandı. Wangenheim Sadrazamın görüşlerini Berlin'e yorumsuz olarak ilettili çünkü orada Osmanlı ittifakı ile ilgili olumsuz görüşleri iyi biliniyordu. Said Halim Paşa'nın görüşlerinin Berlin'de çok az taraftar bulmasına rağmen, Osmanlı devlet adamları Üçlü İttifak'a katılma yönünde çalışmaya devam etti. Rusya'nın hem İstanbul hem de Doğu Anadolu'da yapabileceği saldırılardan uzun süredir korkuyorlardı ve Temmuz krizini bu tehdidi bertaraf etmek için bir fırsat olarak gördüler. Bu nedenle, Viyana Temmuz Krizi'nde uluslararası destek arayışına girdiğinde, Osmanlı liderleri bunu sağlamakta hevesli idi. Said Halim, Enver ve Talat Paşalar, Pallavicini'ye Viyana'nın Sırbistan'a karşı süratle harekete geçmesini umduklarını belirttiler ve destek sözü verdiler. Ayrıca, Bulgaristan ve Romanya'nın da kendilerini takip edeceğini ve Viyana'nın arkasında olacağını iddia ettiler.⁴⁰

22 Temmuz'da Enver Paşa ittifak arayışına devam ediyordu. Wangenheim'ın, İmparatorluğun ittifaklardan uzak durup, sadece askeri ve idari yeniden örgütlenmeye konsantre olması gerektiği yönündeki düşüncesine karşı çıktı. Enver Paşa, Wangenheim'ı İmparatorluğun yeniden örgütlenmesinin yeterli uluslararası güvenlik olmaksızın başarılamayacağına ikna etmeye çalıştı. Bu görüşün kendi kişisel görüşü olmadığını, İttihat ve Terakki Partisi'nin görüşünü temsil ettiğini söyledi. Enver Paşa'ya göre, Osmanlı liderleri bu krizde iki Büyük Güç bloğundan birisi ile ittifak yapmaya kararlı idi. Bununla birlikte, Enver Paşa tehdit edici görünmek de istemiyordu ve Berlin ile orta yolda buluşmaya söz verdi. Said Halim Paşa'nın da belirttiği üzere, Wangenheim'a kabinenin İmparatorluğun Üçlü İttifak gibi bir Büyük Güç oluşumunda tam bir üye olarak yer alma kabiliyetine sahip

⁴⁰ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, ss. 95-96.

olmadığının farkında olduğunu söyledi. Bu nedenle, kabinenin iki Büyük Güç bloğundan birisinin altında daha küçük bir güç ile birlikte “ikincil bir ittifak” istediğini belirtti. Alternatiflerden birisi, Üçlü İttifak ile bağlantılı olarak Bulgaristan ile bir ittifak, diğeri de, Üçlü İtilaf ile bağlantılı olarak Yunanistan ile bir ittifaktı. Bu tür bir düzenleme bir yerine iki daha küçük çaplı gücün ordularını ve kaynaklarını seçilecek olan ittifak bloğunun emrine sunabilirdi. Enver Paşa kabinenin Merkezi Güçler tarafından desteklenen bir Bulgaristan ittifakını tercih ettiğini söyledi. Ancak, Merkezi Güçler isteklerini reddederse de, Osmanlı liderlerinin İtilaf Bloğuna yönelmekten başka seçeneği kalmayacaktı. Bu konuşma Berlin’e salt bir blöf gibi görünmedi. Wangenheim daha öncesinde İngiltere ve Fransa’nın bir Osmanlı-Yunan ittifakı arayışında olduğunu ve muhtemel bir ittifakın Yunanistan’ın savaş durumunda Sırbistan’ı desteklemesi ile sonuçlanacağını rapor etmişti.⁴¹

Enver Paşa büyükelçiye yakın tarihte bir Bulgar-Osmanlı ittifakı sonuçlandırma çabalarının Merkezi Güçler’in desteği olmadığı için başarısız olduğunu hatırlattı. Bununla birlikte, Saraybosna suikasti ve devamında ortaya çıkan kriz, uluslararası ortamı tamamen değiştirmişti. Bu noktada, hükümeti kendini savunmak için tedbirler almadan üçüncü bir Balkan Savaşı’nın çıkmasını bekleyemezdi. Askeri gereksinimleri ima ederek, askeri hazırlıkların hemen başlaması gerektiğini açıkladı çünkü tarafsızlıklarına saygı gösterileceği konusunda kimseye güvenemezlerdi. Bir kez daha, eğer Merkezi Güçler bu kaygıları görmezden gelirlerse, İmparatorluğun kendini Yunanistan ile yapılacak bir ittifak yoluyla İtilaf koruması altına girmeye zorlanmış bulacağını hatırlattı. Enver Paşa’nın Osmanlı askeri gücünün Alman ittifakında kendi rolünü oynayabileceğine inandığı açtı ve Wangenheim’in Rus tehlikesi konusundaki uyarısına karşı geri adım atmadı. Buradaki kilit istek, Rusya’nın Osmanlı toprakları üzerinde uzun süredir devam eden planları ile başa çıkmaktı. Bu hesap tamamen yanlış değildi. Gelecekte meydana gelecek olaylar, Osmanlıların gerçekten de dört uzun yıl boyunca savaşacak güce sahip olduğunu gösterecekti.⁴²

Wangenheim’in Enver Paşa ile 22 Temmuz’da yaptığı konuşmanın raporu ertesi gün Berlin’e ulaştı ve Kayzer II. Wilhelm üzerinde derin bir etki bıraktı. Alman İmparatoru, Enver Paşa’nın mevcut krizin tüm siyaseti yeniden

⁴¹ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, ss. 96-97.

⁴² Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, s. 98.

değerlendirmeyi zorunlu kıldığı yönündeki teklifine katılıyordu. Osmanlı kabinesi, Berlin'e yaptığı ittifak teklifinin geri çevrilmesi durumunda İtilaf tarafına geçmeye kararlı görünüyordu. Bu tür bir senaryo, Almanya'nın Yakın Doğu'da etki alanı elde etmek için yirmi beş yıldır yaptığı yatırımları ve çabaları aniden ortadan kaldıracaktı. Bu da, Kayzer'in kabul edemeyeceği korkunç bir durumdu. II. Wilhelm, Wangenheim'in Osmanlı İmparatorluğunun muhtemel bir savaştan kaçınacağı ve sadece iç meselelere odaklanacağı şeklindeki endişelerini ve argümanını bir tarafa bıraktı. Kayzer bu konuda şunları söyledi: "Teorik olarak doğru ancak şu anda yanlış. Şimdi yapılması gereken, Balkanlar'daki her bir silahın Avusturya için ateş etmesini sağlamak. Bu nedenle, Avusturya ile bağlantılı bir Türk-Bulgar ittifakı kabul edilebilir. Bu, teorik endişelerle Türkiye'yi Üçlü İtilaf'ın kollarına atmaktan daha iyidir".⁴³

24 Temmuz 1914'te Almanya Osmanlı İmparatorluğu'nu bir müttefik olarak reddetme görüşünü değiştirdi. Ne Alman Dışişleri Bakanlığı ne de Wangenheim Osmanlıların uygun bir müttefik olmadığı yönündeki görüşlerini değiştirdi ancak, Avusturya'nın Sırbistan'a ultimatoma verdiği aynı gün, Kayzer II. Wilhelm bu ittifakın sonlandırılması emrini verdi. Kayzer'in kişisel bakanı olan Wedel, Dışişleri Bakanlığına şunları yazdı: "Majesteleri Kral ve Kayzer, Freiherr von Wangenheim'in ifadelerini teorik olarak doğru bulmaktadır ancak şu anda Türkiye'nin Üçlü İttifak'a eğilim göstermesinden, fırsatçılık temelinde faydalanmak gerektiğini düşünmektedir. Bu nedenle, eğer İstanbul Üçlü İttifak veya onun Güçlerinden herhangi birisinin desteği altında bir ittifaka katılmak istiyorsa, Romanya ve Bulgaristan'ı da beraberinde getirmeli ve Avusturya'nın emri altına girmelidir. Wangenheim İstanbul'daki etkisini bu amaca yönelik kullanmalıdır."⁴⁴

27 Temmuz'da Wangenheim Jagow'a şu raporu gönderdi: "Türkiye, Rusya karşısında bizim tarafımızdan korunacağına tam olarak ikna olmamış olsa da, Türkiye Üçlü İtilaf'a kaybedilmemiştir. Sırbistan-Avusturya çatışması bir Avrupa savaşına dönmese de, Almanya Türkiye'yi kontrol altında tutmayı ister. Bu nedenle, Almanya'nın Osmanlıları yörüngelerinde tutmaları avantajlıdır ve Türklerin askeri gücüne güvenen bir müttefikmiş gibi davranabilir. Von Sanders, Wangenheim'i

⁴³ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, s. 98.

⁴⁴ Edip Öncü, *The Beginnings of Ottoman-German Partnership: Diplomatic and Military Relations Between Germany and The Ottoman Empire Before The First World War*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s. 75.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yararlı bir müttefik olarak hizmet verebileceğine ikna etti. General Liman bugün bana alana hemen sürülebilecek olan beş Türk ordusunun kumandası kendisine verilmesi durumunda her türlü düşmanı yenebileceğini söyledi.”⁴⁵

Ertesi gün Wangenheim telgraf ile von Jagow'a Osmanlı Sadrazamının beş maddeden oluşan ve 2 Ağustos 1914 Antlaşması'nın temelini oluşturan bir ittifak anlaşmasını gizlice teklif ettiğini bildirdi. Her iki taraf da gizliliğin gerektiğini biliyordu. Wangenheim şunları söyledi: “Görüşmeler, Türk bakanlar da dahil olmak üzere, tam bir gizlilik içinde yürütülmeli. Sadrazam bu konu hakkında hiçbir meslektaşına bir şey söylememi rica etti ve bunun “zorunlu” olduğunu söyledi. O kadar ki, Mahmut Muhtar Paşa bile bilmemeli. Alman Dışişleri Bakanlığı Pallavicini'nin bile görüşmelere katılmasını istemedi. Bununla birlikte, Osmanlı tarafında farklı olaylar geliyordu. Said Halim, Enver ve Talat Paşalar, diğer kabine üyelerine danışmadan veya düşüncelerini almadan bu konuda kendi başlarına hareket ediyordu. Alman büyükelçisinin görüşmelerde tam yetkili olmasına karşın, Osmanlılar Berlin'deki büyükelçileri Mahmut Muhtar Paşa'yı neler olduğu konusunda bilgilendirmemişti. Bu nedenle, Said Halim, Enver, Talat ve Halil Paşalar, Türkiye'yi birkaç ay sonra savaşa sürükleyecek olan antlaşmanın imzalanmasından tamamen sorumluydular. İki hükümet arasında gerçekleşen birkaç günlük görüşmelerden sonra, 31 Temmuz 1914'te Alman şansölyesi Bethmann-Hollweg, Wangenheim'a antlaşmayı imzalamak için tam yetki verdi. Ertesi gün, Wangenheim Alman Dışişleri Bakanlığına şu tavsiyede bulundu: “Goeben'e (Alman savaş gemisi) Akdeniz'de ihtiyaç olmayacaksa, Türk filosu ile kuvvetlendirilerek Karadeniz'deki Rus filosunu kontrol altında tutabilir; Romanya ile telgraf hatlarının güvenliğini sağlayabilir ve Rusların Bulgaristan kıyılarına çıkmasını engelleyebilir.” Bu nedenle, İttifak sonlandırıldığında, Osmanlı İmparatorluğunun Almanya tarafında Dünya Savaşı'na katılması hemen hemen kesindi.”⁴⁶

Wangenheim 2 Ağustos 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa'nın Almanya ile Türkiye arasındaki İttifak Antlaşması'nı öğleden sonra dörtte imzaladığını von Jagow'a rapor etti:

⁴⁵ Öncü, *The Beginnings of Ottoman-German Partnership*, s. 76.

⁴⁶ Öncü, *The Beginnings of Ottoman-German Partnership*, s. 77.

İstanbul, 2 Ağustos 1914,

1. Her iki taraf da Avusturya-Macaristan ve Sırbistan arasındaki mevcut çatışmada tarafsızlıklarını kesinlikle koruyacaktır.
2. Eğer Rusya askeri tedbirler alırsa, ve Almanya açısından Avusturya-Macaristan ile olan ilişkilerinde yükümlülüklerini yerine getirme durumu hasıl olursa, bu neden Türkiye için de geçerli olacaktır.
3. Savaş durumunda, Almanya askeri misyonunu Türkiye'nin emrine verecektir. Türkiye, söz konusu askeri misyonun ordunun genel komutasında, Ekselansları Savaş Bakanı ile Ekselansları Askeri Misyon Şefi arasında doğrudan varılan mutabakat çerçevesinde, etkili olacağını temin eder.
4. Almanya, Osmanlı topraklarının tehdit edilmesi durumunda onu kuvvet kullanarak koruyacağını temin eder.
5. Her iki imparatorluğu mevcut çatışmadan kaynaklanabilecek uluslararası sorunlardan korumaya yönelik olarak sonlandırılan bu anlaşma, yukarıda bahsi geçen yetkililer tarafından imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecektir ve 31 Aralık 1918 tarihine kadar herhangi bir benzer ortak anlaşma ile birlikte geçerli olacaktır.
6. Eğer bu antlaşma imza sahibi taraflardan herhangi birisi tarafından yukarıda bahsi geçen bitiş tarihten altı ay önce iptal edilmezse, bir beş yıl daha geçerli olacaktır.
7. Bu belge, Majesteleri Alman İmparatoru, Prusya Kralı ve Majesteleri Osmanlı İmparatoru tarafından onaylanacaktır ve onaylar imza tarihinden itibaren bir ay içerisinde karşılıklı olarak gönderilecektir.
8. İşbu antlaşma gizli tutulacaktır ve her iki tarafça üzerinde anlaşıldıktan sonra taraflardan birisi tarafından kamuoyuna duyurulacaktır.

Freiherr von Wangenheim

Said Halim⁴⁷

Habsburg'un Sırbistan'a 28 Temmuz 1914'te savaş ilanı ile birlikte, Enver Paşa, Alman ittifakının imzalanmasından önce bir dizi askeri tedbir aldı. Birinci Ordu müfrezelerinin Boğazın kuzeyine Mithat Çiftliği ve Zekeriya Köye sevk edilmesi emrini verdi. İlave tümenler, savaş zamanı gereksinimlerini karşılamak

⁴⁷ Öncü, *The Beginnings of Ottoman-German Partnership*, s. 78.

üzere yedekler ile ikmal edilecek ve silahlandırılacaktı ve torpido botları Boğazın kuzeyinde harekate hazır halde olacaktı. Enver Paşa 1 Ağustos'ta seferberlik emrini verdi ve buna göre 3 Ağustos seferberliğin ilk günü olacaktı. İttifakın imzalanması ile birlikte Enver Paşa başkomutan olarak yetkilerini genişletti. Sadrazam'a, ittifakın imzalandığı 2 Ağustos günü bir Genel Karargahın kurulduğunu bildirdi. Enver Paşa yönetimindeki bu yeni daire, hükümetin farklı bakanlıkları tarafından yerine getirilen bazı sorumlulukları üstlenecekti. Bunlar arasında, kendisi tarafından doğrudan verilmediğinde Genel Karargahın onayına tabi kılınan yabancı devletler ile görüşme de dahildi. Enver Paşa 3 Ağustos'ta kabineye veya sadrazama danışmadan, sadece dost gemilerin geçebileceği gizli geçiş yolları bırakacak şekilde Çanakkale Boğazı'nın güneyinin ve İstanbul Boğazı'nın da kuzeyinin mayınlanması talimatını verdi. Savaşın kapıya dayanması ile Enver Paşa ayrıca, Rus petrol ve gıda maddeleri de dahil olmak üzere, Osmanlı limanlarında bulunan yabancı ticari mallara el konulması emrini verdi. Bu duruma sadece Rus büyükelçiliği değil, ilk başta Osmanlı Dışişleri de karşı çıktı. Bahriye bakanlığı da bu el konmalarda sorumluluk almadı. Savaş bakanlığı da teknik olarak sorumlu değildi. Enver Paşa'nın özel bir savaş zamanı dairesi olan teklif-i harb komisyonları bu el koymaları gerçekleştirdi. Enver Paşa bu tür tedbirlerin Osmanlı kanunlarına dayandığını ve mevcut seferberlik ve sıradışı durumda tamamen yasal olduğunu iddia etti.⁴⁸

Enver Paşa, savaşın en kötü şöretli bölümlerinden birisi olacak olan isteğini ilettiğinde batı cephesinde olaylar henüz gerçekleşmemişti. Bu istek, Alman savaş gemisi SMS Goeben'in İstanbul'a sevki idi. Wangenheim gibi Liman da Enver Paşa'nın isteğini destekledi ve 2 Ağustos'ta Berlin'e "Osmanlı filosunu kuvvetlendirmek ve Rus Karadeniz filosunu felç etmek için Goeben'in sevkıyatı oldukça arzu ediliyor" şeklinde rapor sundu. Alman donanma bakanlığı Liman'ın ricasını derhal yanıtladı ve Goeben'in kaptanı Amiral Wilhelm Souchon'a yeni ittifakı telgraf ile bildirip, hemen İstanbul'a gitmesini emretti.⁴⁹

Goeben ve Breslau'nun Çanakkale Boğazı'na 10 Ağustos 1914'te girişi, 1871 Londra Antlaşması ve 1878 Berlin Antlaşması ile teyit edilmiş olan 1856 tarihli Paris Boğazlar Konvansiyonu'na aykırı idi. İtilaf Güçleri'nin büyükelçilerine Osmanlı hükümetini protesto etmeleri ve Alman gemilerinin yirmi dört saat içerisinde

⁴⁸ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, ss. 105-108.

⁴⁹ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, ss. 110.

ayrılmasını veya enterne edilmesini talep etmeleri emredildi. Babıali gemileri satın aldığı bildirildi. İtilaf Güçleri, bu açık aldatmayı kabul etme veya reddedip, Türkiye'ye karşı Boğazları savaş gemilerinin geçişine kapatmaya zorlamak üzere harekete geçme seçenekleri ile karşı karşıya kaldı. Türkiye'nin Alman savaş gemilerini enterne etmemesi yeterli bir savaş sebebi idi. Bununla birlikte, İtilaf Güçleri bu aşamada düşmanlığı artırma niyetinde değildi. Bu nedenle, Türk hikayesini kabul ettiler. Bununla birlikte, Türkiye'deki mevcudiyetleri tarafsızlığın ihlali olarak görülen Alman mürettebatın sınırdışı edilmesini veya enterne edilmesini talep etmeye devam ettiler. Buna karşın, beklemekten de memnundular ve kendi taraflarını tutanların veya en azından tarafsızlık isteyenlerin gücü ele geçireceklerinden umutluydular. İyimser değillerdi. Goeben ve Breslau meselesi Türkiye'deki Alman yanlısı hizibin gücünü göstermişti.⁵⁰

Alman-Osmanlı ittifakının imzalanmasını takip eden ilk günlerde, Osmanlı devlet adamları, ittifakı tehlikeye atmayacak şekilde savaştan kaçınabildi. Aynı zamanda, Alman hükümeti de, askeri misyonunun şefi olan General Liman von Sanders vasıtasıyla Osmanlı liderlerinin Rusya'ya karşı savaş ilan etmesi için baskı uyguluyordu. Berlin, büyük zorluklar ve maliyetler ile sonunda Osmanlıların geciktirmelerinin üstesinden gelebildi. Takip eden birkaç hafta boyunca Babıali yetersiz seferberliği ve Bulgaristan'ın belirsiz durumunu müdahil olmamasının kanıtı olarak vurguladı. Alman hükümetine rağmen, Bulgar-Osmanlı ittifakını gerçekleştirme yönündeki çabaları sonuçsuz kalmıştı. Bununla birlikte, Osmanlıları tarafsızlıktan çıkaracakları umuduyla iki gemi verilmişti.⁵¹

1914'ün Eylül'ü boyunca İtilaf Güçlerinin büyükelçileri, Babıali'nin Merkez Güçler'in saflarına daha da derinden yaklaşmasına rağmen, Osmanlı tarafsızlığını sağlayacak bir anlaşma sağlamaya çalıştılar. İstanbul'un, İtilaf Güçlerinin tarafsızlığın teminat altına alınması isteklerine verdiği yanıt muallaktı. Şurası açıktır ki, savaşın en yüksek kayıp oranlarının yaşandığı Ağustos'tan Ekim'e kadar gerçekleşen şiddetli çarpışmalar sırasında, İtilaf Güçleri, Babıali'yi savaşın dışında tutmaya büyük önem vermiştir.

⁵⁰ A.L. MacFie, "The Straits Question in the First World War, 1914-18", *Middle Eastern Studies*, Vol.1, 1983, s. 46.

⁵¹ Aksakal, *The Ottoman Road To War In 1914*, ss. 116-117.

Almanların, Osmanlıların geciktirme çabalarına karşı sabrı Eylül 1914'te taşıdı. Alman kuvvetlerinin batı cephesinde sıkışması ve Avusturya ordusunun da Rusya ve Sırbistan karşısında zayıflaması ile birlikte Merkezi Kuvvetler, Osmanlıların Rusya'ya karşı yeni bir cephe açmasına acilen ihtiyaç duyuyordu. Jön Türkler bir yandan savaşa gireceklerine söz verirken, diğer yandan da para ve savaş malzemesi taleplerine devam ediyorlardı. Eylül ayının ortasında Alman savaş bakanı General Erich von Falkenhayn, Osmanlılar Almanların düşmanlarına karşı savaşa girene kadar subay, top ve cephane taleplerini karşılamayı reddetti. Berlin açısından, Goeben ve Breslau'nun verilmesi, Osmanlı donanmasına Rusya'ya karşı savaşa girmek ve Karadeniz'de üstünlük sağlamak için mükemmel enstrümanları sağlamıştı. Rusya'ya yapılacak bir saldırı Osmanlı tarafsızlığını yok edip, Türkleri Avrupa'nın savaşına çekebilirdi. Bu noktada, Sultan, cihad ilan edebilirdi ki, Alman savaş planlayıcıları İtilaf Güçleri'nin altını Müslüman sömürgeleri üzerinden oymak açısından buna büyük umut bağlıyordu. Almanya açısından zorluk, Osmanlıları çekincelerini yenip, Rusya'ya saldırmaya zorlamaktı.⁵²

Osmanlılar açısından önemli engellerden birisi para idi. Büyük bir seferberlik gerçekleştirmek ve çatışmaya girmek için büyük miktarlarda fonlara ihtiyaç duyuyorlardı. Ekim ayının ortasında, Enver Paşa görüşme masasına, finansal destek karşılığında Rusya'ya karşı hızlı bir deniz saldırısı teklifi ile geldi. Enver Paşa ayrıca, Rusları Doğu Anadolu'da tutma ve Mısır'daki İngiliz pozisyonlarına karşı saldırı düzenleme vaadinde de bulundu. Tüm bunlara ilaveten, Sultan da İtilaf Güçlerine karşı kutsal savaş ilan edecekti. Almanlar, Osmanlıların teklifini derhal kabul ettiler ve Rusya'ya karşı saldırı ile birlikte serbest bırakılmak üzere, iki milyon Türk parası karşılığı altını İstanbul'a gönderdiler. Almanlar ayrıca, sonraki sekiz ay içerisinde ödemek üzere bir üç milyon daha vaat ettiler. Bu para, Osmanlı savaş planlayıcılarına kendi savaş planlarını gerçekleştirecek finansal istikrarı sağlamış oldu.⁵³

24 Ekim'de Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Souchon'a Karadeniz'de manevra yapma emri verdi. Enver Paşa ise, Souchon'a Rus deniz kuvvetlerine saldırma talimatı içeren ikinci bir emir daha verdi. Amiral, telgraf ile zarfı açma emri verilene

⁵² Eugene Rogan, *The Fall Of The Ottomans: The Great War In The Middle East*, Basic Books, New York 2015, s. 50.

⁵³ Rogan, *The Fall Of The Ottomans*, s. 51.

kadar Enver Paşa'nı emirlerini mühürlü tutacağını bildirdi. Buna karşın, Alman gemileri 27 Ekim'de Karadeniz'e açıldığında, inisiyatif Osmanlıların elinden kayıp gitti.⁵⁴

28 Ekim 1914'te Osmanlı Donanması dört görev gücüne ayrılıp, Rusya kıyılarına doğru yönelerek savaş pozisyonuna geçti. Amiral Souchon'un bulunduğu Goeben ve birkaç Türk destroyeri Sivastapol'daki kıyı bataryalarına 29 Ekim 1914 saat 06.30'da ateş açtı. Hamidiye kruvazörü de saat 06.30'da Feodosia'ya ulaştı ve yerel yetkililere iki saat içerisinde ateşin başlayacağı bilgisini verdi. Hamidiye saat 09.00'da bir saat sürecek bombardımana başladı ve sonrasında yedi tane küçük boyutlu Rus gemisini batıracağı Yalta'ya yöneldi. İki Türk destroyeri de saat 06.30'da Odesa'ya saldırdı ve iki Rus gambotunu batırıp, birkaç tahıl ambarını tahrip etti. Breslau kruvazörü ve ona eşlik eden bir destroyer Novorossiysk'e ulaştı ve Feodosia'da olduğu gibi, yerel yetkilileri uyardı. Saat 10.50'de bu gemiler kıyıdaki bataryaları bombardıman etmeye başladı ve atmış tane mayın döşedi. Limandaki yedi gemi hasar aldı ve bir tanesi de battı. Bu saldırılar neticesinde İtilaf kuvvetleri Osmanlı Devletine ultimatoma verdi.⁵⁵

29 Ekim 1914'te İtilaf kuvvetlerinin verdiği bu ultimatoma, Osmanlı Devleti'ni Birinci Dünya Savaşı'nın çarpışma alanına dahil ederken, yirminci yüzyılın başından itibaren Avrupa'da oluşmaya başlayan bloklarda, birbirinin karşısında yer alan İngiltere ve Osmanlı devletleri artık resmi olarak birbirinin düşmanı haline geldi. Aralarındaki ilişki, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna ve o noktadan itibaren de Türk Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar sadece çarpışan iki devletin arasındaki askeri ilişkiler şeklinde cereyan ettiğinden dolayı, bu iki devletin karşı karşıya geldiği savaş cephelerini ele almak bu noktada önemli olacaktır. Bu cephelerin ortak özelliği, savaş öncesi dönemde de görüldüğü üzere, tamamının İngiliz sömürgelerine giden yolun üzerinde önemli noktalar olmalarıdır. Bu nedenle, bu bölgelerin ele geçirilmesi İngiliz İmparatorluğu açısından stratejik öneme sahipti. İki imparatorluk arasında Birinci Dünya Savaşı'nın geneline yayılan bu çarpışmalar, sadece kendi dönemlerine değil, savaş sonrası dünya düzenine de etki edecek sonuçlar doğuracaktır. Bu etkiyi günümüz dünya siyasetinin sorunlu konularında hala görmek mümkündür.

⁵⁴ Rogan, *The Fall Of The Ottomans*, s. 51.

⁵⁵ Edward J. Erickson, *Ordered To Die: A History Of The Ottoman Army In The First World War*, Greenwood Press, London 2001, s. 35.

1.2.1 Irak Cephesi

Mezopotamya'yı bir işgale karşı savunmak, savaşın başında Osmanlı savaş planlayıcılarının çok az dikkatini çeken bir mesele idi. Başkentte bulunan komutanlar bir işgalin, devletin bütünlüğünde hızlı ve onarılamaz zararlara yol açabileceği bölgeler olan Boğazların ve, Mısır ve Rusya ile olan sınırların savunulmasını doğal olarak çok daha büyük bir ihtiyaç olarak görüyordu. Buna karşın, coğrafya ve iklim unsurları, Osmanlı genelkurmayını Irak ile birlikte Arabistan ve Yemen'i daha az acil şekilde düşünmeye sevk etti. Askerlerin İstanbul'dan Bağdat'a sevk edilmesinin iki ay sürdüğü gerçeği, bu sınır bölgesinin uzaklığını gözler önüne seriyordu. Çölün aşırı sıcak olması, ilerleyen herhangi bir kuvvet tarafından gerçekleştirilecek bir seferin uzunluğunu ve kapsamını sınırlıyordu. Dicle ve Fırat nehirlerindeki taşkınlar da askeri operasyonlarla birlikte bölge halkının güvenliğini etkiliyordu. Bu engellerin dışında, Osmanlı planlayıcıları, İngiliz ve Rus kuvvetlerinin İran'ı kendilerine karşı düzenlenecek bir seferde muhtemel bir üs olarak kullanabileceklerini biliyordu. Londra ve Saint Petersburg tarafından 1911'de paylaşılan İran'a ilave olarak, İngiliz sömürgesi Hindistan'ın İtilaf ordusunun çıkış noktası olarak potansiyeli daha da fazlaydı.⁵⁶

Bu nedenle, İstanbul'un Mezopotamya'daki yerel şartları bu şekilde yorumlaması, düzensiz, dağınık ve gerçek dışı bir bölgesel aksiyon planını harekete geçirdi. Hükümetin seferberlik ilanından sonraki aylarda bölgedeki asker sayısı düşük seviyede kaldı. Eylül 1914'te elli bin asker toplandıktan sonra, özellikle de Rus cephesi olmak üzere, diğer cepheleeri güçlendirme ihtiyacı sonucu düzenli birliklerin sayısı çok azaldı. Irak savunmasının planlanmasında başrolde olan Enver Paşa büyük ölçüde Libya'da daha önce alay komutanı olarak elde ettiği tecrübelere güveniyordu. Düzenli bir ordu yerine, Savunma Bakanı bu cepheyi Teşkilat-ı Mahsusa'dan, savaş öncesinde Basra'da jandarma olarak görev yapan Süleyman Askeri Bey'e emanet etti ve bölgede görevli iskelet orduyu büyütme için yerel aşiretlerden gönüllüler toplaması emrini verdi. Yerel aşiretleri kullanmak, İtalyan ordusunu Libya kıyılarında tutmuş olabilirdi ancak, Osmanlı yüksek komutasının bazı üyeleri bu planı gözüpek olarak değerlendirdi. Taktik olarak bu tür bir planı, büyük ve aktif bir düşman seferine karşı gerçekleştirmek zor olurdu. Ayrıca, ne

⁵⁶ Ryan Gingeras, *Fall Of The Sultane: The Great War And The End Of The Ottoman Empire, 1908-1922*, Oxford University Press, Oxford 2016, s. 127.

Askeri ne de ordunun diğer üyeleri, yerel aşiretleri harekete geçirecek ve onlara liderlik edecek güvenilir ve karizmatik müttefikler bulma kabiliyetine sahipti. İngilizler 1914 Ekim’inde Basra Körfezi’ndeki al-Faw’a ilk ayak bastığında, onlara karşı koyacak sadece dört yüz asker ve üç parça top bulunuyordu.⁵⁷

Çıkartmayı takiben, on üç bin İngiliz ve Hintli asker, çok az direniş ile al-Faw’ı ele geçirdi. Seferi kuvvetlerin komutanlarından birisi olan General Charles Townshend, Osmanlı savunmacılarının zayıflığını derhal anladı ve adamlarına ilerleyişlerini Şatt’ül-Arab havzasına kadar sürdürmeleri emrini verdi. Bir hafta içerisinde İngiliz tümenleri, Mezopotomya’nın güney başkenti olan Basra’nın dış mahallelerine ulaştı. Townshend’in tahminine göre, şehrin garnizonu, dokuz ay öncesinde disiplin nedeniyle Irak’a sürgün edilen beş bin güvenilmez Arap’tan oluşuyordu. Kısa süreli şiddetli bir çarpışmadan sonra, İngiliz askerleri 22 Kasım’da Basra’ya girdi. Basra işgalinin üstünden bir ay geçmeden, İngiliz kuvvetleri nehrin seksen kilometre yukarısında bulunan El Kurna’da bir başka Osmanlı kuvvetini yenilgiye uğrattı. Şans eseri, daha kuzeydeki Osmanlı kuvvetleri için İngiliz ilerleyişi Dicle nehrinin taşması ve 1915 kışına girilmesi ile yavaşladı. Nehrin taşan suları aynı zamanda Bağdat’ta veba ve diğer hastalıkların salgınına yol açtı. İlaç kıtlığı nedeniyle, Irak’ın en büyük kentindeki ölü sayısı, yeni yılın Şubay ayında haftada elliye yükseldi.

Dicle’nin sularının baharın gelişi ile birlikte çekilmesiyle, Townshend’in “Poona” birliği, diğer Hintli ve İngiliz tümenlerinin de desteğiyle Basra’nın kuzeyine ilerlemeye devam etti. Kış arasında Enver Paşa Süleyman Askeri Bey’i Irak cephesinin genel kumandanlığına getirmişti. Bağdat’a tayin edildiğinde sadece bir yarbay olan bir zamanların Teşkilat-ı Mahsusa başkanına, İngiliz kuvvetlerine karşı nehrin aşağısında saldırıya geçme emri verildi. Nisan 1915’in ortalarında Askeri, askerlerini Basra’nın kuzeydoğusundaki Şuaybiye’nin hemen dışına sevk etti. Kuvvetlerinin sayısının İngiliz savunmacılardan oldukça fazla olmasına rağmen, bu kuvvetler sınırlı tecrübeye ve eğitime sahip acemi Arap ve Kürt gönüllülerden oluşuyordu. Saldıran Osmanlı kuvvetlerinin disiplin ve etkinlikten yoksun olması, ilk saldırıların başarısız olmasında önemli rol oynadı. İngiliz kuvvetleri yeniden toplanıp, ileri doğru hamle yaptığında, Osmanlı askerlerinin çoğu geri çekilmek zorunda kaldı ve büyük miktarda silah ve malzeme bıraktı. Ordunun Şuaybiye’deki

⁵⁷ Gingeras, *Fall Of The Sultane*, s. 128.

kötü performansı, imparatorluğa dört bin ölü, yaralı ve tutsak askere mal oldu. Daha önceki bir çarpışmada ayağından yaralanmış olan Askeri Bey, askerleri kuzeye çekilirken üzüntüden mahvolmuş durumdaydı. Askerlerine kızan ve hatlarının yarılması ile hayal kırıklığına uğrayan Süleyman Askeri Bey, subaylarının yanında kendini vurdu.⁵⁸

Cephe kumandanının intiharı, Osmanlı askerlerinin ilkbaharın geri kalanında ve yazın yüzleşmek zorunda kalacakları zorlukları ve karmaşayı daha da artırdı. Townshend'in tümenleri, Şuaybiye'deki İngiliz zaferinden sonra nehrin yukarısına doğru ilerlemeye devam etti. Ağustos sonuna gelindiğinde, İngiliz ve Hint askerleri, Amara ve Nasiriye'yi ele geçirmiş, Bağdat ve Basra arasında yer alan liman kasabası Kut'a ulaşmıştı. Bu sırada, İstanbul'da Enver Paşa ve diğer komutanlar Mezopotamya'yı elde tutmak için daha konvansiyonel bir strateji geliştirmişti. Cephenin komutasını Teşkilat-ı Mahsusa'nın bir üyesine vermektense, Savunma Bakanlığı Süleyman Askeri Bey'in yerine veteran bir Osmanlı subayı olan Nurettin Paşa'yı seçti. İstanbul'daki generallerin Irak cephesini daha ciddi bir şekilde ele alması, bölgeye daha fazla sayıda asker sevkياتında da görülüyordu. Gelibolu'daki savaştan gelen çok sayıda veteran askeri de içeren düzenli takviyelerin ulaşmasıyla Nurettin Paşa 1915 sonbaharında yeni bir Altıncı Ordu teşkil etti. Ne yazık ki, bu taze kuvvetlerin gelişi ile ortaya çıkan olumlu hava ve beklentiler, Osmanlıların İngiliz ilerleyişini tersine çevirme çabalarına yardımcı olmadı. Townshend'in ileri birliği, Kut'un etrafındaki savunmaları yardı ve Osmanlıları bir kez daha geri çekilmeye zorladı. Gidişatı tersine çevirmek için Nurettin Paşa çaresizce Bağdat'ın hemen dışında Salman Pak'da nihai bir direniş göstermeye karar verdi. Bir zamanlar Part İmparatorluğu'nun başkenti olan Tizpon'un kalıntıların gölgesinde, muhtemelen onaltı bin askerden oluşan Altıncı Ordu, Townshend'in eşit büyüklükteki kuvvetleri ile karşılaştı. Üç gün boyunca her iki taraf da nihai bir darbe indiremeden birbirini hırpaladı. Bu yenişememe durumu 25 Kasım'da sona erdiğinde, Nurettin Paşa ve Townshend ağır kayıplar vermiş olarak kuvvetlerini geri çekti.⁵⁹

Salman Pak'da kaybedilen altı bin asker Altıncı Ordu'yu neredeyse felce uğratiyordu. Buna karşın, benzer kayıplar ve ikmal sıkıntısı İngilizlerin ilerleyişlerine devam etmesini büyük oranda etkiledi. Adamlarının son derece yorgun ve bitkin

⁵⁸ Gingeras, *Fall Of The Sultane*, s. 128.

⁵⁹ Gingeras, *Fall Of The Sultane*, s. 129.

oluşu Townshend'i Bağdat'ın güneyindeki Kut limanına çekilmeye zorladı. Burada ordusunun ikmal alıp, dinlenebileceğini ve Basra'dan takviye edilebileceğini düşünüyordu. Kut'da kışı geçirme fikri, ölümcül bir hata olacaktır. İngilizlerin elindeki levazım sadece birkaç ay dayanabildi. 1916'nın başlamasından önce başlayan mevsimsel taşkınlar ve diğer gecikmeler, hem askerlerin hem de gıdanın gelişini engelledi ve Townshend'in kuvvetlerini hasta ve aç bıraktı. İngilizleri güneye doğru dikkatli bir şekilde takip eden Altıncı Ordu, Ocak itibarıyla İngiliz kampını tamamen sarmış durumdaydı. Kut'daki askerlerin Aralık ve Ocak aylarında sürekli tekrar eden Osmanlı saldırılarını geri püskürtmesine rağmen, 1916'nın ilk çeyreği boyunca devam eden kuşatma, İngilizlerin kuşatmayı yarma kabiliyetini bitirdi. Nisan ayında, Osmanlı savunmasını yarmak için gerçekleştirilen art arda iki kurtarma seferinin başarısızlıkla bitmesinden sonra, Charles Townshend yenilgiyi kabul etti ve teslim oldu. Artık bir tutsak olan İngiliz general İstanbul'a gönderildi ve Enver Paşa tarafından ulusunun onur konuğu olarak şahsen karşılandı. İngilizlerin Kut'da teslim olması ve on üç bin askerinin tutsak edilmesi, başkentte coşkuyla karşılandı. İtilaf devletlerinin Gelibolu'dan çekildiğinde yaptıkları gibi, evlerinin pencerelerini ve kapılarını kırmızı Osmanlı bayrakları ile donattılar.⁶⁰

1.2.2 Kanal Cephesi

1914 yılında teknik olarak hala Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olan Mısır, 1882'den beri bir İngiliz Temsilcinin kontrolü altındaydı. Ordu, bir İngiliz başkomutanın kontrolündeydi. İngiliz yetkililer, polis de dahil olmak üzere, Mısır'daki çoğu hükümet departmanını yönetiyordu. Hükümetin Mısırlı sembolik başı ve Osmanlı Sultanı'nın valisi Hidiv Abbas El Hilmi idi. Aralık 1914'te İngilizler tarafından Hidiv'in görevine son verildi. Kanalin Ağustos 1914'te İngilizler tarafından düşman gemilerinin geçişine kapatılması, uluslararası hukuka aykırıydı ancak şartlar göz önüne alındığında mantıklıydı. Barış zamanında görevli küçük İngiliz garnizonunun yerine gönüllü piyade ve süvari alayları getirildi. Bunlara Noel öncesinde, Batı Cephesi için düşünülen Avustralya ve Yeni Zelanda öncü birlikleri katıldı. Osmanlı Sultanı'nın Kasım ayında halife olarak cihad ilan etmesi, yankı bulması beklene Arabistan'daki kutsal İslam topraklarında göz ardı edildi. Mekke'de bulunan Şerif Hüseyin ve onun Haşimi ailesi, kontrolün Sultan'ın elinden kaydığını ve kendi hesaplarına gücü ele geçirmeyi deneyebileceklerini gördüler. Ancak, cihad

⁶⁰ Gingeras, *Fall Of The Sultane*, s. 130.

fikrinin Müslüman liderlere hitap ettiği yerler de vardı. 1912'den beri İtalyan kontrolünden bulunan Trablusgarp ve Sirenayka gibi Libya topraklarında, Sollum'daki Senusi lideri Ahmed el-Şerif'e dini ve siyasi bağlılık gösteren aşiretler yaşıyordu. Senusiler olarak bilinen bu kişiler, Türk danışmanlar ile birlikte İtalyanlara karşı savaşıyordu. 1914'te Türkler, İngilizlerin dikkatini Süveyş Kanalı'ndan uzaklaştırmak ve Fransızlara Kuzey Afrika topraklarında sıkıntı yaratmak üzere cihadı batıya doğru yaymak umuduyla Senusilerin yardımını istedi.⁶¹

Nil nehrinin batısında alçak bir plato bulunur ve güneye doğru da büyük Libya Çöllü yer alır. Bu çölün sınırını, Senusi Ahmet'in otoritesini tanıyanların yaşadığı bir dizi vaha belirliyordu. Sözde Mısır hükümetine bağlı olarak Ahmet'in aşiretleri bir düzende tutması bekleniyordu. Osmanlılar 1915'in başlarında bölgedeki otoritelerini yeniden elde etmek için bir fırsat gördü ve Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Bey'i ve sonradan Müslümanlığı seçen bir Alman subay olan Cafer Paşa'yı Senusilere gönderdi. Ahmet'e Mısır'daki İngilizlere karşı kendi cihadını başlatması durumunda Alman sermayesi ve silahları vaadinde bulunuldu. Nuri ve Cafer Paşaların faaliyetleri ile ilgili istihbarat, Kahire'deki İngiliz karargahına ulaştı ve isyanın, Delta'da yaşayan köylülerin çoğunun Senusi Ahmet'e dini lider olarak bağlı olduğu Mısır'a yayılmasını önlemek üzere tedbirler alındı. İskenderiye'de emprovize şekilde Batı Çöl Kuvveti teşkil edildi ve bu kuvvete İngiliz, Avustralya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika'dan askerler ile Hint Ordusu'ndan Sihler ve Mısırlılar dahil edildi. Cephe hattı boyunca meydana gelen çatışmalardan başka 1915'in sonuna kadar çok az olay meydana geldi. Bu tarih itibarıyla, Senusilere Alman silahları sevk edilmişti. Ocak 1916'da Siwa Vahası'ndaki üssünden hareket eden Ahmet, Cafer Paşa'nın komutasındaki bir kuvvet ile birlikte Mersa Matruh kıyısı boyunca doğuya doğru ilerledi. Bu küçük sefer açısından belirleyici olacak çarpışmada 26 Şubat günü Batı Çöl Kuvveti Cafer Paşa'yı yenilgiye uğrattı ve tutsak aldı. Cafer Paşa daha sonra taraf değiştirip, Arap isyanında Şerif Hüseyin'in düzensiz ordusunda başarılı bir komutan olacaktı.⁶²

Türk ve Alman kuvvetlerin gözü, Mısır'ı, Aden'deki kömür ve sinyal merkezini, Basra Körfezi'ndeki ve Hindistan'daki İngiliz çıkarlarını tehdit edecek

⁶¹ Michael Hickey, *The First World War: The Mediterranean Front (1914-1923)*, Routledge, Oxford 2005, s. 49.

⁶² Hickey, *The First World War*, s. 50.

odak noktası olarak Kanal bölgesine dönmüştü. Osmanlıların Kanal'a büyük bir operasyon düzenlemek için çok da ikna edilmesine gerek yoktu. Bu operasyon Cemal Paşa komutasında 8. Ordu'ya verildi. Cemal Paşa'nın kurmay başkanı olan Albay Baron Friedrichn Kress von Kressenstein 1915'in başında cesurca bir kararla Kanal'a doğrudan Sina Çölü'nü geçerek ulaşmaya karar verdi. Su büyük bir sorundu. Ordu, Filistin'deki Gazze'den Kanal üstünde bulunan Kantara'ya kadar 120 mil kat etmek zorundaydı. Askerler, atlar ve develer için en az 12 günlük su lazımdı. Şaşırtmaya yönelik olarak bir kuvvet kolu Akdeniz kıyısından ilerlerken, ana kuvvet Sina'yı geçti ve kum tepelerinin duba görevi gördüğü bir noktada durdu. Burada çöl boyunca taşınan açılır, kapanır botlar bir araya getirildi. Bu botları ve sahra toplarını Sina Çölü'nden geçirmek büyük bir beceriydi. Hava keşif uçakları tarafından alarma geçirilen savunmacılar, bu tehdidi karşılamak üzere hazırlandı. 1 Şubat gecesi Kanal'ı geçmek üzere birkaç deneme yapıldı ancak çok az Türk askeri geçebildi. Ertesi gün şafakta, daha fazla Türk birliğinin Kanal'a ulaşmasıyla muharebe genişledi. Gambotların muharebeye ulaştı ve Türk botlarını batırdı. Türk kuvvetleri silahları ile birlikte Sina üzerinden geri çekildi. 1915 yılında Kanal cephesinden başka olay olmadı ve General Maxwell savunmayı güçlendirdi. 1915 yılında 13'ten fazla tümeni vardı ancak bu tümenler cephenin başka yerlerindeki krizlere müdahale etmek üzere geri çekildi.⁶³

1.2.3 Sina ve Filistin Cephesi

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiliz İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda çarpıştığı bir başka cephe de, yine İngiliz sömürgelerine giden güzergahta en kritik kavşaklardan birisi olan Sina ve Filistin cephesi olmuştur. Bu cephe, Kanal cephesi ile coğrafi olarak yakın olması nedeniyle, İngiliz ordusu buradaki operasyonlarını Kanal cephesini savunan kuvvetleri ile koordineli olarak yürüttü. Mısırda'ki İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan General Sir John Maxwell 1916 yılının başında görev değişikliği talebi ile bölgeden ayrıldı. Bölgedeki Osmanlı ordusunun başında ise Cemal Paşa yer alırken, Alman misyonunun üyelerinden General Friedrich von Kressenstein da komuta kademesinde bulunuyordu.

1916 yılının başında Korgeneral Sir Archibald Murray, Maxwell'in yerini aldı. Görevi, Doğu Akdeniz cephesindeki tüm askerleri kapsayacak şekilde Mısır Seferi

⁶³ Hickey, *The First World War*, s. 51.

Kuvvetleri olarak yeniden dizayn edildi. Murray'e, Filistin'e doğru kıydan temkinli bir ilerleyiş emri verildi. Atlı birlikler, kara tarafından çölün içlerine kadar devriye görevi üstlendi. Bu zahmetli ilerleyişe demiryolu ve su hattı da eşlik ederken, bozuk demiryolu hattı ağır motorlu taşıtları nakletmek üzere iyileştirildi. Kress bu ilerleyişi etkili bir şekilde yıprattı ancak Murray 1916 Mayıs'ında El Rumana'da bir tren istasyonu kurdu ve burayı koruması için bir tümen görevlendirdi. Kress'in sağ kanadını dönmek isteyeceğinin farkına varan Murray bir atlı birlik gönderdi. Türk kuvvetleri bu birliğe 4 Ağustos'ta şiddetli bir saldırı düzenledi ancak ağır kayıplar vererek yenilgiye uğradı.⁶⁴

1916'nın sonuna gelindiğinde, El Ariş'e doğru inatçı bir direnişe karşı yavaş yavaş ilerledi ve Filistin sınırına 30 milden daha fazla yaklaştı. Magdabe ve Refah'daki sınır karakollarını savunan Türk kuvvetlerinin gayreti, ilk önemli hedefi Gazze olan Murray'in dikkatli bir şekilde ilerlemesine neden oldu. Murray, Tümgeneral Sir Charles Dobell'i operasyonun başına getirdi. Dobell'in emrinde General Chetwode'ın "Çöl Birliği" de dahil olmak üzere çok sayıda atlı birliği bulunuyordu ancak bu durum 10 bin at için su bulma sorununu da beraberinde getiriyordu. Bu nedenle, Gazze'deki kuyular başarı için kilit öneme sahipti. Sıkı kaktüs sıraları ile doğal bir şekilde korunan kent, kararlı 4 bin Türk tarafından savunuluyordu. Dobell, sağ kanadını atlılar ile korumaya karar verdi ve güneyden doğrudan saldırdı. 26 Mart 1917'de piyadeler yoğun sis altında ilerledi ve susuz kalan atlıların geri çağırılmasına kadar her şey yolunda gitti. Bir yanlışlık sonucu piyadeler de ele geçirdikleri önceki pozisyonlarından çekildiler ve buraların ertesi gün yeniden ele geçirilmesi gerekti. Kress karşı saldırı düzenledi ve Dobell'in sağ kanadına saldırdı Bu noktada, savaş durdu.⁶⁵

İkinci Gazze muharebesi 17 Nisan'da gerçekleşti. Türk kuvvetleri bu tarih itibariyle pozisyonlarını güçlendirmiş ve Gazze-Beerşeba yolu boyunca güçlü bir şekilde yerleşmişti. Dobell tek bir tümen ile 2 mil uzunluğunda bir hat boyunca önden saldırmaya karar verdi. Murray'in Dobell'e saldırıyı gerçekleştirmek için açık çek vermiş olmasına rağmen, Murray karargah işlerini denetlemeyi tamamen göz ardı etti ve sonuçta umutsuz bir düzensizlik ve başarısızlık ortaya çıktı. Saldıran taraf

⁶⁴ Peter Simkins, vd., *The First World War: The War To End All Wars*, Osprey Publishing, Oxford 2013, s. 308.

⁶⁵ Simkins, vd., *The First World War*, s. 308.

6500 kayıp verirken, Türk kayıpları 2000 idi. Murray, Londra tarafından suçlu bulundu ve Haziran'da komutanlıktan alındı. Murray'ın yerine Fransa'daki Üçüncü Ordu'dan General Sir Edmund Allenby getirildi. Allenby istediği tüm takviyenin verilmesi konusunda ısrarcı oldu ve morallerini düzeltmek için emrindeki her bir birliği ziyaret etti. Sert mizaçlı iri bir adam olarak ve profesyonelliği ile kısa sürede askerlerini motive etti ve desteklerini sağladı. Allenby'in kuvvetleri büyük oranda takviye edildi. Mısırdaki iki atlı tümen oluşturulurken, Mezopotamya ve Makedonya'dan iki tane daha tümen geldi. Artık toplam yedi adet piyade bölüğü vardı ve bunlardan General Chetwode ve General Bulfin komutasında iki ordu tümeni oluşturuldu. Dikkatli bir keşiften sonra Gazze ve Beerşeba'ya iki saldırı planlandı. Türk kuvvetleri Gazze'de tutulacak ve Anzaklar da Beerşeba'yı ve onun değerli su kaynaklarını ele geçirecekti. Filistin'e tank sevk edilmişti ve 31 Ekim'de alınan Beerşeba'da ilk görevlerine çıktılar. Türk kuvvetleri hayati öneme sahip kuyuları tahrip edemedi ve tüm cephe doğudan batıya doğru yarıldı. Gazze İngiliz-Fransız filosu tarafından bombardımana tutuldu ve 16 Kasım'da düştü. Üçüncü Gazze Muharebesi olarak bilinen bu çarpışma, Allenby ve yeniden toparlanmış ordusu için zafere giden yolun başlangıcıydı. Olayların seyri ile alarma geçen Almanlar, işleri yoluna koyması için ünlü komutanlarından General Erich von Falkenhayn'ı bölgeye gönderdi. Enver Paşa'nın Bağdat'ı geri alma planını reddedip, Allenby'in hassas sağ kanadına bir saldırı düzenledi ancak nihai sonucu elde edecek kaynakları yoktu. Şiddetli çarpışmalardan sonra, Kudüs düştü ve Allenby 11 Aralık'ta şehre girdi.⁶⁶

Mart 1918'de Allenby, güneydeki Türk garnizonlarına tedarik sağlayan Hicaz demiryolunu kesmek üzere Maver-i Ürdün'deki Amman'a doğru ilerledi. Esas hedef olan Amman kuşatılmasına rağmen saldırı başarısız oldu. Almanların Mart ayında Fransa üzerine yürümesi, Allenby'in en iyi tümenlerinden yoksun kalmasına neden oldu. İki piyade tümeninde, dokuz gönüllü süvari alayında ve toplam 90 bin adam ve ağır topların bazıları Fransa'ya gönderildi. Allenby'in elinde artık tecrübesiz Hint Ordusu askerleri ile Fransa'da hırpalanmış seçkin bir Hint süvari tümeni vardı. Yine de, toplam sayısı 30 bini asla aşmamış olan Türk kuvvetleri karşısında ikiye bir

⁶⁶ Simkins, vd., *The First World War*, s. 309.

üstünlüğe sahipti ancak, Filistin’de hala iyi eğitimli ve ağır teçhizatlı bir Alman tümeni bulunuyordu.⁶⁷

Arabistan’da milliyetçilik hareketleri belirgindi ve Kitchener’in şartlı bağımsızlık teklif ettiği Şerif Hüseyin 1915 yılında İngilizlerle görüşmelere başlamıştı. Hüseyin’in şartları açıktı; 37. Paralelin güneyindeki Arap ülkelerinin bağımsızlığının tanınması karşılığında Türk kuvvetlerine karşı savaşacaktı. Bu şart İngilizler tarafından reddedildi çünkü Ön Asya ve Suriye’de geniş toprak parçaları içeriyordu. Sonunda, Bağdat ve Basra’nın durumu muallak da kalmasına rağmen uzlaşmaya varıldı. Hüseyin’in silahlandırılması ve finanse edilmesi gerektiğinden, Medine’deki Türk garnizonuna yapılan bir saldırıyla Hicaz’daki Arap isyanının başlaması 1916’nın ortalarını buldu. Hüseyin, Hicaz’ın bağımsızlığını ilan etti ve Mekke’deki garnizon Haziran’da teslim oldu. Hüseyin daha sonra, İngiliz hükümetini şaşkına çevirecek şekilde kendisini tüm Arapların kralı ilan etti ve tüm bölgelerdeki Arapları Türk kuvvetlerine karşı silahlanmaya çağırdı. Londra tarafından Hicaz’ın kralı olarak yılın sonunda tanındı.⁶⁸

Arap isyanının gidişatı, isyana dahil olan çeşitli fraksiyonlar ve aşiretler arasındaki anlaşmazlıklar ve Orta Doğu’da savaş sonrası düzen için kendi etki alanları için hazırlık yapan İngiliz ve Fransız politikacıların iki yüzlülükleri ile kesintilere uğradı. Sahadaki kilit İngiliz şahsiyeti, Arap davası hakkında derin bilgiye ve sempatiye sahip olan Oxford’lu genç bir arkeolog olan Yüzbaşı T.E. Lawrence’dı. Arap Bürosu’nda çalışırken, Hüseyin ve oğullarının güvenini kazandı ve gerilla hareketindeki başarısını ortaya koyarak, savunmasız Hicaz demiryoluna saldırmak, yolları kesmek, köprüleri havaya uçurmak ve izole garnizonlara baskın yapmak üzere gezici deve birliklerine liderlik etti. 1917’nin ortasına gelindiğinde, Lawrence ve adamları geniş bir alanda faaliyet gösteriyordu ve 3 Haziran’da Halep-Şam demiryolunun bir kısmını patlattılar. Bir ay sonra, Lawrence Akabe’deki Türk garnizonunu teslim aldı ve daha sonra, Allenby ile buluşup, gelecekteki operasyonları ele almak üzere Kahire’ye gitti. Allenby, Lawrence’ın yeteneklerini gördü ve işbirliği yapmaya ikna oldu. Yılın sonunda, bu iki adam Türk kuvvetleri ve onların Alman müttefiklerine maksimum zararı vermek üzere düzensiz Arap kuvvetlerinin operasyonlarını koordine ediyordu. Yedek demiryolu malzemesi

⁶⁷ Simkins, vd., *The First World War*, s. 311.

⁶⁸ Simkins, vd., *The First World War*, s. 311.

stoklarının çoktan tükendiği Hicaz demiryolundan kurtulduktan sonra, Lawrence, Allenby'in sağ kanadını korumaya başladı ve her ikisi de bunun, seferi bitireceğini umuyordu. Bölgedeki Türk kuvvetlerine artık emrinde küçük bir Alman birliği ve üç tane zayıf Türk ordusu bulunan yetenekli Otto Liman von Sanders komuta ediyordu. 19 Eylül 1918'de Allenby saldırdı. Megido'ya yapacağı saldırı planı, gizliliğe, aldatmaya ve sürprize dayanıyordu. Türk kuvvetlerinin sağ kanadı çöktü ve Liman da, komuta merkezi ele geçirildiğinde zar zor kaçabildi. 20 Eylül'de Nazaret düştü ve İngilizler Ürdün'e geçti. Türk kuvvetleri dağıldı ve Wadi Fara'da sıkışan Yedinci Ordu İngiliz Hava Kuvvetleri'nin bombardımanı ile dağıldı. Allenby ve Lawrence 1 Ekim'de aynı anda Şam'a girdi. Beyrut 7 Ekim'de Fransızlara teslim oldu. Ayın sonuna gelindiğinde Fransızlar Humus ve Halep'i işgal etti.⁶⁹

Savaşın son aylarına kadar çatışmaların sürdüğü Sina ve Filistin cephesi, Osmanlı ordusu için yenilgi ile sonuçlanırken, bölge, savaş sonrası dönemde dünyanın en sorunlu noktalarından birisi olacak şekilde İngiliz ve Fransız sömürgeciliğinin elinde paylaşıldı. Bu paylaşım, sadece burada kalmayacak ve kuzeye, Anadolu'ya doğru yönelecek ve Türklerin elinde kalan son vatan parçasını da ele geçirmek üzere kanlı bir savaşa neden olacaktı.

1.2.4 Çanakkale Cephesi

İngilizce konuşulan ülkelerin tarih yazımında, Gelibolu kelimesi yenilgi, anlamsızlık ve yetersizlik ile eş anlama gelmektedir. Gerçekten de, Somme (1916) ve Passchendaele (1917) ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın en kötü dönemlerinden birisini sembolize etmektedir. Gelibolu Seferinin yürütülmesi ve İtilaf kuvvetlerinin aşağılayıcı bir şekilde tahliyesine giden kilometre taşları, kötü planlama, zayıf muhakeme ve kibirli bir özgüven sonucu felaketin somut bir örneği olmuştur.⁷⁰

Rusya'nın 1 Kasım 1914'te Kafkaslar'da başlattığı kara saldırısını takiben, 3 Kasım'da on sekiz gemiden oluşan bir Fransız-İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'nın girişinde bulunan tahkimatları bombaladı. Bu saldırı, Osmanlı savunmasını test etme amaçlı gibi görünüyordu ve sonuçlar İngilizler için aldatıcı şekilde cesaret vericiydi. Gelibolu Yarımadası'nın ucunda bulunan Seddülbahir'deki tahkimata yapılan 20

⁶⁹ Simkins, vd., *The First World War*, s. 312.

⁷⁰ Robert Johnson, "Contested Historiography: Allied Perspectives On The Gallipoli Campaign", *The Gallipoli Campaign: The Turkish Perspective*, Metin Gürcan and Robert Johnson (eds.), Routledge, New York 2016, s. 17.

dakikalık bombardımanda tek bir bomba cephaneliği vurdu. On top hasar alıp, tahrip olmazken, 86 Osmanlı askeri hayatını kaybetti. Toplam yaralı sayısı, 40 Alman da dahil olmak üzere 150 idi. Bu saldırıdan, Osmanlıların savunmalarını güçlendirmesi dışında başka bir sonuç çıkmadı. Osmanlılar mayın tarlalarını genişletip, Boğazlar'daki askeri ve deniz savunmalarını güçlendirdiler. 1915 yılında gerçekleşecek olan Gelibolu Seferi bu şekilde başlamış oldu.⁷¹

Gelibolu ve Çanakkale'ye saldırı ihtimali 25 ve 30 Kasım'da yapılan Birleşik Krallık Savaş Konseyi'nde ele alındı ancak Yunan kuvvetlerinin saldırıya katılmayacağı netleşince, bu fikir yıl sonuna kadar sürüncemede kaldı. Durum, Rus Grand Dükü Nicholas'dan 2 Ocak 1915'te gelen bir telgraf ile aciliyet kazandı. Kafkas Dağları'ndaki Sarıkamış Muharebesi'nde Osmanlı kuvvetlerinin kuvvetli saldırılarına maruz kalan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nun dikkatini başka bir yere çekecek ve üzerindeki baskıyı azaltacak bir saldırı talebinde bulunuyordu. Britanya'nın bu yönde verdiği söz, Çanakkale'yi yeniden gündeme getirdi.⁷²

Birleşik Krallık Savaş Konseyi'nin 13 Ocak tarihli kararı, Amiralliği, saldırı için İngiliz ve Fransız gemilerinden oluşan büyük bir filoyu toplamak üzere harekete geçirdi. 16 Şubat'ta Savaş Konseyi, elde kalan son İngiliz muvazzaf tümeni olan 29. Tümen ile birlikte Mısır'da bulunan Avustralya ve Yeni Zelanda askerlerini ve Churchill'in yeni oluşturduğu Kraliyet Deniz Tümeni'ni Limni'ye gönderme kararı aldı. Buradaki fikir, deniz saldırısı ile Osmanlı direnişinin çabucak kırılacağı beklentisi ile bu askerlerin önce Çanakkale'yi, sonra da İstanbul'u işgal edeceği idi.⁷³

Osmanlı tarafında ise 3 Kasım'da gerçekleşen İngiliz-Fransız bombardımanından itibaren Boğazlar'daki savunmaları kuvvetlendirme çalışmaları hız kazanmıştı. Çanakkale Boğazı'ndaki tahkimatların iyileştirilmesi görevi Tuğamiral Cevat Paşa'ya verildi. Kendisine, kıyı savunmalarının kuvvetlendirilmesi için 500 Alman uzman ile birlikte bölgeye gönderilen Koramiral Guido von Usedom eşlik ediyordu.

Çanakkale Boğazı'nın savunmasındaki iyileştirmeler artık iyice hızlanmıştı. Balkan Savaş'larında yer almış veteran bir asker olan Tümgeneral Mehmet Esat

⁷¹ Harvey Broadbent, *Defending Gallipoli: The Turkish Story*, Melbourne University Press, Victoria 2015, s. 14.

⁷² Jenny Macleod, *Gallipoli*, Oxford University Press, Oxford 2015, s. 12.

⁷³ Macleod, *Gallipoli*, s. 16.

Paşa, 3. Kolordu komutanlığına atandı. Görevi, Gelibolu yarımadasını savunmaktı. 3. Kolordu 7, 8 ve 9. Tümenlerden oluşuyordu ancak 8. Tümen daha sonra Sina'ya görevlendirildi. Yeniden yapılandırılan 19. Tümen, Boğaz'daki yedek tümen görevi için yarımadanın güneyindeki 9. Tümen'e katılmak üzere gönderildi. 7. Tümen ise yarımadanın kıştağında Saroz Körfezi'ndeki Bolayır hatlarında konuşlandırıldı.⁷⁴

Deniz harekatı 19 Şubat'ta başladı. Pratikte bombardıman çok az hasara yok açtı ve Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin Şubat sonunda yaptığı çıkarma da aynı derecede etkisizdi. 25 Şubat'ta Amiral Carden bombardımanı yeniledi ancak Çanakkale Boğazı'nın ağzından öteye geçemedi. 4 Mart'ta Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin Kum Kale'ye yaptığı saldırı ağır kayıplar ile sona erdiğinde, başlangıçtaki iyimserliğin artık kalmadığı görüldü. Türk garnizonu düşünüldüğünden daha kararlıydı. Topları iyi korunuyor ve mobildi. Mayınlar ise, mayın tarama gemilerinin tehlikeli çabaları ile temizlenemeyecek kadar sıkı.⁷⁵

İngiliz ve Fransız savaş gemileri Boğaz'a girdiklerinde, mayınlara karşı savunmasız kalıyordu. Bu nedenle, öncelikle mayınların temizlenmesi gerekiyordu ancak mayın temizleyiciler bataryalardan açılan ateş ve Karadeniz'den Akdeniz'e doğru hızlı bir akıntı ile baş etmek zorundaydı. Bu sorunların sonucu deniz harekatına olan ilginin azalması oldu. Bununla birlikte, Churchill kararlıydı ve 18 Mart'ta savaş gemilerinin günışığında Boğazı zorlaması için bir saldırı gerçekleştirildi. Carden saldırısının sabahında hastalandı ve yardımcısı Amiral John de Robeck olanları bir felaket olarak tanımladı. İkisi İngiliz, birisi Fransız toplam 3 gemi mayınlar tarafından batırıldı. Churchill saldırısının ertesi gün de devam ettirilmesi durumunda başarılı olacağını savundu çünkü ona göre, Türk kuvvetlerinin cephanesi azalmıştı. Aslında azalmamıştı. De Robeck bir deniz harekatı fikrinden henüz vazgeçmemişti. Şiddetli rüzgar sonraki beş gün boyunca herhangi bir harekatı engelledi. De Robeck daha sonra deniz kuvvetlerinin kara ordusu ile birlikte operasyona katılmasını kabul etti. Böylece, bataryalara kara tarafından saldırılabilecekti.⁷⁶

Akdeniz Seferi Kuvvetlerinin komutanlığına atanan General Sir Ian Hamilton, ertesi gün meydana gelecek başarısızlığı görecektir 17 Mart günü Gelibolu'ya

⁷⁴ Broadbent, *Defending Gallipoli*, s. 14.

⁷⁵ John Keegan, *The First World War*, Vintage Books, New York 2000, s. 252.

⁷⁶ Hew Strachan, *The First World War*, Penguin Books, London 2003, s. 112.

ulaştı. Deniz kuvvetlerinin performansı hakkında kibar davrandı ancak o da, tahkimatlardan yapılan ateşi, özellikle de mobil bataryaları, bastırmak için güçlü bir çıkarmanın hayati öneme sahip olduğu fikrindeydi. Hamilton hemen Anzak Kolordusunun komutanı Korgeneral Sir William Birdwood ile bir toplantı yaptı. Hamilton kısa süre içerisinde Akdeniz Seferi Kuvvetlerini oluşturan birbirinden farklı yapıdaki tümenleri inceleme fırsatı buldu. 1. Tümen ve 1. Hafif Süvari Alayı, gönüllülerden oluşuyordu. 4 Nisan'da Anzak Kolordusunun ana gövdesi Limni Adası'ndaki Mudros Limanı'na ulaşmak üzere Kahire'den ayrıldı. 3. Tugaya çıkartmada koruma görevi verildi. 42. Tümen Akdeniz Seferi Kuvvetlerinin yedek kuvveti olarak bekletilirken, 29. Hint Tugayı gerekli olması durumunda Gelibolu'ya sevk edilmeye hazırды. Görevlendirilen tüm kuvvetler arasında en alışagelmedik olan ise hemen hemen hiç eğitimi ve topçusu olmayan Kraliyet Deniz Tümeni idi. Bu tümen Churchill tarafından 20-30 bin Kraliyet Deniz yedeklerinden ve hevesli gönüllülerden oluşturulmuştu. Plymouth ve Chatham taburları, 1915 Şubat'ının başında Çanakkale tahkimatlarına yapılacak filo operasyonlarına yardım etmeleri için sevk edilmişti. İngiliz tümenlerinin sonuncusu ise Birleşik Krallığın uzak bölgelerinden toplanmış askerlerden oluşan 29. Tümeni. Fransızlar, Gelibolu kara hareketına katılmaya pek de gönüllü olmamalarına rağmen, müttefiklerinin Orta Doğu'daki maceralarını gözetlemeye de kararlıydı. Böylelikle, Fransa ve Kuzey Afrika'daki karargahlarda kalmış birliklerden derhal bir tümen oluşturdular. Bu tümene 1. Doğu Seferi Tümeni adı verildi ve Metropolitaine ve Coloniale tümenlerinden oluşturuldu. Bu nedenle, Fransız, Senegalli, Yabancı Lejyon ve Berberi askerlerden oluşuyordu.⁷⁷

Bu kuvvetlerin karşısında ise Osmanlı Beşinci Ordusu bulunuyordu. Birçok farklı etnik kökene sahip bir imparatorluktan gelen askerlerden oluşmasına rağmen, ana gövdesini Anadolu'nun Müslüman köylüleri oluşturuyordu. Ancak, orduda önemli sayıda Kürt ve Arap kökenli Osmanlılar da yer alıyordu. Savaş öncesinde Osmanlı Askeri Akademisi'nin mezunlarının yaklaşık dörtte biri Araptı ve Libyalı, Arnavut ve Çerkez kökenli birçok subay vardı. Gelibolu'da Mustafa Kemal'in 19. Tümeninin üçte ikisini oluşturan 72. ve 77. Alaylar ağırlıklı olarak Suriyeli Araplardan oluşuyordu. Ordu da ayrıca etnik Türkler ile birlikte Yezidi ve Nusayri

⁷⁷ Peter Hart, *Gallipoli*, Profile Books, London 2011, ss. 46-52.

gibi dini azınlıklar da yer alıyordu. Ayrıca, Osmanlı Ordusu'nda Hristiyanlar da vardı.⁷⁸

25 Nisan günü şafaktan önce, 18 Mart'ta Boğaz'ın dar kısımlarından dönmüş olan bombardıman filosu tarafından desteklenen ve yolcu gemilerinden şileplere kadar her türden toplam 200 ticaret gemisinden oluşan filo Anzak Koyu'na ve Helles Burnu'na ulaştı. 15 inçlik topları ile daha eski gemiler tarafından yapılan ön bombardımana katılmasına rağmen, Queen Elizabeth gemisi, amiral gemisi ve karargah olarak görev yapıyordu. Bombardıman gün ağarırken saat beş sularında başladı ve kısa süre içerisinde römorkörler tüm kıyılara yanaşıyordu. İleride onları nelerin beklediği ise bilinmiyordu çünkü Akdeniz Seferi Kuvvetleri'nin istihbarat servisi sadece Türk kuvvetleri ve düzenleri hakkında bilgiye sahip olmayıp, aynı zamanda saldırı düzenlenecek bölgelerin haritalarına da sahip değildi. Anzaklar yüksek noktalara hızla ulaşmanın öneminden haberdardı ve neredeyse hiçbir karşı savunma ile karşılaşmadan olabildiğince hızlı önlerindeki tepelere tırmandılar. Bununla birlikte, çıkarmalarına karşı hiçbir mukavemet gösterilmemesinin nedenini kısa sürede öğrendiler. Düşmanları sayıca azdı çünkü Türkler böyle uygunsuz bir noktaya çıkarma olması olasılığını göz ardı etmişti ve çıkarma kuvvetleri kısa süre içerisinde arazinin en az savunmadaki kuvvetler kadar zorlu olduğunu anladı. Bir sırttan sonra daha yüksek başka bir sırt geliyordu; küçük vadiler açmazlar ile sonlanıyordu. Öğleden sonra itibariyle, maksimum bir buçuk mil ilerleme kaydedildi ve bu önemli noktada Türk kuvvetlerinin ateşi ile karşı karşıya kaldılar. Yamaçlarda lidersiz kalan Anzaklar ölümü tatmaya başladı.⁷⁹

On mil güneyde Helles Burnu'nda da gün gemilerden yapılan ağır top ateşi ile başladı ve bu ateşin altında doksan altı römorkör ve River Clyde kıyıya doğru ilerledi. Yan tarafları olan Ege tarafındaki Y ve X sahillerinde ve Çanakkale Boğazı'ndaki S sahilinde çok az mukavemet ile karşılaştılar ve kısa süre içerisinde kıyıya yerleştiler. Suyun karşı tarafında, Asya'daki Kum Kale'de Fransızlar da karşı mukavemet olmaksızın çıkarmalarını yaptılar ve bu eski Bizans kalesini, duvarları içerisindeki köyü ve eteklerindeki mezarlığı ele geçirdiler. Bölgedeki Türk kuvvetleri organize değildi ve kötü yönetiliyordu. Yarımada'nın Y, X ve S sahillerinde İngilizlerin durumu da benzerdi; karşılarında ya hiçbir kuvvet yoktu ya da

⁷⁸ Macleod, *Gallipoli*, s. 24-25.

⁷⁹ Keegan, *The First World War*, ss. 297-299.

bölgelerine düşen 12 inçlik toplar tarafından sersemletilmişlerdi. Çıkarma birlikleri güneşlenip, kendilerine çay yaptı ve malzemelerini kıyıya çıkardıktan sonra sanki savaş millerce ötedeymiş gibi etrafta dolaştı. Sahilin hemen aşağısındaki W ve V sahillerinde ise Lancashire, Dublins, Munsters ve Hampshire alayları canlarını kurtarmak için savaşıyordu ve yüzlerce ölü veriyordu. Bu iki sahil, Helles Burnu ile birbirinden ayrılıyordu. Batı'da, daha sonra Lancashire Çıkarma Noktası olarak bilinecek W sahilinde Lancashire Alayı, kıyıdan yüzlerce metre uzaktan açılan tüfek ve makineli tüfek ateşi altında kaldı. Bununla birlikte, gemilerin çoğu kıyıya ulaştı ancak kendilerini, arkasından siperlerdeki Türk askerlerinin denizden çıkan her bir adamı vurduğu dikenli tellerin önünde buldular. Bu dehşetli ortamda, Lancashire Alayı'ndan birkaç asker telleri geçip, yeniden organize olduktan sonra ilerleyebildi. Sahile çıkan 950 askerden 500'den fazlasını öldürüldü veya yaralandı ancak hayatta kalanlar iç kesimlere doğru ilerleyip, Türk kuvvetlerini uzaklaştırdı ve akşam olduğunda bir köprübaşı ele geçirdiler. Diğer taraftaki V sahilinde durum daha da kötüydü. Römorkörlerden inen Dublin Alayı, römorkör karaya ulaşp, üzerlerine kurşun yağana kadar kendilerine karşı mukavemet olmayacağını sanıyordu. River Clyde kıyıya ulaştığında ve Hampshire ve Munster Alayları kendilerini kıyıya çıkaracak iskelelere çıktığında, dört Türk makineli tüfeği ateş açtı. Öncesinde sahile ilk yanan römorkörleri de dağıtmışlardı. İskelelerdeki birlikler birbirinin üstüne yuvarlanıp, vurularak denize düştüler. Yine de bazıları hayatta kaldı ve sahilin ucunda korunak bulup, kuvvetlerini toparladıktan sonra Türk kuvvetlerini siperlerinden attılar. Akşam olduğunda, sahil cesetlerle doluydu ve kıyı şeridi hala kan ile kıpkırmızıydı. Lancashire çıkarması konsolide edilmişti ve X, V, Y ve S sahilleri güvendediydi. Anzaklar'da sahile çıkan 30 bin askerden 2 bini kaybedilmişti ve Türk kuvvetleri karşı saldırıya geçtiğinde bu sayı artmaya başlamıştı. Asıl soru, bu kadar kayıpla elde edilen köprübaşlarının ertesi gün elde tutulup tutulamayacağı idi.⁸⁰

Bununla birlikte Türk kuvvetlerinden bazıları geri çekildi; 26 Nisan'daki geri çekilmeden önce Kum Kale'dekiler Fransızlara teslim oldu. Eğer yakınlarda bulunan ve sıradışı bir kabiliyete ve kararlılığa sahip bir subayın komutasında bulunan yedek kuvvetler olmasaydı daha da fazlası yarımadayı terk edebilirdi. Mustafa Kemal Jön Türklere en erken katılanlardandı ancak kariyeri liderlerini izlemedi. 1915 Nisanında

⁸⁰ Keegan, *The First World War*, ss. 299-300.

otuz dört yaşında olan bir tümen komutanı idi. Ancak, kaderde onun tümeni olan 19. Tümenin kritik bir anda kritik bir yerde bulunması vardı. Boğazın dar kısımlarının karşısındaki yarımada da toplanan birlikleri Anzaklar'dan sadece dört buçuk mil uzaklıktaydı ve arada yüksek bir tepe bulunmasına rağmen, çıkartma hala devam ederken müdahale edebilirdi. Gemilerden yapılan bombardımanın sesine derhal tepki veren Mustafa Kemal, kendisi önde olduğu halde ilerlemeyi başlattı. Anzak hedeflerine hakim Sarı Bayır tepesine ulaştığında manzara ilginçti. Gemileri açıkta görebiliyordu ve ön planda da 9. Tümen den askerler kendisine doğru koşuyordu. Askerler ona cephanelerinin tükendiğini söyledi. Mustafa Kemal onlara yere yatmalarını ve süngülerini takmalarını emretti. Askerler süngülerini taktıklarında ve yere yattıklarında, düşman da yere yattı. Saat 10 sularında 57. Alay'ın saldırısı başladı. Avustralyalılar Mustafa Kemal'i tepede görmüştü ve ona ateş ettiler. O dakikalarda onu vuramamaları ve tepeye doğru sürememeleri, Mustafa Kemal için bu seferin hayati anı olarak kabul edilebilir. Sonrasında Avustralyalıların köprübaşına doğru gece çökünceye kadar sürecek olan bir karşı saldırı başlattı. Gün içinde kazanılan çeşitli noktalar kaybedildi ve eldeki çok az noktadan Türk kuvvetlerine hakimdiler. Hemen hemen her yerde aşağıda kalmışlardı ve sürekli yağın kurşunlar ile dar sahile sürekli yaralılar gönderiliyordu. 4 Mayıs'a gelindiğinde, Anzaklar bitap düşmüştü. Türk kuvvetlerinin kaybı 14 bin, Anzakların ise yaklaşık 10 bindi.⁸¹

Helles Burnu'nun aşağılarında da çıkartmayı takip eden günlerdeki savaş şiddetli oldu ve Kum Kale'den geri çekilen Fransızlar köprübaşlarını arasında bağlantı kurmakta zorlandı ve cepheyi içlere doğru zorladı. 26 Nisan'da Seddülbahir köyü ele geçirildi ve ertesi öğleden sonra genel bir ilerleme gerçekleştirildi. Hedef dört mil içerideki Kirte Köyü idi. 28 Nisan'da Birinci Kirte Muharebesi olarak bilinen bir saldırı yapıldı ve bunu 6 Mayıs'daki takip etti. Mısır'dan Hint Tugayı'nın ve Kraliyet Deniz Tümeni'nin bir kısmının da katılmasına rağmen, bunların hiçbirisi köye ulaşamadı. 8 Mayıs'a gelindiğinde, İngilizler Kirte'nin hemen dışında sıkışmıştı.⁸²

Bu noktadan sonra dayanılmaz sıcaklıkta bir yaz, ılık bir sonbahar ve dondurucu bir kış geldi. Fransızlardan ve kendi içinden muhalefete rağmen İngiliz Savaş Konseyi Mısır'a daha fazla asker gönderdi. Çıkmazı aşmak için General Sir

⁸¹ Keegan, *The First World War*, s. 301.

⁸² Keegan, *The First World War*, s. 302.

Ian Hamilton, Anzakların kuzeyinde Suvla Körfezi'ne yeni bir amfibi saldırı gerçekleştirmeye karar verdi. Saldırı 7 Ağustos'ta gerçekleşti ve köprübaşı kısa sürede ele geçirildi. Artık kuzey sektöründeki tüm askerlerin komutasına tayin edilen Mustafa Kemal, kısa sürede bölgeye geldi ve üç ay önce Anzak Koyu'nda yaptığı gibi, takviye birlikleri yükseklerle sevk edip, Müttefikleri denize yakın tuttu. 9 Ağustos'a gelindiğinde, başarılı olmuştu ve deniz yoluyla İngilizler kuvvet takviyesi yapamıyordu. Saldıran ve savunan tarafların her ikisi de siper kazdı ve böylece Suvla Körfezi Müttefiklerin Gelibolu Yarımadası'nda elde ettiği üçüncü sığ ve statik bölge oldu. Türk kuvvetlerinin artık eşit sayıdaki Müttefik kuvvetlerine karşı on dört tümeni vardı. İngiliz Savaş Konseyi'nin Çanakkale Komitesi'nde daha önceden tahliye çağrıları yapılmıştı. Kasım ayında bu çağrılar giderek yoğunlaştı. Keşif için bulunan Kitchener, gözden düşen Hamilton'ın yerine geçen General Sir Charles Monro tarafından, tahliyenin kaçınılmaz olduğuna ikna edildi ve askerlerin siperlerinde boğulmasına ve sahillerdeki tahkimatların çoğunun çökmesine neden olan bir fırtına da tartışmalara son noktayı koydu. 28 Aralık ve 8 Ocak 1916 arasında garnizon tahliyeye başladı. 9 Ocak itibarıyla Anzak ve Suvla Koyları ile Helles Burnu boşalmıştı. Büyük macera artık sona ermiş bulunuyordu.⁸³

Birinci Dünya Savaşı'nın en şiddetli cephelerinden birisi olan Çanakkale Cephesi, Türk Ordusunun gösterdiği kararlı savunmayla, dünya tarihinde hem askeri hem de siyasi sonuçları ile yerini aldı. İtilaf kuvvetlerinin, Rus İmparatorluğu'na Boğazlar yoluyla ulaşma çabasının başarısızlığa uğraması, Rusya'daki Bolşevik devrimini hızlandıran etkenlerden birisi oldu. Osmanlı İmparatorluğu açısından ise, Irak Cephesi ile birlikte, İmparatorluğun bu son dönemindeki parlak zaferlerden birisi olarak, Büyük Savaş'ın sonuna kadar ayakta kalma azmini artırdı. Bu cephede gösterdiği askeri yetenek ile Mustafa Kemal, askerlik kariyerinde yeni bir aşamaya geçti ve birkaç yıl sonra yine İngiltere liderliğindeki işgalci kuvvetlere karşı yürüteceği Kurtuluş Savaşı için önemli tecrübeler elde etti.

1.2.5 Birinci Dünya Savaşı'nın Sonu

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu için 29 Ekim 1914'te başladıktan yaklaşık dört yıl sonra, kendisini bu savaşa doğru iten Merkezi Kuvvetlerin tek tek yenilgiye uğramasıyla birlikte ardında İkinci Dünya Savaşı'na

⁸³ Keegan, *The First World War*, s. 303.

neden olacak sorunları bırakarak sona erdi. Osmanlı İmparatorluğu, savaş öncesinde kendisi hakkındaki tüm askeri, siyasi ve ekonomik öngörülerin aksine savaşın sonuna kadar ayakta kaldı. Osmanlı Ordusu savaşın sonra erdiği 1918 sonbaharında hala operasyonlarını sürdürmekteydi.

1918'in Eylül ayının sonlarına kadar Türkler açısından stratejik durum umutlu görünüyordu. Liman von Sanders'in ünlü Çanakkale savunmasını Filistin'de tekrar edip, İngiliz saldırılarını engelleyeceği beklentisi vardı. Mezopotamya sıkı tutunuyordu ve Kafkaslar'da Türkler Hazar Denizi'ne doğru durmaksızın ilerliyordu. Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gibi başarısız olmuş müttefiklerine nazaran Türkler iyi durumda görünüyordu. Tüm bunlar, Allenby'in Megido ve Suriye'deki saldırısı ve, Selanik ve Bulgaristan hattının çökmesi ile birkaç hafta içerisinde tamamen değişti. Türk tarafının Filistin ve Suriye'nin kaybına razı olabilmesine rağmen, 1918'in sonu itibarıyla Trakya'da geniş çaplı bir savunma gerçekleştirme imkanı yoktu. Buna karşın Türk tarafını savaş bırakmaya ikna eden Allenby'in Filistin ve Suriye'deki başarısı olmadı. İmparatorluğun savunulamaz durumda olduğuna onları ikna eden, Trakya ve İstanbul'u tehdit edecek şekilde Bulgaristan'dan ilerleyen General Milne'nin ordusu oldu. Trakya'da savaş boyunca dikkatli bir şekilde idame ettirilen kuvvetler, Filistin, Kafkasya ve Mezopotamya'daki gereksinimleri karşılamak için zayıflatılmıştı ve İstanbul neredeyse savunmasız kalmıştı. Müttefiklerin Selanik'teki köprübaşından hızla ilerlemesi, çaresi olmayan bir stratejik krize yol açtı. 5 Ekim 1918'de Talat Paşa kabinesi bir ateşkes antlaşması ihtimalini araştırmaya başladı. 13 Ekim 1918'de Madrid'deki Türk maslahatgüzarı Başkan Wilson'dan Türk tarafını savaş dışında tutmasını rica etmek üzere İspanya'nın yardımını istedi. Türk tarafı Wilson'ın Ondört Madde'sinden ve Türk tarafına gösterdiği alicenaplıktan etkilenmişti. Bu girişim başarısız olunca, Türk tarafı, en yüksek rütbeli İngiliz tutsak olan Kut'un mağlup komutanı Tümgeneral Townshend'i, ateşkes niyetini göstermek amacıyla Midilli'ye gönderdi. Bu, İngilizleri hemen harekete geçirirken, Fransızları da teşvik etti. Türk tarafı ve İtilaf Devletleri Çanakkale Boğazı'nın ağzında bulunan Mondros Adası'nda görüşmelere başladı. Muzaffer ülkeler arasında büyük anlaşmazlıklar ve rekabet vardı. Sonunda, İngilizlerin istediği koşullar, Türk delegasyonu tarafından kabul

edildi ve 30 Ekim 1918'de Agamemnon savaş gemisinin güvertesinde ateşkes imzalandı. Türk tarafı artık savaş dışındaydı.⁸⁴

Osmanlı İmparatorluğu açısından Birinci Dünya Savaşı'nın sonunu getiren Mondros Ateşkes Antlaşması, İmparatorluğun altı yüzyıllık tarihindeki son bölümün başlangıcını temsil ediyordu. Bu antlaşma, sadece Osmanlı İmparatorluğu için savaşı bitirmekle kalmamış, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'na giden ve taslağı Büyük Savaş hala devam ederken 1916'da İngiltere ve Fransa arasında imzalan Sykes-Picot Antlaşması ile çizilen nihai çözümlerin de önemli kilometre taşlarından birisi olmuştur. Bunun nedeni, Antlaşma şartları gereğince Osmanlı İmparatorluğu neredeyse tüm askeri varlığından yoksun bırakılarak, savunmasız hale getirilmesidir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ile birçok cephede çatışan Britanya İmparatorluğu, savaşın sonunda Osmanlı topraklarını kendi sömürge amaçları doğrultusunda parçalayıp, ele geçiren bir işgalci devlet oldu. Bu işgale, Mustafa Kemal önderliğinde verilen yanıt, Türk Kurtuluş Savaşı'nı başlattı.

1.3 Milli Mücadele Dönemi

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, 1916 yılında İngiltere ve Fransa arasında savaş sonrası dönemi şekillendiren Sykes-Picot Antlaşması'nın imzalanması ve ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki yenilgisini belgeleyen 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğunu elinde kalan son toprakları savunmakta çaresiz bıraktı. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hemen ardından İstanbul Boğazı'nda beliren İtilaf Devletleri filosu bu durumu gözler önüne serdi. Osmanlı başkentindeki kilit noktaların kontrolünü ele alan İtilaf kuvvetlerinin başında ise Büyük Britanya yer alıyordu. Bu noktadan itibaren, Türk-İngiliz ilişkileri, Türk ulusunun işgalci bir devlete karşı gerçekleştirdiği bağımsızlık savaşı şeklini aldı.

Bu dönemi, birbiri ile sıkı sıkıya bağlantılı iki ana sahne çerçevesinde ele almak faydalı olacaktır. Bunlar, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takiben 13 Kasım 1918'de başlayıp, yaklaşık beş yıl süren İstanbul'un İngiltere liderliğinde İtilaf Devletleri tarafından işgali sırasında Türk-İngiliz ilişkileri ve Mustafa Kemal

⁸⁴ Erickson, *Ordered To Die*, s. 204.

önderliğinde Anadolu’da gerçekleşen Milli Mücadele dönemi Türk-İngiliz ilişkileridir.

1.3.1 İstanbul’un İşgali

Mondros Mütarekesi sonrası Osmanlı topraklarında gerçekleşen işgallerde İngiliz kuvvetlerinin, sonradan Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan bölgelerde sınırlı operasyonlar gerçekleştirdiği görülmektedir. Musul ve çevresinin işgali dışında İngiltere’nin işgal ettiği en önemli bölge İstanbul oldu. İstanbul’un çok uluslu işgalinde lider konumunda Fransa’yı geride bırakan İngiltere, kendi kontrolündeki Yunan kuvvetler aracılığıyla Anadolu işgalinde etkili olmuştur. Bu nedenle İngiliz işgali altındaki İstanbul’un Kurtuluş Savaşı boyunca geçirdiği beş buçuk yıl, Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli bir rol oynamıştır.

1918 yılı Kasım ayından itibaren İstanbul’un işgaline yönelik plânlar İtilâf Devletleri tarafından harekete geçirilmiştir. Nitekim, bu maksadı gerçekleştirmek amacıyla, 13 Kasım tarihinde İtilaf filosundan 2616 İngiliz, 540 Fransız ve 470 İtalyan askeri olmak üzere toplam, 3.626 asker karaya çıkarılmıştır. Bu kuvvetin çoğunluğunu İngiliz askerleri teşkil ediyordu. İstanbul’a ilk gelen İtilâf filosunun kuruluşunda olduğu gibi, karaya çıkan birlikler içerisinde İngilizler çoğunlukta idi. Bundan dolayı, işgalden hemen sonra müttefikler arasında İstanbul şehrinin genel sorumluluğunun kimde olacağı ve üç devletin (İngiltere, Fransa, İtalya) birliklerinden oluşan kolordunun kime bağlanacağı meselesi ortaya çıktı.⁸⁵

Müttefiklerin Kasım 1918’de İstanbul’daki temsilcileri, İngiltere’den Sir Somerset Arthur Gough Calthorpe, İtalya’dan Kont Kont Carlo Sforza ve Fransa’dan Amiral Amet idi. Fransızlar için Müttefik Orduların Doğu Cephesi Başkomutanı General Franchet d’Esperey’in İstanbul’da askeri komutanlığı üstlenmesi son derece doğaldı. Gel gelelim İngiliz komutanlar Fransız liderliğini kabul etmek istemiyordu. Müttefik İşgal Kuvvetleri’nin askeri komutası, Müttefiklerin Londra’daki temsilcilerinin 3 Aralık 1918’de kabul etmiş oldukları karar uyarınca düzenlenecekti. Bu karara göre, İngiliz, Fransız ve İtalyan Hükümetleri, Türkiye’nin Avrupa parçasında garnizon kuran İngiliz birliklerinin ve onlara komuta eden generalin, General Franchet d’Esperey’nin komutası altında kalmaları; General Milne’nin

⁸⁵ Zekeriya Türkmen, “İstanbul’un İşgali ve İşgal Döneminde Uygulamalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 53, 2002, s. 4.

ordusunun geri kalan kısmı Kafkaslar'a veya herhangi bir yere aktarıldığında, bu birlikler üzerinde General Franchet d'Esperey'nin komutasının sona ermesi konularında anlaşmışlardı. İngilizler kendi kuvvetlerinin General Milne'nin komutası altına ve Fransız ve İtalyan kuvvetlerinin General d'Esperey'nin yüksek komutası altına verilmesinde ısrar ettiler. İngilizler meseleye sadece ulusal onur ve saygınlık açısından bakıyor değillerdi; aynı zamanda verimli çalışmayı da hesaba katıyorlardı. Osmanlılarla yapılan ateşkes antlaşmasında, İngilizler askeri şartları denetlemekle görevlendirilmişlerdi. Ve Britanya İmparatorluk Kuvvetleriyle birlikte Fransız birliklerinin de katıldığı Çanakkale Savaşları dışında, Türklere karşı savaşanlar İngilizler olmuştu. Üstelik Türkiye'de İngilizlerin Fransızlarınkinden daha çok sayıda askeri bulunuyordu. Üç Müttefik Yüksek Komiseri de *de jure* işgali gerçekleştirmekte anlaştıkları zaman, General d'Esperey işgalin, subaylardan oluşmuş bir Müttefikler Komisyonu tarafından yönlendirilmesini önerdi. Buna karşılık Karadeniz Ordusu Komutanı Milne, Türkiye'deki işgal kuvvetlerinin komutanlığının İngilizlere düştüğünü ileri sürdü. Dolayısıyla, işgal İngilizlerin komutası altında yürütüldü. General Milne İngiliz askerlerine, Osmanlı Harbiye Nezareti'ni ve Posta ve Telgraf İdaresi'ni işgal ettirdi.⁸⁶

İtilâf Devletleri, işgale başladıktan bir süre sonra Osmanlı başkentinde denetimi daha sıkı bir şekilde yürütmek amacıyla kimi denetim mekanizmaları teşkil etmişlerdir. İstanbul'da denetimi sağlamak maksadıyla teşkil edilen ve yukarıda bahsedilen komisyonlar, Osmanlı hükûmetine rağmen, başkentte denetimi eline geçirmeye büyük önem vermiştir. Bu komisyonlar sırasıyla polis, sağlık, gıda, cezaevi, sansür ve telgraf denetimi, levazım, pasaport, donanma ve ordu komisyonları ile liman denetiminden sorumlu idiler.⁷¹ Özellikle pasaport bürosu vizesi bulunmayanların Boğazda karşıdan karşıya geçmesine dahi izin vermemek gibi bir uygulamayı da başlatmıştır. İstanbullular kendi şehirlerinde bir yerden bir yere pasaport ile gitmek mecburiyetinde kalmışlardır.⁸⁷

Anadolu'da ise Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla Millî Mücadele süreci başlamıştı. Amasya genelgesi ve ardından Erzurum ve Sivas kongreleriyle Anadolu hareketi organize olurken, iç politikada elde edilen ilk sonuç İtilâf Devletleri'nin uyum içinde çalıştıkları ve memnun oldukları Damat Ferit Paşa

⁸⁶ Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, ss. 88-92.

⁸⁷ Türkmen, *İstanbul'un İşgali ve İşgal Döneminde Uygulamalar*, s. 4.

hükümetinin düşürülmesiydi. 1919 sonbaharında Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulması ve Mustafa Kemal Paşa'yla temaslara başlaması İtilâf Devletleri'ni oldukça rahatsız etmişti. İtilâf Devletleri, 21 Ocak 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne yaptıkları baskı neticesinde Kuvayı Milliye'ye yardım ettikleri gerekçesiyle Harbiye Nâzırı Cemal Paşa ve Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Reisi Cevat Paşa'nın istifa etmesini sağlamışlardı. Bir süre sonra açıkça İstanbul hükümeti de tehdit edilmeye başlandı. İngiliz Yüksek Komiseri De Robeck, Şubat 1920'de Hariciye Nâzırı Sefa Bey'i ziyaretinde Kuvayı Milliye ile İstanbul hükümetinin uyum içinde olduğunu düşündüklerini belirtmişti. İtilâf Devletleri'nin baskıları sonucunda 3 Mart 1920'de Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etti ve yerine 8 Mart'ta Salih Paşa Hükümeti kuruldu. İtilâf Devletleri istedikleri sonucu alabilmek için bir süredir İstanbul'u resmen işgal etmeyi düşünmekteydiler.⁸⁸

16 Mart 1920 tarihi akşamı, İngiliz haberalma subayı Yüzbaşı John G. Bennett Parlamento'ya gitti ve Rauf Bey ile Kara Vasıf Bey'i tutukladı. 18 Mart'ta bu eylemi protesto için Parlamento kendini feshetti ve bunu milliyetçi milletvekillerinin Ankara'ya toplu göçü izledi. Bab-ı Ali, İngiliz askerlerinin işgalini ve davranışlarını protesto etmekten başka bir şey yapamadı. Ayrıca, İstanbul sokakları İngiliz üniforması giymiş Rumlar ve Ermenilerle doluydu. Bunlar, İngiliz komutanlığı tarafından kamu güvenliğiyle ve istihbaratla görevli polis olarak çalıştırılıyordu. Sadrazam Salih Hulusi Paşa 2 Nisan 1920'de zorla istifa ettirildi; çünkü o ve kabinesi Milliyetçi Hareket'in açıkça mahkum edilmesi için İngilizlerden gelen baskıyı kabul etmemişlerdi. Daha sonra, Damat Ferit iktidara geldiğinde, Kuvayı Milliye üzerinde baskı olanca şiddetiyle geri geldi.⁸⁹

İstanbul'un işgali ardından ve 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılmasıyla Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Millî Mücadele'nin kaderini eline alan TBMM Hükümetinin çalışmaları kısa sürede sonuç vermişti. 1921 yılı başından itibaren TBMM Hükümeti ordusunun Yunan ordusuyla savaşları gerçekleşti (I ve II. İnönü savaşları, Kütahya-Eskişehir savaşları, Sakarya savaşı). Türk ordusunun yaklaşık bir yıl süren hazırlığından sonra 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz başarılı bir şekilde gelişti ve 9 Eylül 1922'de Türk ordusu İzmir'e girdi.

⁸⁸ Bülent Bakar, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, 2009, s. 15.

⁸⁹ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, ss. 94-96.

Türk ordusunun İzmir'e girmesinden sonra Çanakkale boğazına doğru devam eden harekâtı İtilâf Devletleri'ni tedirgin etmişti. İtilâf Devletleri 20-23 Eylül 1922 tarihleri arasında Paris'te yaptıkları görüşmelerde Trakya'nın tahliyesini dikkate alacaklarını belirten bir muhtırayla konferans toplanmasını kabul ettiler. Türk tarafı 29 Eylül'de verdiği cevapta, Edirne dâhil Doğu Trakya'nın tahliyesini ve Türk idaresine teslimini isteyerek, 3 Ekim'de Mudanya'da konferansın toplanacağını bildirdi. Konferansta İtilâf Devletleri 23 Eylül tarihli notalarının aksine bir tavır içine girince sıkıntılar yaşandı. Fakat sonuçta, 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi imzalandı. 14 maddelik Mütarekeyle, Doğu Trakya geri alınıyordu. Antlaşmanın 11 ve 12. maddelerine göre de, barış antlaşması görüşmelerinin sonuna kadar boğazlar bölgesinde ve İstanbul'da işgal kuvvetleri kalabilecekti.⁹⁰

Milli Mücadele'de askeri çatışma döneminin Mudanya Mütarekesi ile sona ermesinin ardından, İtilaf Devletleri ile diplomatik bir mücadele dönemi başladı. Hem İstanbul'un hem de Anadolu'nun işgalini sona erdirecek görüşmeler taraflar arasında İsviçre'nin Lozan kentinde gerçekleşti.

Lozan Barış Konferansı 20 Kasım 1922'de başladı ancak kapitülasyonlara ve antlaşmanın mali ve ekonomik şartlarına ilişkin bir tikanıklık yüzünden görüşmeler 4 Şubat 1923'te kesildi. Barış görüşmelerinin kesilmesi üzerine Türklerle Müttefikler arasında silahlı çatışma tehlikesi baş gösterdi. Fransızlar ve İngilizler bir Türk saldırısı ihtimaline karşı ne yapacaklarında anlaşıyorlardı. General Harrington'ın Boğazlar'da ve Trakya'da Müttefik askerlerinin mevzilendirilmesine ilişkin önerisine, General Charpy cevap bile vermedi. Lozan Konferansı 23 Nisan 1923'te yeniden toplandı. 24 Temmuz 1923'te Lozan Konferansı sona erdi ve Antlaşma bütün taraflarca onaylandı. Bunun sonucu olarak, İstanbul'daki yönetim savaşının sonu geldi. 25 Ağustos'ta Müttefik işgal kuvvetleri şehri boşaltmak için hazırlıklara başladılar. General Harrington, sembolik bir jestle, karargahındaki İngiliz bayrağını Galata'daki Kırım Kilisesi'ne verdi. 6 Ekim'de düzenlenen bir törenle Müttefik ve Türk generaller birbirlerinin bayraklarını selamladılar, nöbetçi değişimi yapıldı ve Müttefik generaller gemilerine binerek gittiler. Aynı gün, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Birinci Piyade Tümeni şehre girdi.⁹¹

⁹⁰ Bakar, *Esaretten Kurtuluş*, s. 16.

⁹¹ Criss, *İşgal Altında İstanbul*, ss. 205-207.

1.3.2 Anadolu'nun İşgali

Anadolu ve Doğu Trakya'dan oluşan üniter bir devlet olarak Türkiye'nin, Osmanlıları Orta Doğu'daki geri kalan topraklarından etmiş olan bir savaşın doğal sonucu olarak ortaya çıktığını varsaymak kolaydır. Bu yanlıştır. 1918'den Lozan Antlaşması'nın imzalandığı 1923 Temmuzuna kadar modern Türkiye diye bir olgunun ortaya çıkacağı oldukça belirsizdi. Almanya ile 11 Ekim'de imzalanan ateşkes antlaşmasından farklı olarak Mondros, Osmanlıların kayıtsız şartsız teslimiyetini öngörüyordu. 1918'den sonraki olaylar açısından kilit nokta, İtilaf Devletlerinin Türkiye'den geriye kalanın, kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olmadığını düşünmeleri idi. Savaş zamanı toprak genişletme düşüncesi belirgindi ve söz konusu dönemde Osmanlı devleti, Arap bölgelerini ve Afrika ve Pasifik'teki Alman sömürgelerini ele geçirmeleri gibi muzaffer devletler tarafından ödül olarak görülüyordu. İtilaf Devletleri'nden sadece artık SSCB olan Rusya'nın toprak hırsı yoktu. Ancak diğer devletler hırslıydı. Sykes-Picot'un ruhu hala canlıydı. Fransa'ya Suriye'nin bitişindeki Kilikya ve doğuda Ermenistan'a kadar uzanan bir bölge vaat edilmişti. İtalyanlar da açgözlüydü. Sykes-Picot, güneybatı Anadolu'yu ve önemli bir İtalyan nüfusu bulunan Oniki Ada'yı İtalyan bölgesi olarak görüyordu. Son olarak, savaşın sonunda savaşa dahil olan ve Osmanlılar ile savaşmamış olan Yunanistan kalıyordu. Bu devlet zayıftı ve göz ardı edilebilirdi. Ancak, Lloyd George büyük bir Yunan hayranıydı ve bölgede bir İngiliz müttefiki olarak güçlü bir Yunanistan yaratmak istiyordu. Bu nedenle, Yunan azınlığın bulunduğu Batı Anadolu'da ve Trakya'daki Yunan talepleri, İngilizler tarafından desteklendi.⁹²

Britanya, Fransa ve Rusya arasında, İtilaf Devletleri'nin zaferi durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ile ilgili görüşmeler, 16 Mayıs 1916 tarihinde Britanya adına Sir Mark Sykes'ın ve Fransa adına da Beyrut eski başkonsolosu Francois Georges-Picot'un imzaladığı ve o tarihten bu yana Sykes-Picot Antlaşması olarak bilinen anlaşma ile sonlandı. Bu antlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa ve İngiltere'nin elde edeceği bölgelerini ve kurulacak siyasi ve idari sistemleri belirledi. Antlaşma, Fransa'ya bir "Mavi" bir de "A" bölgesi vaat ediyordu. Mavi bölge, Akka'dan Toros Dağları'nı kadar olan Levanten kıyılarından, yani Lübnan ve Ansariyeh ülkesinden ve, Kuzeydoğu Anadolu'ya

⁹² David Kenneth Fieldhouse, *Western Imperialism In The Middle East*, Oxford University Press, Oxford 2006, s. 64.

doğru uzanan İskenderun ve Kilikya bölgesinden oluşuyordu. A bölgesi ise, Şam, Hama, Halep ve Musul da dahil olmak üzere Yukarı Mezopotamya'dan oluşuyordu. Osmanlıların talebi ile 30 Ekim 1918'de yapılan Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra hangi müttefikin hangi bölgeyi işgal edeceğini belirledi. Bir yıl sonra, 5 Eylül 1919'da, İngiliz başbakanı Lloyd George ve Fransız başbakanı Georges Clemenceau arasındaki görüşmelerden sonra Fransızlar, Yukarı Mezopotamya'yı Musul ile birlikte İngilizlere verdiler. Müttefik zaferi sonucunda İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilen bölgeler, tamamı General Sir Edmund Allenby idaresinde olmak üzere dört bölgeye ayrıldı: Fransız idaresindeki Kuzey Bölgesi (Kilikya), Fransız idaresindeki Batı Bölgesi (Lübnan, Ansariye ülkesi ve İskenderun civarı), İngiliz idaresindeki Güney Bölgesi (Filistin) ve Emir Faysal idaresindeki Doğu Bölgesi (Şam, Hama, Halep de dahil olmak üzere Suriye hinterlandı).⁹³

Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı İmparatorluğu'nu bağımsız bir uluslararası aktör olarak ortadan kaldırmak amacıyla, İtilaf Devletleri'nin İmparatorluğu dengeli bir şekilde parçalamasını sağladı. İtilaf Devletleri, gelecekteki Türkiye'nin İstanbul ve Orta ve Kuzey Anadolu ile sınırlandırılacağını ve ekonomik alanda da çok az kaynağa ve özgürlüğe sahip olacağını hesaplıyordu. İtilaf Devletlerinin planlarının 10 Ağustos 1920'de Osmanlı hükümeti ile imzalanan Sevr Antlaşması'na kadar resmiyete dökülmemesine rağmen, bazı İtilaf Devletleri bir oldu bitti denemesine girişmişti. 1919 ilkbaharında Yunanlar İzmir'e, İtalyanlar ise Antalya'ya çıkarken, Fransızlar Kilikya'yı işgal etti. İngiliz, Fransız ve İtalyan askerler de Boğazlar'da konuşluydu.⁹⁴

İngiltere'nin İstanbul'un işgalinde doğrudan, Anadolu'nun işgalinde ise Yunanistan üzerinden dolaylı olarak oynadığı her iki rol de, Türk milletinin bağımsız bir devlet olarak mevcudiyetine yönelik bir tehditti. Bu tehdit, Mustafa Kemal önderliğinde Türk milletinin gerçekleştirdiği mücadele ile bertaraf edilirken, bir ulus devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunun da temelini oluşturdu. Bu dönemde Türk-İngiliz ilişkileri, Yunanistan üzerinden gerçekleşen dolaylı bir çatışma halinde ilerlemiştir.

⁹³ Yücel Güçlü, "The Struggle For Mastery In Cilicia: Turkey, France And The Ankara Agreement Of 1921", *The International History Review*, Vol.23, No.3, 2001, ss. 580-581.

⁹⁴ Güçlü, *The Struggle For Mastery In Cilicia*, s. 581.

İngilizlerin Yunan donanmasının İzmir’i işgal etmesine izin vermesinin nedeni, tarihi hakları veya demografik argümanları veya, Yunanistan’a ve İtilaf yanlısı başbakanları Eleftherios Venizelos’a savaşa İtilaf Devletleri saflarında on bir saat için katılmalarından dolayı ödül vermek değil, tamamen ihtiyaçtı. 1919’da İngiliz işgal kuvvetleri, güneyde Bağdat ve Suriye’den kuzeyde Kafkaslar ve Karadeniz’e kadar Orta Doğu’da ince bir çizgide dağılmıştı. Uzun bir savaş sonunda yıpranmış olan Britanya, Anadolu’daki direnişi bitirecek daha fazla asker gönderecek durumda değildi. Güneybatı Anadolu ile ilgili İtalyanların hırsları ve, Suriye ve Güneydoğu Anadolu ile ilgili Fransız planları, İngiltere’nin Ön Asya’daki etkisini azaltabilirdi. Bu nedenle, Britanya batı bölgesinin kontrolünü Yunan vekaletine verdi.⁹⁵

Yunan işgali, İstanbul ve Anadolu’da içgüdüsel bir tepkiye neden oldu. İlk olarak, toplu gösteriler, daha sonra ise, işgalin genişlemesi ile birlikte, silahlı halk direnişi başladı. Gösteriler işgal günü sadece Yunan tehdidine yakın olan şehirlerde (Aydın, Denizli, Kütahya) değil, aynı zamanda daha içlerde olan şehirlerde de (Konya, Havza, Erzurum) başladı. İstanbul’da ise, dersleri boykot eden üniversite öğrencileri ile başlayan protestolar, 23 ve 30 Mayıs’ta Sultanahmet Cami’si önünde yapılan iki mitinge dönüştü. İstanbul’da toplu gösterilerin yasaklanması, gösterileri durdurmadı. İzmir’in işgali, işgal veya işgal tehdidi karşısında farklı grupları bir araya getirdi: yerel çeteler, hak savunucu örgütler, ittihatçı bir ağ ve ordu subayları.⁹⁶

Mustafa Kemal, Türk tarihinde “milliyetçi subaylar” olarak bilinen profesyonel subaylardan birisiydi. Birinci Dünya Savaşı’nın Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu için yenilgi ile sonuçlanacağı netlik kazandığında, yeni bir Türk devletinin bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü koruma yönündeki görüşleri ile siyasi olarak aktif hale geldiler. 1918 yazında Mustafa Kemal, İttihat ve Terakki Cemiyetine karşı planlar yapan bu subaylardan, Fethi Okyar ve Rauf Orbay da dahil olmak üzere, bazıları ile temasa geçti. 3 Kasım 1918’de ateşkes antlaşmasının tam metnini gördüğünde, Mustafa Kemal, İstanbul, Çanakkale Boğazı, Pozantı Tüneli ve Musul gibi kilit stratejik yerlerin kontrolünü İtilaf Devletlerine veren maddeler karşısında öfkelenildi. Bu durum, başkente telgraf gönderip, ateşkesin belirli şartlarına muhalefet etmesine neden oldu ve İskenderun’un İngiliz kuvvetlerince işgaline cebren karşı

⁹⁵ Hasan Kayalı, “The Struggle For Independence”, *The Cambridge History Of Turkey: Volume 4: Turkey In The Modern World*, Reşat Kasaba (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 120.

⁹⁶ Kayalı, *The Struggle For Independence*, s. 121.

koymak niyetinde olduğunu belirtti. 10 Kasım 1918'de Mustafa Kemal İkinci Ordu'nun komutasını devretti ve Adana'dan başkente doğru trenle hareket etti. Üç gün sonra İstanbul'a geldiğinde, Altın Boynuz'da demirli İtilaf filosunu gördü. İstanbul'da Mustafa Kemal politik planlarını sürdürdü ancak kendisini bir komuta veya kilit pozisyona getirmekte başarısız oldu. Aynı şekilde, yabancı müdahalesini durdurmak ve imparatorluktan geriye kalan topraklardan yabancı güçleri atmak üzere hükümet desteğini de elde edemedi. 16 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal, Karadeniz kıyısında bulunan Samsun'a gidecek olan Bandırma vapurunun güvertesindeydi. İngiliz denetçiler limandan ayrılmadan önce kaçak mal ve silah araması yaptı. Mustafa Kemal ve beraberindekiler 1935'den bu yana milli, gün olarak kutlanan 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktı ve dağınık direniş hareketini bir araya getirecek bir mücadeleyi başlattı. Aynı gün İngilizler gecikmeli olarak hükümete, tasfiye edilmesi planlanan bir ordu olan Dokuzuncu Ordu'yu komuta etmek üzere neden birisini gönderdiklerini sordu. Samsun'daki İngiliz müfettişlerine Mustafa Kemal'in hareketlerini yakından takip etme emri verildi.⁹⁷

Mustafa Kemal'in yeni görevindeki ilk haftalarda direniş batıda yoğunlaştı ve yerel liderler bir kongre toplamaya hazırlanıyordu. Haziran sonunda delegeler Balıkesir'de toplandı ve askeri birliklerin organize edilmesine karar verildi. Kongre Damat Ferit'in Paris'ten eli boş döndüğü Temmuz ayının sonunda ikinci kez toplandı ve Wilson'ın self-determinasyonla ilgili On İki Madde'sini hatırlatarak genel bir seferberlik çağrısında bulundu. Mustafa Kemal Amasya'da, askeri görevlerinden istifa eden Rauf Bey ve Ali Fuad ile birlikte bir deklarasyon yayınladı. Geniş çaplı dağıtılan Amasya Bildirgesi, Osmanlı hükümetinin yükümlülüklerini yerine getiremediğini belirtiyor ve yeni bir siyasi organın kurulmasını savunuyordu. Sivas'ta toplanacak bir kongre çağrısında bulunan bildirge, tüm alt-bölgelerden temsilciler talep ediyordu. Daha önceden planlanan Erzurum Kongresi, Mustafa Kemal ve beraberindekiler için daha büyük bir kongrenin provası oldu. Doğu bölgelerinden gelen atmış delege 23 Temmuz'da Erzurum'da toplandı. Mustafa Kemal ordudaki görevlerinden resmi olarak istifa etti ve direnişte oynayacağı rolü müjdeleyecek şekilde kongre başkanlığına seçildi. Kongre, parlamentoya yeniden toplanma ve hükümetin kararını gözden geçirme çağrısı yaptı. Erzurum Kongresi,

⁹⁷ Edward J. Erickson, *Mustafa Kemal Atatürk: Leadership, Strategy, Conflict*, Osprey Publishing, Oxford 2013, ss. 30-31.

1919 sonbaharında, Mondros sınırları içerisinde olup üzerinde din ve ırk olarak birleşik olanların yaşadığı “ayrılmaz bölgeleri” özgürleştirecek hareketin habercisi oldu. Sivas Kongresi, Erzurum Kongresi’nden daha küçük çaplı oldu ve daha kısa sürdü ancak, Anadolu daha fazla temsil edildi. Delegeler, Erzurum’da alınan kararları, işgale karşı daha güçlü bir ret ile yeniden benimsedi. Direniş hareketinin birleştirilmesi için, Sivas Kongresi yerel direniş gruplarının Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şemsiyesi altında birleştirilmesini öngördü.⁹⁸

Sivas kararları alındıktan ve yayımlandıktan sonra, Sultan, direnişi yatıştırma çabasına girişti. Anadolu Hareketi’nin liderleri ile diyalog başlatan ve Kongreler de alınan kararları üstü örtülü bir şekilde uygulayan Ali Rıza Paşa’yı yeni sadrazam olarak atadı. Yeni hükümet, seçimleri düzenleme ve Meclis-i Mebusan’ı yeniden toplama konularında anlaşmaya vardı. Seçimlerde 140 sandalye için yarışıldı ancak 12 Ocak 1920’de Parlamento açıldığında sadece 72 vekil hazırды. Sonradan İstanbul’a ulaşabilen vekillerle bu sayı 100’e ulaştı. Parlamento, açılışından bir gün sonra Sultanahmet’te yapılan büyük bir yürüyüş ile karşılandı. Vekiller, Anadolu hareketini destekledi ve ilk olarak Sivas Kongresi’nin sonunda yayımlanan ve direnişin toprak hedeflerinin bir şablonu ve ulusal manifesto olarak görülen siyasi kararları (Misak-ı Milli) teyit etti. Bu Pakt, devleti, savaşın ortaya çıkardığı ihtimallere karşı korumayı hedefliyordu. 16 Mart’ta İngiliz yetkililer başkentteki kontrollerini, polis görevlerini üstlenerek ve sıkıyönetim ilan ederek artırdı. Entellektüeller, valiler, bakanlar ve vekiller de dahil olmak üzere direnişe sempati gösterdiğinden şüphelenilen birçok İttihatçıyı sürgüne gönderdiler. 150 kadar kişi Mart 1920’de Malta’ya sürgün edildi. Sadrazam Ali Rıza istifa etmeye zorlandı ve kısa süre sonra da Müttefiklerin bazı vekilleri tutuklaması, parlamentonun kendini feshetmesine yol açtı. Vekiller, daha sert tedbirlere ve bir kez daha Damat Ferit tarafından yönetilen işbirlikçi bir rejime karşı mücadele etmek üzere siyasi iradelerini ortaya koydu.⁹⁹

23 Nisan 1920’de, Osmanlı Meclis-i Mebusan’ından Ankara’ya kaçan yüz kadar vekil ile onların iki katı sayıdaki bölgesel direniş grupları tarafından gönderilen delege Büyük Millet Meclisi’ni kurdu. Hanedan vurgusundan kaçınmak için kurucular bu yeni kuruma Türkiye Büyük Millet Meclis’i adını verdi. Mustafa Kemal

⁹⁸ Kayalı, *The Struggle For Independence*, ss. 123-125.

⁹⁹ Kayalı, *The Struggle For Independence*, ss. 126-128.

yeni meclisin başkanı seçildi ve ayrıca yürütücü bir organ oluşturmak üzere kendi içerisinde de bakanlar tayin edildi. Askeri alandaki başarılar, Mustafa Kemal'in siyasi alandaki başarılarından daha yavaş meydana geldi. Askeri mücadelenin organizasyonu, diplomatik gelişmelerin arka planına karşı ilerledi. Birleşik Devletler'in kısıtlayıcı etkisi ortadan kalkınca, Britanya ve Fransa, savaş sırasında yaptıkları gizli antlaşmaların şartlarını gerçekleştirecek serbest bir ortam buldular. Müttefikler, Büyük Millet Meclisi'nin açılışından bir gün sonra San Remo'da bir araya geldi. Britanya ve Fransa, ilk olarak Sykes-Picot Antlaşması'nda tespit edilen toprak taleplerini müzakere ettiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye ve Mezopotamya bölgelerini mandalara böldüler. Osmanlı delegeleri, San Remo'da üzerinde anlaşılan bölgeleri ve ayrıca İmparatorluğun geri kalanını da içeren bir parçalama planını imzalamak üzere Ağustos ayında Sevres'e davet edildi. Sevres Antlaşması, Doğu Anadolu'yu bağımsız bir Ermeni devleti ile otonom bir Kürdistan arasında paylaştırırken, Yunanistan'a Ege Adaları ile İstanbul'a kadar olan Doğu Trakya topraklarını veriyordu. İzmir ve hinterlandı da, beş yıl içerisinde düzenlenecek halk oylaması ile resmi olarak gerçekleşecek birleşmeye bir ön hazırlık olarak Yunan idaresine veriliyordu. Eş zamanlı olarak İtalya, Britanya ve Fransa, Güneybatı Anadolu'nun bir İtalyan bölgesi, Doğu Akdeniz'in ve yeni Suriye mandasının Fransa kontrolünde olduğunu teyit eden bir üçlü antlaşma imzaladı. Sevres Antlaşması'nın maddeleri sadece toprak ile ilgili değildi. Osmanlı Hükümeti ayrıca, Boğazlar'ın uluslararası kontrolüne ve silahsızlandırılmasına; ordusunun ve deniz kuvvetlerinin sınırlandırılmasına ve Müttefik kontrolüne bırakılmasına; bütçe, gümrük, borçlar ve kamu borçları da dahil olmak üzere finansal meselelere razı olmaya ve kapitülasyonlara razı olacaktı.¹⁰⁰

Sevres'in reddi ve bunu takiben Doğu Cephesi'nde elde edilen askeri başarılar, Ankara'nın otoritesini ve siyasi meşruiyetini artırdı, ve onu İstanbul'dan giderek daha da uzaklaştırdı. Sevres Antlaşması'nı kabul eden Damat Ferit Paşa'nın istifası da TBMM'nin siyasi gücüne katkıda bulundu. Sevres planına karşı ilk sistematik mücadele, doğuda Ermeni Devleti'ne karşı yapıldı. Kazım Karabekir komutasında ve Sovyet rızası ile Osmanlı düzenli ordusunun geri kalanı, Brest-Litovsk ile Osmanlı Devleti'ne bırakılan ancak yeni Ermeni Devleti tarafından el konulan Sarıkamış ve Kars'a hareket etti. 1920'nin sonunda Ankara, Kars'ı ele geçirdi ve kazanımlarını,

¹⁰⁰ Kayalı, *The Struggle For Independence*, ss. 129-130.

yabancı bir ülke ile yapılan ilk anlaşma ile korudu. Düzenli orduyu batıda yeniden tesis etmek daha büyük bir zorluk arz etti ve bu çaba büyük ölçüde siyasi süreç ile iç içe geçmişti. Mustafa Kemal'in halk kuvvetleri üzerinde etkili olma ve onları düzenli birlikler halinde yeniden örgütlenme yeteneği, Ankara'daki otoritesini uygulama yeteneğine bağlıydı. Anadolu hareketi, 1919'daki kongrelerdeki koordinasyonundan başlayıp, Ankara'da parlamentonun yeniden tesis edilip, emperyal hükümetin açıkça tanınmamasına kadar olan süreçte giderek daha da konsolide oldu. Doğu'daki tartışmalı bölgeleri askeri ve siyasi olarak güvence altına almayı başardı. Anadolu hareketine ulusal bir hareket karakteri kazandıran siyasi ve diplomatik olaylar 1921'in başlarında meydana geldi. Belirleyici hadiseler 1921'in başlarında meydana geldi ve birbirini kuvvetlendirdi; bir dizi iç ayaklanmanın bastırılması, Ankara'nın kendisini hedef alan bir Yunan saldırısına verilen etkili bir yanıt, TBMM'nin resmi olarak bağımsızlığını kazanması ve Müttefikler tarafından Ankara'ya *de facto* olarak yapılan diplomatik tanınma. Bunların her birinde elde edilen başarılar için mücadele verildi ve savaş meydanında elde edilen nihai zaferlere kadar ulusal hareket risk altında kaldı.¹⁰¹

Ankara'nın karşı karşıya kaldığı iç ve dış tehditlerin en büyükleri 1921 başlarında meydana geldi. Çerkez Ethem'in Ankara'nın kendisine katılma çabalarına karşı çıkmasından sonra, Çerkez Ethem kuvvetlerine düzenli orduyu reddetmeleri emrini verdi. Batı Ordusu ile Ethem'in Kuva-yı Seyyare'si arasındaki karşılaşmada, Ethem'in subaylarından ve askerlerinden bazıları kaçarken, diğerleri de onunla birlikte geri çekildi. Ankara'nın Ethem ile batıda meşgul olması, Eskişehir yakınlarındaki savunma hatlarına yeni bir Yunan saldırısını tetikledi. İsmet Paşa'nın kuvvetleri Yunan ilerleyişini İnönü mevkiinde durdurdu. Ankara, Yunan ilerleyişini sadece geçici olarak durdurdu ancak Ethem'in Kuva-yı Seyyare'sinin dağıtılması, 1919 sonbaharından bu yana iç ve batı Anadolu'da sürekli olarak patlak veren iç ayaklanmaları durdurdu. İnönü'deki savunma savaşlarının ve Ocak 1921'de Ethem'in ayaklanmasını bastırmaya yönelik askeri hareketin ilk günlerinde, Ankara Hükümeti siyasi ve diplomatik alanda önemli kararlar aldı: Teşkilat-ı Esasiye'nin mecliste onaylanması ve Müttefiklerin Ankara ile müzakerelere başlama açılımına yanıt. Londra'daki müzakerelere hem İstanbul hem de Ankara delegasyonları katıldı ancak Tevfik Paşa'nın rızası ile TBMM hükümetinin dışişleri bakanı Bekir Sami

¹⁰¹ Kayalı, *The Struggle For Independence*, ss. 131-133.

görüşmeleri yönetti. Üç haftaya yakın süren görüşmeler, Sevres Antlaşması'nın somut şekilde değiştirilmesi ile ilgili herhangi bir sonuca ulaşamadı. Britanya ile, Malta'da Britanya tarafından tutulan siyasi mahkumların yarısından fazlası da dahil olmak üzere esirlerin değişimi için bir anlaşmaya varıldı. Yunanlar, ön cephe hattını Ankara'ya doğru genişletmek üzere Mart'ta saldırılarını yenilediler. Yunan saldırısı bir kez daha İsmet Paşa komutasında İnönü'de durduruldu. Ankara'da, siyasetin Meclis'in ve onun başkanının enerjisini tükettiği duygusu hakimdi. Yunanlar yazın daha fazla saldırı gerçekleştirdi ve Ankara'yı savunma hatlarını geriye çekmeye zorlayıp, Karadeniz limanlarını bombaladı. Ankara hükümetinin orduları ilerleyen Yunan kuvvetleri ile Sakarya nehri boyunca geniş bir hatta Eylül ayında iki hafta boyunca çarpıştı. Her iki taraf da büyük kayıplar verdi ve Yunan ordusu Sakarya'nın batısına çekilmeye zorlandı.¹⁰²

Muhalefetin giderek artmasına rağmen, Mustafa Kemal, Müttefiklerin bir uzlaşmaya varma istekliliği sayesinde bir avantaj elde etti. İtalyanlar, Antalya bölgesini 1921 Temmuz'unda boşaltırken, Fransızlar, güneydoğudaki Urfa ve Antep'i terk etmeye zorlanıp, işgallerini Kilikya ile sınırlı tuttular. Kasım 1921'de ise, Fransa ile imzalanan Ankara Antlaşması Fransız mandası olan Suriye ile olan sınırı çizdi ve Bağdat demiryolunun Nusaybin'e kadar olan kısmını Türkiye'ye bıraktı. Fransızlar Kilikya'yı terk etti ve batı cephesi için çok gerekli askerler serbest kaldı. 1921'in sonuna gelindiğinde, devletin doğu sınırlarının tamamı, Musul ile ilgili olarak 1926'ya kadar çözümlenemeyecek olan Irak sınırı dışında, tesis edilmişti. Ankara, Anadolu'nun doğu yarısındaki statükoyu tespit edecek ve batı topraklarının bağımsızlığını teminat altına alacak şekilde Sevres Antlaşması'nı revize edecek bir barış anlaşması konusunda istekli idi. 1922 Şubat'ında Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, Müttefik temsilcileri ile temasa geçmek üzere Avrupa'ya gitti. Müttefiklerin, Avrupa'daki temasları sonrasında sundukları ateşkes teklifi belirsiz ve ucu açıktı çünkü Yunan işgalinin yüklenicisi olan Britanya artık ilgili bir taraftı. Sunulan teklifler işgali etkilemiyordu ancak Yunanların İzmir'i gelecekte terk etmesini, buna karşılık Doğu Trakya'da Yunanistan'a imtiyazlar verilmesini şart koşuyordu. Ancak, Ankara Hükümeti'nin ateşkes anlaşmasının Yunanların ayrılmasına bağlı olduğu yönündeki ısrarı, girişimleri boşa çıkardı. 26 Temmuz 1922'de Mustafa Kemal, Afyon yakınlarındaki Yunan pozisyonlarına saldırı düzenleyen ordularını komuta

¹⁰² Kayalı, *The Struggle For Independence*, ss. 134-138.

etti. İki ordu arasındaki üç günlük çarpışma 30 Ağustos'ta zirve noktasına ulaştı ve Türk Ordusu üstünlük elde edip, geri çekilen Yunan ordusunu takip ederek 9 Eylül'de İzmir'e girdi. Yunanlar panik içinde kaçtı ve Türk kuvvetleri Marmara bölgesindeki Yunan pozisyonlarına saldırmak üzere kuzeye döndü. Doğu Trakya'daki Yunan işgalini sonlandırmak için, askerlerin Çanakkale Boğazında Müttefik işgali altında bulunan askerden arındırılmış bölgeden geçmesi gerekiyordu. Bu durum, Anadolu Ordusunu neredeyse İngiliz Ordusu ile karşı karşıya getirdi ve bu krize Çanak Krizi adı verildi. Taraflar, geçişi, Güney Marmara'da bulunan Mudanya'da toplanan uluslararası bir konferansta ele alma konusunda anlaştı. Büyük Zafer olarak bilinen ve Türkiye'de kutlanan Ağustos Saldırısı, Ankara'yı Müttefikler ile ateşkes antlaşmasını Mudanya'da (11 Eylül 1922) görüşmek üzere güçlü bir pozisyona getirdi. Antlaşma, Türk ve Yunan kuvvetleri arasındaki düşmanlığı sonlandırdı ve Yunanların Trakya'daki Meriç Nehri'nin doğusuna çekilmesini; Edirne'yi, Ankara'nın askerlerden arındırılmış bölgelere asker göndermeme kararına karşılık olarak boşaltmasını ve Ankara'nın, kapsamlı bir barış antlaşması imzalanana kadar İstanbul'daki Müttefik varlığına razı olmasını şart koştu. Mudanya'da, yeni Türk Devleti'nin sınırları şekillendi. Bu yeni devlet, sekiz ay sonra Lozan'da uluslararası tanınırlık kazanacaktı. Lozan'ın yeni devlet için jeopolitik ve uluslararası yasal çerçeveyi sağlamasından sonra, Mustafa Kemal ve arkadaşları bu yeni devleti cumhuriyet olarak ilan etti. Meclis'in 29 Ekim 1923'te cumhuriyeti ilan etmesi, uzun bir süre önce başlayan bir sürecin resmileşmesi olarak görülebilir. TBMM egemenlik haklarını 1920'de toplandığında üstlenmişti ve bu hakları 1921 gibi erken bir tarihte Teşkilat-ı Esasiye ile resmi olarak deklare etmişti.¹⁰³

Milli Mücadele dönemi Türk-İngiliz ilişkilerinin en göze çarpan özelliği, İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır finansal, siyasi ve askeri yükler sonucu Osmanlı İmparatorluğu'nda işgal ettiği bölgelerde doğrudan silahlı çatışmaya girmekten kaçınması olmuştur. İtilaf Devletleri arasında Savaş sırasında imzalanan gizli antlaşmalar çerçevesinde, İngiltere Irak topraklarında manda yönetimini kurarken, uluslararası öneme sahip İstanbul'da ortak bir Müttefik işgalinin liderliğini yürütmüştür. İngiltere, Anadolu'da gerçekleştirmek zorunda kalacağı maliyetli işgali ise, Yunanistan aracılığıyla yürüttü. Gelecekte Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulacağı bu topraklarda, Türk milletinin hem Yunanistan hem de İngiltere karşısında

¹⁰³ Kayalı, *The Struggle For Independence*, ss. 139-144.

kazandığı zaferler sadece askeri boyutta olmamış, siyaset ve diplomasi alanlarında elde edilen başarılar da yeni devletin egemenliğine katkıda bulunmuştur.

1.4 İki Savaş Arası Dönem

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılan Osmanlı İmparatorluğu, Türk milletine çok dar bir yaşam alanı bırakacak şekilde İtilaf Devletleri tarafından detaylı bir şekilde parçalandıktan sonra Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleşen Türk Kurtuluş Savaşı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ile sonuçlandı. İçerde yeni kurulan devletin yapılanması Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan kurumların devamı ve yeni kurulması gereken kurumların tesisi ile sürerken, ülke dışında çözülmesi gereken birçok mesele bulunuyordu. Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulmuş bir devlet olabilirdi ancak uğraşması gereken ekonomik, askeri ve siyasi sorunlar oldukça derin köklere sahip eski sorunlardı. Ekonomik alanda kapitülasyonlar ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan borçlar, askeri alanda iç isyanlar ve sınır güvenliğinin sağlanması ve siyasi alanda da Lozan Antlaşması'nın sonuçsuz bıraktığı sorunlar genç Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa vadede çözmesi gereken sorunlardı. Bu sorunlar, söz konusu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı arasında geçen yirmi bir yıllık sürede, Türk-İngiliz ilişkileri, düşmanlıktan, nötr bir duruma, buradan da müttefiklik haline evrilirken, bu sürecin şekillendiren önemli kilometre taşı olaylar meydana gelmiştir. Bu olayların ele alınması, iki ülke arasında sürekli devinim gösteren ilişkileri anlamada yol gösterici olacaktır.

1.4.1 Musul Sorunu

Lozan Antlaşması, Türkiye ve Britanya arasında Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden bu yana ilk kez bir yakınlaşma zemini sağladı. Çatışan ulusal çıkarlar, ortak ödümler ve imtiyazlar ile çözüldü. Müzakerelerin seyrini, rasyonel ve pragmatik düşünce ile birlikte gerçekçi değerlendirmeler şekillendirdi ve iki tarafı yavaş yavaş birbirine yakınlaşmaya teşvik etti. Bu bağlamda, Musul özel bir durum teşkil etti ve Musul hakkındaki düşünceler ertelendi. Türklerin, Musul sorununun ertelenmesini tatmin edici bulmamasına rağmen, bu hayal kırıklığı, muhtemel bir İngiliz-Türk dostluğuna yönelik Türkiye'nin isteğinin gölgesinde kaldı. Britanya açısından ise, Britanya'da, Milletler Cemiyeti'ndeki etkisi göz önüne alındığında, büyük ihtimalle kendi lehine sonuçlanacak bir sorun için Türkiye ile düşmanlıkları

yeniden başlatmanın akıllıca olmayacağı düşüncesinin hakim olduğu savunulabilir.¹⁰⁴

Lozan'da üzerinde anlaşıldığı üzere, Musul Sorunu ile ilgili olarak Britanya ve Türkiye arasındaki müzakereler, 19 Mayıs 1924'te İstanbul'da başladı. Haliç Konferansı bir kez daha her iki tarafın da bir anlaşmaya varmaktan uzak olduğunu gözler önüne serdi ve müzakereler 5 Haziran 1924'te sona erdi. Britanya, görüşmelerin sona ermesinden sonra Türkiye'nin takınacağı tavır konusunda endişeli idi. Sorun, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne tam olarak güvenip, meseleyi Konsey'e götürüp, götürmeyeceğiydi. Türkiye'nin Britanya'ya karşı anlayışlı olmasına rağmen, İsmet Paşa, Britanya'nın Lozan Antlaşması'nı onaylamaması durumunda Ankara'nın meseleyi Milletler Cemiyeti'ne götürmeyeceğini açıkça belirtti. 6 Ağustos 1924'te Britanya, Millet Cemiyeti'ne başvurdu ve Musul Sorunu'nun gündeme alınmasını talep etti. Britanya, ekonomik, tarihi ve stratejik kaygılarını öne sürdü ve Irak'ın Musul'u elinde tutmasında ısrarcı oldu. Ankara, 25 Ağustos'ta Milletler Cemiyeti'ne verdiği bir nota ile karşı bir hamle yaptı ve Britanya'nın ikili görüşmeleri sürüncemeye sürükleme niyetine rağmen, Türkiye'nin meselenin Milletler Cemiyeti'nde çözülmesine karşı olmadığını belirtti. Böylece, mesele Milletler Cemiyeti'nde 1924'ün Eylül'ünde görüşülmeye başlandı. Sorun, Britanya tarafından Irak sınırının tespitine doğru değiştirildi. Bununla birlikte, Türkler, meselenin sınır sorunundan ziyade Musul Vilayeti'nin kaderi olduğunda ısrar etti. Milletler Cemiyeti, Britanya etkisi altındaki üç üyeden oluşan bir araştırma komisyonu kurdu. Türkiye ve Britanya arasındaki sınır tartışması, askeri çatışmalara yol açtı. Bu arada, iki taraf arasındaki gerilimi azaltmak üzere Türkiye, Türkiye ile Irak arasında sonradan Brüksel Hattı olarak bilinecek olan geçici bir sınırın belirlenmesi için Milletler Cemiyeti'ne 29 Ekim 1924'te başvurdu. Britanya, Türkiye'nin askeri operasyonlar düzenleme niyetini vurgulayan istihbarat raporlarına güveniyordu. Türkiye'nin doğusunda meydana gelen Şeyh Sait ayaklanmasının bir tesadüf olduğunu düşünmek saflık olacaktır. Daha sonra gelen istihbarat raporları, Türkiye'nin pozisyonunu değiştirdiğini ve Türk Dışişleri Bakanlığı'nın artık bir askeri operasyon taraftarı olmadığını ve Türk Hükümeti'nin Milletler Cemiyeti'nin kararlarını kabul edeceğini ortaya çıkardı. Britanya'nın, Milletler Cemiyeti'nin en

¹⁰⁴ Sevtap Demirci, "Turco-British Diplomatic Manoeuvres on the Mosul Question in the Lausanne Conference, 1922-1923", *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No.1, 2010, s. 70.

güçlü üyesi ve Konsey'in de kalıcı üyesi olduğu göz önüne alındığında, komisyonun, Irak'ın Musul'u elinde tutması ve Brüksel Hattı'nın da kalıcı sınır olması gerektiği yönünde oybirliği ile aldığı karar şaşırtıcı olmadı. Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin kararını isteksizce kabul etmek zorunda kaldı ve Musul Vilayeti üzerindeki toprak taleplerini sona erdirdi ancak Türk Petrol Şirketi'nde paya sahip olmakta ısrar etti. Bu talep, Londra tarafından, Türkiye'nin Irak Hükümeti'nin haklarından yüzde 10 pay alacağı iddiasıyla reddedildi. 1926'da Irak Hükümeti ile Sınır Antlaşması'nı imzalamak suretiyle, Türk Hükümeti barışı seçti ve bağımsız Irak'ı destekleyip, Britanya ile ilişkilerini normalleştirme arayışına girdi.¹⁰⁵

1.4.2 Montreux Konvansiyonu

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türk-İngiliz ilişkilerini etkileyen unsurlardan birisi de, 1922'de İtalya'da iktidara gelen Mussolini liderliğinde Akdeniz ve Balkanlar'da agresif bir dış politika izlemeye başlayan İtalya olmuştur. 30 Mayıs 1928'de imzalanan Türk-İtalyan Tarafsızlık ve Uzlaşma Antlaşmasına rağmen, Türk-İtalyan ilişkileri 1930'lara kadar inişli-çıkışlı bir seyir izledi ve sonrasında 1934 yılı bu ilişkilerde önemli bir dönüm noktası oldu.

Mayıs 1932'de İnönü, Roma'ya Mussolini ile ekonomik ve siyasi meseleleri görüşmek üzere resmi bir ziyarette bulundu. İki ülkenin liderleri, dünya ekonomik krizinden bu yana kötüleşen ticari ilişkilerini iyileştirmeye karar verdi. Ayrıca, Türkiye'ye verilecek 300 milyon İtalyan Lirası tutarındaki krediyi de ele aldılar. Kredinin serbest bırakılması ile ilgili şartların görüşüldüğü uzun müzakereler hem İtalyanların hem de Türklerin hayal kırıklığı ile sonuçlandı. 1932 yazında İtalya dış politika tarzını değiştirdi. Cenevre'deki silahsızlanma konferansının birinci aşamasında, Mussolini, uluslararası meselelerle ilgili görüşlerini açıkladı. Versay Antlaşması'na karşı olduğu ve onu revize etmek istediği zaten biliniyordu. Milletler Cemiyeti'ni, İtalyanların revizyonist emelleri için bir engel olarak görüyordu. Mussolini açısından, Cemiyet yerine büyük ülkeler arasında varılacak bir anlaşma, küçük ülkelerin barış içerisinde gelişmesini daha iyi şekilde garanti edebilirdi. Farklı ifade etmek gerekirse, Roma statükoyu korumak istemiyordu. 1932'de İtalya, Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne girişine muhalefet etti. İtalya'nın Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyeliğine karşı katı tutumu Türk-İtalyan ilişkilerini olumsuz

¹⁰⁵ Nevin Coşar and Sevtap Demirci, "The Mosul Question And The Turkish Republic: Before And After The Frontier Treaty, 1926", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No.1, 2006, ss. 126-127.

etkiledi. Mart 1933’de Mussolini, Dört Güç Paktı ile ilgili görüşlerini İngiliz Başbakanı Ramsay MacDonald’a iletti. Ona göre, dört Batılı Güç (Fransa, Almanya, Britanya ve İtalya) barışı korumak için işbirliği yapmalıydı. Dört Güç Paktı önerisinin açıklanması Türkiye ve İtalya’nın arasını açtı. Bu konu ayrıca, Büyük Güçler ile küçük güçler arasındaki çıkar farklılıklarını da yansıtıyordu. Giderek artan İtalyan tehdidi, Ankara’nın Şubat 1934’te Türkiye, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya arasında imzalanan Balkan Antant’ı ile sonuçlanacak işbirliği çabalarını artırmasına yol açtı.¹⁰⁶

Mussolini 18 Mart 1934’te yaptığı bir konuşmada Asya ve Yakın Doğu ile ilgili emellerini açıkladı. Bu açıklama Türkiye’ye, 30 Mayıs 1928’de imzalanan ve 1932’de yenilenen Türk-İtalyan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Çözüm Antlaşması’na rağmen, İtalya’nın, 17 Nisan 1917’de Saint-Jean-de-Maurienne’de ve, Mussolini’nin Türkiye’nin Musul Sorunu ile ilgili olarak savaşa girmesi durumunda Ön Asya’nın Akdeniz kıyılarını işgal etmekle tehdit ettiği Aralık 1925’te yeniden hayat bulan güney batı ile ilgili hırslarını terk etmediğini gösteren kaba bir hatırlatma oldu. İtalya’nın 3 Ekim 1935’te Etiyopya’yı işgali Türkiye’ye, Mussolini’nin 1934’te yaptığı “İtalya’nın tarihi hedeflerinin Asya ve Afrika’da olduğu” yönündeki açıklamanın gerçek olduğunu ve On İki Ada’dan birisi olan İleryoz’daki tahkimatların, İtalya’nın Afrika’daki yemeğini sindirdikten sonra iştahını doyuracak başka yemekler arayışı içerisine gireceğini gösterdi. 7 Ekim’de İtalyan işgaline tepki gösteren Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Ankara’daki İngiliz büyükelçisi Sir Percy Loraine’e, Türkiye’nin müttefiklerinin, sorumluluklarının ve kolektif güvenlik duruşunun yanında olduğunu ve Milletler Cemiyeti Sözleşmesi’nin savunmasında Britanya’nın yanında sonuna kadar yer alacağını söyledi. Britanya Akdeniz güçlerine (Fransa, Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya) uygulanacak ekonomik yaptırımların bir İtalyan saldırısı ile sonuçlanması durumunda kendilerine güvenip, güvenemeyeceğini sordu. En cesaret verici yanıt Türkiye’den geldi. Balkan müttefiklerine danıştıktan sonra Aras, Londra, Paris ve Roma’ya, Britanya’nın İtalya tarafından saldırıya uğraması durumunda Türkiye’nin derhal ve tam bir şekilde destek vereceğini ancak karşılıklı güvence de isteğini resmen bildirdi. Loraine’e özel olarak, Türklerin Sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini Britanya gibi anladığını

¹⁰⁶ Dilek Barlas, “Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-36”, *International Journal of Middle East Studies*, 36, 2004, ss. 245-246.

söyledi. Loraine bu cevabın, İngiliz tezinin tam ve şartsız kabulü olduğunu düşündü.¹⁰⁷

Yaptırımlardan etkilenmeyen İtalya, Etiyopya'nın işgalini 1936 ilkbaharında tamamladı ve Orta Doğu-Afrika yapısında ciddi bir değişiklik yaptı. Bu trend, Almanya'nın Mart 1935'te yeniden silahlanması ve bir yıl sonra Ren Bölgesi'nin yeniden askerleştirilmesi yoluyla Versailles Antlaşması'nın tek taraflı olarak Hitler tarafından ihlali ile devam etti. Avrupa'nın totaliter rejimleri açıkça harekete geçmişti ve diplomatik revizyonizm yerini askeri harekate bıraktı. Avrupa'daki siyasi ve askeri durumun değişmesi karşısında Türkiye, Boğazlar'ın yeniden silahlandırılması ve böylelikle 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması'nın revize edilmesi ihtiyacını duydu. Bu ihtiyacın arkasında, Milletler Cemiyeti'nin Almanya'nın yeniden silahlanması ve İtalya'nın Etiyopya saldırısı karşısında etkisini yitirmesi; Almanya'nın Ren Bölgesi'ni yeniden askerleştirmesi ve Lozan Antlaşması'nda savaş durumunda Türkiye'nin güvenliğini garanti edecek hiçbir hükmün bulunmaması yatıyordu. 10 Nisan 1936'da, iktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi'nin bir toplantısında konuşan Aras, Lozan Antlaşması'nı imzalayan tarafları Boğazlar'ın yeniden askerleştirilmesi konusunu ele almak üzere toplantıya çağırma kararlarını açıkladı. Türkiye'nin notası, Boğazlar Konvansiyonu'nun imzacı ülkelerine, Cemiyet Genel Sekreteri'ne ve Yugoslavya'ya yönelikti ve Akdeniz'deki belirsizliğe, yeniden silahlanma eğilimine ve Boğazlar'ın güvenliğini sağlayacak garantilerin bulunmadığına dikkat çekiyordu.¹⁰⁸

Britanya sadece Türkiye'nin iddiasını haklı bulmakla kalmayıp, aynı zamanda, İtalya'nın çıkarları ile ters düştüğü Doğu Akdeniz'de yeni müttefikler bulma ihtiyacı içerisindeydi. Bu ayrıca, Türkiye'yi Sovyetler Birliği'nden uzaklaştırma fırsatı da doğurmuştu. Ayrıca, Ren Bölgesi'nin askerleştirilmesi, Boğazların yeniden askerleştirilmesinin bir örnek teşkil etmemesini sağlıyordu. İngiliz desteği ayrıca, mutsuz bir Türkiye'nin bir kez daha Alman nüfuz sahasına girme ihtimalini de ortadan kaldıracaktı. İngiliz Hükümeti Türk davasını Fransa hükümeti nezdinde de destekledi. Britanya, Türkiye'nin Boğazları tek taraflı olarak askerleştirmesinin onu, Sözleşme'yi savunanların dışında bulunan Almanya, İtalya ve Japonya ile ortak bir

¹⁰⁷ Yücel Güçlü, "Turco-British Relations On The Eve Of The Second World War", *Middle Eastern Studies*, Vol.39, No.4, 2003, ss. 164-166.

¹⁰⁸ Güçlü, *Turco-British Relations*, s. 166-167.

çıkara sürüklemesinden korkuyordu. Türk notasına Londra basınında verilen reaksiyon, Türk basınında olumlu yorumlandı ve ayrıca, Türkiye'nin notasına Britanya'nın verdiği hızlı yanıt ve sorunu ele almaya hazır olunmasından duyulan memnuniyet belirtildi. Ayrıca, Türkiye ve Britanya arasında her geçen gün güçlenen dostluk bağlarının, Akdeniz'de barışın tesisi için güçlü bir zemin oluşturacağı ilave edildi. Revizyonla ilgili konferans 22 Haziran'da İsviçre'deki Montreux'de toplandı. Anlaşma'ya son gün 20 Temmuz 1936'da ulaşıldı. Türk ve İngiliz tezleri arasında çok önemli farklılıklar vardı. Bununla birlikte, Britanya, Türkler ile tam bir anlaşma karşılığında bir dizi önemli iddiasından feragat etmeye hazırdı. Montreux Konferansı'nda en yakın işbirliği Türk ve İngiliz delegasyonları arasında gerçekleşti. Britanya'nın Türk desteğine ihtiyaç duyması, Türk taslağının kabulüne yol açtı. Britanya'nın taslağının sunulmasıyla Türk taslağı ile olan farklılığı görüldüğünde, Britanya, yeniden askerleştirme ve Uluslararası Komisyon'un tamamen askıya alınması yönünde anlayış göstererek Türkiye'yi destekledi. Bu son husus ile ilgili olarak Britanya ve Fransa'nın anlayışı, bu üç ülke arasında gelecekte gerçekleşecek uzlaşının da yolunu açtı. Nihai taslağın oybirliği ile kabul edilmesi Türkiye için tam bir zaferdi. Montrö Boğazlar Konvansiyonu'nun imzalanması, Türkiye'de büyük sevince neden oldu. Basın da çok memnundu ve İngiliz diplomasisinin Türkiye için hayati öneme sahip bir konuda centilmen bir şekilde çalışmasına özel atıfta bulunuldu. Loraine'e göre, Türkiye Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk kendisine konferansın sonucunun Türkiye ve Britanya'nın ortak başarısı olduğunu ve iki hükümet arasındaki ilişkileri karakterize eden dostane bir anlayış karşısında mutlu olduğunu bildirmişti. Aras ve İngiliz meslektaşları Eden arasında dostane mesajlar verildi.¹⁰⁹

¹⁰⁹ Güçlü, *Turco-British Relations*, ss. 167-168.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK-İNGİLİZ İTTİFAKI

2.1 İkinci Dünya Savaşı Arifesinde Türk-İngiliz İlişkileri

Musul Sorunu'nun 1926'da çözülmesi ve bunu takip eden yıllarda Avrupa'da totaliter rejimlerin yükselişi ve onların toprak taleplerinin ortaya çıkması ile değişen ortam sonucu İngiltere'nin Güneydoğu Avrupa'da bir müttefik olarak Türkiye'ye yaklaşması sonucu Türk-İngiliz ilişkileri İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde dostane bir havaya büründü.

İkili ilişkiler Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki tam egemenliğinin yeniden tesis edilmesi ile iyileşti. İngiliz Kralı VIII. Edward 1936 Eylül'ünde Türkiye'yi ziyaret etti. 1937'de Türkiye Başbakanı İsmet İnönü Londra'da Kral VI. George'un taç giyme törenine katıldı. Ayrıca, bir İngiliz şirketi olan Brassert'e Türkiye'deki ilk demir-çelik fabrikasının inşa işi verildi. Bir başka İngiliz şirket olan Alexander Gibb & Partners'da Gölcük'deki donanma üssünün inşasını denetledi. İngiliz-Türk ekonomik ortaklığının gelişmesi ve İngiliz Kralı'nın İstanbul ziyareti, Türk-İngiliz ikili ilişkilerinin 1930'ların ikinci yarısında gelişmesine katkıda bulundu. Bununla birlikte, müttefikini düşman güçlere kaptırma korkusu sadece İngiltere'de değil, Türkiye'de de hakimdi. İngiliz Hükümeti İtalya'nın Almanya ile işbirliğine girip, İngiltere'nin karşısında olmasını engellemeye çalışıyordu. Bununla birlikte, İngiltere'nin İtalya ile yakın ilişkileri Türkiye açısından büyük bir kaygı kaynağıydı. Türkiye, Britanya'nın İtalya kuracağı sıkı bağların Türkiye'nin Akdeniz'deki güvenliğini tehdit edeceğinden şüpheleniyordu. Britanya ve İtalya arasında 2 Ocak 1937'de bir centilmenlik antlaşması imzalandığında Türkiye'nin tepkisi belirsizlik ve şüphe içeriyordu. Britanya-İtalya anlaşmasına göre, her iki devlet de Akdeniz'deki statükoya saygı göstermeyi vaat ediyordu. Ankara'daki İtalyan Büyükelçiliği, Türkiye'nin anlaşma haberini memnuniyetle karşıladığını rapor etti. Türkiye Başbakanı İsmet İnönü Parlamento'ya yaptığı konuşmada, Britanya-İtalya anlaşmasının güvenlik açısından olumlu bir ortam yarattığını ve Akdeniz ülkelerinin barış içerisinde birlikte yaşamalarını sağlayacağını açıkladı. Anlaşmaya Türkiye'den bir tepki gelmesini bekleyen İngiliz Dışişleri, Lorraine'e bir telgraf gönderdi ve kendisini, Türk yetkilileri Britanya-İtalya anlaşmasının Türkiye ile olan ortaklığa zarar vermeyeceği yönünde ikna etmekle görevlendirdi. Telgrafta Lorraine'e,

Britanya-İtalya anlaşmasının bir Britanya-İtalya ittifakının kanıtı olmadığı, sadece Akdeniz'deki statükoyu korumaya yönelik karşılıklı bir anlayışı gösteren bir memorandum olduğu yönünde Türk hükümetini ikna etmesi emrediliyordu. Bununla birlikte, Türkiye'nin Britanya'yı İtalya'ya kaptırma kaygısı, Britanya, Fransa, Türkiye ve Yunanistan'ı kapsayacak bir Akdeniz Pakt'ı kurma önerisi, Britanya tarafından bu tür bir anlaşmanın İtalya tarafından kendisine yönelik bir blok kurma çabası olarak kabul edilebileceğinden dolayı reddedilince daha da arttı.¹¹⁰

1938 tarihli Anschluss sonrası, İngiltere'nin Türkiye'yi Almanya'ya kaptırma korkusu yoğunlaştı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Halifax, Türkiye'nin Alman yörüngesine girme riskini ve bunun Almanya'nın Orta Doğu'da serbestçe genişlemesini mümkün kılacağını belirtti. Türkiye'ye finansal desteğin artırılmasını önerdi ve Türkiye'nin bir müttefik olarak düşman olarak olacağından daha az maliyetli olacağını savundu. Almanların doğuya doğru genişlemesinin önündeki tek engelin Türkiye olduğunu belirten Halifax, Türkiye'ye verilecek 16 milyon sterlinlik krediyi onayladı. İngiliz Kabinesi krediyi, Türkiye'de artan Alman etkisini engellemek üzere verdi çünkü bu durum sadece Orta Doğu'yu etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda Britanya'nın Hindistan ve Uzak Doğu ile olan bağlarını da tehdit edecekti. Ayrıca, 1938'de Türkiye ile bir Kliring Anlaşması imzalayan Britanya, Türkiye'yi Almanya'nın ekonomik etkisinden daha da uzaklaştırmayı amaçladı. İtalya'nın Arnavutluk'u işgalinden sonra, Britanya ve Türkiye 12 Mayıs 1939'da ortak bir deklarasyon yayınlayarak, Akdeniz'deki bir saldırıya karşı birlikte durma yönündeki siyasi iradelerini ortaya koydu. Ankara'daki İtalyan Büyükelçiliği tarafından hazırlanan bir rapora göre, Türk-İngiliz anlaşmasını motive eden unsurun İtalya'nın Arnavutluk işgali olduğu belirtildi. İtalya, Türk-İngiliz anlaşmasını Türk tarihinde bir dönüm noktası olarak gördü çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bu yana Türk siyasetinin önemli bir özelliği olan tarafsızlık politikasının terk edildiğini gösteriyordu.¹¹¹

Türk-İngiliz ilişkilerinde 1939 yılı önemli bir yer işgal etmektedir. Zira, Türkiye ve İngiltere geçmişte yaşadıkları düşmanlıkları bir kenara bırakmış ve ortak bir tehdit karşısında birlikte hareket etme inisiyatifi aldılar. Avrupa'nın ortasında

¹¹⁰ Dilek Barlas and Seçkin Barış Gülmez, "Turkish-British Relations In The 1930's: From Ambivalence To Partnership, *Middle Eastern Studies*, Vol.54, No.5, 2018, ss. 834-835.

¹¹¹ Barlas and Gülmez, *Turkish-British Relations In The 1930's*, s. 835.

Nazi rejiminin devamlı olarak süren toprak talepleri ve onları yatıştırmakta başarısız olan diğer Avrupa ülkelerinin çaresizliği, daha birincisinin etkileri geçmeden, ikinci bir dünya savaşının ateşini yakacaktır. Geçmiş tecrübelerinden ders alan Türk siyasetçileri ise bu karmaşık ortamda genç Türkiye Cumhuriyeti'ni en az zararla düzlüğe çıkarma hesapları yaparken, İngiliz ittifakını değerli buldular. Bu dönemde iki ülke arasında ekonomik, diplomatik ve siyasi alanlarda yaşanan yakınlaşma Avrupa'nın diğer güçleri tarafından da yakinen takip ediliyordu. 1939 Mayıs'ında yayınlanan Türk-İngiliz ortak deklarasyonu, Türkiye'ye Mihver Devletleri karşısında bir teminat gibi görünse de, İkinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'nin izleyeceği denge politikasının ayak seslerini de barındırıyordu çünkü Türkiye bu karmaşık siyasi tabloda sadece tek bir devlete güvenemeyeceğini biliyordu. Bu açıdan, Türk-İngiliz ilişkileri, bir sonraki aşama olan İkinci Dünya Savaşı sırasında çok bilinmeyenli bir denklem halini alacaktır.

2.2 İkinci Dünya Savaşı

İnsanoğlunun dünya üzerindeki diğer canlılar üzerinde kurduğu hakimiyetin temelini oluşturan zekası, yerleşik hayata geçmesiyle birlikte kendisine yönelttiği bir saldırganlığın da kaynağını oluşturmuştur. Kendi türünün diğer üyeleri üzerinde egemenlik kurma arzusu, mağaradan çıkıp basit ev tipi yapılarda yaşamaya başlayan insandan, teknolojik atılımlarda çevresine hakim olan insana kadar insan tarihinin en ilkel dürtülerinden birisi olagelmıştır. Bu dürtü, kendisini Birinci Dünya Savaşı'nın tarihinde kanlı bir şekilde gösterirken, tatmin olmamış sömürge duyguları, anlamlandırılmayan barış antlaşmaları, ödenemeyen savaş bedelleri, yok edilen imparatorluklar ve kaybedilen milyonlarca can ile hayaletini de ardında bıraktı. Bu hayaletin ete ve kemiğe bürünmesi çok uzun bir süre almadı ve 1939'un sonbaharında, kendisinden önceki on yıllarda ateşli nutuklarda savrulan tehditler olarak sadece lafta kalan "savaş" tüm yıkıcılığı ile yeniden başladı. Bu savaşa kronolojik olarak İkinci Dünya Savaşı adı verilmesine rağmen, kapsadığı alan ve neden olduğu agresyon ile Birincisi'ni geride bıraktı.

İkinci Dünya Savaşı, Almanya'nın Polonya'yı işgali ile başladı. Bu olay kendi içerisinde oldukça yerel bir hadise olarak kalabilirdi. Bu olayı, geniş bir Avrupa savaşına dönüştürmek için gerekli olan unsur, bir Alman saldırısı karşısında Polonya'nın yardımına koşmaya söz vermiş Britanya ve Fransa'nın katılımıydı. İngiliz ve Fransızların kendilerini bu durumda bulmalarının nedeni, önceki birkaç yıl

içerisinde bulunabilir. Hitler, Alman gücünü ve prestijini Avrupa’da yeniden tesis etmek niyetindeydi. Bunun için yapması gereken ilk işin, Almanya’nın 1919’da Versay Antlaşması ile bırakmak zorunda olduğu halkları ve toprakları yeniden kazanmak olduğuna inanıyordu. Tüm Almanlar geleneksel Alman topraklarına dahil edildiğinde, Hitler’in daha hırslı planları ortaya çıktı. Almanya’nın Avrupa’yı domine etmesi gerektiğine inanıyordu ve bunu Darvinci felsefe çerçevesinde algılıyordu. Aryan Almanlar, en güçlü olanın ayakta kalacağı bir savaş sonucunda diğer ırklar üzerindeki üstünlüğünü, Doğu Avrupa’nın Slavları gibi gösterecekti.¹¹²

Ren Bölgesi’nin 1936’da yeniden işgali ile Hitler’in Almanya’nın toprak şikayetlerini cevaplama niyetinde olduğu açıkça görüldü. Avusturya ile birleşme de bir başka önemli aşama oldu. Hitler Avusturya’daki Almanları büyük İmparatorluk’la birleştirmeye çok hevesliydi ve bunun tek nedeni ırksal değildi. Aynı zamanda, Avusturya doğduğu ülke idi. 1934 yılında Nazi Partisi Avusturya şansölyesi Dollfuss tarafından yasaklandı. Aynı yıl, Avusturyalı Naziler bir darbe girişiminde bulundu ancak Mussolini, Dollfuss lehine müdahale ile tehdit edince Hitler duruma müdahil olamadı. Dört yıl sonra, İtalya-Almanya ilişkilerinde, Roma-Berlin Mihver’inin ve Anti-Komünist Pakt’ın açıklanması gibi gelişmeleri takiben, Avusturyalı Naziler saldırılarına tekrar başladı. Bu noktada Avusturya şansölyesi halk oylaması sözü verdi. Hitler Avusturyalıların Almanya ile birleşme yönünde oy kullanacaklarından emin değildi ve bu ihtimal elini zora soktu. Alman işgali ile tehdit edilen Avusturya hükümeti Şubat 1938’de teslim oldu. Avusturya şansölyesi Schuschnigg istifa etti ve yerine Alman askerlerini davet eden Nazi yanlısı Seyss-Inquart geldi. 13 Mart’ta resmi olarak Avusturya’nın sona erdiğini ilan etti ve Hitler Büyük Almanya’nın şansölyesi oldu. Hitler’in bir sonraki hedefi, Çekoslovakya’da yaşayan çok sayıdaki Almanın geleceği idi. Tamamen yapay şekilde kurulmuş olan Çekoslovakya devleti, Avusturya-Macaristan ve Almanya topraklarından oluşuyordu ve Sudetenland adı verilen bölgede yaşayan yaklaşık üç milyon etnik Alman’a ev sahipliği yapıyordu. 1938’de Nuremberg’de yapılan Nazi toplantısında Hitler Sudetenland Almanlarının geleceği ile ilgili planlarını açıkça gösterdi. Hitler Alman askerlerini Eylül’ün başında Çek sınırına yığdığında, Almanya’nın işgal olasılığı ortaya çıktı. Bununla birlikte, Hitler, istediğini diplomasi yoluyla alacağından ve İngiliz ve Fransızların Çekoslovakya için savaşımayacağından oldukça emindi. 15

¹¹² Robin Havers, *The Second World War*, Routledge, Oxford 2003, s. 20.

Eylül’de Chamberlain ve Hitler arasında Hitler’in dağ evi Berchtesgarden’da gerçekleşen toplantıda Hitler self-determinasyon ilkesi çerçevesinde Sudetenland’ı topraklarına katma niyetini açıkladı. Kraliyet Donanması’nın savaşa hazırlandığı, Fransızların da seferberliğe başladığı birkaç günlük gerilimden sonra, 29 Eylül’de Münih’te bir toplantının gerçekleştirilmesi yönünde mutabakata varıldı. Münih Konferansı’nda şaşırtıcı şekilde Çek temsilciler bulunmuyordu ve onların yerine İngiltere, Fransa, İtalya ve Almanya, Çekoslovakya’nın geleceğine karar vermek üzere toplandı. Hitler, Sudetenland, Almanya’ya geçtikten sonra, geri kalan Çekoslovakya sınırlarına saygı duyulacağına söz veren bir anlaşma imzaladı. 15 Mart 1939’da Alman askerleri Çek başkenti Prag’a girdi ve Çek bölgeleri olan Bohemya ve Moravya’yı işgal etti. Eylül 1938 tarihli Münih Konferansı, açık agresyon karşısında çaresiz kaldı ve “yatıştırma” terimi ile eş anlamda kullanılmaya başlandı. Yerel çatışmaları önce büyük bir Avrupa savaşına, sonradan da dünya savaşına dönüştüren son olay ise Almanya’nın Polonya’yı işgali oldu. Hitler Polonya’yı doğudaki Yaşam Alanı’nı (Lebensraum) elde etmenin ilk aşaması olarak istiyordu. Almanya, en doğudaki eyaleti Doğu Prusya’dan Polonya toprakları ile ayrılmıştı. Stratejik durum Ağustos’ta Molotov-Ribbentrop Paktı’nın Almanya ve Sovyetler Birliği arasında sürpriz bir şekilde açıklanması ile tamamen değişti. Bu sürpriz ittifak, birkaç yıl içerisinde ölümcül düşmanlar olacak iki ülkeyi bir araya getiriyordu. Stalin bunu fark etti ve ülkesine yapılacak Alman saldırısını mümkün olduğunca ertelemeye çalıştı. Ayrıca, Almanya ile daha uzun bir sınırın Sovyetler için avantajlı olacağını düşündü ve Sovyetlerin Polonya topraklarının yarısını alacağı bir anlaşma ile Almanya’ya Polonya saldırısında yardımcı oldu. İngiltere, ihtiyaç duyması halinde Polonya’nın yardımına gideceğini açıkça belirtti. Ancak, Hitler kararlıydı. İngiliz ve Fransız uyarılarına aldırmış etmeden 1 Numaralı Yönergesini Ağustos ayının son günü yayınladı. Bu olayı büyük bir Avrupa savaşına çeviren hadise, 3 Eylül 1939 saat 11.15’te meydana geldi. Bundan sadece 3 saat önce İngiliz Başbakanı Almanya’ya bir ultimatoma verdi ve İngilizlerin sabah saat 11 itibarıyla Almanya’nın askerlerini Polonya’dan çekeceği yönünde bir cevap alamaması halinde Büyük Britanya ile Almanya arasında bir savaş başlayacağını açıkladı. Saat 11.15’te İngiliz Başbakanı Neville Chamberlain İngiliz halkına bu yönde bir yanıt alınmadığını ve ülkesinin Almanya ile savaşta olduğunu açıkladı. İngiltere’nin müttefiki Fransa da 3 Eylül öğleden sonra benzer bir ultimatoma verdi. Almanya’nın

yanıt verme zamanı olan aynı gün saat beşte bir cevap gelmemesi üzerine Fransa da Almanya ile savaşa girdi.¹¹³

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi ve sonrasında gerçekleştirdiği bağımsızlık savaşı ile ardında bir imparatorluk bırakan Türk milleti, bu yeni savaş başladığında kurmuş olduğu yeni cumhuriyetin varlığını sürdürebilmesi için, daha savaş başlamadan önce izlediği incelikli dış politikayı savaş boyunca da devam ettirdi. Bu dış politikada en önemli oyuncularından birisi de İngiltere oldu. Hem Türkiye hem de İngiltere savaşın seyri ile sürekli değişen uluslararası siyasette birbirlerine ihtiyaç duydu. Bu ihtiyaç İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı askeri teçhizattan, ekonomik yaptırımlara; Türkiye'nin Almanya'nın güneydoğu Avrupa üzerinden Orta Doğu'ya ulaşmasına engel olacak şekilde İngiltere'ye sağladığı avantaja kadar çok çeşitli şekillerde karşılıklı olarak giderildi. Türk tarafının tedbirliliği ile karakterize olan bu altı yıllık savaş dönemi boyunca, önemli siyasi ve askeri gelişmeler Türk-İngiliz ilişkilerini şekillendirmiştir.

2.2.1 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1 Eylül 1939 itibariyle Türkiye Cumhuriyeti, görece yeni kurulmuş bir devlet olarak ekonomik, siyasi, askeri ve diplomatik birçok sorun ile uğraşmak zorundaydı. Bu zorlukları aşabilmesi ise herhangi bir çatışmadan itina ile uzak durmasını gerektiriyordu. Bu gereklilik İkinci Dünya Savaşı boyunca Türk siyasetçilerin izleyeceği tedbirli politikaların temelini oluştururken, Türkiye, İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Üçlü İttifak Antlaşması bu yolda atılan ilk adım olmuştur.

İttifak çalışmaları 1939 yazında başladığında, Balkanların hassas dokusundaki temel kusurlar ortaya çıkmaya başladı. Bu sorunlardan birisi süregelmekte olan Bulgaristan sorunuydu. Türkiye, Bulgaristan'ı yakından takip etmeyi sürdürüyordu ve oynayabileceği rolü Bulgaristan'ın pozisyonu ile ilişkili olarak tanımlama eğilimindeydi. Dost bir Bulgaristan, Türkiye'nin Boğazlar ile ilgili kaygılarını dindirebilirdi. Bulgaristan'ın yardımı olmaksızın bir Mihver saldırısı zorlukla yürütülebilirdi. Bu nedenle, İngiltere, Türkiye'nin Bulgaristan dostluğunu güvence altına alma çabalarına büyük önem verdi. Türkiye'nin planı, toprak sorunlarını çözdükten sonra Bulgaristan'ı Balkan Antantı'na dahil etmektir. Üçlü İttifak için

¹¹³ Havers, *The Second World War*, ss. 21-27.

kabul edilebilir bir formül arayışındaki bir başka engel de, İngiltere ve Fransa'nın Romanya'ya verdiği ve Türkiye'nin Rusya'ya karşı kullanılacaksa altına imza atmayacağını deklare ettiği garanti sorunuydu. Türkiye, Rusya ile savaşa girmesine neden olabilecek bir yükümlülüğü kabul etmiyordu ve asla kabul etmeyecekti. Bir başka sorun da, gelişmekte olan Türk-İngiliz ilişkilerine karşı diğer Balkan ülkelerinin aldığı tayırdı. Bulgaristan'ın durumu ile ilgili olarak Ankara'da Saraçoğlu ile görüşmelerde bulunan Rumen Dışışleri Bakanı Gafencu 14 Haziran'da Knatchbull-Hugesson'a, Romanya'nın, İngiliz ve Türkler'in yüzde yüz arkasında olduğunu bildirdi. Sorun, ilişkiler aynı yönde ilerlerse ortaya çıkacaktı. Gafencu, Knatchbull-Hugesson'a çok yakın tanımlanmış bir ilişkiden kaçınılması tavsiyesinde bulundu. Son olarak da, İngiltere ve Türkiye arasında müzakere edilen ittifakın doğası ile ilgili anlaşmazlık vardı. Nisan 1939 itibariyle, tehlikeli uluslararası ortamdan çekinen Türkiye, açıkça taahhüt fikrinden giderek uzaklaşmaya başladı. Türkiye'nin ittifakı herhangi birisini caydırmaktan çok askeri bir enstrüman olarak gördüğü düşünülürse, bu doğaldı. Caydırma amaçlı herhangi bir şey, işe yarayacaksa açıkça yapılmalıydı. Diğer taraftan, askeri görüşmeler gizlilik gerektiriyordu. Bu, Türklerin siyasi bir anlaşma istemediği anlamına gelmiyordu. Bunun sadece bir başlangıç ve bir askeri konvansiyon için bir kılavuz olduğunu düşündüklerinden, gizli tutulması iyi olacaktı.¹¹⁴

Bununla birlikte, anlaşma çabaları, Eylül ayında savaşın patlak vermesiyle hız kazandı. Bir anlaşmaya varmak üzere sorunlar bir kenara konuldu ve farklılıklar rafa kaldırıldı. Londra'da, Türk isteklerini yerine getirmek için hummalı çalışmalar gerçekleştirildi. Ankara'da ise, Alman saldırganlığına duyulan çekince gelecek korkusu ile birleşti. Ancak, anlaşmanın nihai onayı ilk olarak, görüşmelerin finansal ve malzeme kısmında anlaşmaya varılamaması, ikinci olarak da Türkiye'nin anlaşmanın Türk-Rus ilişkileri ile bir şekilde uzlaştırılabileceği umudu sonucu askıya alındı. Türkler, başarabilirlerse, Londra'ya olan bağılılıklarını Moskova ile benzer bir ilişki içerisinde paralel şekilde götürme isteklerini asla gizlememişlerdi. 1939 ilkbahar ve yazında, Türkler'le bir anlaşmanın Ruslar için uygunsuz olmayacağını gösteren kesin işaretler vardı. Molotov'un yardımcısı Payard, Moskova'daki Fransız büyükelçisine, İngiliz-Türk Ortak Garantisi'nin Montrö'de tespit edilen Boğazlar

¹¹⁴ Brock Millman, *The Ill-Made Alliance, Anglo-Turkish Relations, 1939-1940*, McGill-Queen's University Press, Montreal 1998, ss. 202-205.

rejiminde yarattığı çarpıklık nedeniyle Rus güvenliği açısından hayati öneme sahip bir gelişmeye neden olduğunu belirtti. Nisan’da Ankara’ya gelen Potemkin, Saraçoğlu’na Rusya’nın, Batılı güçlerle müzakere edilen ile birebir aynı bir anlaşma yapmaya hevesli olduğunu ilettiler. Türkler, Rus-Alman yakınlaşmasının ihtimal dışı olduğuna inanmaya devam etti ve bu söylentilerin sadece Rusların İngiltere’yi rahatsız etmek üzere gerçekleştirdikleri bir çaba olduğunu düşündüler. Temmuz’un ortasına gelindiğinde ise, Müttefikler ve Rusya arasında bir anlaşmaya varılamaması üzerine kaygılanmaya başladılar. Temmuz’un ortasına gelindiğinde Stalin Türkler’le bir anlaşma yapılması için bastırmaya başladı. 18 Temmuz’da Rus-Türk Paketi’nin imzalanmasının, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında varılacak bir anlaşmanın ön şartı olduğu konusunda uyarıda bulundu. Ancak, 22 Temmuz’da Sovyetlerin yaklaşımı yumuşadı. Molotov, Sovyet Büyükelçisini Türklerin, Saraçoğlu’nun Mayıs ayında Potemkin ile görüştüğüne benzer bir ikili anlaşma imzalamak isteyip istemeyecekleri konusunu araştırmakla görevlendirdi. Ankara’daki Sovyet Büyükelçisi, kaygılı Türklerle, Moskova’nın Almanya ile görüştüğü yönündeki söylentilerde hiçbir gerçeklik payının olmadığı konusunda teminat verdi. 8 Ağustos’ta Sovyetler bir kez daha en kısa süre içerisinde Moskova’ya bir heyet gönderilmesini talep etti. Saraçoğlu, sınırsız yükümlülüklerle dayanan bir ittifakı görüşmeye hazır olmamalarına rağmen, Moskova’ya karşılıklı yardım paktını müzakere etmek üzere gelmeyi çok istediği cevabını verdi. 10 Ağustos’ta Türkler Rus davetini kabul etmeye karar verdi ve Saraçoğlu Sovyetlere, kendisine Bakanlar Kurulu ve Mareşal Çakmak tarafından ikili bir anlaşmayı müzakere etme yetkisi verildiğini bildirdi. Ancak, Saraçoğlu’nun ziyareti, Rus-Alman Saldırmazlık Paketi’nin ilanı ve savaşın başlaması neticesinde birkaç hafta gecikti.¹¹⁵

25 Eylül’de Saraçoğlu, Sovyetler Birliği ile yeni bir anlaşma yapma amacıyla Moskova’ya hareket etti. Bir anlaşma yapmak için görüşmeler Ankara’daki Sovyet Büyükelçisi ile Türk Hükümeti arasında bir süredir devam ediyordu. Türkiye, Karadeniz’deki statükonun devamı için Sovyet desteğinin bir kez daha tasdik edecek ve aynı zamanda Sovyetlerin Türk bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermesini teminat altına alırken, Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile yapacağı ittifakın yolunu açacak bir anlaşma yapmak istiyordu. Sovyetlerin hedefleri ise bambaşkaydı. Almanya’ya daha da yaklaşan Sovyetler Birliği artık bir Türk-İngiliz-

¹¹⁵ Millman, *Anglo-Turkish Relations*, ss. 206-213.

Fransız ittifakına razı değildi. Türkiye'yi Batı ile işbirliğinden uzak tutmak, Alman dış politikasının ana hedeflerinden birisiydi. Almanya, yakın ve güçlü bir komşu olarak Türk politikalarında değişiklik yapabilecek bir pozisyonda olan Sovyetler Birliği'nin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Hem Almanları yatıştırmak hem de çatışmayı sınırlarından uzak tutmak üzere Sovyetler Birliği Türkiye'nin tarafsızlığını istiyordu. Bu nedenle, hedefler arasındaki temel farklılıklar göz önüne alındığında Saraçoğlu'nun Moskova ziyareti başarısızlığa uğradı.¹¹⁶

Bu tarih itibarıyla nihai bir ittifak için yapılan Türk-İngiliz-Fransız görüşmeleri oldukça ilerlemişti ve ana konuların çoğu üzerinde uzlaşmıştı. Batı ile olan dostluğunu Sovyet hedefleri ile uzlaştırmak isteyen Türkiye, İngiltere ve Fransa ile yapmak istediği ittifakı, herhangi bir anti-Sovyet amacını açıkça dışarda tutacak şekilde yapmak istiyordu. Bu imtiyaz, Türkiye'nin zor durumunu tamamen anlayan İngiltere ve Fransa'nın onayı ile verildi. Saraçoğlu'nun Ankara'ya dönmesinden iki gün sonra 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması imzalandı. 2 Numaralı Protokol, Türkiye'yi, kendisini Sovyetler Birliği ile çatışmaya sokacak herhangi bir aksiyondan muaf tutuyordu. Türkiye ve diğer iki Batılı Güç, herhangi bir Avrupa ülkesinin saldırısı sonucu ortaya çıkacak bir Akdeniz Savaşı'nda; Yunanistan ve Romanya'ya İngiltere ve Fransa tarafından verilen garantiler sonucu çıkacak bir savaşta veya Türkiye'ye karşı herhangi bir Avrupa ülkesinden gelecek saldırıda tüm güçleri ile birbirlerine yardım edeceklerini taahhüt etti. Özel bir gizli anlaşma da, Türkiye'ye savaş malzemesi satın alması için 25 milyon pound değerinde bir kredinin verilmesini; bu krediden önce verilen siparişlerin derhal teslimini; Türkiye'nin bir saldırıya karşı direnebilmesi için daha farklı ne tür malzemelere ihtiyaç duyacağının tespiti için bir komisyon kurulmasını ve Türk mallarının alımında kullanılmak üzere altın, faiz ve nakit olarak 15 milyon pound değerinde bir borcun verilmesini ön görüyordu. Üçlü İttifak'ın imzalanması İngiltere ve Fransa için büyük bir diplomatik başarıydı. Türk-İngiliz deklarasyonunu temel almasına rağmen, Antlaşma, karşılıklı yükümlülüklerin hangi şartlar altında gerçekleştirileceğinin açıkça tanımlanması da dahil olmak üzere bu deklarasyonun bazı şartlarını kuvvetlendirmek suretiyle daha da ileri gidiyordu.¹¹⁷

¹¹⁶ Güçlü, *Turco-British Relations*, s. 199.

¹¹⁷ Güçlü, *Turco-British Relations*, s. 200.

Türk-İngiliz-Fransız İttifakı'nın imzalanması Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönemin habercisi olmuştur. En son on dokuzuncu yüzyılın ortasında Kırım Savaşı'nda müttefik olarak birbirlerinin yanında yer almış olan Türkiye ve İngiltere, aradan geçen zamanda düşmanlığa varan bir ilişki seyrine sahip olmalarına rağmen, tüm dünyayı alt üst eden İkinci Dünya Savaşı'nda karşılıklı çıkarları çerçevesinde yan yana geldiler. Ancak, Türk dış politikasının İkinci Dünya Savaşı'nda takip ettiği incelikli rota, Türkiye'nin sadece İngiltere ile ittifak kurmasını değil, aynı zamanda İngiltere'nin çatıştığı Mihver Ülkeleri ile de dostane ilişkiler içerisinde olmasını zorunlu kılıyordu. İlk bakışta oldukça çelişkili görünen bu durum, İngiltere ve Müttefiklerin Türkiye'nin kendi yanlarında savaşa girmesi yönünde yapacakları baskılardan bir çıkış yolu bulmasında Türkiye için bir kılavuz işlevi görecektir.

2.2.2 Türkiye'nin Savaşa Girmesi İçin Yapılan Baskılar

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci cumhurbaşkanı olarak savaş döneminde ona liderlik eden İsmet İnönü ve bu dönemin dışişleri kadrosu, birer Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olarak Balkan Savaşları'ndan itibaren birçok savaşa katılmış veya şahit olmuş bir kuşağın temsilcileriydi. Bu nedenle, savaşın yıkıcılığını ve, savaş sırasında ve sonrasında gerçekleşen diplomatik savaşları yakından tecrübe etmişlerdi. Bu tecrübe Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı boyunca yıkımdan uzak durma çabalarının temelini oluşturdu. İngiltere'de ise, Almanya'nın Avrupa'daki durdurulamaz ilerleyişi karşısında çaresiz kalan Chamberlain Hükümeti yerine, 1940 Mayıs'ında en az İsmet İnönü kadar savaş ve diplomasi tecrübesine sahip Winston Churchill liderliğinde bir milli mutabakat hükümeti kuruldu. Bu iki tecrübeli politikacının oynadığı satrançta yapılan her bir hamle, bu dönemde meydana gelen Türk-İngiliz ilişkilerini etkiledi.

Savaşın ilk yıllarında İnönü, Türkiye'nin otonomisini, İngiltere, Almanya ve Sovyetler Birliği ile yaptığı anlaşmalar yoluyla korumaya çalıştı. Türkiye'nin İngiltere ile ilişkilerinin diplomatik temel taşı, Ekim 1939'da İngiltere, Fransa ve Türkiye arasında imzalanan Karşılıklı Yardım Antlaşması oldu. 1940 Mayıs'ında Almanya Fransa'ya saldırdığında, Fransa ve İngiltere, Türkiye'yi savaşa girmeye çağırdılar çünkü savaş artık Akdeniz'e sıçramıştı. Türkler, Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın iki nedenden ötürü savaşa girmelerini zorunlu kılmadığını söyledi: İlk olarak, Almaya ve Sovyetler Birliği hala müttefik olduğu için, Türklerin savaşa girmesi Sovyetlere karşı savaş anlamına gelecekti. İkinci olarak da, İngiltere ve

Fransa, Türk Ordusu'na ihtiyaç duyacağı silah ve ekipmanı henüz vermemişti. Fransa altı hafta sonra 1939 Haziran'ında teslim olduğunda, İngiliz liderler Türklerin yorumunu kabul etti ve Türkiye tarafsız kalmaya devam etti. Almanya 1941'de Balkanları fethedip, Sovyetler Birliği'ne saldırdığında, Türkler bir kez daha Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın uygulanamayacağını belirtti çünkü İngiltere 1939'da söz verilen silahları teslim etmemişti ve Türkiye, Alman hava saldırılarına veya işgaline yanıt veremezdi. Ayrıca, Türkiye'nin Almanya ile savaştan kaçınmak için güçlü ekonomik ve kültürel nedenleri vardı. İkinci Dünya Savaşı başladığında, Türkiye'nin en güçlü ekonomik ilişkileri Almanya ile idi ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak da dahil olmak üzere, birçok Türk lider Alman yanlısıydı. 1930'lar boyunca Türkiye'nin Almanya ile olan ekonomik bağları arttı ve 1938'e gelindiğinde Almanya Türkiye'nin ihracatının yüzde 44'ünü, ithalatının da yüzde 46'sını karşılıyordu. Buna karşılık İngiltere 1938'de Türkiye'nin ihracatının yüzde 3'ünü, ithalatının da yüzde 11'ini karşılıyordu.¹¹⁸

1941 ve 1942'nin ilk yarıları, Türkiye'nin denge politikasının en açıkça görüldüğü dönemler oldu. Örneğin, 1941 Ocak ayında İngiltere Türkiye'den İtalya'ya karşı savaş açmasını önerdi ve bunu, Yugoslavya ve Bulgaristan'ın Almanya tarafından işgal edilmesi durumunda Almanya'ya karşı savaş ilanı talebi takip etti. Bu önerinin, İngiliz Dışişleri Bakanı Eden ve General Sir John Dill'in Türkiye ziyareti sırasında dile getirildiği düşünülmektedir. Türk karar alıcılar, Rusya'nın tavrı ve ayrıca Türkiye'nin askeri yetersizliği nedeniyle savaşa girmeyi reddetti. Almanya'nın askeri başarılarından etkilenen ve kaygılanan Türkiye, Almanya'yı kaygılandırmadan kendi ulusal çıkarlarını korumak üzere 1941'de İngiltere ile olan yakın ilişkilerini revize etmeye karar verdi. Böylelikle, 1941 itibarıyla Türkiye, ulusal toprak bütünlüğünü korumak yoluyla ayakta kalma güdüsüne dayanan ihtiyaçlarına göre hareket etmekten memnundu. Bu amaçla, 17 Şubat 1941'de Bulgaristan ile bir Saldırmazlık Antlaşması imzalandı. Ayrıca, Türkiye İngiltere'ye, Mihver Güçleri'nin Yunanistan'a saldırması durumunda *casus belli* ilan etmeyeceğini açıkça belirtti. İngiltere, Bulgaristan ile imzalanan Saldırmazlık Antlaşması karşısında sessiz kaldı ancak Türkiye'nin Yunanistan konusundaki çekingen ifadesini oldukça garip karşıladı. Örneğin, İngiltere Türk

¹¹⁸ John M. VanderLippe, "A Cautious Balance: The Question Of Turkey In WWII", *The Historian*, Vol.64, No.1, 2001, ss. 64-66.

Hükümetine, son gelişmeler ışığında, Türk Hükümeti'nin savaş ilan etme ilgili olarak o tarihe kadar izlediği politikalardan daha olumlu bir politikanın Türkiye'nin çıkarlarına daha iyi hizmet edeceğini anlatmaya çalıştı. En ilginç konu ise, 1939'da Alman ve İtalyan tehditlerine karşı İngiltere ile ittifak kurduktan sonra, Türkiye'nin 1941'de tek başına iki büyük güç arasında bir denge sağlamaya başlaması oldu. Türkler bu dengeyi o kadar iyi kurdu ki, aynı anda İngilizleri memnun ederken, diğer taraftan da Almanlara göz kırpyorlardı. Örneğin, Bulgaristan'ın Almanya tarafından işgalinden sonra, İngiltere'ye Yunanistan konusunda yardım etmeye söz verdiler ancak 1941 yazında Almanya ile bir Saldırmazlık Antlaşması imzaladılar. Türkiye'nin tüm çabalarına rağmen, Almanya ile imzalanan Saldırmazlık Antlaşması, İngilizleri korkutmaya yetti. İngiltere'nin düşmanı ile imzalanan bir dostluk antlaşması, Türkiye'nin sadakatinden şüphe duyulmasına ve özellikle de Müslüman dünyasında Büyük Britanya'nın prestijinin zarar görmesine neden oldu.¹¹⁹

1941'in değinilmesi gereken iki başka olayı da, Irak'ta meydana gelen Raşit Ali darbesi ve İran'ın İngiltere ve Sovyetler Birliği tarafından işgalidir. Bu iki gelişme, Türk-İngiliz ilişkilerini doğru anlamak açısından önemlidir. Irak'ta Almanya'yı destekleyen Raşit Ali'nin gerçekleştirdiği darbe bir ay içerisinde bastırıldı ve Irak, Alman etkisi altına girdiği anlaşılır anlaşılmaz işgal edildi. Bu nedenle, buradaki soru, Almanya-Türkiye ilişkilerinin ne zaman tepe noktasına ulaştığı ve Müttefiklerin neden Türkiye'ye dokunmadığıdır. Bu, zor bir zoru olmasına rağmen, cevap oldukça açık ve basittir. Türk karar alıcılar ne zaman durup, ne zaman harekete geçeceklerini iyi hesaplıyorlardı ve sürekli olarak Türk-İngiliz ittifakının sorunsuz devam ettiğini vurguluyorlardı. 1942 Ekim ayı, Türk-İngiliz ilişkilerindeki bir başka kırılma noktası oldu. Türkiye, İngiltere'nin El Alamein'deki başarılı karşı saldırıları ve Sovyetlerin Kasım ayında Stalingrad'daki karşı saldırısı ile artan bir baskı ile karşı karşıya kaldı. Türkiye artık savaşı kısaltabilecek bir araç haline gelmişti. Türkiye, Almanya'nın Orta Doğu'ya ilerlemesini durduramayacağından dolayı, kendisini oldukça zor bir durumda buldu. Türkiye hayati savaş malzemeleri eksikliğini vurguladı ve Almanya'nın büyük bir zafer ile İngiltere'ye yanıt vermek isteyebileceğinde ve Türkiye'nin de böyle bir saldırı için ideal bir hedef olacağına ısrar etti. Ayrıca, Türkiye'nin savaşa girmesi, Almanlara

¹¹⁹ Hakan Özden, "The Diplomatic Maneuvers of Turkey in WWII", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, 2013, ss. 97-98.

karşı koruma adına Sovyet işgali için bir bahane sağlayabilirdi. Bu nedenle, Türkiye savaşa girmeyi reddetti ancak Müttefiklerin hemen hemen tüm cephelerde elde ettiği başarılar savaşın üçüncü ve son aşamasını başlattı ve Türkiye bir kez daha İngiltere'ye yaklaştı.¹²⁰

17-27 Ocak 1943'te Winston Churchill ve Franklin Roosevelt, Müttefik politikalarını koordine etmek üzere düzenlenecek bir seri toplantının ilki için Casablanca'da bir araya geldi. İki lider Türkiye ile ilgili üç nokta üzerinde anlaştı. Birincisi, Türkiye mümkün olan en kısa sürede aktif şekilde savaşa girecekti. İkincisi, İngilizler Türklerle yapılacak müzakerelerde liderlik yapacaktı. Churchill, tarihsel olarak Akdeniz'in İngiliz bölgesi olduğunu ve bu nedenle İngilizlerin, Müttefikler ile Türkiye arasındaki diplomatik ve askeri ilişkileri yönetecek birincil aktör olması gerektiğini savundu. Roosevelt, Amerikalıların İngilizleri ikmal etmesini ve onların da bu malları Türkiye'ye transfer etmesine razı oldu. Kısaca, İngilizler Ankara'da Müttefikler için kağıtları dağıtacak. Casablanca'da alınan üçüncü karar, Mihver'in tamamen yenilgiye uğratılması ve Avrupa'nın ortasında Almanya'yı zayıf ancak zarar görmemiş şekilde bırakacak bir barış antlaşmasının reddi oldu. Türk liderler, İngiltere'nin Amerikalıları Doğu Akdeniz'den çıkarmaya çalıştığından şüpheleniyordu çünkü onlar ve Sovyetler, savaş sonrasında Avrupa'yı etki alanlarına bölecek ve Türkiye'yi Balkanlar ile birlikte Sovyet etkisine bırakacak şekilde gizlice anlaşmışlardı. İnönü, Birleşik Devletler'i bu tür bir paylaşımı engelleyebilecek yegane güç olarak görüyordu. Ayrıca, Almanya'nın koşulsuz teslimi de, Almanya'nın yenilgisinden ve Amerikalıların güneydoğu Avrupa'ya yayılmamasının Bolşevikleşme ile sonuçlanacağından endişe eden Türk liderleri alarma geçirdi.¹²¹

Türkiye ile askeri meseleleri görüşmede liderlik etmek üzere Roosevelt'in onayını alan Churchill, İsmet İnönü ile kendisini, Türkiye'nin Müttefik savaş çabalarını daha fazla desteklemesi konusunda ikna etmek için şahsen bir araya geldi. Toplantı Türkiye'nin güneydoğusunda bulunan Adana'nın dışında cumhurbaşkanlığı treninde 30-31 Ocak 1943'te gerçekleşti. Churchill, İnönü'ye Casablanca'da alınan kararları iletti ve Müttefiklerin Türkiye'nin güven içerisinde olmasını ve Türkiye'nin

¹²⁰ Özden, *The Diplomatic Maneuvers of Turkey in WWII*, ss. 99-100.

¹²¹ VanderLippe, *The Question Of Turkey In WWII*, ss. 67-68.

sadece savaşın son bölümünde değil, aynı zamanda bunu takip edecek küresel rehabilitasyon çalışmalarında da Batılı iki büyük demokrasinin yanında yer alması gerektiğini umduğunu belirtti. Churchill, Türkiye savaşa girerse, Müttefiklerin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve güvenliğini garanti edeceğine ve Türkiye'yi bir Alman hava saldırısından korumak için mümkün olan her şeyi yapacağına söz verdi. Buna karşılık olarak, Churchill Türk Hükümeti'nden Balkanlar'daki Mihver hedeflerini bombalayacakları hava üslerinin kullanılmasını istedi. Toplantıdan sonra Türk liderler Churchill'in mevcut Türk politikasını desteklediğini varsaydı. Bu nedenle, Türk liderler Churchill'in Türkiye'nin çatışmaya girmesine yönelik spesifik talepler öne sürmediğini ancak taraf olma sorununu kendi değerlendirmesine bıraktığına inandı. Adana'da Ocak ayında varılan anlaşma gereğince 1943 Nisan'ında General Henry Maitland Wilson liderliğinde bir İngiliz heyeti "Cesaret Operasyonu"nu yürütmek üzere Ankara'ya geldi. Heyet geldikten sonra, doğrudan ifade etmemiş olmasına rağmen, Churchill'in Türkiye'nin mümkün olan en kısa sürede savaşa girmesini beklediği ortaya çıktı. Churchill açısından, İngiliz heyetinin amacı, vaat edilen silahların teslimi değil, aksine minimum hazırlık ile Türkiye'yi çatışmaya sokmaktı. Bu nedenle, Türk askeri liderler, her detaya itiraz ederek ve her kararı geciktirerek İngiliz heyeti ile işbirliğini sınırlamaya başladı. Adana Konferansı'ndan sonra İngiliz ve Türk yetkililer arasındaki anlaşmazlık, Türkiye'nin Müttefik savaş çabasındaki rolü ile ilgili algılardan kaynaklanıyordu. İngilizler, özellikle de Churchill, tüm ulusların Nazilerin yenilmesine yardımcı olmasına ve zafer için gerekli her türlü fedakarlığı yapması gerektiğine inanıyordu. İnönü ve Türk Hükümeti ise, İngiltere'nin kendisini aynı antlaşma ile Türkiye'ye uçak, silah, eğitim ve teknik destek sağlama taahhüdü altına soktuğunu ve Türkiye'nin, İngiltere kendisine yeterli yardımı yapana kadar savaşa girme yükümlülüğü olmadığını ileri sürüyordu.¹²²

Churchill ve Roosevelt Türkiye konusunu bir daha 17-24 Ağustos 1943'te Quebec'de ele aldı. İngilizler, İtalya'nın yaklaşan teslimiyeti ile birlikte Türklerin savaşa girmeyi reddetmek için hiçbir nedenlerinin kalmayacağına inanıyordu. Bununla birlikte, Amerikalılar Doğu Akdeniz'de yeni bir taahhüte karşı çıktılar ve planı desteklemeyi reddettiler. Ancak, Churchill ve İngiliz planlayıcılar On İki Ada'nın kolayca ele geçirilebileceğine inanıyordu ve Balkanlar'daki bir saldırı için

¹²² VanderLippe, *The Question Of Turkey In WWII*, ss. 69-71.

yolu açacağını düşünüyordu ve böylece İngilizler Eylül 1943'te Rodos'a saldırdı. İşgal başladığında, İngilizler Türk liderlerden Türk toprakları üzerinden transit ikmal izini istedi. Türk Hükümeti İngiliz uçaklarının Türk hava sahası üzerinden uçuşuna ve devlet demiryolu üzerinden petrol, cephane ve ikmal malzemesi taşımaya izin verdi. İngilizler Alman garnizonunu yenemeyince, Türk gemileri İngiliz askerlerini ve ikmal malzemelerini adalardan Türk limanlarına tahliye etti. Aynı ay içerisinde, Sovyet yayın organı *Savaş ve İşçi Sınıfı'nda* "Türkiye'nin Tarafsızlığından Kim Faydalıyor?" başlıklı bir makalede, Türkiye'nin savaşa girmemesinin sadece Mihver'e yaradığı iddia edildi ve Müttefikler, Türk politikalarını Sovyetler Birliği'ni zayıflatmak için kullanmakla suçlandı. Sovyetler, Cordell Hull ve Anthony Eden 19 Ekim 1 Kasım 1943 arasında Moskova'da V.M. Molotov ile bir araya geldiğinde tavırlarını daha da netleştirdi. Moskova'daki Dışişleri Bakanları Konferansı'nda, Sovyetler Türkiye'nin derhal savaşa girmesini talep etti. Hull'un bu talebe direnmesine rağmen Konferans, Eden'in Türk Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu ile Kahire'de Türkiye'nin hava üslerini derhal Müttefiklerin kullanımına açmaya izin vermesini ve yılın sonuna kadar savaşa girmesini talep etmek üzere bir araya gelmesi konusunda mutabakat ile sonuçlandı.¹²³

Moskova'dakini takiben Kasım 1943'te düzenlenen birinci Kahire Konferansı'nda İngilizler Türklere savaşa derhal katılmaları yönünde ciddi bir uyarıda bulundu. Kasım 1943'te düzenlenen Tahran Konferansı ise Türkiye'nin pozisyonunda bir dönüm noktası oldu. Türkiye'nin savaşa girmesinde sadece İngilizler değil aynı zamanda Sovyetler de ısrarcı oldu. Sovyetler, Türkiye'nin katılımı ile savaşın daha kısa süre içerisinde sona erdirilebileceğine inanıyordu. Bu açıkça, Türkiye'yi ortak bir Müttefik kararına razı olmaya zorlayan bir Sovyet planıydı. Aynı dönemde, Churchill de Türkleri dahil etmeye istekliydi. İkinci Kahire Konferansı'nda Cumhurbaşkanı İnönü'yü Türkiye'yi savaşa sokmaya ikna etme çabalarına bizzat liderlik etti. Amerikalılar, Churchill'in bazı ekip arkadaşları gibi, Türkiye'nin buna razı olması şansının düşük olduğunu ve elde edilecek avantajın Batı Avrupa ve Pasifik'teki cephelerdeki çabayı zayıflatmaya değmeyeceğini düşünmelerine rağmen, bu çabalara ses çıkarmadılar. Churchill, Roosevelt ve İnönü arasında Aralık 1943'te İkinci Kahire Konferansı'nda yapılan görüşmeler herhangi bir olumlu sonuç elde edilemeden sona erdi. İkinci Kahire Konferansı'ndan bir süre

¹²³ VanderLippe, *The Question Of Turkey In WWII*, ss. 72-73.

sonra İngiltere, Türkiye'ye karşı soğuk bir tavır takındı. 1944'ün başlarında askeri misyon iptal edildi ve savaş ekipmanı tedariki sınırlandı. Nisan 1944'te Türkiye'ye, Türkiye'nin Almanya'ya stratejik malzemeleri göndermeye devam etmesi durumunda, diğer tarafsız ülkelere yapıldığı gibi ambargoya tabi tutulacağı uyarısında bulundular. İngilizler bu uyarıda yalnız değildi; Amerikalılar da aynı fikirdeydi. Türkiye'nin, Müttefik taleplerini karşılamaya direnmesi nedeniyle ekonomik çöküşten korkmaya başladığı an buydu. Ayrıca, Sovyetler Birliği'nin güçlenmesi de en büyük kaygısıydı ve bu güçlenmeye karşı en büyük korunma umudu Batılı Müttefiklerdi. Bu nedenle, Müttefiklerin isteklerinden ilk yerine getirilen, Almanya'ya krom ihracatının durdurulması oldu.¹²⁴

Bu açıklamayı, Müttefiklerin Türkiye ile olan işbirliğini yeniden gözden geçirmeleri takip etti. Müttefiklerin yeni askeri yardım teklifi yapmamalarına rağmen, Birleşik Devletler, Türkiye'nin Almanya ile tüm ekonomik ilişkilerini kesmesi durumunda ekonomik yardım teklifinde bulundu. 20 Mayıs'ta Türk Hükümeti, Almanya ile ekonomik ilişkilerini kesmeyeceğini ancak diğer Mihver ülkelerine yapılan krom satışını durdurabileceğini ve stratejik malzeme sevkiyatını da yüzde 50 azaltabileceğini belirtti. Müttefikler taleplerinde ısrarcı oldu ve Müttefiklerin bir ortağı olarak kabul edilmek için Türkiye'nin Almanya ile tüm ilişkilerini kesmesi ve Mihver'e savaş ilan etmesi gerektiğini söylediler. Müttefiklerin derhal harekete geçilmesi taleplerine karşın, İnönü ve Saraçoğlu Kabinesi Almanya ile ilişkilerin kesilmesi prosedürlerini yavaş yavaş uygulamaya koydu. Altı hafta sonra 3 Temmuz 1944'te Türk Hükümeti savaşa girmeyi kabul etti. Müttefikler Türkiye'nin teklifini olumlu karşıladı ancak Türkiye'den sadece Almanya ile ilişkilerini kesmesini ve savaşa aktif bir taraf olarak katılmamasını istediler. Churchill artık Türkiye'nin savaşa girişinin sadece Müttefiklerin yerine getiremeyeceği talepler doğuracağından korkuyordu ve sadece ilişkileri kesmenin bile Türkiye'nin Balkanlar'da aktif bir taraf olarak yaratacağı etki kadar güçlü bir etkiye neden olacağını umuyordu. Türkiye Büyük Millet Meclisi Almanya ile ekonomik ve diplomatik ilişkileri kesmeyi 2 Ağustos 1944'te oyladı. Almanya ile ilişkileri kestikten sonra Türk yetkililer şehirlerde karartma uyguladı; Alman ajanları sınır dışı etti; hava saldırılarına hazırlandı ve Boğazlar'ın Müttefik gemilerinin geçişine açılması ile ilgili görüşmelere başladı. Ocak 1945'e gelindiğinde Müttefikler

¹²⁴ Özden, *The Diplomatic Maneuvers of Turkey in WWII*, ss. 103-105.

artık Boğazlar yoluyla Sovyetler Birliği'ne malzeme gönderiyordu. Türkiye, Yalta Konferansı'nı takiben, Almanya'ya karşı 23 Şubat 1945'te resmen savaş ilan etti ve 27 Şubat'ta da San Francisco Konferansı'na katılmasını garanti eden Birleşmiş Milletler Deklarasyonu'na imza attı.¹²⁵

Türkiye, 1945 Mayıs'ında Almanya'nın teslimi ile Avrupa'da sona eren İkinci Dünya Savaşı'nın son günlerine kadar kendisini savaşa sokacak bir taahhüt altına girmemiş, böylelikle Avrupa'da daha önce görülmemiş bir yıkıma neden olan bu büyük savaştan mümkün olan en az hasarla kurtulmuştur. Türkiye bu süreçte, söz konusu tarih itibarıyla Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'de hala etkin bir güç olan İngiltere ile yakın bir ilişki içerisinde oldu. Churchill'in, Balkanlar üzerinden Almanya'yı zayıflatma ve Almanya'nın Orta Doğu'ya ulaşım yolunu engelleme gibi planları çerçevesinde kilit konumda olan Türkiye, savaş boyunca savaşa girmesi kadar girmemesinin de Müttefiklere avantajlar sunduğu sürekli değişen bir dış politika izledi. Bu politika, Türkiye'ye bir yandan Müttefiklerden gelen savaş teçhizatı ile ordusunu modernize etme imkanı sunarken, diğer yandan da Almanya ile sürdürdüğü ticari ilişkilerle ekonomisini ayakta tutma olanağı sağladı. Savaşın sonunda artık yeni bir dünya düzeninin kurulacağı ortaya çıktığında Türkiye, Müttefikler ile olan bağlarını kuvvetlendirdi. İkinci Dünya Savaşı öncesinde işlevsizliği kanıtlanan Milletler Cemiyeti'nin yerine kurulacak Birleşmiş Milletler Örgütü'ne katılmanın bir ön şartı olarak Almanya'ya savaş ilan etmesi, bu yeni dünya düzeninde Türkiye'nin de yer almak istediğini açıkça ortaya koydu.

Türk-İngiliz ilişkileri açısından İkinci Dünya Savaşı, her iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda bir yakınlaşma fırsatı sundu. Birinci Dünya Savaşı'nın askeri ve siyasi mirasına sahip deneyimli liderler olan İngiliz Başbakanı Winston Churchill ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, savaşın seyrine paralel olarak sürekli değişiklik gösteren Türk-İngiliz ilişkilerinde kilit rol oynadılar.

İkinci Dünya Savaşı yeni bir dünya düzeninin temelini oluşturan dramatik bir dönem olmuştur. Bu yeni dünya düzeninde, eski zamanların büyük sömürge imparatorlukları yerine, eski dünya düzeninin ana aktörü Avrupa'dan izole bir şekilde gelişen Amerika Birleşik Devletleri ile kendine özgü ekonomik sistemi, sınıfsal yapısı ve yönetimi ile Sovyetler Birliği ana sahneye çıktı. Bu iki devletin

¹²⁵ VanderLippe, *The Question Of Turkey In WWII*, ss. 77-79.

liderliğindeki iki kutuplu dünya düzeninin getirdiği uluslararası ilişkiler ortamı ise Türk-İngiliz ilişkilerinin bir sonraki aşamada alacağı şekli belirleyen esas unsur oldu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOVYET TEHDİDİ KARŞISINDA TÜRKİYE'NİN BATI BLOĞUNA ENTEGRASYON SÜRECİNDE TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ

Soğuk Savaş terimi, 1898-1914 yılları arasındaki İngiliz-Alman rekabeti ve sonrasında 1930'larda Fransa ve Almanya arasındaki soğuk ilişki için kullanılmıştı. Geniş manada, iki güç arasında asla sıcak çatışmaya yol açmayacak kalıcı bir düşmanlık durumunu ifade etmektedir. Günümüz histografyasında ise, Soğuk Savaş terimi, Sovyetler Birliği ile Birleşik Devletleri arasında 1945'ten 1989'a kadar süren çatışmayı tanımlamaktadır. Bu terim, 1947'de Amerikalı gazeteci Walter Lippman tarafından popülerleştirildi ve bundan sonra ABD-Sovyet ilişkilerini tanımlamakta yaygın olarak kullanıldı.¹²⁶

Dünyanın lider kapitalist gücü ile uluslararası proletarya devriminin lideri arasında savaş zamanı ittifak şeklinde gerçekleşen formalite evliliği, ilk baştan itibaren gerilim, güvensizlik ve şüphe ile delik deşik olmuştu. Nazi Almanya'sını mağlup etme ortak amacı dışında, tuhaf bir gereklilikten doğan ve çatışmalarla dolu bir geçmişin gölgesinde kalan bir ortaklığı sağlamlaştıracak çok az unsur vardı. Birleşik Devletler, Sovyet Devleti'ne karşı, onu doğuran Bolşevik Devrimi'nden bu yana sürekli düşmanlık besliyordu. Kremlin yöneticileri ise, Birleşik Devletleri, rejimlerini doğduğundan beri ortadan kaldırmaya çalışan kapitalist güçlerin elebaşı olarak görüyordu.¹²⁷

Almanya'nın mağlubiyetinin hemen öncesinde Churchill, Stalin ve Roosevelt 4-11 Şubat 1945'te Yalta'da ikinci kez bir araya geldiler. Tahran'da olduğu gibi, Roosevelt, Stalin'e Doğu Avrupa'da nereye kadar Sovyet hedeflerini gerçekleştirebileceği konusunu açıklamada başarısız oldu ve Yalta'da bölgenin geleceği hakkında varılan anlaşmaların belirsiz metni, Stalin'e kendisine serbest hareket etme hakkı verildiği izlenimini verdi. Roosevelt'in Amerikan halkının Amerikan askerlerinin Almanya'yı iki yıldan fazla işgal etmesine izin vereceğinden şüphe duyduğunu söylemesi ve Almanya'nın geleceği ile ilgili dikkatlice hazırlanmış

¹²⁶ Oliver Edwards, *The USA And The Cold War, 1945-63*, Hodder & Stoughton, London 2002, s. 1.

¹²⁷ Robert McMahon, *The Cold War*, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 16

bir Amerikan önerisinin bulunmaması Stalin'i, Birleşik Devletler'in Orta ve Doğu Avrupa'nın kaderi ile fazla ilgilenmediği konusunda ikna etti. Üç büyük devlet, Almanya'nın tesliminden sonra Müttefikler tarafından işgal edilecek üç askeri bölge ile ilgili olarak 1944'te yetkilileri tarafından varılan anlaşmayı kabul ettiler. Churchill'in ısrarı ile Fransa'ya da küçük bir bölge verildi. Almanya'nın geleceği, ileride yapılacak bir barış konferansına bırakıldı.¹²⁸

Dört Müttefik Almanya'nın kontrolünü 5 Haziran 1945'te ele aldı ve Alman Hükümeti, Alman Yüksek Komutası ve tüm devlet, belediye ve yerel hükümetler de dahil olmak üzere tam yetkili olduklarını ilan eden bir belge yayınladılar. Berlin Deklarasyonu olarak bilinen bu belge, Almanya'nın ve Berlin'in işgali kurallarını ve kontrol mekanizmasını açıklıyordu. Böylece, Alman Devleti yeni bir Müttefik yapısı ile yer değiştiriyordu. Almanya'nın yenilmesine ve işgal edilmesine karşın, Müttefikler hala Yalta'dan kalan paylaşım ve onarım tazminatları gibi sorunlar ile karşı karşıyaydılar. Bu nedenle bir kez daha bir araya gelmek zorundaydılar. Stalin, Berlin yakınlarındaki Sovyet işgal bölgesinde bulunan tarihi Postdam şehrinde bir araya gelmeleri konusunda ısrarcı oldu. Müttefikler 17 Temmuz – 1 Ağustos 1945 arasında iki hafta boyunca bu şehirde bir araya geldi. Kaba kuvvet, Postdam görüşmelerinin başından sonuna kadar hakim oldu. Stalin, Polonya'ya Almanya'nın dörtte birini veriyor ve ordusu da elinin altındaki her şeyi alabiliyordu ancak Almanya'nın batısından bir şey alamıyordu. Churchill'in Büyük İttifak'ı amacını yerine getirmişti ve ortak çıkarlarını kaybetmişti. Yine de, Üç Büyükler, Avrupa'nın ve Almanya mücadelesinin geleceğini belirleyecek altı kararı alabildi. İlk olarak, Almanya ve müttefikleri ile barış görüşmeleri hazırlamak üzere düzenli olarak toplanacak bir Dışişleri Bakanları Konseyi kurulmasına karar verdiler. İkinci olarak, Üç Büyükler Almanya'yı, işgal altındaki tüm Almanya'daki hayati malların adil dağıtımına sahip tek bir ekonomik birim olarak görme ve Alman idaresinin Müttefik kontrolü ve kararları çerçevesinde ekonomiyi yönetmesi konularında anlaştılar. Üçüncü karar olarak, Üç Büyükler, Morgenthau Planı'ndan, ondan öğeler alan bir dizi ekonomik ilke üzerinde anlaşmalarına rağmen, vazgeçtiler. Dördüncü kararda, Üç Büyükler Almanya'nın bir bütün ve kalıcı olarak parçalanmamasına karar verdiler. Beşinci olarak, Üç Büyükler ayrıca Çekoslovakya, Macaristan ve Polonya'da kalan etnik Almanların sınır dışı edilmesi konusunda anlaştı. Altıncı olarak da, Üç

¹²⁸ Michael L. Dockrill and Michael F. Hopkins, *The Cold War 1945-1991*, Palgrave MacMillan, New York 2006, ss. 17-18.

Büyükler, barış antlaşması maddelerini kabul edecek bir pozisyonda olacak bir Alman Hükümeti'nin kurulması için yolu açtı.¹²⁹

Birçok temel konu kararsız bırakıldı. Üç Büyükler Almanya'nın gelecekteki dış ve iç sınırları konusunda anlaşmadı. İşgal bölgeleri hariç, Almanya'yı resmen bölmediler ve ayrıca tek bir Alman Hükümeti kurmadılar. Almanya'nın geleceği ile ilgili en önemli konularda Postdam net bir miras bırakmadı. Üç Büyükler'in son zirvesi olan Postdam gelecekte birleşik bir Almanya ön görüyordu ancak bölünmüş bir Almanya bıraktı. Müttefik işbirliğini ön görüyordu ancak Müttefik bölünmesini yansıttı. Alman sorununu çözemedi ve bu sorunu işgalcilere ve işgal edilene bıraktı.¹³⁰

Liderler savaş sonrası işbirliğinin gerçekleşebileceğine inanırken, Almanya'da ve Sovyetler Birliği'nde sahada bulunan diplomatlar ve askeri personel, Avrupa'daki Sovyet tavrının gerçek bir işbirliği için uğraşılamayacak kadar zorlu olduğunu görüyordu. Sovyetlerin Polonya'nın sınırlarını batıya doğru taşıma ısrarı, Amerikalılar ve İngilizler için siyasi, bürokratik ve askeri bir kabus halini aldı. Almanya'dakilerle Washington ve Londra'daki liderler arasındaki kopukluk, Truman'ın Harriman da dahil olmak üzere giderek artan sayıdaki danışmanının, Truman'a ya Stalin'le uzlaşma çabalarını bırakması ya da Sovyetlerin ödün vermesine dayanan bir uzlaşmaya varması yönündeki baskıları arttıkça ortadan kalktı. Aniden 22 Şubat 1946'da Washington'a Dışişleri Bakanlığı'nın tarihindeki en uzun telgraf Moskova'daki Büyükelçilikten geldi. Harriman'ın iki numaralı adamı olan George F. Kennan tarafından yazılan telgraf onu alıp, reaksiyon vermeye hazır bir Washington'a ulaştı. "Uzun Telgrafta" Stalin'in tutumunun, Rus tarihi ile komünist ideolojinin bir kombinasyonunu yansıttığı savunuluyordu. Yüzyıllardır Rus liderler komşuları hakkında paranoyaktı ve Rus milliyetçiliği kisvesi altında sınırlarını genişletmek istiyorlardı. Bu milliyetçilik artık, emperyalizme karşı dünya çapında bir devrim çağrısı yapan Marksizm görüntüsüne bürünmüştü. Birleşik Devletler güvenliğine yönelik bu tehdide yönelik uzun vadeli bir strateji geliştirmezse, nihayetinde kendisini yenilgiye uğratacak acımasız bir rakip ile karşı karşıya kalacaktır. Kısa süre sonra, 5 Mart'ta Churchill, Missouri, Fulton'daki

¹²⁹ William R. Smyser, *From Yalta To Berlin: The Cold War Struggle Over Germany*, St Martin's Griffin, New York 2000, ss. 18-23.

¹³⁰ Smyser, *From Yalta To Berlin*, ss. 23-26.

Westminster Koleji'nde bulunan kalabalığa, Doğu Avrupa üzerine “demir bir perdenin” indiğini söyledi.¹³¹

Birinci Dünya Savaşı dünya siyaset sahnesinden birçok imparatorluğun silinmesi ile sonuçlanırken, Birleşik Krallık ayakta kalabilmeyi başarabildi. Bu bir başarı olarak görülebilecekken, savaşın getirdiği ekonomik yük, dünya siyasetinin son yüz elli yılına liderlik etmiş olan bu imparatorluğun etkisinin azalarak devam edeceğinin ilk işaretçisi oldu. İki dünya savaşı arasında meydana gelen 1929 Buhranı, İngiliz imparatorluğunun ekonomik toparlanmasına sekte vurdu ve İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere son kez dünya siyaset sahnesine başrolde çıktığında, Amerika ile Ödün Verme ve Kiralama Antlaşması ile imzalıyordu. İnsanlık tarihinin bu en yıkıcı savaşı Avrupa'da sona erdiğinde İngiliz seçmenlerin yaptığı ilk iş, kendilerine bu zorlu savaşta liderlik eden Churchill liderliğindeki Muhafazakar Parti'yi iktidardan indirip, kendileri için gerekli olan ekonomik refahı sağlayacak Attlee liderliğindeki İşçi Partisi'ni iktidara getirmek oldu. İngiltere'nin içerisinde bulunduğu bu zorlu ekonomik koşulların dış siyasetine yansımaları ise kaçınılmazdı. İngiliz İmparatorluğu artık dünya siyasetinde ikincil bir role indirgenmişti. İngiltere, Amerika ve Sovyetlerin iki kutuplu dünya düzeninde batı bloğunun önemli bir üyesi olarak yeni rolüne adapte olmak durumundaydı.

İkinci Dünya Savaşı'nın büyük bölümünde kendisini savaş dışında tutabilmeyi başarabilen Türkiye, savaşın sonunda kurulmakta olan yeni dünya düzeninde yerini alabilmek için savaşa katılmış ve böylece yeni kurulan Birleşmiş Milletler Örgütü'nde kendisine bir sandalye bulabilmişti. Savaşa katılmamasına rağmen, savaşın başta ekonomik olmak üzere tüm zorlukları ile karşı karşıya kalan Türkiye için savaş sonrası dönemde oluşan iki kutuplu Soğuk Savaş dünyasında nerede yer alacağına karar vermek hayati öneme sahipti. Bu karar verilirken askeri, siyasi, diplomatik ve jeopolitik bir dizi etken Türk yöneticileri yönlendirdi. Türkiye'nin, Soğuk Savaş döneminin hemen başındaki birkaç yıllık kaotik diplomasinin ardından kendisini Batı Bloğunun bir parçası olarak kabul etmesi ve ettirmesi sürecinde, Orta Doğu ve Akdeniz'de son yüz elli yıldır bir numaralı aktör olan İngiltere ile olan ilişkileri de önemli rol oynamıştır. Geçmişte büyük ölçüde diğer devletlerin etkisinden bağımsız şekilde gerçekleşen Türk-İngiliz ilişkileri artık Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin izlediği politikaların etkileri çerçevesinde

¹³¹ Chris Tudda, *Cold War Summits: A History, From Postdam To Malta*, Bloomsbury Academic, London 2015, ss. 34-35.

gerçekleşse de, Soğuk Savaş döneminin olaylarına yaptıkları etkiler açısından oldukça önemlidir. Soğuk Savaş döneminin bu etkili iki devletinin birbirleri ile olan ilişkileri, Amerikan ve Sovyet politika yapıcılarının attıkları adımlarda göz önünde bulundurmak zorunda oldukları bir unsur oldu.

3.1 Türkiye Üzerinde Sovyet Baskısı

Tarihçiler açısından Soğuk Savaş'ın başlangıcı için kesin bir tarih tespitinin yapılamamasının nedenlerinden birisi de, her ülkenin kendi koşulları içerisinde bu savaşa katılmış olmasıdır. Soğuk Savaş Türkiye açısından en sıcak şekilde, sınır komşusu Sovyetler Birliği'nin kendisinden Boğazlar'da üs ve, Kars ve Ardahan'ı içeren talepleri ile başladı. İkinci Dünya Savaşı henüz devam ederken Sovyetler tarafından öne sürülen bu talepler, Türkiye açısından Soğuk Savaş başlatmış oldu. Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'da İngiliz politikaları açısından çok önemli bir noktada bulunan Türkiye'nin karşı karşıya olduğu bu durum, İngiliz Dışişleri'nin politikalarını da doğrudan etkiledi.

Yalta Konferansı'ndan sonra Türkiye'ye karşı Sovyet politikası tek yönlü bir hal aldı. 19 Mart'ta Molotov, Sovyetler Birliği'nin Kasım 1945'te sona erecek olan 1925 tarihli Sovyet-Türk Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nı yenilemeyeceğini duyurdu. Sovyet açıklamasında, Antlaşma'nın artık yeni durumu karşılamadığı ve ciddi iyileştirmelere ihtiyaç duyduğu belirtiliyordu. Moskova'nın bu hamlesinin arkasında, Boğazlar rejiminde reform için Sovyet politikalarının en iyi nasıl geliştirilebileceğine yönelik 1944 sonu ve 1945 başı tarihli İçişleri Bakanlığı belgeleri vardı. Varılan sonuç, atılacak adımın Türkiye ile müzakereler olması gerektiği idi ve Sovyet-Türk paktının feshi de bu müzakerelere başlamanın ve görüşmelerden önce Türkler üzerinde bir baskı kurmanın yolu olarak görülüyordu.¹³²

Sovyetler Birliği'nin bu hamlesinin İngiltere açısından taşıdığı önem, 25 Haziran 1945'te İstanbul'daki İngiliz Konsolosluğu'ndan Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen telgrafta açıkça görülmektedir. Rusların güneye doğru ilerleyişi Romanya'da ve Bulgaristan'da durdurulamamıştı. Eğer Rusya, Türkiye'de de durdurulamazsa sonrasında Suriye ve ötesinde İngiltere'nin karşısına çıkacaktı.¹³³

¹³² Geoffrey Roberts, "Moscow's Cold War On The Periphery: Soviet Policy In Greece, Iran and Turkey, 1943-8", *Journal Of Contemporary History*, Vol.46, No.1, 2011. s. 73.

¹³³ The National Archives (TNA), From Sir Maurice Peterson to Sir Orme Sargent, 25 Haziran 1945, FO 371 / 48773 R11226.

İngiltere Birinci Dünya Savaşı sonunda yıkılan imparatorluklardan birisi olmamasına rağmen, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik yük ile birlikte uluslararası siyasetteki birincil rolünü, savaştan ekonomik, askeri ve siyasi bir süper güç olarak çıkan Amerika Birleşik Devletleri'ne devretti. Bu durum, İngiltere'nin dış politikalarını belirlerken artık Amerika Birleşik Devletleri'nin onayına ve desteğine başvurması anlamına geliyordu. Bu durum İngiltere'nin Türkiye politikasında da kendi göstermeye başlamıştı. İngiltere'nin Brezilya Büyükelçisi, Amerika'nın aynı ülkedeki Büyükelçisi'nin kendisine Türkiye üzerindeki Sovyet baskısının, Doğu Akdeniz'i kontrol etmeye yönelik bir politikanın sadece ilk aşaması olduğunu ve bu politikaya karşı çıkılması gerektiğini söylediğini iletliyordu. Kendisine göre Birleşik Devletler Hükümeti, Majestelerinin Hükümetini Türkiye'ye direnmesi yönünde tavsiye verirken desteklemeliydi.¹³⁴ Yayılmacı bir sınır komşusu karşısında Türkiye'nin Orta Doğu'da son iki yüzyıldır hakim konumunda bulunan İngiltere'ye yönelmesi doğal görülmekteydi. Ancak Ankara'nın bu yaklaşımı Sovyetler Birliği tarafından yakından takip ediliyordu. Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi, Fransa'nın Ankara Büyükelçisine, Türklerin salt Rus-Türk meselesi olan müzakerelerde İngiliz Büyükelçisi Maurice Peterson'a danışmasının Moskova'da çok kötü bir izlenim yarattığı aktarıldı.¹³⁵

Almanya'nın teslimiyetini müteakip 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihleri arasında Berlin yakınlarındaki Postdam kasabasında toplanan İngiliz, Amerikan ve Sovyet liderleri, savaş sonrası Avrupa'nın geleceğini şekillendirecek görüşmelerde bulundu. Sovyetler Birliği'nin Boğazlarda üs ve toprak talepleri ile karşı karşıya kalan Türkiye açısından bu Konferans'ta alınacak kararlar büyük önem taşıyordu. İngiliz Dışişleri açısından Türkiye'nin Amerikan desteği olmaksızın bile desteklenmesi oldukça önemliydi ve Türkiye'nin kendileri için taşıdığı önem Moskova'ya Konferans öncesinde bildirilmeliydi. Artık Türkiye'nin İngiltere'ye Sovyet talepleri hakkında danıştığı bilinen bir gerçektir. İngilizleri şaşırtan ise, Sovyetlerin Boğazlar'da üs ve toprak talepleri olmuştu çünkü bu meseleler sadece Türkiye ve Sovyetler Birliği'ni ilgilendirmiyor, genel anlamda dünya düzenini ilgilendiriyordu. Ayrıca, Yalta'da Sovyetler Birliği Türkiye nezdinde Montrö

¹³⁴ TNA, From Rio de Janeiro to Foreign Office, 3 Temmuz 1945, FO 371 / 48773 R11309.

¹³⁵ TNA, Turco-Soviet Relations, 3 Temmuz 1945, FO 371 / 48773 R11318.

Konvansiyonu'nu ilgilendiren meseleler ile ilgili olarak girişimde bulunacağı zaman İngiltere'ye ve Amerika Birleşik Devletleri'ne danışması kararı alınmıştı.¹³⁶

Türk Dışışleri Bakanı Hasan Saka ve Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın, İngiliz Dışışleri Bakanı Anthony Eden ile 11 Temmuz 1945'te Londra'da görüştü. Türkiye'nin Boğazlar'da üs ve toprak vermektense, savaşmayı yeğleyeceğini belirten Türk yetkililer açısından, Sovyet taleplerinin Postdam'da görüşülüp, görüşülmeyeceği hususu oldukça önemliydi. Bu konunun kesinlikle görüşüleceğini belirten Eden, Sovyetlerin halihazırda öne sürdüğü taleplerin ekstrem talepler olduğunu ve uzun vadede Sovyetlerin çok daha az ve mantıklı olanları kabul edeceklerini düşünüyordu.¹³⁷

Sonuçları 26 Temmuz'da açıklanan parlamento seçimleri Churchill'e büyük bir yenilgi getirdi ve Attlee İngiltere'nin başına geçti.¹³⁸ Attlee hükümetinde dışışleri bakanlığına ise Ernest Bevin getirildi. Dışışleri Bakanlığı'nın Türkiye'den sorumlu departmanı olan Güney Departmanı'nın 2 Ağustos 1945 tarihinde yeni dışışleri bakanına Türk-Sovyet ilişkileri hakkında verdiği brifingde, Amerikan Başkanı Truman'ın Postdam'da Boğazların tüm ülkelerin geçişine serbest olmasını ve Büyük Güçler tarafından güvenliğinin garanti edilmesini ifade ettiği ve bunun da Lozan rejimine dönüş gibi görüldüğü belirtiliyordu. İngiliz Büyükelçisi bu durumu Türkiye'de Başbakan'a ilettiğinde ise, kendisinin uluslararasılaştırma ve askersizleştirme hususlarından hoşnut olmadığını gördü.¹³⁹

Türk Hükümeti Boğazların uluslararasılaştırılmasına karşı çıksa da, Postdam'da Amerika ve İngiltere'nin Sovyetlerin Boğazlar'da üs taleplerine verdikleri karşılık bu oldu. Sovyetlerin buna karşı çıkması ise, gelecekte düzenlenecek Dışışleri Bakanları toplantısında giderilmesi gereken bir itiraz olarak görüldü. Ayrıca, yine Türk Hükümeti'ni rahatsız edecek ikinci bir mesele de, Amerikalıların ve İngilizlerin Sovyetlerin Kars ve Ardahan taleplerini, Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında halledilmesi gereken bir mesele olarak görmeleri idi. Türkiye'nin bu taleplere karşı durabilmesi için, İngiltere'den Ordusu ve Hava Kuvvetleri için almayı planladığı teçhizat için krediye ihtiyacı vardı. Bu kredi ile

¹³⁶ TNA, From Foreign Office to Moscow, 3 Temmuz 1945, FO 371, 48774 R11430.

¹³⁷ TNA, From Foreign Office to İstanbul, 13 Temmuz 1945, FO 371 / 48774 R11820.

¹³⁸ Michael D. Richards and Paul R. Waibel, *Twentieth Century Europe: A Brief History, 1900 To The Present*, West Wiley Blackwell, Sussex 2014, s. 212.

¹³⁹ TNA, Brief For The Secretary Of State, 2 Ağustos 1945, FO 371 / 48774 R13083.

ilgili sorun, İngiltere'nin Türkiye'nin istediği teçhizatı vermeye hazır olması ancak, bunlar için kredi verememesiydi.¹⁴⁰

Başbakan Şükrü Saraçoğlu Ankara'daki İngiliz Büyükelçisi Maurice Peterson ile 11 Ağustos'ta görüştü ve Türk Hükümeti'nin Boğazların uluslararasılaştırılmasını kabul etmeye iki şartla hazır olduğunu ilettili. Bu şartlar; Türk egemenliğinin zarar görmemesi ve Rusların Türkiye'ye karşı tavrının bundan sonra değişmesidir.¹⁴¹ İngiliz Dışışleri Bakanlığı'ndan Washington'daki İngiliz Büyükelçiliği'ne 19 Ağustos'ta çekilen telgrafta, Türk Hükümeti'nin bu kararının Amerikan Hükümeti'ne iletilmesi ve yorumlarının öğrenilmesi isteniyordu. Zira, Postam'da alınan Boğazlar'ın uluslararasılaştırılması kararı ile ilgili olarak Amerikan Hükümeti henüz herhangi bir adım atmamıştı. İngiltere'nin Türkiye ile bu konudaki müzakerelerini sürdürürken Amerikan Hükümeti'nin ne düşündüğünü bilmesi oldukça önemliydi.¹⁴²

Amerika'nın Türkiye'nin sorunlarına karşı bu ilgisiz tavrı Türkiye'yi derinden hayal kırıklığına uğrattı. İngiliz Hükümeti'nden farklı olarak Amerikan Hükümeti meseleyi ciddiye almıyor görünüyordu. Washington, Boğazlar'la ilgili olarak Türkiye'nin verdiği 20 Ağustos tarihli memoranduma cevap dahi vermedi. Ayrıca, Eylül'de Londra'da toplanan Dışışleri Bakanları Konferansı'nda ele alınmasını da istemedi. Postdam Anlaşması'na göre, her hükümet Türkiye konusunda fikirlerini iletecekti. Ancak Amerikalılar fikirlerini iletmekte geç kalmıştı. Ayrıca, uluslararası rejim konseptini bırakma kararlarını da Türkiye'ye bildirmemişlerdi. Bu nedenle, Amerika'nın Türkiye meselesine karşı ilgisiz tavrı, başlangıçtaki ABD-Türkiye yaklaşmasının kısa sürmesine neden oldu. Türkiye bir kez daha Büyük Britanya ile olan ilişkisine yoğunlaştı.¹⁴³

Türkiye'de ise, Sovyetlerin toprak ve Boğazların kontrolü talepleri siyaset dünyasında ve halkta infiale yol açtı. Aralık 1945'te İstanbul'da öğrenci gösterileri oldu ve Sovyet yanlısı gazeteler ve örgütlere saldırıldı. Buna karşılık olarak Vinogradov Moskova'nın Türk faşizmini kınayan bir açıklama yapmasını; İngiliz ve Amerikalılara güvenliğini sağlamak amacıyla adımlar atabileceğini bildirmesini ve

¹⁴⁰ TNA, Turco-Soviet Relations, 16 Ağustos 1945, FO 371 / 48774 R13646.

¹⁴¹ TNA, From İstanbul to Foreign Office, 13 Ağustos 1945, FO 371 / 48774 R13646.

¹⁴² TNA, Turco-Soviet Relations, 19 Ağustos 1945, FO 371 / 48774 R13646.

¹⁴³ Mustafa Sıtkı Bilgin and Steven Morewood, "Turkey's Reliance On Britain: British Political and Diplomatic Support For Turkey Against Soviet Demands:1943-47", *Middle Eastern Studies*, Vol.40, No.2, 2004, s. 38.

Sovyet-Türk sınırındaki garnizonların kuvvetlendirilmesini önerdi. Moskova Türkiye'deki Sovyet karşıtı gösterileri protesto eden bir açıklama yayınladı ancak Vinogradov'un dikkati uçuk önerileri nedeniyle özel olarak çekildi.¹⁴⁴

Türkiye'de bu gelişmeler yaşanırken, Aralık ayında Moskova'da toplanan Dışişleri Bakanları Konferansı nedeniyle bu şehirde bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin, Stalin ile bir görüşme gerçekleştirdi. Bevin, Stalin'e Türkiye konusunda Sovyetlerin niyetini sordu. Stalin iki mesele olduğunu ve bunların Türkiye'nin istediğinde kapatabildiği Boğazlar ve, Gürcü ve Ermenilerin yaşadığı Türk bölgeleri olduğunu belirtti. Stalin, savaş söylentilerinin gerçekdışı olduğunu ve meselenin Türklerle veya Müttefiklerle müzakereler yoluyla çözüleceğini belirtti. İngiliz Bakanın meselenin nasıl çözüleceğini sorduğunda ise, Stalin 1921 öncesi sınırlara dönülmesi yoluyla cevabını verdi ve buraların nüfusunun Ermeni ve Gürcü olduğunu iddia etti. Boğazlar konusunda ise, üs taleplerinin hala geçerli olduğunu yineledi. Bevin, sorunun mevcut konferansta çözülmeyeceğinin karara bağlandığını ve Türkiye'nin Sovyetler Birliği korkusu nedeniyle sürdürdüğü seferberliğe devam etmemesini umduğunu ifade etti. Stalin, Türkiye'nin korkmaması gerektiği cevabını verdi.¹⁴⁵ Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın, 22 Aralık'ta İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilisi Orme Sargent'i ziyaret etti ve Moskova'daki Dışişleri Bakanları Konferansı'nda Türkiye konusunun ele alınıp alınmadığını sordu. Sargent, Konferans'ta konunun görüşülmediğini söyledi ancak, Stalin ile gerçekleştirilen görüşmeden, seferberliğe gerek olmadığı bilgisinin Türkleri sevindireceğinden ancak Stalin'in Boğazlar'da üs ve Doğu'da toprak taleplerinin Türkleri alarma geçireceğinden ötürü söz etmedi. Büyükelçi Açıkalın ise, Türkiye Cumhurbaşkanı'nın, Başbakanı'nın ve Türk Hükümeti'nin tamamının Rus baskısına boyun eğmeme ve politikalarını İngiliz dostluğu üzerine inşa etme kararlılığını belirtti.¹⁴⁶

Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka ve Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Cevat Açıkalın 11 Ocak 1946'da İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin ile Londra'da bir kez daha görüştü. Saka, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'ne herhangi bir taviz vermemekteki kararlılığını yineledikten sonra, Kars Antlaşması'nın Türk ve Sovyet

¹⁴⁴ Roberts, *Moscow's Cold War On The Periphery*, s. 76.

¹⁴⁵ TNA, From British Delegation Moscow to Foreign Office, 21 Aralık 1945, FO 371 / 48775 R21419.

¹⁴⁶ TNA, Turkish Ambassador Conversation, 22 Aralık 1945, FO 371 / 48775 R21442.

tarafları arasında özgürce müzakere edildiğini ve Stalin'in kendisinin de görüşmelerde yer alıp, sınırı bizzat kendisinin çizdiğini yineledi. Bevin ise Stalin ile yaptığı ve kendisini 22 Aralık'ta ziyaret eden Cevat Açıkalın'a da ilettiği görüşmeyi tekrarlayarak, Montrö Konvansiyonu'nun revizyonunun uluslararası bir mesele olduğu, Sovyetlerin toprak taleplerinin ise Türkler ve Sovyetler arasında ikili bir mesele olduğunu tekrar etti. Dışişleri Bakanı Saka ayrıca, Türkiye'nin bir önceki yıldan bu yana İngiltere'den satın almak istediği askeri teçhizatın listesini de Bevin'e sundu ve 77 milyon TL tutarındaki ödemelerin derhal değil de vadeli olarak yapılabilmesini talep etti.¹⁴⁷ Türkiye'nin savaş boyunca Müttefikler'den talep ettiği ve elde ettiği askeri malzemelere karşın, ordusunu modernize etmek için gerek duyduğu malzeme ve teçhizat hala karşılanamamıştır. Alman tehdidinden sonra ortaya çıkan Sovyet tehdidi de bu ihtiyacın ivedilikle giderilmesini zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında tek başına kaldığı algısının yıkılması Türkiye açısından oldukça önem taşımaktaydı. Amerika'nın Türkiye'ye karşı Sovyet tehdidi karşısında şimdilik tepkisiz kalması, diplomatik olarak İngiltere ile sürdürülen görüşmelere karşın, İngiltere'nin de resmen bir destek göstermemesi bu algıyı destekledi. Bunu ortadan kaldırmak için Dışişleri Bakanı Saka 16 Şubat'ta Bevin'i bir kez daha ziyaret etti. Saka, İngiltere ile olan İttifak Antlaşması'nın değiştirilmesi için görüşmelere başlanılıp, başlanılamayacağını sordu ve eğer başlanamazsa, İngiltere'nin İttifak'a verdiği önemi gösterir bir açıklamanın Avam Kamarası'nda yapılmasını talep etti. Bevin cevabında, Sovyet Hükümeti'ne Türkiye'de çıkarları olduğunu ve onunla müttefik olduklarını ilettiğini söyledi. Görüşmede ayrıca, Türkiye'nin askeri malzeme ve teçhizat satın alımı için talep ettiği vadeli ödeme planının mümkün olmadığı da Saka'ya iletildi. Ancak, ödemenin altın olarak yapılabilmesi mümkündü. Saka, bunun mümkün olup olmayacağı konusunda şüpheliydi ancak ellerinden geleni yapacaklardı.¹⁴⁸

Türkiye'nin bu ricasına cevaben İngiliz Dışişleri Bakanı 21 Şubat 1946'da Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmada, İngiliz-Türk İttifakı'nın hala geçerli olduğunu ve Türkiye'nin bir uydu devlete dönüştürülmemesini, aksine gerçekten bağımsız olmasını istediğini belirtti. İngiltere'nin bu hamlesi Türkiye'de oldukça iyi

¹⁴⁷ TNA, Russo-Turkish Relations, 11 Ocak 1946, FO 371 / 59239 R745.

¹⁴⁸ TNA, From Foreign Office to Angora, 16 Şubat 1946, FO 371 / 59240 R2550.

karşılandı. TBMM, Türk Ordusu ve Türk Dışışleri Bakanlığı'nda bu konuşmadan sonra kendisine "Baba Bevin" adı verildi. Buna ilaveten, Türkiye'nin izolasyon duygusunu hafifleten ve sert Rus propagandasının olumsuz etkisini yatıştıran diğer bazı gelişmeler de yaşandı. Bunlardan ilki, Güvenlik Konseyi'nin SSCB-İran itilafını başarılı şekilde çözmesi oldu. İkinci olarak da, Ankara'daki ABD Büyükelçisi Edwin C. Wilson'ın Dışışleri Bakanı'na 11 Şubat'ta açıkladığı şekliyle Amerika'nın açık bir ilgi göstermeye başladığını işaret eden politikaları oldu. Bunu 28 Şubat'ta Byrnes'in teminatı izledi.¹⁴⁹

Türkiye'nin Sovyet taleplerine karşı kararlı duruşu, İngiltere'nin açık desteğinde sonra da devam etti. Ankara'da gerçekleşen bir davette Sovyet Büyükelçisi Vinogradov ile gayriresmi bir şekilde görüşen Başbakan Saraçoğlu, Büyükelçi'ye Sovyetlerin kendilerinden bir talepte bulunmaması durumunda görüşmekten memnuniyet duyacaklarını ve Moskova'nın taleplerini geri çekmemesi durumunda bir ilerleme kaydedilemeyeceğini belirtti.¹⁵⁰

Türkiye, Amerika'nın tutumunun değiştiğini gösteren bir başka olayla daha rahat bir nefes aldı. 15 Nisan 1946'da savaş gemisi Missouri, savaş sırasında Washington'da hayatını kaybeden Büyükelçi M. Ertegün'ün cenazesini İstanbul'a getirdi. Bu, Amerika'nın Türkiye'yi korumaya hazır olduğunun bir işareti olarak görüldü.¹⁵¹ Amerikan savaş gemisinin bu ziyaretinin sembolik anlamını anlayan İngiliz donanmasının Akdeniz gücünün komutanı Dışışleri Bakanlığı'na İstanbul'a kendi gemisi ile gitme fikrini danıştı. Amaç, Missouri'nin yarattığı etkiyi hafifletmekti.¹⁵² Ancak bu talep, Dışışleri Bakanlığınca Ağustos ayında mevcut durum da göz önünde bulundurularak geri çevrildi.¹⁵³

Temmuz 1946'da Paris'te düzenlenen Barış Konferansı'na katılacak İngiliz Dışışleri heyeti için hazırlanan bir brifingde, Sovyetlerin Boğazlar ve Kuzeydoğu Anadolu'da toprak talepleri konularında Türkiye üzerinde yaptığı baskıda bir

¹⁴⁹ Bilgili and Morewood, *Turkey's Reliance On Britain*, s. 43.

¹⁵⁰ TNA, Russo-Turkish Relations, 11 Mart 1945, FO 371 / 59240 R4436.

¹⁵¹ Mustafa Aydın, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures During The Cold War", *Middle Eastern Studies*, Vol.36, No.1, 2000, s. 108.

¹⁵² TNA, From Commander in Chief Mediterranean to Foreign Office, 26 Haziran 1946, FO 371 / 59242 R9823.

¹⁵³ TNA, Proposed Visit of Commander in Chief Mediterranean to Constantinople and Selanico, 29 Ağustos 1946, FO 371 / 59243 R11072.

hafifleme olduğu rapor edildi.¹⁵⁴ Sovyetlerin tutumundaki bu değişiklik, Ankara'daki Yugoslav Büyükelçisi'nin Türkiye'nin Belgrat Büyükelçisi'ne, Rusya'nın Türkiye'den toprak talebi olmadığını ve sadece Boğazların gerçekten serbest olmasını istediğini belirtmesi ile destekleniyordu.¹⁵⁵

Türkiye üzerinde İkinci Dünya Savaşı henüz devam ederken başlayan Sovyet baskısı 1946 Ağustos'una gelindiğinde resmen su yüzüne çıktı. 7 Ağustos'ta SSCB Ankara'ya Montrö Konvansiyonu'nun revizyonu için diplomatik bir nota verdi. Türkiye'nin savaş sırasında Boğazlar rejimini işletme biçimini eleştiren nota, Boğazlar ile ilgili olarak şu hususları talep ediyordu: (i) daima ticaret gemilerine açık olmaları; (ii) Karadeniz ülkelerinin savaş gemilerine daima açık olmaları; (iii) özel durumlar hariç olmak üzere Karadeniz'de bulunmayan ülkelerin savaş gemilerine kapalı olmaları; (iv) Türkiye ve diğer Karadeniz ülkelerinin kontrolünde olmaları; ve (v) Sovyetler Birliği ve Türkiye tarafından ortaklaşa savunulmaları.¹⁵⁶

Sovyetler Birliği'nin yaklaşık iki yıldır Türkiye üzerinde sürdürdüğü psikolojik savaşın artık resmi olarak ilanı anlamına gelen bu nota, sadece Türkiye'de değil, aynı zamanda Türkiye politikalarında değişimin açıkça hissedildiği Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere nezdinde de yankı buldu. Sovyet notasına ilk yanıt Amerika Birleşik Devletleri'nden geldi. Hükümet organları arasında gerçekleşen bir dizi üst düzey toplantıdan sonra, Ordu ve Donanma yetkilileri tarafından hazırlanan bir memorandum başkana sunuldu. Buna göre, ABD, Türkiye'ye Sovyetler tarafından bir saldırı olması durumunda elindeki tüm araçlarla direnmeliydi ve gözüpek Truman da bu politikayı takip etmeye ikna edildi. Britanya'ya danıştıktan sonra, Amerikalılar Sovyetlere 19 Ağustos 1946'da bir nota verdi. Sovyetlerin ilk üç maddesi ile aynı fikirde olduklarını ifade ettikten sonra, Amerikalılar son iki maddeyi reddettiler. Amerikalılar, Montrö Konvansiyonu'na imza eden diğer devletleri göz ardı eden dördüncü maddeyi reddetti. Ayrıca, Türkiye'nin Boğazlar'ın korunmasından sorumlu tek devlet olarak devam etmesini belirtip, onlara karşı herhangi bir saldırının veya tehdidim Güvenlik Konseyi'nin bir meselesi olacağını ilave ettiler. İngiliz Hükümeti de Moskova'ya notasını 21 Ağustos'ta verdi ve Londra'nın Montrö'nün revizyonu için toplanacak bir konferansa katılmaya hazır olduğunu iletiler. Ayrıca, ilk üç

¹⁵⁴ TNA, Paris Meeting, Turkey and the Straits, 21 Haziran 1946, FO 371 / 59242 R9174.

¹⁵⁵ TNA, Turco-Soviet Relations, 17 Haziran 1946, FO 371 / 59242 R10645.

¹⁵⁶ Roberts, *Moscow's Cold War On The Periphery*, s. 77.

madde ile ilgili bir yorum yapmayacaklarını ancak Washington'un diğerlerini reddetmesini desteklediklerini ifade ettiler.¹⁵⁷

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren açık bir şekilde Sovyet tehdidi altında bulunan ve bu süre zarfında Batı'nın açık desteğinden yoksun kalan Türkiye açısından ABD ve İngiltere'nin Türkiye'ye desteklerini bu şekilde ifade etmeleri, Sovyetler Birliği'ne karşı izlediği politikaların tutarlılığı açısından oldukça önemliydi. Türkiye, ABD ve İngiltere ilk kez birbirleri ile bu kadar yakın bir işbirliğine imza atıyordu.

Sovyetler Birliği'nin Montrö Konvansiyonu'nda değişiklikler talep eden 7 Ağustos 1946 tarihli notasına Türkiye'nin yanıtı 22 Ağustos'ta bir nota ile iletildi. Söz konusu notada, Montrö rejimi ile ilgili olarak savaş sırasında meydana geldiği iddia edilen ihlaller detaylı olarak reddedildi. Türkiye'ye göre, savaş sırasında bazı ülkeler Montrö Konvansiyonu'nda belirlenenlerden tamamen farklı türde ve Konvansiyon'un 7. Maddesi'nde belirlenen ticari gemi tanımına teknik olarak uyan gemiler geliştirmişti. Türk Hükümeti, Montrö Yönetmeliklerini uygularken kendisine rehber olarak Konvansiyon tarafından belirlenen kriterleri kullanmıştı ve söz konusu gemilerin geçişine izin verirken bu kriterler esas alınmıştı. Sovyet Hükümeti'nin rejim değişikliği talebi, Montrö Konvansiyonu'nun Boğazlar'ın Karadeniz Devletleri'ne karşı düşmanca girişimler için kullanılmasını engellemediği iddiasına dayanıyordu. Gerçekte ise, Sovyet Elçiliği'nin itirazlarını oluşturan birkaç hileli geçiş dışında, Sovyet Hükümeti savaş sırasında Türk Hükümetini Karadeniz'deki güvenliğinin tehlikeye girdiği yönünde asla bilgilendirmemişti. Bu tavır, Türkiye'nin sadakatine olan güveni yansıtıyordu çünkü Boğazların serbestçe kullanılmasının Mihver Güçlerine sağlayabileceği büyük avantajı fark eden Sovyetler Birliği, söz konusu güçlerin Boğazları zorlamaya asla cesaret edemediğini anlayan ilk ülkelerden birisi olmuştu. Türk Hükümeti bu durumu, Boğazların bekçisi olarak üstlendiği tarihi rolü gerçekleştirirken gösterdiği yeteneğin ve dürüstlüğün en önemli kanıtı olarak görüyordu. Nota, Montrö Konvansiyonu'nun mevcut şartlara uymadığı serzenişinin, Türkiye Cumhuriyeti tarafından, Konvansiyon'un teknik kısmı ile ilgili şikayetler hariç olmak üzere uygun bulunmadığının belirtilmesi ile devam ediyordu. Yani, savaş gemilerinin tanımı, özellikleri, tonajları ve geçiş yapan gemilerin kontrolü ile ilgili önlemler. Türk Hükümeti bu yönetmeliklerin güncel olmadığını ve modern

¹⁵⁷ Bilgili and Morewood, *Turkey's Reliance On Britain*, s. 45.

şartlara adapte edilmeleri gerektiğinin farkındaydı ancak bu durum Konvansiyon'un tamamının reddedilmesi veya kendisine suçlamalar yöneltmesi için bir temel oluşturmamalıydı. Türk Hükümeti, Sovyetler birliğinin önerdiği ilk üç değişikliğin, Amerikan Hükümeti tarafından 2 Kasım 1945'te belirtilen öneriler ile hemen hemen benzer olduğunu düşünüyordu. Amerika'nın önerilerine cevaben Türk Hükümeti, ticaret ve savaş gemilerinin Boğazlar'dan Türk Hükümeti'nin güvencesi ve egemenliği altında geçiş serbestisi ilkesinin yeniden ele alınmasının, Montrö Konvansiyonu'nu imzalayan devletlerin katılacağı uluslararası bir konferansın meselesi olduğunu; Türk Hükümeti'nin meseleyi dikkatli bir şekilde inceleyeceğini ve görüşünü her üç ülkeye de bildireceğini ancak Türk Hükümeti'nin görüşmeler için temel oluşturabilecek Amerikan önerilerini halihazırda kabul ettiğini ve önerilen konferansa Amerika'nın katılımını Türk Hükümeti'nin sadece istemediği, aynı zamanda uluslararası bir gereklilik olarak gördüğünü belirtmişti. Aynı yanıt, Sovyet notasındaki 3 öneri için de geçerliydi. Sovyet Notası'nın 4. Maddesi ile ilgili olarak da, Türkiye, diğer devletler hariç olmak üzere sadece Türkiye ve Karadeniz devletlerinin hazırlanmasına katılacağı yeni bir temele dayanan yeni bir Boğazlar rejimini uygun bulmuyordu. Sovyet Notası'nın 5. Maddesi ise, Akdeniz'den gelebilecek bir saldırıya karşı Boğazlar'ın Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmasını talep ediyordu. Ulusal açıdan, Sovyet talebi, Türkiye'nin vazgeçilmez egemenlik hakları ve herhangi bir sınırlamaya müsaade etmeyeceği güvenliği ile çelişmektedir. Ayrıca, uluslararası açıdan da, bu önerinin kabulü Türkiye'nin Boğazlar'daki bir denge ve birleştirici rolünü ortadan kaldıracak ve Karadeniz devletlerinin sözde güvenliğini Türkiye'nin güvenliğinin ortadan kaldırılması üzerine inşa edecekti. Türk Hükümeti, Türkiye'nin nereden gelirse gelsin, her türlü saldırıya karşı ülkesini tüm gücüyle savunacağına inanıyordu. SSCB'nin Karadeniz'deki güvenliğinin en büyük garantisi, bir başka bağımsız ülkenin haklarına zarar verecek şekilde Boğazlar'da ayrıcalıklı stratejik pozisyonlar aramakta değil, iyi niyetli çabaları kuzey komşusu tarafından görülmesi gereken Türkiye ile dostane ilişkiler kurmakta aranmalıydı. San Francisco Beyannamesi'ni Sovyetler Birliği ile birlikte imzalayan Türkiye, yeni savaş konseptine göre, her bir devletin güvenliğinin, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin de üyesi olduğu Birleşmiş Milletler'in kullanımına verilen uluslararası kuvvetler tarafından garanti altına alındığına inanıyordu. Türk Notası'nın sonunda, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar

yoluyla Akdeniz'den gelebilecek bir saldırı sonucunda Karadeniz'deki pozisyonuna bir saldırıdan korkmasının olası olmamasına rağmen, Türk Hükümeti'nin, Sovyet Hükümeti'nin Birleşmiş Milletler Örgütü'nün etkinliğine başvurması gerektiğine inanıyordu.¹⁵⁸

Moskova, Türkiye'nin notasına 24 Eylül'de yanıt verdi ve Boğazlarla ilgili olarak Karadeniz devletlerinin özel hakları olduğunu yineleyip, Sovyet önerilerinin Türkiye'nin egemenliğini veya güvenliğini tehdit edeceği veya zedeleyeceği yönündeki iddiaları reddetti. 9 Ekim'de İngiliz ve Amerikalılar da pozisyonlarını yinelediler ve 18 Ekim'de Türkiye de duruşunu tekrar gösterdi. SSCB, Türkiye'nin 18 Ekim tarihli notasına yanıt vermedi ve Ankara'daki Sovyet diplomatların Moskova'nın Türkiye üzerinde sinir harbine devam etmesi yönündeki telkinlerine rağmen, Boğazlar ile ilgili kriz kısa süre içerisinde sona erdi. Batılı Soğuk Savaş tarihçilerine göre, Stalin'in Türkiye ile çatışmadan vazgeçmesinin nedeni, Türkiye'nin Boğazlar meselesindeki duruşuna olan güçlü İngiliz ve Amerikan desteğiydi. Bu tür bir destek olmaksızın Stalin'in taleplerini daha da ileri götürebileceği doğrudur. Ancak, Stalin'i Boğazlar meselesini uzatmaktan ve yoğunlaştırmaktan alıkoyan unsur sadece Batılı Güçler değildir. 1946 yazında, Sovyetler, Bulgaristan, Finlandiya, Macaristan, İtalya ve Romanya ile barış antlaşmaları konusunda Batılı Güçler ile görüşmelere odaklanmıştı. Bu anlaşmalar Moskova tarafından Doğu Avrupa'daki Sovyet ve komünist pozisyonunu konsolide etmek açısından hayati öneme sahip olarak görülüyordu. Dışişleri Bakanları Konseyi'nin gündemindeki bir başka mesele de, Almanya ile yapılacak barış antlaşmasıydı. Stalin ve Molotov, Almanya'nın yeniden yükselmesi tehlikesi ile saplantılıydı ve Almanya'nın nazilerden arındırılması, askersizleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi ile ilgili olarak Postdam'da alınan kararların Batı ile birlikte ortaklaşa uygulanmasına bağlı kaldılar.¹⁵⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başında kurulan Türk-İngiliz ittifakı, savaşın sonunda ortaya çıkan ve her iki ülkenin çıkarlarını da tehdit eden Sovyet tehlikesi ile yeni bir safhaya girdi. Türkiye'nin 1945'ten itibaren maruz kaldığı bu tehdit karşısında, bölgede iki yüz yıla yakın sahip olduğu etkinliği kaybetmiş bulunan

¹⁵⁸ TNA, Turkish And HMG's Notes on the Montreux Convention, 22 Ağustos 1946, FO 371 / 59243 R12435.

¹⁵⁹ Geoffrey Roberts, *Molotov: Stalin's Cold War Warrior*, Potomac Books, Washington 2012, ss. 109-110.

İngiltere ilk başta çekimser kalıp, resmen desteğini göstermese de, Moskova'nın Doğu Avrupa ve Akdeniz'deki yayılmacı emellerini anlayan Amerikan yönetiminin dahil olmasıyla Türkiye'nin yanında açıkça pozisyon aldı. Türk-İngiliz ilişkilerinin bu yeni döneminde, Soğuk Savaş'ın iki kutbunu oluşturan Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği'nin belirleyici unsurlar olması kaçınılmazdı. Hem İngiltere hem de Türkiye savaşın yol açtığı ağır ekonomik yüklerden kurtulabilmek için ABD yardımına ihtiyaç duyuyordu. Bu ihtiyaç askeri ve siyasi alanda Sovyetlerin yol açtığı tehditler ile daha da artarken, ABD her iki ülkenin politikalarını belirleyici unsur oldu. 1945 ve 1946 yıllarında Türkiye'nin karşısına çıkan bu Sovyet tehdidi, Türkiye'nin Batı Bloğuna yakınlaşma sürecini daha da hızlandırırken, bu süreç de, çok partili hayata geçiş gibi Türkiye'nin iç dinamiklerini ilgilendiren konular açısından hızlandırıcı bir etkiye sahip oldu.

3.2 Türkiye'nin Batı Bloğuna Entegrasyonu

Türkiye'nin, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da sona erdiği 1945 ilkbaharından 1946 yılının sonuna kadar yoğun şekilde maruz kaldığı Sovyet baskısına tek başına karşı koyma sürecinde yaşadığı zorluklar, Türk politika yapıcılara bundan sonraki dönemde olabileceklere dair ipuçları verdi. Bu ipuçlarından ilki siyasi idi. Sovyetler Birliği savaşın hemen ardından çevresindeki ülkelerde Sovyet yanlısı hükümetlerin başa geçmesi için yoğun bir çaba gösterirken, Avrupa'da savaş sonunda ortaya çıkan otorite boşluğunu ustalıkla kullanıyordu. Özellikle Doğu Avrupa devletlerinin hızla Sovyet etkisi altına girmesi, Türkiye'nin sınır komşusu Yunanistan'da komünistler ile milliyetçiler arasında devam eden iç savaş ve, İtalya'da komünist partisinin etkili olması gibi gelişmeler Türkiye açısından alarm vericiydi. Türkiye açısından bu yeni döneme dair ikinci ipucu askeri oldu. Sovyet tehdidi nedeniyle Türk ordusunun sürekli seferberlik halinde tutulması, ordunun büyüklüğünü ve ihtiyaçlarını doğrudan etkileyen bir etkindi. Bu askeri durum, Türkiye açısından üçüncü bir konuyu da beraberinde getirdi. Bu konu, ordunun büyüklüğü ve ihtiyaçlarının beraberinde getirdiği ekonomik yükü. İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmasa da, savaşın ekonomik zorluklarını tam anlamıyla yaşayan Türkiye, savaş sonrasında kırılgan ekonomisini düzleşe çıkarmak çabasındaydı. Bu siyasi, askeri ve ekonomik nedenler Türkiye'nin Batı Bloğuna yakınlaşma sürecinin temelini oluştururken, bu süreç Türkiye'nin sahip olduğu coğrafi konumun Batı Bloğuna Sovyetler karşısında çok önemli bir avantaj sağlaması

ile hızlandı. Türkiye'nin yaptığı bu seçimde, İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında dış politikasının temel unsuru olan İngiliz ittifakı önemli bir belirleyici unsur oldu. İngiltere, Türk siyasetçiler açısından hala en önemli müttefik konumundaydı. İngiltere'nin Türk dış politikasında sahip olduğu bu etkin rol ise 1946 sonunda artık değişmek üzereydi. Savaş sonrası yeni dünya düzeninde deniz aşırı sömürgelerinin kontrolünü bırakmanın eşiğinde olan İngiltere, ekonomik, siyasi ve askeri olarak gerileme içerisindeydi. Bu gerilemeyi durdurmak üzere, İngiltere de, tıpkı Türkiye gibi, askeri, ekonomik ve siyasi olarak ortaya çıkan yeni süper güç Amerika Birleşik Devletleri'nin yardımına ihtiyaç duyuyordu. Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler Avrupa üzerindeki Sovyet tehdidi ile şekillenirken, Amerika'nın Avrupa'da düzenin yeniden sağlanmasına yönelik yardımları ve çabaları ile de yönlendiriliyordu.

Türkiye'nin ulaşım sistemini, kömür madenlerini ve limanlarını geliştirme planları bulunmaktaydı. İngiltere'nin ise, bu işler için kredi verme imkanı olmadığı için bu konuda Amerikalıların Türkiye'nin kredi imkanlarına kolay ulaşabilmesinin yolunu açmasını umuyordu.¹⁶⁰ Sovyetler Birliği'nin savaş sonrası yayılmacı politikalarının farkına varan Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet tehdidi altındaki Türkiye'nin güçlendirilmesi gerektiğini görmüştü. İngiltere'nin Washington büyükelçisi Türkiye ve Yunanistan'a yapılacak yardımlar konusunu Washington'da Amerika'nın Yakın Doğu Direktörü'ne ilettiğinde, Amerika'nın Türkiye ve Yunanistan'ın stratejik öneminin farkında olduğunu, İngiltere'nin bu iki ülkeye askeri yardım konusunda baş sorumlu olmasının, İngiltere'nin hayati gereksinimleri sağlayamaması durumunda Birleşik Devletler Hükümeti'nin yardım etmekten memnuniyet duymayacağı anlamına gelmediği cevabını alır.¹⁶¹ Amerikan Hükümeti'nin Türkiye'nin içinde bulunduğu duruma karşı kayıtsız kalmayacağı açıkça görülüyordu. İngiltere ise, Amerika'nın bu değişen stratejisi doğrultusunda Türkiye ile olan ilişkilerine yeni bir şekil verme çabasındaydı.

Londra'nın azalmakta olan gücü ve derinleşen finansal zorlukları neticesinde ortaya çıkan bir İngiliz inisiyatifi, Birleşik Devletler'in diplomatik atağı için kritik bir adımı atmasını sağladı. 21 Şubat 1947'de İngiliz Hükümeti, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na Yunanistan ve Türkiye'ye artık ekonomik ve askeri yardım

¹⁶⁰ TNA, From Foreign Office to Washington, 19 Kasım 1946, FO 371 / 67288 R9.

¹⁶¹ TNA, From Washington to Foreign Office, 30 Kasım, 1946, FO 371 / 67288 R15942.

yapamayacağını bildirdi.¹⁶² Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım konusu artık Amerika Birleşik Devletleri'ne yönlendirilmişti.¹⁶³ İngiltere'nin Türkiye'ye yardım taahhüdünü Amerika'ya devretme girişimi, İkinci Dünya Savaşı'nın başında imzalanan Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması'ndan itibaren Türk dış politikasının temel dayanağı olan İngiltere'nin sahneden çekilmesi anlamına geliyordu. Bu durum, Türk yetkililer tarafından oldukça endişe verici karşılandı. Ancak, Amerika, İngiltere ile arasındaki görüşmelerin İngiliz Hükümeti'nin politik taahhütlerini etkilemeyeceğini düşünüyordu. Amerika'ya göre, İngiltere iki büyük savaşta yıpranmıştı ve durumu petrol krizi ile daha da ciddileşmişti. Bu durumda, Birleşik Devletler'in çıkarlarının da doğrudan söz konusu olduğu alanlarda finansal yardım talep edebilirdi. Türk tarafını kafa karışıklığına yönelten bir başka konu da, Türkiye'ye yardım konusunun Yunanistan meselesi ile birlikte ele alınmasıydı. İngilizlere göre Türkiye'nin yeniden silahlanma planları finansal kredi talebi ile iç içeydi ve bu durum Yunanistan için de aynıydı.¹⁶⁴

1939 Ekim'inde imzalanan ve Türkiye'nin savaş boyunca ve sonrasında İngiltere'den aldığı ekonomik ve askeri yardımların dayanağını oluşturan Türk-İngiliz-Fransız İttifak Antlaşması, Türkiye'nin dış politikasında önemli bir rol oynamaktaydı. 1947 yılının hemen başında İngiltere'nin içinde bulunduğu ekonomik zorlukların ve dünya siyasetindeki gelişmelerin dayattığı dış politika değişimi, İngiltere'yi geleneksel egemenlik alanları olan Mısır ve Hindistan'dan çekilmeye zorlarken, Doğu Akdeniz politikalarının da değişmemesi olanaksızdı. Türkiye de İngiltere ile olan ilişkilerinin bu yeni dönemine girerken, kendi pozisyonunu almak durumundaydı.

3.2.1 Truman Doktrini

İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne Yunanistan ve Türkiye'yi desteklemek üzere daha fazla finansal katkı yapamayacak pozisyonda olduğunu bildirmesi, Birleşik Devletler Hükümeti'nin Sovyet ve komünist yayılmacılığına karşı direnme görevinin sadece Yunanistan ve Türkiye'de değil, diğer her yerde de kendileri tarafından üstlenilmesi gerektiğini anlamalarını sağladı. Gelecekte

¹⁶² McMahon, *The Cold War*, s. 28.

¹⁶³ TNA, Brief for the Secretary of State, 6 Mart 1947, FO 371 / 67276 R2927.

¹⁶⁴ TNA, US Aid to Turkey, 6 Mart 1947, FO 371 67306 R3069.

İngiltere'nin eskiden üstlendiği rol tersine dönmüştü artık; Komünizme karşı direnişte artık onlar aktif rol, İngilizler pasif rol üstlenecekti.¹⁶⁵

Türk Dışişleri, İngiltere'nin boşalttığı alanı Amerikan'ın dolduracağını öngörmekteydi. Bu durum Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Numan Menemencioğlu'nun İngiltere'nin Paris Büyükelçisi ile yaptığı görüşmede açıkça belirtildi. Menemencioğlu'na göre, Amerikan dış politikasındaki bu değişiklik büyük ölçüde İngiltere'nin dış politikasından kaynaklanıyordu. İngiltere'nin Akdeniz'i terk etmesi üzüntü vericiydi. İngiltere savaşta diğer tüm ülkelerden daha fazla acı çekmişti ve artık daha önceden doldurduğu boşluğu dolduramıyordu. Bu nedenle bu pozisyonun çekilmek zorunda kalmıştı. Bu durum bir boşluk yaratmış ve tarihin mantığı da Birleşik Devletleri adım atmaya zorlamıştı.¹⁶⁶

Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere'nin boşalttığı alanı doldurmakta gecikmedi. 12 Mart 1947'de Kongre'ye seslenen Başkan Harry S. Truman, Yunanistan ve Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım için 400 milyon dolar talep etti.¹⁶⁷ Truman konuşmasında, savaşın sona ermesinden itibaren Türkiye, İngiltere'den ve Amerika'dan, ulusal bütünlüğünü sağlamak için gerekli modernizasyonu gerçekleştirmek üzere finansal yardım arayışı içerisinde olduğunu vurguladıktan sonra, bu bütünlüğün Orta Doğu'daki düzeni sürdürmek için hayati öneme sahip olduğunu ilave etti. İngilizler Amerikalıları, içinde bulundukları zorluklar nedeniyle Türkiye'ye yardım etmeye devam edemeyecekleri hususunda bilgilendirmişti. Truman'a göre bu yardımı yapabilecek tek ülke Amerikaydı. Başkan, Birleşik Devletler'in politikasının, silahlı azınlıklar ya da dış güçler tarafından yapılan zorlamalara direnen özgür insanları desteklemek olması gerektiği görüşündeydi. Amerika'nın Yunanistan ve Türkiye'ye bu kader anında yardım etmemesi durumunda ortaya çıkacak etki, hem Batı'da hem de Doğu'da hissedilecektir. Bu nedenle, Truman, Kongre'den 30 Haziran 1948 tarihine kadar olan dönemi kapsayacak şekilde Yunanistan ve Türkiye'ye yardım için 400 milyon dolar göndermek üzere yetki talep etti.¹⁶⁸ Amerikan dış politikasında önemli bir

¹⁶⁵ TNA, Foreign Office Minute: Anglo-US Discussions on Greece, Turkey, Austria, Hungary, Italy, Persia and China, 2 Mayıs 1947, FO 371 / 61086 R5922.

¹⁶⁶ TNA, Conversation with the Turkish Ambassador in France, 14 Mart 1947, FO 371 / 67276 R3783.

¹⁶⁷ Dennis Merrill, "The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity", *Presidential Studies Quarterly*, Vol.36, No.1, 2006, s. 27.

¹⁶⁸ TNA, Speech by President Truman on Greece and Turkey, 12 Mart 1947, FO 371 / 61086 R3426.

değişikliği işaret eden bu konuşma ile ortaya konan doktrin, Soğuk Savaş dönemini ve günümüze kadar uzanan bir süreci şekillendirdi.

Truman'ın konuşması Türkiye'de ilk başta çekince ile karşılanmıştır. İstanbul'da önde gelen kişilerle görüşmeler gerçekleştiren İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi David Kelly, Truman'ın konuşmasındaki "Amerikan Misyonu" ifadesinden endişeli olduklarını gözlemliyordu. The Times gazetesinin muhabiri de Elçi'ye kapitülasyonlar ve Mısırlaştırılma korkusunun açıkça ifade edildiğini aktarıyordu. Amerikan Elçisi de, Türk Dışişleri Müsteşarının kendisine bu durumu iki gün önce ilettiğini ifade ederken, Başkan Truman'ın bir kontrolü ima etmediğini, Amerikan personelinin tavsiye edici mahiyette olacağını söyleyerek, Müsteşar'ın endişelerine cevap veriyordu. Türkiye'de bulunan mevcut İngiliz personelinin Amerikalılarla değiştirilmesi yerine, Amerikalı ve İngiliz personelin birlikte çalışması çözümü bu noktada mantıklı bir seçenek olarak görülüyordu.¹⁶⁹ Görüldüğü üzere, Türkiye'nin belleğinde Osmanlı döneminde yaşanan ekonomik sıkıntılar hala canlı olarak durmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin en hassas olduğu, egemenlik haklarına müdahale ile ilgili en ufak bir ima bile bir tepkiye yol açıyordu.

Türkiye'nin bu hassasiyeti Washington'da karşılığını buldu. Birleşik Devletler, Truman doktrini çerçevesinde Türkiye'ye gönderilecek 100 milyon dolarlık yardım için bağımsız bir heyet yerine, Türkiye Büyükelçisini gözlemci olarak atamaya karar verdi. Büyükelçiye gerekli teknik yardım sağlanacaktı. Türk dışişleri, Birleşik Devletler elçiliğinin konu ile ilgilenmesinden dolayı, Türkiye'deki İngiliz eğitimcilerle Amerikalı uzmanların işbirliği içerisinde olmalarında hiçbir zorluğun ortaya çıkmayacağından memnuniyet duymaktaydı.¹⁷⁰ Basında ise, Truman doktrini genel olarak olumlu karşılanmıştır. Tasvir gazetesi, Amerikan yardımının akıllı bir şekilde yönetilmesi durumunda büyük avantajlar getireceğini belirtirken, Vakit gazetesi beş ila on yıl içinde Türkiye'nin Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinin seviyesine çıkacağını beklemekteydi. Ulus gazetesi, yeni Amerikan politikasında herhangi bir emperyalist plan görmeyen saçma olacağını savunuyordu. Ulus'a göre, Amerika'nın siyasi ve ekonomik yardımı, tıpkı İngiliz yardımında olduğu gibi, ulusal özgürlüğü korumaktan ve bu özgürlüklere dayanan bir yeni dünya düzeni kurmaktan başka bir

¹⁶⁹ TNA, Military Aid to Turkey, 17 Mart 1947, FO 371 / 67306 R3658.

¹⁷⁰ TNA, American Aid to Turkey, 9 Nisan 1947, FO 371 / 67306 R4843.

amaca sahip değildi.¹⁷¹ Türk siyasetçilerin ve kamuoyunun Truman doktrininin açıklanmasından hemen sonra yaşadığı endişe, Amerikan yardımının denetlenmesinde Amerika'dan gelecek bir heyet yerine Amerikan elçiliğinin görevlendirilmesi ile ortadan kalmış görünmektedir. Artık, bu yardımın yarattığı olumlu hava Ankara'ya hakimdir.

Türk dış politikası artık yeni bir çağın şafağındadır. Ancak, Türkiye'nin dış politikasında Truman Doktrinine kadar görülen İngiliz etkisi, Truman yardımının yapılması sırasında da görülmektedir. Amerikalı yetkililer Türkiye'nin askeri ihtiyaçları için öncelikle Amerika'nın Ankara'daki askeri ateşesinden bilgi istedi. Buradan bir sonuç alamayınca, İngiliz dışişleri ile sürdürdükleri görüşmelerde Türkiye'nin askeri ihtiyaçları için listeyi İngilizlerden talep ettiler. İngilizler kendilerini Türkiye'nin yaşadığı sorunlar konusunda Amerikalılara göre daha tecrübeli hissetmekteydi.¹⁷² İngilizler ise, Türklerin plan ve niyetlerini açık etmek konusunda isteksizlikleri nedeniyle Amerikalılar kadar karanlıkta olduklarını düşünüyordu.¹⁷³ Burada, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sırasında da takip ettiği ve savaşı her iki taraftan da askeri ve ekonomik yardım almayı başardığı politikanın bir benzeri görülmektedir. Türkiye, İngiliz eğitimcilerden ordusunun donatma ve eğitime konularında faydalanırken, askeri planlarını ve ihtiyaçlarını gizlemeyi başaramamıştır. Bunu da, pazarlıklarda elini güçlendiren bir koz olarak kullanabildi. Aynı kozu, şimdi Amerikan yardım sürecinde de kullanmayı düşündüğü açıkça görülmektedir.

İngiltere'nin Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardım konusunda sorumluluklarını Amerikan Hükümeti'ne devretme kararını bildirdiği 21 Şubat 1947'de başlayan süreç, ilk meyvesini 12 Temmuz 1947'de imzalanan Antlaşma ile vermiştir. Antlaşma metni, Türkiye'nin, özgürlüğünü ve bağımsızlığını korumak ve ekonomik istikrarını sağlamak üzere ihtiyaç duyduğu güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla Birleşik Devletler Hükümeti'nden yardım talebinde bulunduğunu bildiriyordu. Türk Hükümeti Amerika'nın kendisine yapacağı yardımları bu Antlaşma hükümlerine göre kullanacaktı. Antlaşma'nın ikinci maddesi, Türkiye'nin üzerinde hassasiyetle durduğu, Amerikan yardımının kimin

¹⁷¹ TNA, Turkish Press Reactions to US Aid to Turkey, 21 Mart 1947, FO 371 / 67306 R4010.

¹⁷² TNA, US Assistance to Turkey, 17 Mart 1947, FO 371 / 67306 R3540.

¹⁷³ TNA, From Washington to Foreign Office, 21 Mart 1947, FO 371 / 67306 R3450.

tarafından yönetileceği hususuna değiniyordu. Buna göre, yardım heyetinin başkanı Birleşik Devletler başkanı tarafından atanacak ve bu Antlaşma çerçevesinde yapılacak yardımların şartlarına Türk Hükümeti'nin temsilcilerine danışarak karar verecekti. Amerikan yardımının kamuoyuna açık bir şekilde gerçekleştirilmesini teminat altına alan üçüncü maddeye göre, Amerikalı gazeteciler ve radyocular yardım sürecini serbestçe gözlemleyebilecek; Türk Hükümeti de yardımın kapsamını, miktarını, kaynağını ve ilerlemesini tam olarak duyuracaktı.¹⁷⁴ 12 Mart 1947'de Birleşik Devletler başkanı Truman tarafından, Türkiye ve Yunanistan için Kongre'den talep edilen yardımın resmi olarak iki devlet tarafından onaylanmasını belgeleyen bu Antlaşma Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir kilometre taşı oldu. Bu noktadan itibaren, iki ülke hızla müttefik olma yolunda ilerlemeye başladı. Bu ilerleme de iki ülke arasındaki ilişkilerin bir parçasını da Türk-İngiliz ilişkileri teşkil etmeye devam etti.

Bu dönemde meydana gelen bir gelişme, İngiliz dışişlerini Türkiye konusunda harekete geçirdi. Sovyetler Birliği'nin Bulgaristan'da kuvvetlerini azaltması, Türkiye'nin askeri hareketliliğini azaltabilmesi için bir fırsat doğurdu. İngiliz dışişlerine göre bu, sadece askeri etkinlik ile ilgili değil, aynı zamanda Türkiye'yi ekonomik anlamda daha istikrarlı hale getirme ile ilgiliydi. Terhis edilecek askerler, verimli ekonomik faaliyetlerde kullanılabilirdi.¹⁷⁵ Türk Dışişleri, Türk ordusunda yapılacak küçültme operasyonu öncesi uluslararası durumdan emin olmak istiyordu. Sovyet tehdidi tüm sıcaklığı ile yanı başında dururken, Türkiye güvenliğinin yegane temeli olan ordusu ile ekonomik durumu arasında bir denge kurmak zorundadır. Bu açıdan siyasi konjonktür hakkında elde edilecek bilgi büyük önem taşıyordu. Bu bilgiye ulaşabilmek adına Türk Dışişleri Bakanı 25 Ağustos 1947'de Ankara'daki Amerikan büyükelçisine, 150 bin askerin ordudan terhis edilmesine atıfta bulunarak, Birleşik Devletler'in uluslararası durum hakkındaki görüşünü sordu. Bu 150 bin askerin yerine yenileri getirilmeden terhis edilmesi, barış zamanı standartlara dönmek anlamına geliyordu.¹⁷⁶ Dışişleri Bakanı Hasan Saka ertesi gün İngiliz büyükelçisi David Kelly ile yaptığı görüşmede de aynı konuyu dile getirdi. Bakan, benzer şekilde ordudaki küçülme planlarından bahsettikten sonra, İngiliz

¹⁷⁴ TNA, Text of Agreement on American Program for Aid to Turkey, 11 Temmuz 1947, FO 371 / 67308 R9817.

¹⁷⁵ TNA, Turkish Armed Forces, 19 Ağustos 1947, FO 371 / 67308 R9489.

¹⁷⁶ TNA, Turkish Armed Forces: MFA's Plans for Demobilization, 25 Ağustos 1947, FO 371 / 67309 R11710.

hükümetinden Türkiye'ye karşı bir saldırganlık olması olasılığını bilip bilmediklerini sordu. İngiliz elçiye göre, İngiliz Hükümeti bu konuda Türkiye'ye kesin ve olumlu bir cevap vermeliydi.¹⁷⁷ İngiliz Dışişleri Bakanlığı konuyu Savunma Bakanlığı'na danışırken, bu noktanın altını bir kez daha vurguluyordu. İngiliz Dışişleri'ne göre Türkiye'ye tavsiyede bulunmak artık Amerika'nın sorumluluğundaydı. Bu açıklama, İngiltere'nin Türkiye'nin dış politikasında artık ikincil bir unsur olmayı kabul ettiğini açıkça göstermektedir. İngiltere bundan sonra herhangi bir tartışmaya gerçeklere dayanan ve nesnel katkılar yapmaktan yanaydı.¹⁷⁸ İngiliz Hükümeti konuyu derinlemesine inceledikten sonra 11 Ekim'de yanıtını Ankara'daki büyükelçisine ilettili. Buna göre, Türkiye üzerinde yürütölen sınır harbinin amacı, ekonomik sıkıntıları uzatmak ve yoğunlaştırmaktı. İlgili askeri etkenleri ve Türkiye'nin düşmanlarının olası niyetlerini göz önünde bulunduran İngiliz Hükümeti, Türk-İngiliz İttifakı ve Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımı ışığında, yapılması düşünüölen terhisin bir risk taşımadığını; terhisin, Türkiye'ye karşı saldırganlık riskini artırmayacağını ve mevcut şartlar altında Türkiye'nin herhangi bir yönden saldırıya uğramayacağını düşünmekteydi. İngiliz Hükümeti ayrıca, yapılacak terhis işleminin Türk ordusunun planlı bir yeniden organizasyonu olarak gösterilecek şekilde yapılmasını ve yeni Amerikan ekipmanlarının Türk kuvvetlerinin kalitesini artırdığının ve sayıdaki azalmanın savaş gücünde herhangi bir azalmaya yol açmadığının duyurulmasını tavsiye ediyordu. Bu noktada önemli bir bilgi daha büyükelçiye iletiliyordu. Tüm bu tavsiyelerin Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı ile koordineli olarak yapıldığı idi. Amerika'nın Ankara büyükelçisi de bu tavsiyeleri benzer ifadelerle açıklayacaktı.¹⁷⁹ İngiltere'nin Ankara büyükelçisi 16 Ekim'de İngiliz Hükümeti'nin görüşlerini bir nota ile Türk Dışişleri Bakanlığına ilettili.¹⁸⁰ İngiltere'nin Türkiye konusunda Amerikan Dışişleri'nin kararlarında etkin olduğu açıkça görölmektedir. Türk dış politikasındaki İngiliz etkisi dolaylı da olsa hala mevcudiyetini korumaktadır. İngiliz ve Amerikan hükümetlerinden elde edilen bilgiler ve tavsiyeler ışığında Türk ordusundan terhisler Kasım ayında başladı.¹⁸¹ Türkiye içinde bulunduğı ekonomik sıkıntıların bir kısmından kurtulmak, Amerikan yardımını etkili bir şekilde kullanmak ve ordusunu modernize etmek üzere bu

¹⁷⁷ TNA, Reduction of Turkish Armed Forces, 26 Ağustos 1947, FO 371 / 67309 R11732.

¹⁷⁸ TNA, Proposed Reduction of Turkish Armed Forces, 30 Ağustos 1947, FO 371 / 67309 R11842.

¹⁷⁹ TNA, Turkish Armed Forces, 11 Ekim 1947, FO 371 / 67310 R13423.

¹⁸⁰ TNA, Turkish Armed Forces, 16 Ekim 1947, FO 371 / 67310 R13976.

¹⁸¹ TNA, From Angora to Foreign Office, 11 Kasım 1947, FO 371 / 67311 R15071.

adımları atıyordu. Aynı dönemde benzer ekonomik sıkıntılar yaşayan İngiltere'nin de ordusunda küçülmeye gitmesi, savaş sonrasında orduların ekonomik yüklerinden kurtulmak isteyen hükümetlerin ortak bir arayış içerisinde olduğunu göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan Türkiye gibi ekonomik olarak sıkıntılar içinde çıkan İngiltere de, savaş döneminde oldukça genişleyen ve kalabalıklaşan ve sonuç olarak da ekonomi üzerinde büyük bir yük oluşturan ordusunu küçültmenin planlarını yapıyordu. İngiltere'nin bu planları Türkiye'de de yakından takip ediliyordu. İngiltere'nin Ankara büyükelçisi David Kelly tarafından İngiliz Dışişleri'ne gönderilen telgrafta konuyla ilgili Türkiye'de oluşan hava açıkça görülmektedir. 1947 Ekim'inin başında haber ajanslarından gelen telgraflar İngiliz Filosu ile ilgili endişe verici haberler iletliyordu. Örneğin, 21 Ekim'de Londra'dan gönderilen bir raporda Anadolu Ajansı, filonun bir kruvazör ve dört destroyer seviyesine indirgendiğini ve yurtdışındaki tüm gemilerin ülkeye geri çağırıldığını ifade ediyordu. Aynı raporda, Eylül 1945'den bu yana yüzde yetmiş beşlik bir küçülmenin halihazırda yapıldığını ve beş yüz geminin yedeğe çekilip, dört yüz elli geminin diğer hükümetlere satıldığını veya kiralandığını iletirken, iki savaş gemisinin, dokuz kruvazörün ve yetmişten fazla destroyerin de ıskartaya çıkarıldığını, personel sayısının da yetmiş bine indirgendiğini ilave ediyordu. Büyükelçiye göre, herhangi bir resmi yorum getirilmemiş bu sayıların yayınlanması yapılan dürüst tanıtım çalışmalarına zarar vermekteydi.¹⁸²

Başlangıçta spekülasyon olarak ortaya çıkan İngiliz Ordusunun küçülme planları, kısa süre içerisinde resmi olarak kabul edildi. İngiliz Ordusu'nun küçültülme planları ile ilgili olarak İngiltere Savunma Bakanı A.V. Alexander 27 Ekim 1947'de Avam Kamarası'nda bir konuşma yaptı. Konuşmasında Alexander modern şartlardaki eğilim çerçevesinde askeri kuvvetlerde küçülme yapmak zorunda olduklarına değindikten sonra, gelecek 31 Mart itibariyle 937 bin kişiye inileceğini belirtti. Bu rakamın 147 binlik kısmını ise deniz gücü oluşturacaktı. Deniz Kuvvetleri önlerindeki bir iki yıl içerisinde barış zamanı sayısı olan 147 bine inmek için altı ay içerisinde hızlı bir küçülme gerçekleştirecektir. Bunun amacı, barış zamanı yapıya ve etkililiğe mümkün olan en kısa sürede ulaşmaktır.¹⁸³

¹⁸² TNA, Turkish Fears of British Naval Reductions, 22 Ekim 1947, FO 371 / 67277 R 14195.

¹⁸³ TNA, From Foreign Office to Angora, 30 Ekim 1947, FO 371 / 62277 R44.

İngiliz ordusunun küçülme planları Türk basınında da yankı buldu. Cumhuriyet gazetesi bunun Britanya'nın geleneksel deniz hakimiyetinden vazgeçtiği anlamına geldiğini yazıyordu. Gazete, bu kararın Britanya'nın dünyadaki prestijini azaltacağını ve dış politikasında istenmeyen yansımaları olacağını iddia ediyordu. Britanya İmparatorluğunun yok olmaya mahkum olduğunu düşünen Sovyetler ise son gelişmelerden oldukça memnundu. Sadece yılda yüz milyon pound tasarruf etme ihtiyacından kaynaklanan Britanya Hükümetinin bu kararı, Britanya'nın sesini dünyada birinci sınıf bir güç olarak yükseltmekten alıkoyacaktı. Britanya, bir başka savaşın patlak vermesini önlemenin tek yolunun güçlü ve hazırlıklı olmak olduğunu anlamamaktaydı. Gazetelerde görülen tüm bu gelişmeler ise, Akdeniz Filosu'nun bir yıl önce gerçekleştirdiği resmi ziyaretin kazandırdığı prestij açısından oldukça talihsizdi.¹⁸⁴ On dokuzuncu ve yirminci yüzyılda denizlerde kurduğu hakimiyet ile tüm dünyada egemenlik ve prestij kazanan İngiltere şüphesiz Türkiye'de de güçlü bir imaja sahipti. Değişen savaş şartları ve ekonomik zorluklar sonucunda İngiliz ordusunda gidilecek olan küçülmenin İngiltere dışında algılanması ve kabul edilmesi de belirli bir zaman alan bir süreç olacaktı. Bu açıdan bakıldığında, İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımları azalttığı bir dönemde ortaya çıkan bu plan, Sovyet tehdidi karşısında yeni bir arayış içerisindeki Türk hükümeti ve kamuoyunun gözünde İngiltere'yi daha da zayıf gösteriyordu. İngiliz Dışişleri de bu durumun farkındaydı. İngiliz Dışişleri'nden Deniz Kuvvetleri'ne gönderilen bir yazı da, bu gelişmenin sadece sözlü propaganda ile giderilemeyecek şekilde İngiliz deniz gücünün Türkiye'deki prestijine zarar verdiği belirtiliyordu. Bu noktada İngiliz Dışişleri Bakanlığı Deniz Kuvvetlerine, bu prestij kaybını telafi etmek için, Akdeniz Filosu'ndan birkaç parça geminin yakın gelecekte Türk sularını ziyaret etmesini öneriyordu.¹⁸⁵ Dışişleri Bakanı Bevin'in bu önerisine Deniz Kuvvetleri 26 Kasım 1947'de yanıt verdi. Buna göre, Akdeniz'de mevcut gemilerin sınırlı sayıda ve çeşitte olması, yoğun bir programa sahip olması ve kışın Boğazlar'da özellikle olumsuz seyreden hava koşulları nedeniyle Deniz Kuvvetleri yakın gelecekte bu tür geziye taraf değildi. Bu çözüm yerine, Deniz Kuvvetleri, Deniz Bakanı'nın ve Birinci Deniz Lordu'nun Türk Genelkurmay Başkanı Salih Omurtak'ın İngiltere ziyareti sırasında filonun geçici hareketsizleştirilmesini vurguladıklarını ve Akdeniz

¹⁸⁴ TNA, Turkish Fears of British Navy Reductions, 23 Ekim 1947, FO 371 / 67277 R14243.

¹⁸⁵ TNA, From Foreign Office to Admiralty, 7 Kasım 1947, FO 371 / 67277 R14195.

Filosunun da hemen hemen hiç küçülmediğini belirttiklerini ileri sürüyordu. Deniz Kuvvetlerine göre, Türk tarafı bir dereceye kadar ikna olmuştu.¹⁸⁶

Truman Doktrini'nin açıklanmasıyla Türk-İngiliz ilişkilerinde başlayan değişim rüzgarı, dünya siyasetinde blokların belirginleştiği bu dönemde hız kazanıyordu. İki ülke ilişkilerinde, dünyanın diğer birçok bölgesinde de olduğu üzere, Amerika unsurunun dahil olduğu bir süreç yaşanıyor. Hem Türkiye hem de İngiltere uluslararası alanda bu yeni siyasi atmosfere adapte olmaya çalışıyor.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İsmet İnönü 1 Kasım 1947'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışında Türkiye'nin dış politikasını özetliyordu. Buna göre, Türkiye'nin esas amacı dünya barışının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak ve ulusların arzu ettiği kolektif güvenliğin tesisine yardımcı olmaktır. Türkiye'nin hiçbir saldırganlık niyeti yoktu ancak toprak bütünlüğüne veya haklarına karşı herhangi bir saldırgan tutuma da izin vermeyecekti. İnönü konuşmasında daha sonra Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilere değiniyordu. İnönü'ye göre Türkiye'nin müttefiki Büyük Britanya ulusların hakları ve özgürlükleri adına girdiği savaşta ağır fedakarlıklar yapmıştı ve bugün büyük zorluklarla karşı karşıya kalıp, bu zorlukları aşabilmek için her gün yeni sıkıntılar ve fedakarlıklar ile karşı karşıya kalmaktaydı. Türk-İngiliz ilişkileri gücünü ve samimiyetini korumaktaydı ve ortak idealler ve çıkarlar ile birbirine sıkı sıkıya bağlıydı. Türkiye'nin, İngiltere'nin bu mücadeleden galip çıkacağına inancı tamdı.¹⁸⁷ İnönü'nün bu konuşmasında da, her ne kadar İngiltere Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımı durdurmuş ve bunun yerini Amerikan yardımı almışsa da, Türkiye'nin İngiliz ittifakına verdiği önem görülmektedir. İngiltere'nin yaşadığı ekonomik sıkıntılar artık herkes tarafından bilinen bir gerçektir. Buna ilaveten, bu dönemde İngiltere'nin Hindistan ve Mısır gibi uzun süredir sömürgesi olan bölgelerden çekilmesinin yarattığı zayıflık algısına rağmen, Türkiye İngiltere'yi hala önemli bir müttefiki ve Doğu Akdeniz'de önemli bir aktör olarak görmeye devam etmektedir.

¹⁸⁶ TNA, Report on the Publicity Given to a Reduction in the British Navy, 26 Kasım 1947, FO 371 / 67277 R15769.

¹⁸⁷ TNA, From Angora to Foreign Office, 3 Kasım 1947, FO 371 / 67274 R 14755.

3.2.2 Marshall Planı

Truman'ın yeni bir dönemi başlatan konuşmasından üç ay sonra, Birleşik Devletler diplomatik atağının ikinci önemli safhasını açıkladı. Dışişleri Bakanı C. Marshall Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmada, kalkınma çalışmalarını koordine etmeye istekli tüm Avrupa ülkelerine Birleşik Devletler yardımı sözü verdi. Kısa süre içerisinde Marshall Yardımı adını alacak olan program ile Birleşik Devletler'in savaşmayı amaçladığı düşmanlar açlık, yoksulluk ve savaş sonrası Avrupa'da solun yükselişini sağlayan demoralizasyondur. Bu şartlar, duran kalkınma çabaları ve son seksen yılda görülen en kötü kış şartları ile daha da kötü hale gelmişti.¹⁸⁸

Marshall Planı, veya resmi adıyla Avrupa Kalkınma Programı, Birleşik Devletlerin dört yıla yayılan bir süre içerisinde on altı Avrupa ülkesi ile Avrupa'ya yakın ülkeye ekonomilerini canlandırmak üzere 13 milyar dolar hibe ettiği veya borç verdiği dönemdir. Birleşik Devletler, hem endüstriyel hem de tarımsal Amerikan ürünlerinin ihraç edilebileceği güçlü ve entegre bir Avrupa ekonomisi istiyordu. Amerikan stratejik politikası, Sovyetlerin batıya doğru genişlemesine karşı bir bariyer oluşturacak güçlü ve birleşik bir Batı Avrupa talep ediyordu. Bu nedenle, Marshall Planı, Kıta'nın 1989'a kadar jeopolitik bir hat ile bölündüğü Soğuk Savaş'ın önemli bir dönemi olmuştur. Ayrıca, Avrupa entegrasyonunun da önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Ekonomik gücün dış politikada açıkça kullanımının önemli bir örneğidir.¹⁸⁹

Avrupa Kalkınma Programı'na şu ülkeler katılmıştır: Britanya, İrlanda, Fransa, İtalya, Almanya'nın üç bölgesi (daha sonra Federal Almanya), Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Portekiz, Yunanistan, Türkiye, Norveç, İsveç, Danimarka, İzlanda ve İsviçre. Avrupa Kalkınma Programı'nın üç amacı vardı. Birincisi, Marshall Yardımı, işbirliği içerisinde yapılacak olmasına rağmen, devletlerin bireysel ekonomilerinin yeniden inşası için planlanmıştı. Devletler komşularını fakirleştirmek yerine, ticaret bağları oluşturacaktı. Bir devletin ekonomisi, bir başkasınınki pahasına güçlendirilmeyecekti. Amerikan politikasının ikinci önemli hedefi de, aktif bir genişleme planına başladığı düşünülen ve geri döndürülemez bir şekilde Birleşik

¹⁸⁸ McMahon, *The Cold War*, s. 29.

¹⁸⁹ Kathleen Burk, "The Marshall Plan: Filling in Some of the Blanks", *Contemporary European History*, Vol.10, 2001, s. 267.

Devletler'e düşman olarak kabul edilen Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesiydi. Haritaya kısa bir bakış Türkiye, Yunanistan, İrlanda, İzlanda, Norveç ve İsveç'in neden plana dahil edildiğini açıkça göstermektedir. Türkiye ve Yunanistan Doğu Akdeniz'i korurken, İrlanda Britanya Adalarına ve Batı Akdeniz'e doğru yaklaşma planlarını savunacaktır. Norveç ve İzlanda Kuzey Atlantik yolu üzerinde stratejik şekilde konumlanıyordu ve İsveçre Sovyetler Birliği'nden başlayarak Baltık Deniz'i boyunca uzanıyordu ve güneydoğu kıyısı Sovyet askeri kuvvetleri ile çevrilmişti. Ve son olarak da, yukarıda belirtilen tüm amaçları kapsayan bir hedef olarak Amerika'nın liberal, demokratik ve kapitalist bir dünyanın kapsamını genişletme isteği bulunuyordu.¹⁹⁰

Savaşın ekonomisini yıprattığı Türkiye için Truman Doktrini ile başlayan Amerikan yardımının Marshall Planı çerçevesinde devam etmesi oldukça önemliydi. Truman Doktrini ile yapılan yardım sadece askeri alanda iyileştirmeler için kullanılabilirdi. Ancak, Türkiye'nin ihtiyaçları sadece askeri alan ile sınırlı değildi. Ülkenin ulaşım, tarım ve benzeri alanlarda altyapısını modernize etmeye acilen ihtiyacı vardı. Bu nedenle, Türkiye'nin Marshall Planı'nın hibe kısmından çıkarıldığı haberleri infiale yol açtı. Bu dönemde Birleşik Devletler'in Ankara büyükelçisi zorluklar yaşadı ve bu kararlar ilgili şikayetlerini dile getiren Türkiye'nin Washington büyükelçisi Dışişleri Bakanlığı ile elçilik arasında mekik dokudu. Amerikan büyükelçisi Wilson, Boğazlar Meselesi'nden bu yana Türkleri bu kadar üzgün görmediğini rapor ediyordu. İngiliz Dışişleri'nden G.A. Wallinger ile konuyu görüşen Amerikan Dışişleri yetkilisi, Amerikalı ekonomi danışmanları ile Türk ekonomistler arasında görüş farklılığı olduğunu savunuyordu. Türkler yurtdışından üretim mallarını satın alabilmek için gerekli para konusunda dibe vurduklarını savunuyorlardı. Para konusunda kısıtlı oldukları biliniyordu ve Dışişleri Bakanlığı askeri gelişimine devam etmesi için Türkiye'ye yardım programına devam etme niyetindeydi. Siyasi açıdan da Türkiye'nin içinde bulundu yolda ilerlemesi önemliydi. Burada soru, Türkiye'yi bu yolda tutabilmek için Avrupa Kalkına Programı çerçevesinde daha cömert bir şekilde desteklemenin gerekli olup olmadığıydı.¹⁹¹

¹⁹⁰ Burk, *The Marshall Plan*, ss. 270-272.

¹⁹¹ TNA, Turkey and European Recovery Program, 26 Şubat 1948, FO 371 / 72541 R2614.

İngiliz Dışışleri Bakanlığı İngiliz Hazine Bakanlığı'na Amerikan Dışışleri ile yapılan bu görüşmeyi ilettiğinde, Hazine Bakanlığı Türkiye'nin karşılıksız Marshall Yardımı'ndan çıkarılmadan büyük hayalkırıklığı yaşadığını rapor ediyordu. Hazine'ye göre, bu durum Türkiye'nin davasını Paris'te iyi sunamamasından kaynaklanıyordu. İngiliz Hazine Bakanlığı'na göre, Türkiye'nin iddialı endüstriyel gelişim planları Marshall Yardımı'na uymuyordu. Karabük'ün genişletilmesi, büyük elektrik santralleri, kağıt, çimento ve kimyasal fabrikaları normal ekonomik araçlarla finanse edilmeliydi. İngilizler'e göre, finans kaynağı bulunmuyorsa, Türkler sabırlı olmalıydı. Eğer Türkiye'ye ilave yardım verilecekse, bu hızlı sonuçlar verecek programlara dikkatli bir şekilde yönlendirilmeliydi.¹⁹² Bu noktada, Marshall Yardımı'nın başlamasından hemen önce tüm ülkeler gibi Türkiye'nin de ihtiyaçları doğrultusunda en iyi pozisyonu almaya çalıştığı görülmektedir. Yardım'ın hibe kısmından çıkarılmak bu nedenle Türkiye için olumsuz bir gelişmeydi.

Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı'na olan ilgisi ile Batı Bloğuna olan eğilimini iyiden iyiye ortaya koyarken, bu yardımları sadece ekonomik olarak değil, aynı zamanda askeri ve siyasi çıkarımları olan adımlar olarak atıyordu. Bu durum, Türkiye Dışışleri Bakanı Necmettin Sadak'ın Londra'da İngiliz mevkidaşı Ernest Bevin ile yaptığı görüşmede de ortaya kondu. Sadak'a göre, Birleşik Devletler Avrupa Kalkınma Programı'nda ekonomik yardımı siyasi güvenliğin önüne koyuyordu ve kendisine göre siyasi güvenlik önde yer almalıydı. Bevin buna karşılık Amerika'da bazı çevrelerin Avrupa Kalkınma Programı tasarısına siyasi ve askeri maddeler koymayı düşündüklerini belirtti. Ancak Bevin bunun zamansız bir hareket olduğunu düşünüyordu çünkü Birleşik Devletler gerçekleştirebilene kadar askeri yardım sözü vermemeliydi.¹⁹³ Necmettin Sadak'ın bu konudaki hassasiyeti temelsiz değildi. Amerikan yardımlarının artması ile Sovyetler Birliği'nde Türkiye'nin aldığı yeni pozisyona karşı hoşnutsuzluk artmaktaydı. Moskova'daki İngiliz büyükelçiliği, 1947'nin son çeyreğinde Sovyet basınında Türkiye'ye yönelik ciddi bir saldırının olmamasına karşın, Ocak ayının ortalarından itibaren Türkiye'ye karşı ilginin arttığını bildiriyordu. Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde öğrenciler arasındaki anti-komünist faaliyetler Moskova'da büyük bir tepkiye yol açmıştı. Sovyet basını bu olaylardan Türk Hükümeti'ni, bazı meclis üyelerini ve gazeteleri sorumlu tutuyordu.

¹⁹² TNA, W.S. Smith's Comments on US Marshall Aid to Turkey, FO 371 / 72541 R2787.

¹⁹³ TNA, Position of Turkey with Regard to European Collaboration, FO 371 / 72547 R3357.

Bunlardan daha önemli suçlamalar ise, Amerika'nın sadece Türkiye'deki ekonomik ve siyasi hayatı değil, aynı zamanda askeri faaliyetleri de kontrol ettiği idi. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de bir Amerikan kalesine dönüştürüldüğü iddia ediliyordu.¹⁹⁴ Bu noktada, Türkiye'nin Batı Bloğuna yaklaşması karşısında Sovyetler Birliği'nin aldığı tehditkar pozisyonun kamuoyuna yansması açıktır. Sovyetler Birliği, Amerika'nın kendi etki sahası olduğunu düşündüğü Balkanlar ve Doğu Akdeniz'de kilit roldeki Türkiye'ye yaklaşmasını istemediğini açıkça ortaya koyuyordu.

Türkiye'nin Marshall Yardımı'na katılımı ile ilgili ilk resmi adım 18 Mayıs 1948'de Amerika Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Robert Lovett ile Türkiye'nin Washington büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur arasında gerçekleşen nota telakkisi ile gerçekleşti. Müsteşar, 3 Nisan 1948'de Kongre'de onaylanan Ekonomik İşbirliği Kanunu'na atıfta bulunarak, Türk Hükümeti'nin bu Kanun'un amaçlarına ve politikalarına uyduğunu bildiriyordu. Ayrıca, Türk Hükümeti'nin Kanun'un 115. Bölümü uyarınca Birleşik Devletler ile ikili bir anlaşma yapmak niyetinde olup olmadığını; Türk Hükümeti'nin 115. Bölümün hükümlerine göre hareket edip etmediğini ve bu hükümler çerçevesinde hareket etmeye devam edip etmeyeceğini soruyordu. Bu hükümler arasından birisinin katılımcı ülkelerin çoktarafli taahhütler ile ortak kalkınma programını gerçekleştirme çabası göstermesi ile ilgili olduğunun altını çiziyordu. Baydur yanıt olarak, Türkiye'nin Birleşik Devletler ve katılımcı diğer devletler ile birlikte bu programı gerçekleştirmek üzere işbirliği yapma arzusunda olduğunu bildiriyordu. Türkiye Kanun'un 115.Bölümü'nün hükümlerini dikkatli bir şekilde incelemişti ve bu alt bölüm çerçevesinde Amerikan Hükümeti ile bir anlaşma imzalamak niyetindeydi.¹⁹⁵ Türkiye Marshall Yardımı'na katılım için ilk resmi adımını böylelikle atmış bulunuyordu. İki ülke arasında bu konuda anlaşma imzalanmadan önce, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak daha önce İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin ile yaptığı görüşmede dile getirdiği, Marshall Yardımı'nın sadece ekonomik değil aynı zamanda, siyasi ve askeri alanları da kapsamı gerektiği görüşünü basında bir kez daha dile getirdi. Bu görüşün sorulduğu Amerikan Dışişleri Bakanı Marshall ise bu öneriye mesafeli durdu ve mevcut halde Amerika'nın Türkiye'ye yardım konusunda iyi olduğunu ve bir ittifak anlaşmasının ise Birleşik

¹⁹⁴ TNA, Soviet Press Attacks on Turkey, 30 Ocak 1948, FO 371 / 72544 R1493.

¹⁹⁵ TNA, US Aid to Turkey, 18 Mayıs 1948, FO 371 / 72541 R6513.

Devletlerin genel dış politikasının göz önünde bulundurularak yapılabileceğini belirtti.¹⁹⁶

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Marshall Yardımı'na resmi olarak dahil olması için birkaç ön şart bulunuyordu. Marshall'ın 5 Haziran 1947'de yaptığı konuşmadan sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Avrupa ülkelerinden onlara yardım sağlamak için işbirliği yapmalarını ve birbirlerine yardım etmelerini şart koştuğundan dolayı, Amerikan yardımından faydalanmak isteyen her ülke Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nde yer almak ve ABD ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalamak zorundaydı. Bu nedenle, Türkiye ABD ile 4 Temmuz 1948'te Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nı imzaladı ve 8 Temmuz 1948'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne onay için sundu. Bu anlaşma, diğer ülkeler ile ABD arasında imzalanan anlaşmalar ile tamamen uyumluydu. Bu anlaşmaya göre, Türkiye Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün hedefleri ile uyumlu olarak hareket edecek ve ABD de Türkiye'ye kanunları çerçevesinde yardımda bulunacaktı. Türkiye, Amerikan Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin temsilcilerinin Türkiye'de çalışmasına ve onlara diplomatik imtiyazlar vermeyi kabul ediyordu.¹⁹⁷

Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında imzalanan Ekonomik İşbirliği Anlaşması çerçevesinde Türkiye'ye 1949-1950 yılları için 30 milyon dolar yardımda bulunulması öngörülüyordu. Bu miktar Türkiye'de hayalkırıklığına yol açmıştı. Basın bu konudaki kırılgılığı dile getirirken, Marshall Yardımı ile ilgili olarak Birleşik Devletler büyükelçiliğinde görev yapan temsilci, bu miktarın nihai olmadığını ve Türkiye'nin gerekli çalışmaları henüz tamamlamadığını anlatmaya çalışıyordu. Ayrıca, Paris'teki Konsey'in miktarı belirleyeceğini ve Türkiye'nin de bu konseyin bir üyesi olduğunu ifade ediyordu.¹⁹⁸ Türkiye'nin kendisine tahsis edilen miktara olan itirazları devam eden aylarda da sürdü. İngiliz büyükelçi David Kelly'e göre, Rusya'ya karşı ön cephede olmalarından dolayı Türkler neredeyse sınırsız miktarda yardımı hakları olarak görüyordu. Bu nedenle basın, gelecek olan yardım ile ilgili memnuniyetsizliğini belirtiyordu ve Birleşik Devletler'in Ankara büyükelçisi David Kelly'e bu konudaki memnuniyetsizliğini iletmişti. Türkiye'de bu

¹⁹⁶ TNA, Marshall's Comment on Suggested US-Turkish Formal Alliance, 7 Temmuz 1948, FO 371 / 72541 R8230.

¹⁹⁷ Nurgün Koç and Bedriye Koç, "Affects of Marshall Plan on Turkish Economy", *Sociology Study*, Vol.7, 2017, s. 90.

¹⁹⁸ TNA, Turkey: Political Summary, 29 Mart 1949, FO 371 / 78662 R3531.

konudan sorumlu bakan Sümer, Türkiye'ye tahsis edilen miktarın azlığından sorumlu tuttuğu Birleşik Devletler'deki muhatabı Derr ile münakaşanın eşiğine gelmişti.¹⁹⁹ Türkiye kendisine yapılacak yardımın miktarının artırılması hususunda ısrarcı idi. Ticaret ve Ekonomi Bakanı Cemil Sait Barlas, Paris'te bulunduğu sırada Ekonomik İşbirliği İdaresi'nin ilk belirlediği miktar olan 30 milyon dolarlık yardım yerine 112 milyon dolarlık bir yardım talebinde ısrarla durdu. Bu savını, Batı dünyasının Türkiye'ye, komünizmin yayılmasına karşı ön cephede bulunduğundan dolayı yardım etmesi gerektiği teorisi ile savunuyordu.²⁰⁰ Türkiye'nin Marshall Yardımı'ndan daha fazla pay alma konusundaki bu ısrarları nihayetinde sonuç verdi. Türkiye'nin 1949-1950 yılları için sadece 30 milyonluk bir yardım alacağı bildirilmesine rağmen, bu miktar Türkiye'nin itirazları ile 59 milyona yükseltildi. Türkiye, ABD Hükümeti adına İhracat-İthalat Bankası ile 1948-1949 yılları için iki Borçlanma Anlaşması yaptı. Bunlardan ilki 30 milyonluk bir anlaşma iken, ikincisi birincisinin yerine geçen 38 milyon dolarlık bir anlaşmaydı. Türkiye, 1949-1950 yılları için 36 milyon dolarlık bir Borçlanma Anlaşması daha yaptı. Bu yolla Türkiye bu iki dönem için Marshall Planı çerçevesinde toplam 74 milyon dolarlık doğrudan yardım aldı.²⁰¹ Genel olarak bakıldığında ise, Avrupa Kalkınma Programı Nisan 1948'de başladı ve yerini Ortak Güvenlik Programı'nı aldığı 31 Aralık 1951'e kadar devam etti. Bu dönemde, çoğu hibe olmak üzere, yaklaşık 12,5 milyar dolar Ekonomik İşbirliği İdaresi tarafından katılımcı ülkelere tahsis edildi.²⁰²

İngiltere'nin Türkiye'ye yaptığı ekonomik yardımları artık yapamayacağını açıklamasından hemen sonra Amerikan Başkanı Truman'ın Kongre'de yaptığı konuşma ile seyri değişen Türk-İngiliz ilişkileri, Truman'ın konuşmasının etkileri henüz geçmemişken, onu tamamlarcasına Amerikan Dışişleri Bakanı Marshall tarafından ortaya atılan Avrupa'ya ekonomik yardım fikri ile tamamen yeni bir hal aldı. Türkiye açısından dış politikasında birincil öncelik artık İngiltere değildi. Amerika, İngiltere'nin dünyanın diğer birçok yerinde ardında bıraktığı siyasi, askeri ve ekonomik boşluğu doldurmaya başlıyordu. İngiltere açısından Amerika'nın bu hamlesi olumsuz değildi. İngiltere, ekonomik olarak gerilemiş olabilirdi ancak Amerika dünya siyasetinde henüz yeterince tecrübeli değildi. Türkiye'ye yapılacak

¹⁹⁹ TNA, Turkey: Political Summary, 11 Mayıs 1949, FO 371 / 78662 R4947.

²⁰⁰ TNA, Turkey: Political Summary, 20 Temmuz 1949, FO 371 / 78662 R7130.

²⁰¹ Koç and Koç, *Affects of Marshall Plan*, s.92.

²⁰² Imanuel Wexler, "The Marshall Plan in Economic Perspective: Goals and Accomplishments", *The Marshall Plan: Fifty Years After*, Martin A. Schain (ed.), Palgrave, New York 2001, s. 149.

yardımlarda da görüldüğü üzere, Amerikalı yetkililer sık sık İngiliz yetkililere atacakları adımda danışıyorlardı. Bu davranış, İngiltere'nin bu yeni dönemde dolaylı da olsa Türk dış politikasında etkili olmaya devam ettiğini gözler önüne sermektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ TÜRK-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE AVRUPA VE ORTA DOĞUDA GÜVENLİK ARAYIŞLARI

4.1 Türkiye’de İktidar Değişikliği

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna eklemlenen Türk Milli Mücadelesi ile doğan Türkiye Cumhuriyeti’nde yönetimi elinde bulunduran Cumhuriyet Halk Partisi’nin tek parti yönetiminin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel çapta meydana gelen demokrasiye yönelik eğiliminden etkilenmesi kaçınılmazdı. Türk siyasi hayatında Kurucu Meclis’te İkinci Grup ile başlayan çok seslilik hareketleri, 1930 yılında kısa bir süre siyasi hayatını sürdüren Serbest Fırka ile bir sonraki adımı atmıştı. İkinci Dünya Savaşı’nın getirdiği olağanüstü şartların sona ermesi ile Türkiye’nin Batı’ya açılımının gereklerinden birisi olarak beliren demokratikleşme hareketi sonucu ise Türk siyasetinde Cumhuriyet Halk Partisi’ne alternatif olarak, yine Cumhuriyet Halk Partisi’nin içinden üyelerin kurduğu Demokrat Parti 7 Ocak 1946’da kuruldu.

Demokrat Parti’nin kuruluşunu 1946 yılı Türkiye raporunda detaylı olarak ele alan İngiltere’nin Ankara büyükelçisi David Kelly’e göre Yönetimin bu tavizi verme nedenleri karmaşıktı. Türkiye’yi dünyaya, özellikle de Anglo-Sakson dünyasında, Batı tarzı demokrasiyi uyguluyor olarak ve ülkedeki reform isteğini karşılamak arzusu bulunuyordu ancak en önemli etken Cumhurbaşkanı’nın kendisine uygun bir halef görmemesi ve kendisini daha anayasal bir cumhurbaşkanı yönetiminde iki partili bir sistemi hazırlamak zorunda hissetmesiydi. Aynı raporda Kelly Demokrat Parti’nin kuruluş ilkelerini de özetlemektedir. Buna göre, Parti tüzüğünde Atatürk’ün altı ilkesine bağlılığını vurguluyordu. İktidardaki Cumhuriyet Halk Partisi ile karşılaştırıldığında, bu yeni parti özel sektöre geniş bir faaliyet alanı ayırıyor ve ekonomik devletçiliği de aynı ölçüde sınırlandırıyordu. Demokrat Parti aynı zamanda yüksek hayat pahalılığı ile savaşmayı öngörüyordu. Bununla birlikte, Kelly’e göre Demokrat Parti’nin programı özünde rakibininkinden çok az farklılık gösteriyordu. 1930’larda görev başındayken devlet girişimciliğini teşvik eden eski bir başbakan olan Celal Bayar Parti’nin başkanlığına seçilirken, diğer başlıca üyeler, Cumhuriyet Halk Partisi’nden partinin iç siyaset ve ekonomi programına yüksek sesle muhalefet

ettikleri için partiden ihraç edilen Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Hikmet Bayur'du.²⁰³

Demokrat Parti başkanlıklar açmaya başladığında, tüm ülkede olumlu bir şekilde karşılandığı ortaya çıktı. Ülkedeki memnuniyetsizliğin farkında olan Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi, bunun ölçüsü karşısında şaşkınlığa uğradı. Bunun üzerine, 1946 Mayıs'ında olağanüstü kongre kararı alındı. Burada bir dizi liberal önlem alındı: doğrudan seçimler kabul edildi ve kalıcı parti başkanlığı ile birlikte milli şef ünvanı da feshedildi. İnönü başkan olarak kaldı ancak artık yeniden seçilmek zorunda olacaktı. Kongreden hemen sonra, basın yasası özgürleştirildi ve üniversiteler belirli bir özerklik kazandı ancak genel seçimler Temmuz 1947'den Temmuz 1946'ya alındı. Bunun amacının, Demokratları tam hazırlanmadan yakalamak olduğu açıktı. Demokratlar bunu protesto etti ve hatta seçimleri boykot etmeyi bile düşündü ancak sonunda seçimlerde yer aldılar ve Meclisteki 465 sandalyeden 62'sini kazanmayı başardılar.²⁰⁴

Demokrat Parti'nin geniş destek görmesi karşısında Cumhuriyet Halk Partisi bir seçim yapmak zorunda kaldı; ya 1925 ve 1930'daki gibi muhalefet bastırılacaktı ya da özgürleştirme yolunda daha da ilerlenecekti. 1946 seçimlerinden sonraki bir yılda parti bu iki seçenek arasında bocaladı. İnönü, partideki en sıkı muhafazakarlardan ve tek parti devletin savunucularından olan Recep Peker'i Ağustos ayında yeni başbakan olarak seçti. Peker muhalefeti hükümetin küçük ortağı gibi davranmaya ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı yaptığı saldırıları bırakmaya zorladı. Demokrat Parti bunu yapmayı reddetti. Soğuk Savaş'ın etkileri hissedilmeye başlanmıştı ve Aralık 1946'da partileri kapatmak için sıkıyönetim yasaları kullanılmaya başlanmıştı. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi birbirlerini komünizme karşı yumuşak davranmakla suçlamak suretiyle karalama kampanyalarına başladılar. Demokrat Parti ve Cumhuriyet Halk Partisi açıkça çatışmanın eşiğindeydiler ancak Temmuz 1947'de İnönü müdahale etti. Peker ve Bayar ile ayrı ayrı görüştü ve basına bir açıklamada bulundu. On İki Temmuz Deklarasyonu adı verilen bu açıklama, muhalefetin varlığını meşrulaştırıyordu ve devlet organlarını tarafsız olmaya ve her iki partiye de eşit mesafede durmaya çağırıyordu. Çok partili sistemin kalıcı olduğunu açıkça ortaya koyan

²⁰³ TNA, Review of Events in Turkey: 1946, 4 Şubat 1947, FO 371 / 67305 R1971.

²⁰⁴ Erik J. Zürcher, *Turkey: A Modern History*, Tauris, New York 2004, s. 212.

Cumhurbaşkanı'nın kararlı müdahalesiydi. Cumhuriyet Halk Partisi içinde bu, istifa etmek zorunda kalan ve yerine San Francisco Konferansı'nda Türk Delegasyonuna başkanlık eden Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın geçtiği Recep Peker'in liderlik ettiği muhafazakarların yenilgisi anlamına geliyordu. Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu yeni uzlaşmacı çizgisi, kendilerine ait siyasi bir program yerine Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı ortak muhalefetleri ile birbirine bağlı Demokratlar için ciddi sorunlara yol açtı. Demokrat Parti yönetimini çok anlayışlı bulan ve Cumhuriyet Halk Partisi'ne karşı daha az uzlaşmacı bir muhalefet isteyen bir grup milletvekili partiden ayrıldı. Bunlardan bir grup, Mareşal Fevzi Çakmak ile birlikte Millet Partisi'ni kurdu. Sonuç olarak, 1949'a gelindiğinde Demokrat Parti ikiye bölünmüştü ancak daha sağlam hale gelmişlerdi. Hasan Saka Haziran 1948'de kabinesini yeniden oluşturdu ve 1949'da yerine daha da uzlaşmacı bir şahsiyet olan Şemsettin Günaltay geçti. İki parti arasındaki sürtüşmenin ana nedeni, tamamen serbest ve adil seçimlerin garanti edilmemesi durumunda 1950'de yapılması planlanan seçimleri boykot tehdidinde bulunan muhalefetten gelen baskı ile birkaç kez değiştirilen seçim yasasıydı. Seçimlerin yönetim tarafından değil, yargı tarafından denetlenmesi talep ediliyordu. Sonunda, Şubat 1950'de bir uzlaşmaya varıldı.²⁰⁵ Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubu, Meclis'in 24 Mart 1950'de feshini teklif etti. Yeni seçim yasasına göre, seçim fesih tarihinden itibaren kırk beş gün sonra ilk Pazar günü yapılacaktı.

Erken genel seçim kararı ve seçime giden süreç İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na da yakından takip ediliyordu. 3 Nisan 1950'de Ankara'daki İngiliz büyükelçiliğinden Londra'ya gönderilen bir raporda seçim sonuçları ile ilgili tahminlerde bulunuluyordu. Bu rapora göre, muhalefetin oldukça yeni bir öge olması nedeniyle, partilerin seçmenler nezdinde nasıl bir cazibeye sahip olduğunu söylemek güçtü. Cumhurbaşkanı büyük bir popülariteye sahipti ve ondan biraz az da olsa Bakanlar da popülerdi. Ancak, sıradan halk için anayasal reformlar çok az şey ifade ediyordu. Elçiye göre, Cumhuriyet Halk Partisi ülke çapında daha etkili bir siyasi mekanizmaya sahipken, Demokrat Parti iş dünyasının ana merkezlerinde ve zengin kıyı bölgelerinde desteğe sahipti. Demokratlar, Orta ve Doğu Anadolu'da da iyi bir desteğe sahip olduklarını iddia etse de, Elçi bu görüşü paylaşmıyordu. Hükümeti ve muhalefeti destekleyenler arasında net bir ayrım yapmak mümkün olmuyordu ve

²⁰⁵ Zürcher, *Turkey: A Modern History*, ss. 212-215.

birbirleri arasında transferler de yaygındı. Raporda, Demokrat Parti'nin seçimlerde 487 sandalyeden 100-160'ını kazanabileceği yönünde tahminde bulunulmaktaydı. Demokrat Parti'nin, seçimlerin adil olması durumunda kazanabileceğini düşündüğü sayı ise çok daha yüksekti.²⁰⁶

Genel seçimler öncesi meydana gelen önemli siyasi olaylardan birisi de Ali Fuat Cebesoy'un Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifası oldu. Cebesoy henüz bir partiye katılmamıştı ve İstanbul için bağımsız bir aday olacağı düşünülüyordu. Demokrat Parti'yi destekleyen Zafer gazetesine göre Cebesoy Demokrat Parti'nin desteğini almıştı. Konuyu yakından takip eden İngiliz büyükelçiliğine göre Cebesoy'un bu hamlesi, Cumhuriyet Halk Partisi'nden siyasi veya kişisel olarak farklılıklar göstermesinden değil, seçimlerdeki muhtemel bir Demokrat Parti zaferi durumunda cumhurbaşkanı seçilmeyi garanti etme amacındaydı. Ordu'dan bazı üst rütbeli subayların bu istifa ile aynı zamana denk gelen ve Amerikan askeri heyetinin baskıları sonucu gerçekleştiğine inanılan istifalarının da, eski silah arkadaşlarının desteğini alabilecek Cebesoy açısından değerli olabileceği düşünülüyordu.²⁰⁷ Demokrat Parti'nin yeni kurulmuş olması nedeniyle çok fazla hazırlanmadan girdiği 1946 genel seçimlerinden farklı olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında bu sefer daha hazırlıklı ve örgütlü bir Demokrat Parti bulunuyordu. Bu nedenle, Cebesoy'un istifası gibi gelişmeler seçimin sonucunu belirleyebilecek hamleler olarak seçimi takip eden tüm taraflarca dikkatle izleniyordu.

Seçimlerin yapılacağı 14 Mayıs öncesinde Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti arasındaki yarış giderek hızlanma eğilimindeydi. Cumhuriyet Halk Partisi 27 Nisan'da seçim programını ilan etti. Açıklanan programın Demokrat Parti'ninki ile birçok yönden benzeştiği görülüyordu. İki partinin birbirinden ayrıldığı çok az sayıdaki noktadan birisi anayasal reform konusuydu. Cumhuriyet Halk Partisi'ne göre rejim, ikinci bir meclisin oluşturulması suretiyle sağlam bir batılı demokrasinin ilkelerine göre güçlendirilmeliydi. Ekonomide özel sektöre karşı devletçilik konusunda ise, Cumhuriyet Halk Partisi temel sanayi dallarının ve kamu hizmetlerinin devlet tarafından yürütülmesini savunurken, özel sektörün de ülkenin ekonomik gelişiminde giderek artan bir rol üstlenmek üzere krediler ile teşvik

²⁰⁶ TNA, Report of the Dissolution of the 8th National Assembly of Turkey, 3 Nisan 1950, FO 371 / 87940 RK1017.

²⁰⁷ TNA, Resignation from the Republican Party of General Ali Fuat Cebesoy, 11 Nisan 1950, FO 371 / 87940 RK1017/4.

edilmesini düşünmektedir. İngiliz yetkililere göre Demokrat Parti Cumhuriyet Halk Partisi'ne göre daha solda yer almaktadır ve geçmişte devletçiliğe karşı özel sektör yanlısıydı ancak artık iki parti arasındaki ayrım hemen hemen belirsizdir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin programında Demokrat Parti'nin eleştirebileceği hemen hemen hiçbir nokta bulunmuyordu. Anayasal reform ve grev hakkı dışında, dış politika, savunma ve diğer tüm konularda tam bir uzlaşma vardı. Tek farklılık yapılan vurgularda ve önceliklerdeydi. Bu nedenle, Demokratlar daha çok Cumhuriyet Halk Partisi'nin uzun iktidarı süresince oluşan memnuniyetsizliğe vurgu yapmaktaydı. Demokrat Parti aday listesinde önemli ulusal şahsiyetlere yer vermişti: Rauf Orbay, Halide Edib Adivar ve Cumhuriyet Halk Partisi'nden istifası sonrası Demokrat Partiye resmen katılan Ali Fuat Cebesoy. Demokrat Parti'nin büyük ilçelerde ve şehirlerde kuvvetli olduğu görülüyordu. 12 Temmuz Deklarasyonu ile tarafsız bir tutum takınacağını ortaya koyan Cumhurbaşkanı İnönü, İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Noel Charles'a seçimlerin yapılmasını kendi sorumluluğunda gördüğünü belirtiyordu.²⁰⁸

Türk siyasi hayatında yeni bir sayfa açacak olan 1950 genel seçimlerinin arifesinde İngiltere'nin Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Parti'nin dış politikada izleyeceği yolu bilmek oldukça önem arz ediyordu. Her iki partinin seçim öncesi açıkladığı ve birbiri ile neredeyse örtüşen ve ülkenin Avrupalı demokrasilere yönelen dış politikasının devam edeceği gösteren programları İngiliz Dışişleri yetkilileri tarafından olumlu karşılanıyordu.

Türk siyasi tarihinde bir dönüm noktasını teşkil eden 1950 genel seçimleri sonucu demokrat Parti ezici bir zafer elde etti ve Meclis'te 416 milletvekilliği kazanırken, Cumhuriyet Halk Partisi 69 milletvekili çıkardı. Seçime katılan üçüncü parti olan Millet Partisi ise 1 milletvekili ile Meclis'te temsil edilecekti. Seçimin hemen sonrasında 22 Mayıs 1950'de de Celal Bayar cumhurbaşkanı seçildi. 1950 genel seçiminin sonucu oldukça dramatikti. Cumhuriyeti kuran parti seçimle iktidardan inmiş ve muhalefet partisi mecliste yüzde 83.8 gibi şaşırtıcı bir çoğunlukla seçimi kazanmıştı. Türk siyasi hayatını gözlemleyenler ve hatta sonraki on yılda

²⁰⁸ TNA, The Position of Turkish Political Parties Prior to the General Elections, 4 Mayıs 1950, FO 371 / 87940 RK1017/5.

Türkiye'yi yönetecek olan Demokrat Parti'nin en iyimser üyeleri için bile oldukça beklenmedik bir sonuçtu.²⁰⁹

Türkiye'deki seçimleri yakından takip eden İngiliz büyükelçiliği, seçim sonuçlarının belli olmasından hemen sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na seçimleri değerlendiren bir rapor gönderdi. Raporda, Demokrat Parti'nin ezici bir zafer aldığı ve bu zaferin Cumhuriyet Halk Partisi'nin en azından az bir farkla da olsa galip geleceğini düşünenleri şaşırttığına değiniliyordu. Büyükelçi ve elçilik çalışanları şehirlerdeki ve kasabalardaki birçok seçim noktasını ziyaret etmiş ve seçim komitelerinin seçim yasasına dikkatli bir şekilde uyması karşısında etkilenmişti. Bir seçim merkezinde yargıcın etraftaki kişilere prosedürü adım adım anlatması etkileyici bir gelişmeydi. Bu, büyükelçiye göre, siyasi bir geleneğin gelişmeye başladığının bir işaretiydi. Seçimin en büyük sürprizi ise, Demokratların genel olarak köylülerden ve gerikalmış Doğu vilayetlerinden destek bulmasıydı. İstanbul, Ankara, İzmir, Konya ve kömür madenciliğinin merkezi Zonguldak gibi büyük şehirler artık tamamen Demokratların elindeydi. Demokrat Parti işadamlarının, tüccarların ve özel girişimcilerin partisiydi ve şimdi fakir sınıfların çoğunun da partisiydi. Büyükelçiye göre, Demokratların zaferlerini önceden tahmin etmelerine rağmen, ne onlar ne de Hükümet serbest seçimler sonucu ne olacağını biliyordu. Ortaya çıkan sonuç muhtemelen yirmi beş yıl süren tek parti iktidarından sonra bir değişim isteğiydi. Ayrıca, kurulu bir otoriteye karşı oy kullanma ile ilgili yeni elde edilen bir özgürlük de söz konusuydu. Şehirlerdeki yüksek hayat pahalılığı da bir başka önemli etkendi. Köylüler ise, yaşam şartlarının geri kalmışlığı hakkında giderek artan bir farkındalığa sahipti. Dış politika konusunda Demokrat Parti'nin dış politikası bir önceki hükümet ile tamamen örtüşüyordu. Bu nedenle, Türk-İngiliz ilişkilerinin mükemmel durumunda bir değişiklik beklenmiyordu. Büyükelçi dış politikada hiçbir değişiklik olmayacağı konusunda emindi. Fuat Köprülü seçim sonuçları belli olduktan sonra, partisinin Türkiye'nin ittifaklarına ve Türk-Fransız-İngiliz ittifakına sadık kalacağını ve Türkiye-Birleşik Devletler dostluğunu güçlendireceğini belirtmişti. Büyükelçi kendisinin ve çalışanlarının Celal Bayar, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve diğer Demokratlar ile iyi ilişkiler içerisinde olduğunu belirtiyordu. İngiliz büyükelçiliğinin Demokrat Parti zaferine bu olumlu bakışına karşın, Amerikan elçiliği, askeri heyeti

²⁰⁹ Yılmaz Eser, "Introduction", *Politics, Parties, and Elections in Turkey*, Sabri Sayarı and Yılmaz Eser (eds.), Lynne Rienner Publishers Inc., London 2002, s. 1.

ve Avrupa İşbirliği İdaresi Temsilcileri bu hükümet değişikliğinden biraz rahatsız olmuş görünüyordu. Diğer herkes gibi, Amerikalılar da bir Cumhuriyet Halk Partisi zaferi bekliyordu ancak tıpkı İngilizler gibi Demokrat Partiye yakınlaşmakta çok fazla bir sorun görmemişlerdi. Seçimlerin yapılaş şeklindeki düzen ise, Türklerin demokratik düşünce ve uygulamadaki gelişimini gösteriyordu. Bu konudaki en büyük kredi İsmet İnönü ve Celal Bayar'ındı. Ayrıca, ülke, Atatürk'ün çalışma arkadaşı ve takipçisi olan ve Türkiye'de iki partili hükümet sisteminin modern çizgide tesis edilmesi talimatı veren Atatürk'e sadık kalan İsmet Paşa ile gurur duymalıydı.²¹⁰ İngiliz büyükelçisi Noel Charles'ın seçim sonuçları ile ilgili bu detaylı raporunda da görüldüğü üzere, İngiltere açısından seçimlerden Demokrat Parti'nin zafer ile çıkması Türk-İngiliz ilişkilerinde bir değişiklik beklentisi doğurmamıştı. Gerek Demokrat Parti'nin seçim programında Türk dış politikası ile ilgili olarak yaptığı beyanlar gerekse partinin ileri gelenlerinin İngiliz yetkililerle kurduğu ilişkiler Türk-İngiliz ilişkilerinin daha önceki dönemde olduğu gibi uyum içerisinde devam edeceğini haber vermekteydi.

Seçimlerin ardından cumhurbaşkanı seçilen Celal Bayar diğer devlet Birleşik Devletler başkanı Truman ve diğer devlet başkanları tarafından tebrik edildi. Bu noktada Ankara'da bulunan İngiliz büyükelçisi Noel Charles ile İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda Türkiye ile ilgili Güney Departmanı arasında Celal Bayar'ın İngiltere Kralı tarafından tebrik edilmesi konusunda görüş farklılığı ilginç bir detay oluşturmaktadır. Büyükelçi, Celal Bayar'ın diğer devlet başkanlarının yaptığı gibi tebrik edilmesini bildirirken, Güney Departmanı Kral'ın ancak seçilen devlet başkanı kendisini haberdar ettikten sonra söz konusu devlet başkanını tebrik edeceğini; bunun geçmişte sıkı bir şekilde uyulan bir tavır olduğunu bildiriyordu. Başkan Truman'ın yaptıkları bu konuda etkili olamazdı.²¹¹ İngiliz Dışişleri'nin bu tutumundan, İngiliz devlet adamlarının, her ne kadar İngiliz İmparatorluğu eski etkisinde olmasa da, kraliyet etkisini diplomatik ilişkilerde göstermeye devam etme eğiliminde olduğu belirgin bir şekilde okunmaktadır. Birleşik Devletler İngiltere'nin dış politikasında etkisini göstermeye başlamış olsa da, İngiliz Dışişleri bu politikanın ele alınış şeklinin hala İngiliz tarzında olması üzerinde ısrarcıdır.

²¹⁰ TNA, Turkish Elections, 18 Mayıs 1950, FO 371 / 87940 RK1017/14.

²¹¹ TNA, Turkish General Elections, 6 Haziran 1950, FO 371 / 87940 RK1017/19.

Türkiye’de gerçekleşen seçimler Türk dış politikasında Truman Doktrini ve Marshall Yardımı ile merkeze yerleşen Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere arasında da değerlendirilmiştir. Birleşik Devletler Dışışleri Bakanlığı’nın Yunanistan, Türkiye ve İran Departmanı ile gayriresmi bir görüşme gerçekleştiren İngiltere’nin Washington büyükelçisi, Amerikan Dışışleri Bakanlığı’nın görüşlerinin İngiltere’nin Türkiye büyükelçisi Noel Charles’ın görüşleriyle uyumlu olduğunu rapor ediyordu. Bu bağlamda, Amerikan Dışışleri Bakanlığı da Demokrat Parti’nin iktidara gelişinin Türk dış politikasında bir değişikliğe yol açmayacağı ve hem Türk-İngiliz hem de Türk-Amerikan ilişkilerinin değişmeden ve bozulmadan devam edeceği konularında emindiler. Ayrıca, Türkiye’nin yurtdışındaki temsilciliklerinde de radikal değişiklikler beklemiyorlardı. Demokrat Parti’nin serbest girişime daha fazla vurgu yapacağını varsaymalarına rağmen, iç politikada da temel bir değişiklik beklenmiyordu. İngiliz yetkililer Amerikan Dışışleri Bakanlığı yetkilileri ile, Türk bakanların yeni duruma alışma sürecinin süreklilikte bir takım kesintilere yol açabileceği ve bunun özellikle de Türk Hükümeti ile Türkiye’deki Birleşik Devletler Askeri Heyeti ve Ekonomik İşbirliği İdaresi temsilcileri arasındaki ilişkilerde ilk başta bazı sorunlara yol açabileceği konusunda hem fikir olduklarını belirtiyordu. Amerikalı yetkililer ise, yeni hükümetin gelişinin Türkiye’deki Birleşik Devletler heyetleri ile Türk yetkililer arasındaki ilişkilerde bir soruna yol açmasını beklemediklerini vurguluyordu.²¹² İngiliz Dışışleri Bakanlığı’nda Demokrat Partinin hükümete gelmesi ile Türk-İngiliz ilişkilerinin sorunsuz devam edeceği yönünde oluşan olumlu hava Amerikan Dışışleri Bakanlığı’nca da paylaşılıyordu.

İngiliz Dışışleri Bakanlığı’nda Demokrat Parti’nin iktidara gelmesi ile Türk Dışışleri’nde bir değişiklik olmayacağı yönünde oluşan olumlu havanın temelinde sadece Demokrat Parti’nin seçim bildirgesi yer almıyordu. Seçimlerden hemen sonra 26 Mayıs’ta İngiliz büyükelçi Noel Charles’ın yeni Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü’ye yaptığı ziyaret de bu izlenime katkıda bulunmuştur. Köprülü, İngiliz Hükümeti’nin Türk-İngiliz ittifakının Türk dış politikasının temelini oluşturduğunu ilettikten sonra, bu ilişkinin ileride daha da güçlenmesini umduğunu belirtiyordu. Büyükelçi, daha önceden de tahmin ettiği üzere, yeni hükümetin Batılı Devletlerin ilgilenebileceği bir Doğu Akdeniz Paketi sorununu yeniden açacağını bildiriyordu. Charles’a göre, bu konu İngiltere ve Birleşik Devletler tarafından etraflıca ele alınmıştı. Köprülü ise,

²¹² TNA, From Washington to Foreign Office, 2 Haziran 1950, FO 371 / 87940 RK1017/23.

Cumhurbaşkanı'nın ve Kabine'nin dünyanın bu son derece önemli bölgesinin savunmasının hem dünya hem de Türkiye'nin çıkarları açısından geliştirilmesi konusunda kaygılı olduğu yanıtını verdi. Köprülü ayrıca, Türk Hükümeti'nin Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa'nın Orta Doğu'ya askeri yardım sağlamasını onayladıklarını da ilave etti.²¹³

Demokrat Parti hükümetinin Türk dış politikasında değişikliğe gitmeyeceğini gösteren ikinci bir gelişme de, 29 Mayıs'ta Başbakan Adnan Menderes tarafından sunulan hükümet programında dış politika ile ilgili yer alan ifadelerdir. Buna göre, Türk dış politikasının barışçıl karakteri yineleniyordu. Bu politika, Büyük Britanya ve Fransa ile olan geleneksel ittifaka ve Birleşik Devletler ile olan çok yakın dostluk ve işbirliğine dayanıyordu. Dış politikanın temel amacı, Türkiye'nin müttefikleri olan Büyük Britanya ve Fransa ile ve de Truman Doktrini ve Marshall Yardımı yoluyla Türkiye'nin barışçıl politikasına yaptığı destekten ötürü büyük bir minnettarlık duyulan Amerika Birleşik Devletleri ile kültürel, ekonomik ve siyasi ilişkilerini güçlendirmeye devam etmektir. Aynı zamanda, Doğu Akdeniz'in maddi ve manevi güvenliğini güvence altına almak ve güçlendirmek üzere Hükümet Türkiye'nin dostlarının ve müttefiklerinin ilgisini bölgeye çekme ihtiyacı hissediyordu.²¹⁴ Menderes'in bu sözleri, daha önce Fuat Köprülü'nün İngiliz büyükelçisine ilettiği görüşlerinin teyidi niteliğindeydi. Hükümet bir Doğu Akdeniz Paketi üzerinde çalışmaya devam etme hususunda kararlı görünmekteydi. Bu konuda İngiltere'nin ve Amerika'nın desteği büyük öneme sahipti.

Demokrat Parti'nin daha aktif bir rol oynayacağını sinyalleri Dışişleri Bakanı Köprülü tarafından verilmeye devam etti. Haziran ayı başında Paris'teki Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi toplantısına katılan Köprülü, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana Batı'ya yönelmiş olan Türk dış politikasının Türkiye'deki son seçimden sonra bu yönde daha aktif olacağını haber veriyordu. Doğu'nun güvenliğine daha fazla önem verilmesi isteniyordu. Köprülü'ye göre Türk dış politikası Amerika, İngiltere ve Fransa'ninkini takip ediyordu ve dış politikasının gerçek hedefi Birleşmiş Milletler ideallerinde yatıyordu.²¹⁵

²¹³ TNA, Conversation with Monseieur Köprülü, 26 Mayıs 1950, FO 371 / 87948 RK1071/10.

²¹⁴ TNA, The New Government's Programme, 3 Haziran 1950, FO 371 / 87948 RK1071/16A.

²¹⁵ TNA, Bulletin Issued After The Turkish Foreign Minister Had Left Paris, 19 Haziran 1950, FO 371 / 87948 RK1071/16B.

Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle dış politikada daha aktif bir rol oynama işteği, iktidarının ilk günlerinde sürekli vurgulanan bir olgu oldu. Dışışleri Bakanı Fuat Köprülü bu yaklaşımı sürekli taze tutarak, yabancı diplomatların belleğine kazımaya kararlı görünmektedir. 30 Temmuz 1950'de İngiliz büyükelçi Noel Charles ile bir kez daha görüşen Köprülü, Türkiye'nin bu tutumunu yineledikten sonra, Türkiye'nin Atlantik Paktı'nın bir  yesi olma işteğini ve bu konuda İngiliz Hükümeti'nin desteğini beklediklerini ilettili. Bir  nceki yıl İngiltere'nin Türkiye'nin  yeliğine karşı olduğu yönünde çıkan dedikodulara ise inanmıyordu. Dışışleri Bakanı'na göre, Atlantik Paktı'nın genişlemesinde ilk adım İtalya değil, Türkiye ve Yunanistan olmalıydı. İkinci bir adım olarak da, Doğu Akdeniz'de ilgi gösterecek ülkeleri kapsayacak bir bölgesel paktın buna dahil edilmesi ele alınabilirdi.²¹⁶

Türkiye'nin Batı Bloğuna entegrasyonunda İngiltere'nin oynayabileceği rol, bu yeni dönemde de Türk devlet adamları tarafından takdir edilmeye devam ediliyordu. Cumhurbaşkanı Celal Bayar Türkiye Büyük Millet Meclis'inin yeni yasama dönemi açılış konuşmasında Büyük Britanya'nın barış adına yaptığı büyük fedakarlıkları övdükten sonra, İngiltere-Türkiye ittifakının ve iki ülke arasındaki verimli ilişkilerin gelişiminin Türkiye için önemini vurguladı. Cumhurbaşkanı, İngiltere ve Fransa'ya referansta bulunduktan sonra, Türkiye'ye yaptığı yardımlardan dolayı Birleşik Devletler'e olan minnettarlığını ifade ediyordu.²¹⁷ Tüm bu açılımlar, Demokrat Parti'nin Cumhuriyet Halk Partisi iktidarında başlayan Batı Bloğuna yönelişin devamı niteliğindeydi. Hükümet ve cumhurbaşkanı bu konuda aynı politikayı devam ettirmekteydi.

Demokrat Parti dış politikada kendisinden önceki iktidarın yolundan gitse de, Marshall Yardımı'nın kullanımı konusunda farklı bir politika izleyecekti. Marshall Yardımı, çarpıcı büyük projeler yerine tarımın gelişmesine ve Türkiye'nin mineral ve enerji doğal kaynaklarına yönlendirilmesi planlanıyordu. İktidar olarak, tarıma doğrudan fayda ve kısa vadede getiri sağlayacak içlere konsantre olmak niyetindeydiler.²¹⁸ Marshall Yardımı'nın kullanımı ile ilgili bu tercih, dış politika ile ilgili bir unsurun i  politikadaki yansımalarını göstermesi açısından önemlidir.

²¹⁶ TNA, Turkish Desire for Inclusion in the Atlantic Pact, 30 Temmuz 1950, FO 371 / 87948 RK1071/18.

²¹⁷ TNA, Review of Present State of Turkey's External Relations, 6 Kasım 1950, FO 371 / 87942 RK1023/6.

²¹⁸ TNA, Political Situation in Turkey, 27 Aralık 1950, FO 371 / 87938 RK1015/23.

Mayıs 1940'da Neville Chamberlain'den başbakanlığı devralan Winston Churchill'in daha savaş resmen sona ermeden 1945 Temmuz'unda İngiltere heyetine başkanlık yaptığı Postdam Görüşmeleri sırasında koltuğundan olması ile İngiltere'de başlayan İşçi Partisi hükümeti, kendisinden önceki hükümetin yaptığı gibi, yükselen bir güç olarak Birleşik Devletler ekseninde bir dış politika izlemeye devam etti. Türkiye'de benzer bir şekilde uzun yıllar devam eden tek parti iktidarının sona ermesi ile başlayan Demokrat Parti iktidarı da, kendisinden önce gelen hükümetlerin Amerika liderliğindeki Batı dünyasına yönelen dış politikalarını sürdürme kararlılığında olduğunu iktidara gelmeden önce ve geldikten hemen sonra vurguladı. Kuzey komşusu Sovyetler Birliği'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin karşısında bir süper güç olarak ağırlığını hissettirmesi sonucu Türkiye, birer birer Sovyet yanlısı komünist iktidarların yönetimi ele geçirdiği Doğu Avrupa ülkeleri ile aynı kaderi paylaşmamak için kendisini bu yönde davranmaya zorunlu hissediyordu. Öte yandan, savaş sonrası dönemde Türkiye'nin jeopolitik önemini kavramakta yavaş kalan Birleşik Devletler ve İngiltere için Türkiye, Sovyetler Birliği karşısında tarafsız kalması bile Avrupa güvenliği açısından olumsuzluklar yaratacak bir ülke olarak değerlendirilmeye başlanmıştı. Bu bağlamda, Truman Doktrini ve Marshall Yardımı'nın da içinde yer aldığı sürecin bir parçası olarak görülebilecek Türkiye'deki demokratikleşme hareketi, ilk somut meyvesini Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile verdi. Türkiye'deki bu iktidar değişikliği İngiltere açısından memnuniyet vericiydi. Demokrat Parti'nin iktidarının hemen başında yarattığı dış politika algısı da bu memnuniyete katkıda bulunmuştu. Türk-İngiliz ilişkileri bu dönemde de olumlu yöndeki seyrine devam edecekti.

4.2 Türkiye'nin NATO'ya Katılımı

İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesini takip eden dönemde Avrupa'nın doğusunda hem kendi varlığıyla hem de etkisi altındaki komünist hükümetler vasıtasıyla yerleşik hale gelen Sovyetler Birliği karşısında Orta ve Batı Avrupalı devletler, çökmüş ekonomileri ve tükenmiş askeri güçleri ile Amerika Birleşik Devletleri'nin desteği olmaksızın uzun süre dayanamayacaklarının farkındaydılar. Başkan Monroe'nun ülkesini Avrupa siyasetinden izole eden doktrinini 1823'te ilan etmesinden bu yana aktif olarak Avrupa siyasetine karışmayan Amerika Birleşik Devletleri de ortaya çıkan bu yeni tehdit karşısında hem kendi çıkarları hem de Avrupalı devletlerin çıkarları için Avrupa siyasetinde ağırlığını hissettirmek

durumunda kaldı. Birleşik Devletler'in Avrupa açılımı siyasi olarak Türkiye ve Yunanistan'a yönelik Truman Doktrini ile başlarken, ekonomik alanda Avrupa Kalkınma Programı ile devam etti. Bu açılımın askeri alanı da kapsamı kaçınılmaz bir durumdu çünkü Sovyetler Birliği Doğu Avrupa'da siyasi olarak etkili olurken, bunun en büyük dayanağı sahip olduğu devasa askeri gücü. Bu nedenle, askeri alanda zayıf durumda bulunan Avrupa devletlerinin söz konusu dönemde en gelişmiş askeri güce sahip Amerika Birleşik Devletleri'ni bir ittifak ile kendi yanlarına çekmeleri hayati öneme sahipti. İşte bu ihtiyaç günümüz dünya siyasetinin de önemli aktörlerinden olan NATO'nun doğumuna neden oldu. Aslında NATO'nun amacı psikolojikti. Avrupa'nın ortak savunulmasının üzerine kurulduğu stratejik kavram basitti: Birleşik Devletler'in atom bombası fırlatma kabiliyeti. Kıtanın kendilerine ait yarısının üzerine nükleer bir perde örtmek suretiyle Batı Avrupalılara, ekonomik kalkınma ve içeride komünist yıkıcılığa karşı direnme için çalışmak üzere bir güvenlik temeli verildi.²¹⁹

4.2.1 NATO'nun Kuruluş Sürecinde Türkiye'nin Pozisyonu

Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa devletleri arasında kurulan bir savunma sistemi olan NATO, Avrupa'da belirgenleşen Sovyet tehdidi, Birleşik Devletler'in silah gücünü dünyada rakipsiz hale getiren nükleer silahların geliştirilmesi, Birleşik Devletler'in Avrupa'ya olan ilgisini doğrudan gösteren Truman Doktrini, Avrupa'nın ekonomik kalkınması için bir temel sağlayacak olan Avrupa Kalkınma Programı, İngiltere ve Fransa arasında 1947'de imzalanan Dunkirk İttifak Antlaşması, Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'da 1948 başında güdümündeki komünist parti vasıtasıyla gerçekleştirdiği siyasi darbe ve Benelüks ülkelerinin İngiltere ve Fransa ile birlikte oluşturduğu bölgesel savunma sistemini resmileştiren Brüksel Antlaşması gibi çok aşamalı bir sürecin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu aşamalar arasında Brüksel Antlaşması, kapsadığı ülkeler ve, İngiltere ve Fransa arasında bir yıl önce imzalanan ikili ittifak antlaşmasından farklı olarak bölgesel bir anlaşma olması itibarıyla Türkiye'nin gösterdiği ilgi açısından NATO'nun ortaya çıkmasında önemli bir rol oynayacaktı.

Türkiye için Brüksel Antlaşması, Birleşik Devletler öncülüğünde oluşan Batı Bloğuna entegrasyonunun Truman Doktrini ve Marshall Yardımı'nın bir devamı

²¹⁹ John W. Mason, *The Cold War*, Routledge, London 2002, s. 13.

olma potansiyeli taşıyordu. 12 Mart 1948’de Londra’da İngiltere Dışişleri Bakanı Bevin ile görüşen Necmettin Sadak, Türkiye’nin bu antlaşmaya dahil olabilme olasılıklarını araştırmıştır. Bevin’e göre, ortaya çıkacak Avrupa Birliği’nin çok geniş tutmak pratik olmayacaktı. İngiliz bakan bölgesel farklılıkları göz önünde bulunduran ancak Sovyet baskısına karşı ortak direnç gösterme ihtiyacı ile birbirine bağlı bölgesel birlikler kurulması taraftarıydı. İskandinav ülkeleri Atlantik’e yönelik bir kuzey birimi oluştururken, Türkiye ve Yunanistan da kendi birimlerini kurabilirdi. Sadak bu kavramı uygun bulurken, Batı Birliği için bile Amerikan desteğine ihtiyaç duyulurken, Orta Doğu Grubu için bu ihtiyacın daha da fazla olduğu görüşündeydi. Türk Hükümeti daha fazla Sovyet baskısı olması durumunda Birleşik Devletlerin yardıma hazır olup olmadığı hususuydu. Ankara’ya atanan yeni Sovyet elçisi bu baskının habercisi olabilirdi. Sadak’a göre Birleşik Devletler Avrupa Kalkınma Programı çerçevesinde ekonomik yardımı siyasi güvenliğin önüne koyuyordu ancak tam tersi olmalıydı. İngiltere’ye göre ise, Amerika’nın bu tutumu doğrudu ve etkili bir şekilde yürütene kadar Amerika askeri yardım vaadinde bulunmamalıydı.²²⁰

Türkiye’nin dahil olma isteğinin İngiltere tarafından savunma sistemlerinin bölgesel olması gerektiği nedeniyle geri çevrildiği Brüksel Antlaşması, Sadak-Bevin görüşmesinden kısa bir süre sonra 17 Mart 1948’de imzalandı. Bu antlaşma, gelecekteki bir savaş ihtimalini ortadan kaldıracak bir güvenlik topluluğu oluşturmak üzere hazırlanmıştı. Birleşik Krallık, Fransa, Lüksemburg, Belçika ve Hollanda daha yakın ekonomik, sosyal ve kültürel bağlar oluşturmak üzerinde anlaştılar. Ayrıca, Almanya’nın yeniden bir saldırganlık politikası geliştirmesi durumunda gerekli olabilecek adımları atma hususunda da uzlaştılar.²²¹

Brüksel Antlaşması’nın tarafları, savunmalarını önceden koordine etmek ve planlamak sözü vermişlerdi. Bununla birlikte, Birleşik Devletler’in malzeme ve psikolojik desteği olmaksızın oldukça zayıf olan Batı Avrupa devletlerinin, Sovyetler Birliği’ne karşı duramayacakları başlangıçtan itibaren net bir şekilde görülmüştü. Truman yönetimi, bölgenin savunmasına doğrudan katkıda bulunmak suretiyle Batı Avrupa istikrarına olan taahhütünü artırmaya istekliydi. Stalin’in Berlin ablukası,

²²⁰ TNA, Record of Conversation with Secretary of State, 12 Mart 1948, FO 371 / 72547 R3357.

²²¹ James G. McLaren, “Europe’s Efforts to Develop An Autonomous Defense Capability, A Constitution for Europe, and the Implications for NATO”, *Columbia Journal of European Law*, Vol.11, 2005, s. 523.

daha önceden şüphe ile yaklaşan bazı senatörleri de Sovyetler Birliği'nin dünya barışı için önemli bir tehdit olduğu konusunda ikna etti ve izolasyon düşüncelerini bir kenara bırakıp, Birleşik Devletler'in Batı Avrupa'da inisiyatif ele almasını desteklediler. Cumhuriyetçiler ve Demokratlar tarafından desteklenen Cumhuriyetçi lider Arthur H. Vandenberg, Senato'dan 11 Haziran 1948 tarihinde ünlü "Vandenberg Kararı'nı" başarıyla geçirdi. Bu karara göre, Birleşik Devletler hükümetine Amerikan olmayan güçler ile ittifak kurma yetkisi veriliyordu.²²²

Birleşik Devletler'in bu hamlesi, Brüksel Antlaşması devletlerinin aradığı ittifak fırsatını doğurdu. Bu fırsat sadece Brüksel Antlaşması devletleri için değil, gelişmeleri yakından takip eden Türkiye için de ortaya çıkmıştı. Ernest Bevin ile makamında görüşen Türkiye'nin Londra büyükelçisi de, Brüksel Antlaşması devletleri ile Birleşik Devletler ve Kanada arasında devam eden güvenlik görüşmelerinde ele alınan konular hakkında bilgi talep ediyordu. Elçiye göre, bu görüşmeler sonucu ortaya çıkacak güvenlik sisteminde Türkiye'nin yer almaması, Türkiye açısından kaygı verici olurdu. Türkiye, ele alınan bu yeni güvenlik sistemi dışında Akdeniz'i kapsayacak bir pakta da ilgi gösteriyordu. Bevin ise, Türkiye'nin Başkan Truman'dan aldığı teminatları hatırlatıp, özellikle de Doğu Akdeniz'de mevcut sorunlar göz önüne alındığında bir Akdeniz Paktı meselesini ortaya atmanın akıllıca olmayacağını düşünüyordu. Bu sorunların farkında olan Türk tarafı, Batı Birliği'ne dahil olmayı öncelik olarak görmekteydi. İngiltere ise, bu konuda Türk tarafına bir vaatte bulunmaktan özellikle kaçınmaktaydı çünkü Birleşik Devletler'den habersiz böyle bir vaatte bulunmaları durumunda, bunun Türkiye için iyilikten çok kötülük getireceğini düşünüyorlardı.²²³ Türkiye kurulacak olan bu yeni Batı Avrupa güvenlik sistemine girmekte kararlı görünüyordu. Türkiye'nin bu ilgisi, Washington büyükelçisi kanalıyla İngiliz dışişlerine bir kez daha iletildi. Türkiye, Birleşik Devletler'in katılacağı bir Batı Avrupa güvenlik sistemine dahil edilmemesi durumunda, Birleşik Devletler'in Türkiye'nin güvenliğine artık ilgi göstermediği izleniminin oluşabileceği konusunda kaygılıydı. Türkiye, kendisinin de dahil olacağı bir Akdeniz Paktı'nın görüşmelerde ele alınmasında ısrarcıydı. Bu teklifi,

²²² Dockrill and Hopkins, *The Cold War*, ss. 43-44.

²²³ TNA, Position of Turkey with Regard to Western Security System, 13 Temmuz 1948, FO 371 / 72547 R8313.

görüşmelerdeki Fransız temsilciler yoluyla iletmişti.²²⁴ Türkiye, ne Brüksel Antlaşması'nın ne de görüşmeler sonucunda ortaya çıkacak Atlantik Paketi'nin çerçevesine uymadığı için göz ardı edilmekten kaygı duyuyordu çünkü Sovyetler Birliği karşısında Amerikan ve İngiliz desteğinin kaybedilmesi, yakın zamanda hissettiği siyasi ve askeri baskıların canlanması anlamına gelebilirdi. Bu nedenle, Türk tarafı bulduğu her fırsatta bu yeni pakta olan ilgisini göstermekte ısrarcıydı.

İngiltere'nin Türkiye'nin bu yeni güvenlik sistemine bu aşamada dahil olması ile çekinceleri devam etmekteydi. İngiltere'nin izlediği politikaya göre, önce İngiltere ve Fransa arasında bir ittifak kurulmuş, bunu coğrafi, ekonomik ve askeri olarak yakın beş devletten oluşan çekirdeği ile Brüksel Antlaşması izlemişti. Şimdi ise Bevin, Amerikalıların ve Kanadalıların yer alacağı daha geniş çaplı bir düzenlemenin çabasıydı. Bu düzenleme Vandenberg Kararı'nı temel almalıydı ve sadece Atlantik bölgesi ile ilgili olmalıydı. Amerikan desteğine sahip sağlam bir Batı Birliği Türkiye ve Akdeniz bölgesindeki diğer ülkeler için güçlü bir yardım olabilirdi. Türkiye'nin bu noktada sahip olduğu bir başka çekince de, bu güvenlik sistemine İtalya'nın dahil edilebilme olasılığıydı. Bu durumda, Türkiye ve Yunanistan kendilerini daha az önemli hissedebilir ve bu da Sovyetlerin bakış açısını etkileyebilirdi.²²⁵

Bu noktada, Türkiye'nin yalnız bırakılmadığı izlenimi vermek üzere Amerikan ve İngiliz dışişleri hemfikirdir. Bu, hem Sovyetler Birliği'nin Türkiye algısının değişmemesi hem de Türk kamuoyundaki Amerikan ve İngiliz desteği algısının korunması açılarından önemlidir. Amerikan Dışişleri Bakanlığı'na göre, Türkiye'nin Pakt'a dahil edilme olasılığı bulunmamaktadır. Bunun yerine, Ankara'daki İngiliz büyükelçisi ile koordineli bir şekilde, Amerikan elçisinin, Birleşik Devletlerin de katılacağı bir Kuzey Atlantik Paketi'nin Avrupa'nın tamamının ve böylece Türkiye'nin de güvenliğine büyük katkı sağlayacağı yönünde görüş bildirmesi uygun görülmektedir. İngilizlere göre, Amerika'nın bu tür bir pakta katılması ileri doğru atılmış büyük bir adımdır ve hiç kimse karmaşık konular gündeme getirerek Amerika'nın bu adımı atmasını daha da zor hale getirmemelidir.²²⁶ Türk Dışişleri'nin

²²⁴ TNA, Turkish Interest in Western European Security Talks, 22 Temmuz 1948, FO 371 / 72547 R8684.

²²⁵ TNA, Position of Mediterranean Powers with Regard to Western Union and Atlantic Pact: Turkish Attitude, 16 Kasım 1948, FO 371 / 72547 R13075.

²²⁶ TNA, Position of Turkey with Regard to North Atlantic Pact, 10 Aralık 1948, FO 371 / 72547 R13933.

Türkiye'nin Kuzey Atlantik grubuna girmenin yerine bir Akdeniz Paktı önermesi durumunda da İngiltere bu öneriyi ne destekleyecek ne de karşısında duracaktır. İngiltere bu noktada tüm enerjisini Kuzey Atlantik oluşumuna vermektedir.²²⁷

İngiltere ve Amerika açısından Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paktı'na üyeliği önündeki en büyük engel coğrafi konumu olarak gösterilmektedir. Ancak, Türkiye gibi bir Akdeniz ülkesi olan İtalya'nın adının üyelik görüşmelerinde geçmesi bununla bir zıtlık oluştuyordu. 1948 Kasım'ı ile 1949 Ocak ayları arasında İtalya'nın katılımı ile ilgili iki etken kendini hissettirdi. Bunlar, Fransa'nın ani ve güçlü desteği ile İtalyan hükümetinin üyelik için doğrudan başvurusuydu.²²⁸ Brüksel Paktı'nın üye devletleri 28 Ocak'ta düzenlenen bir Danışma Konseyi toplantısında, Birleşik Devletler'in onaylaması durumunda İtalya'nın Kuzey Atlantik Antlaşması'na katılması konusunda anlaştılar. Amerikan başkanı Truman, tıpkı Dışişleri Bakanı gibi, İtalya'nın katılımına karşıydı ancak İtalya'nın reddedilmesinin sonuçları karşısında buna razı oldular.²²⁹

İtalya'nın Atlantik Paktı'na dahil edilmesine rağmen, Türkiye ve Yunanistan'ın Pakt'ın dışında kalması, Türkiye'de hayal kırıklığı yarattı. Ancak, Türkiye Batı Avrupa'yı kapsayan bu yeni oluşumun kendi yükünü hafifleteceğini düşünüyordu. Burada Türkiye'nin üyelik talebinin artık revize edildiği görülmektedir. Üyelğin mümkün olmadığının görülmesi üzerine, Pakt'a Türkiye ve Yunanistan'ın, hatta Pakt'a üye olmayan diğer ülkelerin, pozisyonunu içeren bir deklarasyonun ilave edilmesi istenmektedir. İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin bu tür bir deklarasyonun yapılmasından önce İtalya'nın durumunun netlik kazanmasından yanadır. Bevin, İtalya'nın Pakt'a katılımına karşıydı çünkü organizasyonun genişletilmesinden ve bu nedenle kaynaklarının dağıtılmasından önce iyi örgütlenmiş bir çekirdek yaratılması gerektiğine inanıyordu. Ancak, büyük bir İtalyan nüfusuna sahip Birleşik Devletler İtalya için bir şeyler yapmak niyetindeydi. Fransa da İtalya'nın üyeliğini destekliyordu. Bevin'e göre İtalya, Yunanistan ve Türkiye'nin pozisyonları için bir deklarasyon yayınlamak gerekliydi. Türkiye'nin bu noktadaki itirazı, kendisine Pakt'ın coğrafi temelli olduğunun söylenmesiydi. Bu nedenle, üyelik konusunda sonuna kadar ısrarcı olmamıştı. Ancak, İtalya'nın dahil edilmesi ile

²²⁷ TNA, From Washington to Foreign Office, 10 Aralık 1948, FO 371 / 72547 R13935.

²²⁸ Mark Smith, *NATO Enlargement During The Cold War*, Palgrave Macmillan, New York 2000, s. 34.

²²⁹ Smith, *NATO Enlargement*, ss. 38-39.

İskandinavya'dan İtalya'ya kadar inen bir çizgi ile Avrupa bölünecekti.²³⁰ Türkiye'nin bu konudaki hassasiyeti komşusu Yunanistan tarafından da paylaşılıyordu ve Yunan hükümeti de Kuzey Atlantik Paktı'na ilave edilecek bir deklarasyonun yayınlanmasını talep ediyordu.²³¹ Türkiye ve Yunanistan'ın bu deklarasyon taleplerine, Kuzey Atlantik Paktı görüşmelerinin önemli aktörlerinden Fransa'dan bir itiraz gelmiştir. Fransa bu talebe iki nedenden ötürü karşı çıkmaktaydı: Birincisi, Fransa kamuoyunda Yunanistan'daki mevcut rejime karşı güçlü bir muhalefet vardı. İkinci olarak da, Atlantik Paktı'nın getireceği yeni yükümlülükler ile ilgili kaygılar varken, yeni ikili yükümlülükler bu kaygıları artıracaktı. Fransa'ya göre, savaş öncesinde Türkiye ile imzaladığı ittifak antlaşması iyi gitmekteydi.²³²

Avrupa'nın savaş sonrası dönemde Amerika'dan Avrupa Kalkınma Programı çerçevesinde elde ettiği ekonomik yardım sayesinde başlattığı kalkınmanın askeri alandaki yansıması olarak görülebilecek olan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün kuruluşu birkaç yıl süren ve çoklu görüşmeler içeren bir süreç oldu. Önce İngiltere ve Fransa arasında 1947'de imzalanan Dunkirk Antlaşması ile başlayıp, 1948'de Benelüks ülkeleri ile Fransa ve İngiltere arasında kabul edilen Brüksel Antlaşması ile devam eden süreç, 4 Nisan 1949'da Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün kurulması ile sonuçlandı. İngiliz hükümetinin uzun bir süredir Birleşik Devletleri Avrupa'nın savunma sistemine dahil etme çabası da böylelikle olumlu bir şekilde sonlandı. Başlangıçta sadece Atlantik bölgesini kapsayacağı ifade edilen ve bu nedenle Türkiye'nin üyeliğe kabulü hem İngiltere hem de Birleşik Devletler tarafından reddedilen bu Pakt, İtalya'nın katılımı ile bu savı ile ters düştü. Truman Doktrini ile kendisine Sovyetler Birliği karşısında bir dayanak bulan Türkiye, bu yeni oluşuma girerek resmi bir ittifakın parçası olmayı istiyordu.

NATO'nun kurucu üyeleri arasında yer alamayan Türkiye'de hükümet, konuyla ilgili basına yaptığı açıklamada, Pakt'a katılmanın pratik bir avantajı bulunmadığını belirtti. Hükümete göre, güvenlik açısından bakıldığında Türkiye Pakt'ın hükümleri altında yararsız taahhütlere girmeyerek daha iyi bir durumdaydı.

²³⁰ TNA, Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Foreign Minister, 14 Şubat 1948, FO 371 / 78328 R1843.

²³¹ TNA, Greek Interest in the Proposed Declaration of the North Atlantic Pact, 1 Mart 1949, FO 371 / 78328 R2505.

²³² TNA, Declaration on Greece and Turkey Regarding the Atlantic Pact, 18 Mart 1948, FO 371 / 78329 R3114.

Bu ifadeler, Birleşik Devletler gezisinde Dışişleri Bakanı Sadak'a ithaf edilen ifadeler ile açıkça çelişiyordu. Sadak ise bu durumu, Başbakan'ın basında hükümetin dış politikası ile ilgili olarak artan baskıya yanıt vermesi olarak açıklıyordu. Hükümete göre bu kampanya, Türk dış politikasına ve özellikle de Büyük Britanya ve Birleşik Devletler ile olan ittifaklarına gölge düşürmek isteyen dostane olmayan unsurlar tarafından yürütülüyordu. Başbakan'ın bu ifadeleri kamuoyunda kafa karışıklığına yol açmıştı ve Necmettin Sadak'ın istifası bekleniyordu. Ancak, bu haber Başbakanlık tarafından bu resmi olarak yalanlandı.²³³ 11 Mart 1949'da Necmettin Sadak, Washington ziyareti ile ilgili olarak TBMM'de konuştu. Sadak, Türkiye'nin bir Atlantik bölgesi ülkesi olmadığı için Atlantik Paktı'na katılmasının söz konusu olmadığını ve Washington'a Pakt'a dahil olmayı talep etmek için gitmediğini açıkladı. Ayrıca, İngiliz ve Amerikalı devlet adamları ile yaptığı görüşmelerin olumlu geçtiğini ilave etti. Sadak'ın bu açıklamaları kendisini eleştirenler açısından tatmin edici olsa da, Demokrat Parti lideri Celal Bayar 14 Mayıs'ta Kayseri'de düzenlenen bir toplantıda, Türkiye'nin dünya barışını korumak üzere alınan tedbirlerden dışlanmasının kaygı verici olduğunu ve partilerinin Hükümetin dış politikasını desteklemesine rağmen, Sadak'ın açıklamalarını onaylamadıklarını belirtti. Muhalefetten gelen eleştirilere rağmen, Amerikan Dışişleri Bakanı Acheson ve İngiliz Dışişleri Bakanı Bevin'in yaptığı Türkiye'yi destekleyici açıklamalar sayesinde hava yumuşamıştı.²³⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden düzenlenen Avrupa siyasetinde NATO, kuruluşundan itibaren Avrupa'da dengeleri değiştiren bir aktör olarak ortaya çıktı. O tarihe kadar Sovyetler Birliği karşısında tekil unsurlar olarak duran Batı Avrupa güçleri artık bir araya gelmişti ve daha da önemlisi, Birleşik Devletler'i yanlarına çekebilmeyi başarmıştı. Sahip olduğu nükleer güç sayesinde söz konusu tarihte rakipsiz olan Birleşik Devletler, NATO aracılığıyla Avrupa'nın merkezine konuşlanabilecekti. Tüm bu gelişmeler meydana gelirken, tarafını yakın zamanda Amerika ve Batı Avrupa olarak belirleyen Türkiye'nin, bu iki gücün oluşturduğu yeni güvenlik sistemine dahil olmak istemesi oldukça doğaldı. Brüksel Antlaşması ülkelerinin Birleşik Devletler ile yürütmeye başladığı görüşmelerin başlangıcından itibaren Türkiye, diplomatik yollardan bu sürece dahil olma isteğini açıkça gösterdi.

²³³ TNA, Turkey: Political Summary No.6, 11 Mayıs 1949, FO 371 / 78662 R4947.

²³⁴ TNA, Turkey: Political Summary No.7, 8 Haziran 1949, FO 371 / 78662 R5793.

Ancak, İngiltere ve Amerika'nın yeni oluşumun çekirdeğini coğrafi olarak sınırlı tutma kararlılığı karşısında Türkiye geri adım attı. Ancak, 1949'un başında özellikle Fransa ve Birleşik Devletler'in desteği ile Atlantik bölgesi ülkelerinden olmayan İtalya'nın Atlantik Pakt'ına dahil olacağı haberlerinin gelmesi Türkiye'de büyük hayal kırıklığına yol açtı. Türkiye'nin NATO'nun kurucu üyeleri arasında olmaması, iç siyasette tartışmaları da beraberinde getirdi ve bu eleştiriler sonucunda Hükümet zaten NATO üyesi olmak istenmediği şeklinde, daha önceki diplomatik adımları ile tezat bir açıklama yapmak zorunda kaldı. Hükümet'in kamuoyundan gelen eleştirileri bastırmak adına yaptığı bu açıklamaya rağmen, kısa süre içerisinde görüleceği üzere, Türkiye NATO'ya dahil olmak üzere tüm kanalları kullanmaya devam edecektir. Türkiye, Truman Doktrini ile elde ettiği siyasi desteğin ve bunu takip eden dönemde Marshall Yardımı ile sağladığı ekonomik yardımın devamı niteliğinde olarak askeri alanda da NATO üyeliği ile Sovyetler Birliği'nin yarattığı baskıya karşı bir denge unsuru bulmaya çalışacaktır.

4.2.2 Demokrat Parti Dönemi NATO Üyeliği Çalışmaları

Türk siyasi hayatında 22 Mayıs 1950 tarihi önemli bir yer tutmaktadır. Bu tarihte, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren devam eden tek parti yönetimi el değiştirmiş ve yakın zamanda başlayan çok partili siyasi hayat, hükümete Cumhuriyet Halk Partisi dışında ilk defa olmak üzere Demokrat Parti'yi taşımıştı. Dünya'da Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nin karşılıklı hamleleri ile oldukça hareketli günlerin yaşandığı bu dönemde meydana gelen bu önemli gelişme, Türk dış politikasına olan etkileri ile de takip eden dönemde Türkiye'nin izleyeceği diplomasi yolunu şekillendirecektir.

Seçimlerin ardından 22 Mayıs'ta kabineyi ilan eden Adnan Menderes, 29 Mayıs'ta TBMM'de hükümet programını açıklamıştır. Programın ilk bölümünde tek parti rejiminin eleştirisine yer verilirken, ikinci bölüm, daha çok özgürlük ve refah konusunda vaatlere ayrılmıştır. Başbakan dış politikada izleyecekleri rotayı ise, şu sözlerle ifade etmiştir: "...Birleşmiş Milletler idealine samimi bağlılığımızı tekrara lüzum görmüyoruz. Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine hürmetkâr olan dış siyasetimizin sulhçu mahiyeti bütün dünyaca malumdur". Başbakan, Hükümetinin dış politikadaki en büyük emelinin ise, Truman Doktrini ve Marshall yardımlarıyla

Türkiye'nin barışçı siyasetini destekleyen Birleşik Amerika ve büyük müttefikler İngiltere-Fransa ile siyasi, iktisadi ve kültürel münasebetleri gün geçtikçe kuvvetlendirmek olduğunu önemle vurgulamıştır. Doğu Akdeniz'de güvenliği maddi ve manevi bakımdan kuvvetlendirmek için büyük dost olarak tanımlanan ABD'nin ve müttefiklerin dikkatini bu bölgeye çekmek de DP'nin hedefleri arasındadır.²³⁵ Başbakan Menderes dış politikada çizdiği rota ile Türkiye'nin yakın gelecekte aktif bir dış politika izleyeceğinin sinyallerini veriyordu.

Başbakan Menderes'in İngiltere ile olan ilişkileri daha da geliştirerek sürdürecekleri yönündeki açıklama, İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Noel Charles'ın 26 Mayıs'ta yeni Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'yü ziyaretinde de teyit edildi. Köprülü, İngiliz Hükümeti'nin Türk-İngiliz ittifakının Türk dış politikasının temelini oluşturduğunu bilmesini istiyordu. Köprülü bu görüşmede ayrıca, yeni hükümetin Batılı güçlerin ilgisini çekebilecek bir Doğu Akdeniz Paketi meselesini gündeme yeniden getireceğini de belirtti. Köprülü Büyükelçiye, Cumhurbaşkanı ve Kabine'nin Türkiye'nin ve dünyanın çıkarları için dünyanın bu bölgesinin savunmasının geliştirilmesi konusunda istekli olduklarını ilettiler.²³⁶

Türkiye'de iktidar değişikliğinin olduğu dönemde toplanan Kuzey Atlantik Konferansı'nın sonunda İngiltere ve Amerika'nın birbirlerine benzer şekilde Türkiye, Yunanistan ve İran ile ilgili olarak yaptıkları açıklamalar Türk tarafınca memnuniyetle karşılandı.²³⁷ Dışişleri Bakanı Köprülü'nün vurguladığı Doğu Akdeniz bölgesinin güvenliği meselesine İngiltere ve Amerika'nın ilgisi önemliydi. Ancak, Birleşik Devletler bu dönemde daha fazla taahhüt altına giremezdi ve İngiltere'nin bölge ile ilgili planları Amerika'ninkiler ile birbirine bağlıydı. İngiltere ve Türkiye arasında yapılacak askeri anlaşmalar, Amerikan'ın katılımı olmaksızın bir anlam taşımayacaktı ve Amerikan'ın katılımı bu noktada söz konusu değildi.²³⁸ Yine de, İngiliz-Amerikan deklarasyonu Türkiye açısından oldukça tatmin ediciydi.

²³⁵ Sedef Bulut, "Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, 2008, ss. 36-37.

²³⁶ TNA, From Ankara to Foreign Office, 26 Mayıs 1950, FO 371 / 87948 RK1071.

²³⁷ TNA, Record of Sir W. Strang's Conversation with Turkish Ambassador, 31 Mayıs 1950, FO 371 / 87948 RK1071/11B.

²³⁸ TNA, Record of Sir W. Strang's Conversation with Turkish Ambassador, 1 Haziran 1950, FO 371 / 87948 RK1071/11C.

Türkiye açısından unutulmadığı izleniminin verilmesi önemliydi ve tam da Atlantik Konseyi toplantısına denk gelen bu açıklama istenen etkiyi yapmıştı.²³⁹

Türkiye'nin, Batı'ya entegrasyonu kapsamında NATO'ya üyelik ve bir Doğu Akdeniz Pakt'ı kurulması yönünde çaba gösterdiği sırada aradığı fırsat çok uzaklardan geldi. 25 Haziran 1950'nin erken saatlerinde ağır silahlarla desteklenen 90 binden fazla Kuzey Kore askeri, yarımadaı kuvvet kullanarak birleştirmek üzere Güney Kore'yi işgal etti. Öncesinde 35 yıl boyunca Japon işgali altında kalan yarımada, Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonunda teslim olmasından sonra Sovyet ve Amerikan etkisinde ikiye bölünmüştü. Birleşik Devletler Güney Korelilere hakimiyeti yavaş yavaş verirken, Sovyetler Birliği, Kim Il Sung liderliğinde Kuzey Kore'de komünist rejimi empoze etti. Bu rejim de, 1950'de tam ölçekli bir işgale karar vermeden önce birkaç yıl boyunca Seul'deki hükümeti devirmeye çalıştı. İşgal günü, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Kuzey Kore'nin, işgal öncesindeki sınır olan 38. Paralele çekilmesini öngören bir karar yayınladı. İki gün sonra da, Birleşik Devletler liderliğindeki Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Birleşmiş Milletler üyelerinden Güney Kore'nin uğradığı silahlı saldırının üstesinden gelmesine yardımcı olmak üzere askeri yardımda bulunmasını talep eden 83 numaralı kararını yayınladı.²⁴⁰

Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü 30 Haziran'da TBMM'de yaptığı açıklamada, Birleşik Devletler'in Birleşmiş Milletler'in Kore ile ilgili kararını uygulamaya yönelik girişimini onayladığını belirtti. Köprülü ayrıca, üye ülkelerden Güney Kore'ye yardım etmelerini isteyen Birleşmiş Milletler genel sekreterine de Türkiye'nin sözleşme çerçevesindeki yükümlülüklerini yerine getirmeye hazır olduğunu bildirdiğini açıkladı. Meclis, hükümetin girişimini onaylayan bir de karar çıkardı.²⁴¹ Batı yardımını garanti altına almak yönündeki iç baskılar, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den talepleri, NATO'ya katılma isteği ve Türk liderlerin Birleşmiş Milletlerdeki rolleri ile ilgili vizyonları Kore'ye asker gönderme kararında

²³⁹ TNA, Short Conversation with the New Turkish Foreign Minister, 6 Haziran 1950, FO 371 / 87948 RK1071/15.

²⁴⁰ Cameron S. Brown, "The One Coalition They Craved to Join: Turkey in the Korean War", *Review of International Studies*, Vol.34, 2008, ss. 93-94.

²⁴¹ TNA, Report of a Statement by the Turkish Minister of Foreign Affairs, 1 Temmuz 1950, FO 371 / 87952 RK1072/1.

etkili olmuştur.²⁴² Cumhurbaşkanı başkanlığında gerçekleşen Bakanlar Kurulu toplantısını müteakiben, 25 Temmuz'da Dışişleri Bakanı'nın Birleşmiş Milletler genel sekreterine, Birleşmiş Milletler sözleşmesinden doğan yükümlülüklerine ve Güvenlik Konseyi'nin kararlarına uyma görevini göz önünde bulunduran Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin genel sekreterin 15 Temmuz tarihli telgrafını dikkatli bir şekilde incelediği açıklandı. Bu inceleme sonucunda, dünyadaki genel durumu ve genel barış ihtiyacını ve önemini göz önünde bulunduran Türkiye Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler emrine Kore'de görev yapmak üzere 4500 askerlik bir savaş gücü göndermeye karar verdiği de bildiriliyordu.²⁴³ Türkiye'nin Birleşmiş Milletler gücüne 4500 asker gönderme kararı işgalden yaklaşık bir ay sonra alınmıştı. Türkiye'nin Amerikalı diplomatlara konu ile ilgili olarak yaptığı açıklama, Türkiye'ye karşı doğrudan bir saldırının olmasından çekindikleri şeklindeydi.²⁴⁴

Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararında Amerika'nın oynadığı rol, 27 Temmuz'da İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Noel Charles'ın Londra'ya gönderdiği telgrafta anlatılmaktadır. Charles'a göre, Türk Hükümeti'nin Kore'ye asker gönderme kararı, Amerikan Askeri Yardımı'nın uygulanması ile ilgili olarak Türkiye'yi ziyaret etmekte olan Cumhuriyetçi Senatör Cain tarafından son birkaç gündür uygulanan baskıdan etkilenmiş olabilirdi. Cain yaptığı açıklamalarda Kore'ye bir Türk gücü gönderilmesini şiddetle öneriyordu ve perde arkasında da oldukça aktif çalışıyordu. 25 Temmuz'da yaptığı bir basın açıklamasında, Birleşmiş Milletler'in diğer üyelerinin Kore Savaşı'na katılmaması durumunda, Birleşik Devletlerin müdahale edeceğini ve her ülkenin bundan sonra kendi kaynaklarına güvenmesi gerekeceğini açıklamıştı. Amerika, tek başına savaşırsa Kore'deki savaşı kazanacaktı ancak kuvvetlerinin büyük bir bölümü harcanacağı için, dünyanın başka bir bölgesindeki bir saldırıya müdahale edemeyecekti. Senatör Cain ayrıca, Amerikan Senatosu'nda Türkiye'nin Atlantik Paketi'ne katılmasını destekleyenlerden olduğunu da belirtmişti. Türkiye'nin küçük de olsa bir kuvvet göndermesinin, Pakt'ın diğer üyelerinin Türkiye'nin adaylığını kabul etmede büyük bir katkı sağlayacağını düşünüyordu. Senatör Cain özel görüşmelerinde ise daha açık konuşuyordu. İngiliz

²⁴² John M. Vander Lippe, "Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkey's Participation in the Korean War", *Middle Eastern Studies*, Vol.36, 2000, s. 96.

²⁴³ TNA, Telegram from Turkish Minister of Foreign Affairs, 27 Temmuz 1948, FO 371 / 87952 RK1072/5.

²⁴⁴ Brown, *Turkey in the Korean War*, s. 95.

Büyükelçiliği'nden bir görevli ile 25 Temmuz'da yaptığı görüşmede, Türkiye'yi Kore'ye bir birlik göndermeye ikna etmeye çalıştığını belirtmişti.²⁴⁵

Türkiye, Kore'ye asker gönderme kararında sadece Amerika'nın talebini değil, aynı zamanda İngiltere'nin de onayını arıyordu. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü İngiliz büyükelçi Noel Charles ile yaptığı görüşmede, İngiltere'nin Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararını onaylamasını umduğunu belirtiyordu. Köprülü ayrıca, mevcut hükümetin kendisinden önceki hükümete göre dış politikada daha aktif olma niyetini elçiye ilettili. Bu çerçevede, Türkiye'nin NATO üyeliği hayati önem taşıyordu ve Türkiye bu konuda İngiltere'nin desteğini umuyordu. Köprülü, bir yıl önce İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğine karşı çıktığı yönünde çıkan dedikodulara inanmadığını da büyükelçiye ilettili. Pakt'ın genişlemesi için zaman, birkaç ay öncesine göre daha uygundu ve Amerika nezdinde Türkiye'nin davasını desteklemesi konusunda İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duyuyordu. Türk Hükümeti'ne göre Pakt'ı genişletmenin ilk adımı İtalya değil, Türkiye ve Yunanistan olmalıydı. İkinci bir aşama da, Doğu Akdeniz ülkelerini kapsayan bölgesel bir paktın oluşturulmasıydı.²⁴⁶

Köprülü'nün İngiliz büyükelçi ile görüşmesinden sonraki gün, büyükelçi Amerikan büyükelçisi ile Türk Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşme hakkında karşılıklı görüş alış verişinde bulundu. Amerikan büyükelçisi, Dışişleri Bakanı'nın üyelik talebini Dışişlerine ilettiliğini ve Cumhurbaşkanı'ndan da benzer talepler aldığını anlattı. Senatör Cain'in Türkiye'nin Atlantik Paktı'na kabul edilmesi yönündeki görüşünü sorduğunda Noel Charles, Senatör'ün küçük bir azınlığı temsil ettiğini ve açıklamasının utanç verici olduğu cevabını aldı. İngiliz büyükelçiye göre, Türkler mevcut durumdan Pakt'a üyelik için mümkün olan en fazlayı alma peşindeydi. Kore'ye asker göndermek, halkta büyük bir memnuniyet yaratmıştı ve Türk Hükümeti bu hareketi ile uluslararası alanda Türkiye için bir avantaj sağlayamaması durumunda içerde oluşabilecek sorunları bertaraf ediyordu. Bu jestlerinin Birleşik Devletler kamuoyunun hoşuna gideceğinden emindiler ve İngiliz

²⁴⁵ TNA, Senator Cains Views on the Turkish Contribution to the Korean Campaign, 27 Temmuz 1950, FO 371 / R87952 RK1072/7.

²⁴⁶ TNA, Turkish Desire for Inclusion in the Atlantic Pact, 30 Temmuz 1950, FO 371 / 87948 RK1071/18.

Hükümeti'nin de Birleşik Devletleri Atlantik Paktı'nın genişletilmesi konusunda ikna edebileceğini umuyorlardı.²⁴⁷

Türkiye bu noktada NATO üyeliği için baskısını, mevcut konjonktürün kendisine getirdiği avantaj ile birlikte artırıyordu. Türkiye bir Akdeniz anlaşmasını bu aşamada bir alternatif çözüm olarak görmüyordu çünkü Rusya, Türkiye'nin NATO'daki varlığının üyeler tarafından istenmediğini düşünebilirdi.²⁴⁸ Dışişleri Bakanı Köprülü'ye göre Türkiye'nin NATO'ya kabul edilmemesinin birçok olumsuz sonucu olabilirdi. İlk olarak, Türk Hükümeti'nin Orta Doğu'da ve Türkiye'nin içerisindeki prestiji kötü etkilenirdi. Ayrıca, Sovyetlere müdahale için oldukça fazla malzeme verebilirdi. Dışişleri Bakanı, üyeliğe kabul edilmemenin Amerika'nın ve özellikle de İngiltere'nin dünyanın bu kısmındaki pozisyonunu etkileyeceğini düşünüyordu. Ancak, buna karşın, Türkiye'nin NATO'nun üyesi olması durumunda, hem içte hem de dışta pozisyonu güçlenecekti. Ayrıca, Türkiye'nin Pakt'ın üyesi olması durumunda Türkiye'nin Orta Doğu'da İngiltere ile birlikte çalışma gücü de kesinlikle artacaktı.²⁴⁹ Demokrat Parti, iktidarının ilk günlerinde açıkladığı gibi, dış politikada dünyadaki gelişmelerin de katkısıyla da aktif bir gündem izliyordu. NATO üyeliği, ulaşılması gereken nihai hedef olarak hem yurtdışında ülkenin güvenliği, hem de yurt içinde hükümete karşı olan muhalefetin bastırılması açılarından oldukça önemliydi. Kore Savaşı'na asker gönderme kararı bu hedefe doğru atılmış büyük bir adımdı. Bu adımı, İngiltere ve Amerika nezdinde yürütülen NATO üyeliği çalışmaları izliyordu. Bu yöndeki çalışmalar sadece bu iki ülke ile sınırlı değildi. 1950 Ağustos'undan itibaren Türkiye uluslararası alanda tam bir diplomasi atağına geçmiş görünüyordu.

Bu diplomasi atağı kapsamında 11 Ağustos'ta Türkiye'nin Kanada büyükelçisi Kanada Dışişleri Bakanlığı'nı bu konudaki tavırlarını öğrenmek üzere bir ön hazırlık olarak ziyaret etti. Büyükelçiye göre bu ziyaret Kanada'nın desteğini almak için değil, konu resmi olarak önlerine geldiğinde Kanada hükümetinin ne düşüneceğini bilmektir. Kanada Dışişleri, Fransa, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'nin üyeliğine karşı çıkmaması durumunda, Kanada hükümetinin de

²⁴⁷ TNA, Conversation with United State's Ambassador on Senator Cain's Utterances, 1 Ağustos 1950, FO 371 / 87948 RK1071/19.

²⁴⁸ TNA, From İstanbul to Foreign Office, 18 Ağustos 1950, FO 371 / 87949 RK1071/29.

²⁴⁹ TNA, Conversation between Sir Noel Charles and Monseieur Fuat Köprülü, 28 Ağustos 1950, FO 371 / 87949 RK1071/36.

meseleye olumlu bakacağını bildirdi. Kanada hükümeti de, artan komünizm baskısı ve Türkiye'nin Kore gücüne katkıda bulunma teklifi nedeniyle konuyu yeniden ele almaya değer buluyordu.²⁵⁰ NATO'nun kurucu üyeleri arasında yer alan Norveç ve Danimarka'nın Londra büyükelçileri de Türkiye'nin üyeliği ile ilgili olarak İngiltere'nin tavrını merak ediyorlardı. İngiliz Dışışleri'ne göre, konu birkaç yönden ele alınıyordu ve henüz bir karara varılmamıştı.²⁵¹ Ertesi gün ise, Yunanistan'ın Londra büyükelçisi İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na ziyaret edip, Türkiye'nin Atlantik Paktı'na kabulü ile ilgili gelişmeleri sordu. Norveç ve Danimarka elçileri ile benzer cevabı alan Yunan büyükelçi, Türkiye ile birlikte ülkesinin durumundaki gelişmeleri gözlemliyordu.²⁵² İngiliz Dışışlerine NATO üyesi ülkelerin temsilcilerinin yaptığı bu ziyaretler Türkiye'nin yürüttüğü diplomasi atağının yoğunluğunu gösteriyordu. 28 Ağustos'ta da Belçika'nın Londra Büyükelçiliği, Belçika Hükümetine Türk Hükümeti tarafından Türkiye'nin Atlantik Paktı'na katılımı ile ilgili bir nota verildiği haberini İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na bildiriyor ve İngiltere'nin bu konudaki düşüncesini öğrenmek istiyordu. İngiltere Dışışleri Belçika'nın bu sorusuna, Dışışleri Bakanı Bevin, Amerikalı mevkidaşı Acheson ile görüşene kadar bir karara varmayacağı cevabını verdi. Türkiye NATO üyesi ülkeler nezdinde baskıyı artırıyor görünüyordu. Hollanda'nın Londra büyükelçisi Lahey'den, Türkiye'nin Hollanda büyükelçisinin Hollanda hükümetinin Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'na kabulü ile ilgili bir girişimde bulunduğunu duyduğunu bildiriyordu. Hollanda, bu girişimden, Türkiye'nin Fransa, İngiltere ve Amerika nezdindeki girişimlerinden olumlu bir sonuç çıkarması gerekip, gerekmediğini merak ediyordu. Hollandalı büyükelçi, Birleşik Devletler'in Kuzey Atlantik hükümetlerinin Türkiye'ye cevap vermemesini istediğini bildiriyordu. İngiliz Dışışleri ise buna karşılık olarak, konunun Dışışleri Bakanı ile Acheson ve diğerleri arasında Kuzey Atlantik Konseyi toplantısında ele alınacağı cevabını verdi.²⁵³ Türkiye'nin NATO üyeleri nezdinde yaptığı tüm bu girişimler Amerika tarafından NATO üyelerine yapılan bir uyarı ile son buldu. Amerika, üye ülkelerin, üzerinde bir anlaşma sağlanana kadar Türkiye'ye

²⁵⁰ TNA, Conversation with Mr.Horne of Canada House on Turkish Desire for Inclusion in the Atlantic Pact, 15 Ağustos, FO 371 / 87949 RK1071/27.

²⁵¹ TNA, Conversation between Norwegian and Danish Ambassadors with Sir W. Strang on Turkey's Desire for Inclusion in the Atlantic Pact, 22 Ağustos 1950, FO 371 / 87949 RK1071/33.

²⁵² TNA, Conversation between Greek Ambassador and Mr.Shuckburgh, 23 Ağustos 1950, FO 371 / 87949 RK1071/37.

²⁵³ TNA, Conversation between the Netherlands Ambassador and Sir W. Strang on Turkey's Desire for Inclusion in the Atlantic Pact, 30 Ağustos 1950, FO 371 / 87949 RK1071/39.

tek tek yanıt vermemesini talep ediyordu. Amerika ayrıca, Türkiye'nin başvurusu ile ilgili olarak İngiltere, Fransa ve Birleşik Devletler dışındaki NATO üyelerinin konuyu tartışmamasını istiyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı bu noktada Amerikan Dışişleri'nin Türkiye'nin NATO üyeliğinin getireceği dezavantajların avantajlara göre ağır bastığını düşündüğünü öngörüyordu.²⁵⁴

İngiltere'nin Washington büyükelçiliğinden Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir telgrafta, Washington'da Türkiye'nin NATO üyeliğine alternatif olabilecek seçeneklerin değerlendirildiği bildiriliyordu. Bu seçenekler arasında; Yunanistan, İran ve Türkiye'nin üye olabileceği yeni bir bölgesel pakt; Türkiye'nin NATO'ya istişare tabanlı üyeliği; Üç Batılı Güç tarafından, Türkiye'ye yapılacak bir saldırının genel bir savaş anlamına geleceğini belirten karşılıklı olmayan bir deklarasyon ve son olarak ne Türkiye'ye ne de Yunanistan'a özel bir garanti vermemek. Türkiye'nin NATO başvurusu Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nda gerçekten büyük bir kaygıya neden oluyordu.²⁵⁵

Washington'da Türkiye'nin NATO üyeliğine kabulü ile ilgili olarak İngiltere ve Amerika arasında yapılan görüşmelerden bir sonuç çıkmazken, Türkiye'nin acil bir durumda dışarıdan ne kadar az yardım alabileceğini öğrenmesinin ne kadar tehlikeli olduğu konusunda Amerikan tarafının haberdar olduğu bildiriliyordu. Amerika, yerine getirecek kuvveti olana kadar yeni taahhüt altına girmeme konusunda kararlıydı.²⁵⁶ Amerika da İngiltere gibi, Türkiye'nin NATO üyeliği konusunda çekince yaşamaktaydı.

Türkiye'nin NATO üyeliğine soğuk bakan İngiliz Dışişleri Bakanlığı, alternatif bir çözüm olarak Amerikan garantisini içeren yeni bir teminatın Türkiye'ye sunulması düşüncesindeydi. Bu teminat, Türkiye'yi Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne kabul etmek yerine, tek taraflı bir Amerikan taahhüdünün verilmesi veya Doğu Akdeniz Bölgesel Savunma Paketi'nin oluşturulması yoluyla daha iyi bir şekilde halledilebilirdi. Ayrıca, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Paketi'ne kabulü reddedilirken, gelecekte bir Amerikan garantisi olduğunu vurgulamak da önemli olacaktı. İngilizlere göre, tek taraflı bir Amerikan teminatının çok fazla bir zorluğu

²⁵⁴ TNA, From Washington to Foreign Office, 30 Ağustos 1950, FO 371 / 87949 RK1071/40.

²⁵⁵ TNA, Alternatives to Full Membership of the Atlantic Pact Which Might Be Offered to Turkey, 30 Ağustos 1950, FO 371 / 87949 RK1071/41.

²⁵⁶ TNA, From Washington to Foreign Office, 1 Eylül 1950, FO 371 / 87949 RK1071/42.

yoktu. Bununla birlikte, konu Amerika'nın Orta Doğu'daki yükümlülüklerini ne kadar artırmak isteyeceği ile ilgiliydi.²⁵⁷

Türkiye'nin NATO üyeliği için baskısı artarken, konu Washington'da giderek daha fazla ele alınmaya başlandı. 9 Eylül 1950'de ABD Genel Kurmay Başkanlığı Savunma Bakanlığı'na bir nota iletti ve Türkiye'nin Pakt'a kabulünü ret etmelerinin nedenlerini anlattı. ABD Genelkurmay'ı Türkiye'nin kabulü için zamanın doğru olmadığını ve Türkiye'yi NATO'ya kabul etmenin halen yeni olan Antlaşma'nın büyük oranda yeniden gözden geçirilmesini gerektireceğini savunuyordu. Genelkurmay Başkanlığı Kuzey Atlantik bölgesini, Birleşik Devletler'in "esas askeri taahhüdü" olarak görüyordu ve Türkiye'nin dahil edilmesinin, mevcut antlaşmanın gelişimini olumsuz etkileyeceğini düşünüyordu. Bu görüş ışığında, ABD Genelkurmay Başkanlığı, Türkiye ve Yunanistan'a kısmi üyelik verilmesini ve temsilcilerinin koordinasyon planlamasına katılabilmelerini tavsiye ediyordu. 14 Eylül'de Dışişleri Bakanı Acheson, Genelkurmay'ın teklifini Kuzey Atlantik Konsey'i temsilcilerine teklif etti: Yunanistan ve Türkiye'nin NATO üyeliğine kabul edilmemesi ancak bu ülkelere kısmi üyelik davetinin yapılması ve Akdeniz bölgesinin savunmasının planlanması kısmına katılmaları. NATO temsilcileri bu teklifi kabul ettiler. Acheson 19 Eylül'de kararı, büyükelçi Erkin'e iletti.²⁵⁸

Atlantik Konseyi'nin kararı ile ilgili olarak 21 Eylül'de İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret eden Türkiye'nin Londra büyükelçisi Açıkalın, Türkiye'ye yapılan bu teklif de yeni bir şey olmadığını belirtti. Ancak, eski pozisyona göre yine de bir ilerlemeydi. Büyükelçi, Türkiye ve İngiltere ve Fransa arasında ittifak varken ve Amerika ile Türkiye arasında yakın bir ilişki varken, Türk Genelkurmay'ının başka ülkelerle ilişki kurma konusunda tereddüt yaşayabileceğini düşünüyordu. Açıkalın, başka ülkelerin, özellikle de Yunanistan'ın, Türkiye ile aynı pozisyonda olup olmayacağını merak etmekteydi. İngiliz Dışişleri'ne göre bu aşamada düşünülen diğer tek ülke Yunanistan'dı.²⁵⁹ İngiltere, Türkiye'nin NATO'nun kısmi üyelik teklifini reddetmesi durumunda, Yunanistan'a hiçbir teklifin yapılmamasını;

²⁵⁷ TNA, From Foreign Office to Washington, 7 Eylül 1950, FO 371 / 87949 RK1071/42G.

²⁵⁸ George McGhee, The US-Turkish-NATO Middle East Connection, Palgrave Macmillan, New York 1990, ss. 72-73.

²⁵⁹ TNA, Conversation between Turkish Ambassador and Sir Roger Makins on the Decision of NATO to Offer Turkey Military Associateship but Not Full Membership, 21 Eylül 1950, FO 371 / 87951 RK1071/66.

Türkiye'nin teklifi kabul etmesi durumunda da aynısının Yunanistan'a teklif edilmesini planlamaktaydı.²⁶⁰

Türk basınında, Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin reddi haberleri geniş yer alır ancak yorumlar ılımlıdır. Gazetelerin çoğu benzer bir çizgide haber yaptı. Gazeteler, Atlantik Paketi'nin Türkiye için fazla bir değer taşımadığını, sadece üye üç ülkenin önemli olduğunu savunmaktaydı. Bunlardan İngiltere ve Fransa ile Türkiye birbirine bir antlaşma ile bağlıydı ve geriye ise sadece Birleşik Devletler ile benzer bir askeri taahhüt imzalamak kalmaktaydı. Fransa ve İngiltere ile olan ittifak genel olarak yetersiz görünmekteydi. Britanya, bir savaş durumunda birçok ülkeye yardım etmek durumunda kalacaktı ve Türkiye'ye de hemen hemen hiç yardımda bulunamayacaktı.²⁶¹

Basında yer alan bu olumsuz havaya rağmen, Türk Dışişleri Bakanlığı bu teklifi olumlu karşıladı. Dışişleri Bakanı Köprülü, Türkiye'nin resmi yanıtı henüz NATO'ya iletilmeden önce İngiliz büyükelçi Noel Charles ile yaptığı görüşmede, bu teklifi, tam üyeliğe doğru atılmış bir adım olarak gördüklerini belirtti.²⁶² Köprülü bu teklifin yapılmış olmasından memnuniyet duyuyordu çünkü Türkiye'nin Rus propagandasına karşı durabilmesini sağlayacak ve aynı zamanda da iç siyasette de Hükümete yardımcı olacaktı.²⁶³

Türkiye, NATO'nun Akdeniz bölgesinin savunmasının planlanması ile ilgili olarak yaptığı kısmi üyelik teklifine resmi yanıtını 2 Ekim 1950'de verdi. Yanıtta, Türk Hükümetinin, NATO'nun Türkiye'nin Akdeniz'in savunulması ile ilgili olarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün askeri planlama kısmına katılması ile ilgili olarak gösterdiği ilgiyi dikkatli bir şekilde incelediği belirtiliyordu. Konseyin bu ilgisi, Türkiye'nin Akdeniz'in savunulması ile ilgili olarak Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün askeri planlama kısmına katılmasının, söz konusu bölgenin savunulmasına önemli bir katkıda bulunacağı yönündeki inancına dayanıyordu. Bu değerlendirmeleri göz önünde bulunduran ve politikasını her zaman için güvenliğinin sağlanmasına ve barışın korunmasına en etkili katkıyı sağlamak yönünde yoğunlaştıran Türk Hükümeti, Konsey'in bu talebine karşılık vermek ve yukarıda

²⁶⁰ TNA, From Foreign Office to Washington, 21 Eylül 1950, FO 371 / 87951.

²⁶¹ TNA, Turkish Press Reaction to the Rejection by NATO of Turkey's Application for Full Membership, 22 Eylül 1950, FO 371 / 87951 RK1071/68.

²⁶² TNA, From Ankara to Foreign Office, 26 Eylül 1950, FO 371 / 87951 RK1071/69.

²⁶³ TNA, From Ankara to Foreign Office, 26 Eylül 1950, FO 371 / 87951 RK1071/70.

belirtilen askeri planlama çalışmalarına katılmak kararını almıştı.²⁶⁴ Böylelikle Türkiye, kuruluş aşamasından itibaren üyesi olmaya çaba gösterdiği Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'ne kısmi de olsa üye oldu. Bu kısmi üyelik, Türk yetkililer tarafından tam üyeliğe doğru atılmış olumlu bir adımdı. Bu adım sadece Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısındaki duruşunu sağlamlaştırmakla kalmayacak, aynı zamanda, iç siyasette Demokrat Parti'nin muhalefetin eleştirilerine karşı daha sağlam durmasını sağlayacaktı.

Türkiye'nin, Birleşik Devletler'in çağrısı ile Birleşmiş Milletler'in Kore'ye göndereceği askeri güce katılma kararı ile başlayan ve sonrasında NATO'ya kısmi üyelik ile devam eden süreç, 1951 yılının Şubat ayında önemli bir dönemece girmiştir. Bu dönemde Birleşik Devletler'in Türkiye'ye yönelik yoğun bir ilgisi söz konusudur. Bu ay içerisinde üst düzey Amerikalı yetkililer ardı ardına Türkiye'yi ziyaret etti ve önemli toplantılar gerçekleştirildi. Bunlar arasında 14 Şubat 21 Şubat arasında İstanbul'da planlanan Orta Doğu'daki Amerikan büyükelçileri konferansı, 14-21 Şubat arasında Amiral Carney'in İstanbul ziyareti, 12-14 Şubat arasında Havacılık Bakanı Findletter'ın Ankara ziyareti ve 22-27 Şubat arasında Amiral Ballantyne komutasında Birleşik Devletler filosunun İstanbul ziyareti bulunuyordu.²⁶⁵ Amerikan'ın Ankara büyükelçisi, İngiliz büyükelçi Noel Charles ile yaptığı görüşmede, İstanbul'daki konferansta Türkiye'nin Atlantik Paktı'na veya bir başka pakta derhal kabul edilmesini ve Akdeniz ile ilgili görüşmelerin daha fazla gecikme olmaksızın başlatılmasını savunacağını bildirdi.²⁶⁶ Türkiye'nin Kore'ye asker gönderme kararı ile Amerikan kamuoyunda ortaya çıkan olumlu hava, Türk askerinin Kore'de gösterdiği cesaret ve başarılar ile daha da artmıştı. Bu bağlamda, Amerikan tarafında oluşan olumlu siyasilerde de görülmeye devam ediyordu. 16 Şubat 1951'de Dışişleri Senato Komitesi oturumunda Amerikalı senatör Russell'ın Türkiye'nin Batı savunmasına daha yakından bağlanması ile ilgili herhangi bir çaba veya görüşme yapıp yapılmadığını sorması üzerine, Amerika Dışişleri Bakanı Acheson, bu çabaların gösterildiğini ve Türkiye'nin ve Yunanistan'ın direnç gösterme gücüne büyük katkı yaptıklarını belirtti.²⁶⁷

²⁶⁴ TNA, Note Verbale, 2 Ekim 1950, FO 371 / 87951 RK1071/75.

²⁶⁵ TNA, Various Forthcoming Visits to Turkey by Distinguished Americans, 7 Şubat 1951, FO 371 / 95284 RK1073/22.

²⁶⁶ TNA, From Ankara to Foreign Office, 7 Şubat 1951, FO 371 / 95284 RK1073/23.

²⁶⁷ TNA, Excerpts from Hearings Before Senate Committees on Foreign Affairs and on the Armed Forces, 16 Şubat 1951, FO 371 / 95284 RK1073/37.

Türkiye'ye yönelik bu Amerikan ilgisi ve Amerikan büyükelçisinin Türkiye'nin NATO üyeliğini destekler görünen açıklaması, İngiliz Dışışleri'nde kafa karışıklığına yol açıyordu. İngilizlere göre, Birleşik Devletler'in Türkiye'ye garanti vermesi durumunda, aynı garantiyi Yunanistan'a da vermek durumunda kalacaktı. İngiltere, Türkiye'yi herhangi bir savunma düzenlemesine yerleştirmekle ilgili zorluğu, söz konusu dönemde Batılı Güçlerin mevcut taahhütlerini bile yerine getiremeyecek kadar az kaynağa sahip olması olarak görüyordu.²⁶⁸ Bu noktada, İngilizlerin uzun süredir Türkiye'ye açıklamaktan çekindiği kaynak yetersizliği konusu bir kez daha görülmektedir. Bu yetersizlik, İngiltere'nin dış politikasını doğrudan etkilerken, Amerika'nın bölgede öne çıkışının da en önemli etkenlerinden birisi olmaktaydı.

Amerika'nın Ankara büyükelçisinin Türkiye'nin NATO'ya girebileceği yönündeki açıklaması, Türkiye'nin bu konudaki çabalarını durdurmayı zorlaştırmıştı. İngilizlere göre, Türkiye'nin Milletler Topluluğu kuvvetlerinin bir savaş durumunda kendisine ne kadar az yardımda bulunabileceğini anlaması, onu tarafsızlık yönünde hareket etmeye sevk edebilirdi. Bu nedenle, Amerika'nın Orta Doğu'daki taahhütlerini artırmasını sağlayarak, bölgedeki müttefik kapasitesi ile ilgili daha iyi bir resim verilebilirdi. Eğer Amerika'nın Orta Doğu'daki çıkarlarını artırmak İngiltere'nin çıkarına olacaksa, Türkiye'ye göstermeye başlamış oldukları yeni ilgi, bunu gerçekleştirmede kullanılabilirdi. Türkiye açısından bakıldığında ise, Türkiye kendisinin Orta Doğu savunmasının bir parçası olarak görülmemesini, pozisyonunun Avrupa'daki olası gelişmeler ışığında ele alınmasını istiyordu. İngilizlere göre, Türkiye'nin bu konudaki hassasiyeti, Amerika'nın bölgede savunma taahhüdü olmaması nedeniyle bölgenin zayıf olmasından kaynaklandığını düşünüyordu.²⁶⁹

Bu dönemde Amerika'nın önde gelen gazetelerinden New York Times'da 2 Mart'ta yayınlanan bir makalede, Türkiye'nin Washington büyükelçisinin Birleşik Devletler Hükümetine, Türk-İngiliz-Fransız İttifakına girmeyi düşünmesini teklif ettiği yazıldı. Washington'daki İngiliz büyükelçiliği bu teklifi Amerikan Dışışlerine teyit ettirmişti. Amerikan Dışışlerine göre Türkiye güvenliği için bir tür Amerikan garantisi arayışındaydı. Bu garanti, NATO üyeliği, Birleşik Devletler'in desteklediği bölgesel bir pakt, Birleşik Devletler'in 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız ittifakına

²⁶⁸ TNA, From Foreign Office to Washington, 16 Şubat 1951 FO 371 / 95284 RK1073/23.

²⁶⁹ TNA, Memorandum: Turkey and Defence, 22 Şubat 1951, FO 371 / 95284 RK1073/31.

katılımı veya tek taraflı bir Birleşik Devletler garantisi olabilirdi. Amerikan Dışışleri'nde Türkiye Masası'na bakan yetkiliye göre, en iyi çözüm Türkiye'nin NATO'ya üyeliği olacaktı. İngiliz büyükelçiye göre de, Amerikan Kongresi Türkiye ve Yunanistan'a doğrudan garanti vermek yerine mevcut NATO şemsiyesini genişletmeyi kabul edebilirdi.²⁷⁰ Bu görüşmeden de, Amerika'da Türkiye'nin NATO üyeliği yönünde artmaya devam eden görüş açıkça görülmektedir.

İngiltere tarafında Türkiye'nin NATO üyeliği ile ilgili çekince devam ederken, Amerikan tarafında bunun aksine gelişmeler yaşanmaya devam ediyordu. Senato'da gerçekleşen tartışmalarda Türkiye'nin ve Yunanistan'ın NATO üyelikleri, İspanya ve muhtemelen de Yugoslavya ile ilişkilendiriliyordu. Aktif görevde olan kıdemli subaylar General Eisenhower, General Bradley ve Amiral Sherman açıkça bunun istenebilir olduğunu ifade ediyor veya ima ediyordu. İngiliz büyükelçiye göre, Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya katılımı ile ilgili olarak Kongre içinde ve dışında oldukça önemli destek bulunmaktaydı.²⁷¹

Amerikan yönetiminin Türkiye'nin NATO üyeliğine verdiği destek artık iyice belirgin hale gelmişti. 24 Mayıs 1951'de İngiliz Dışışleri'ni ziyaret eden Türkiye'nin Londra büyükelçisi, basında Birleşik Devletler'in Londra ve Paris'te Türkiye'nin NATO'ya kabulü ile ilgili diplomatik girişimlerde bulunduğu yazıldığını söyleyip, bunun doğru olup olmadığını sordu. İngiliz Dışışleri yetkilisi, bu soruya, Birleşik Devletler Hükümeti'nin izlenecek en iyi yolun, Türkiye ve Yunanistan'ın Kuzey Atlantik Antlaşması'na kabul edilmesi olduğuna karar verdiğini açıkladı. İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğine soğuk baktığını bilen Türk tarafı, Londra'nın bu konudaki tutumunu merak etmekteydi. Bunun nedeni de, Türkiye'de İngiliz Hükümeti'nin Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşması'na kabulüne karşı olduğu yönünde bir propaganda olduğuydu. Mesele artık masada olduğuna göre, İngiliz hükümeti açık ve olumlu bir açıklama yapmalıydı.²⁷²

Birleşik Devletler'in Türkiye'nin NATO üyeliğini desteklemesi ile birlikte diplomatik ortam tamamen değişti. Böylelikle, Türkiye'nin uzun zamandır hedeflediği amaç önünde tek engel olarak İngiltere kalmış görünüyordu. NATO'ya üye daha geri plandaki devletlerin muhalefeti İngiltere'nin desteği ile aşılabılır ve

²⁷⁰ TNA, From Washington to Foreign Office, 2 Mart 1951, FO 371 / 95285 RK1071/38.

²⁷¹ TNA, From Washington to Foreign Office, 2 Nisan 1951, FO 371 / 95002 R1071/8.

²⁷² TNA, From Foreign Office to Ankara, 24 Mayıs 1951, FO 371 / 95286 RK1073/65.

Türkiye’de İngiltere nezdinde bir müttefik olarak özel bir değerlendirmeyi hak ediyor şeklinde bir kanı vardı. Ancak en büyük olumsuzluğu, İngiltere’nin Türkiye’yi kültürel ve tarihsel olarak Avrupa’nın bir parçası olarak kabul etmediği yönündeki inanış oluştuyordu. İngiliz yetkililer, Mayıs ve Haziran ayları boyunca Türk basınında İngiltere aleyhinde yapılan olumsuz kampanyanın, kısmen gerçek bir öfkenin, kısmen de Türk Hükümeti’nin teşvikinin sonucu olduğunu değerlendiriyordu. Sonuç olarak, Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler uzun yıllar sonra kötüye gitmişti. Bununla birlikte, Temmuz ayının başında İngiliz Hükümeti, Türkiye’nin Müttefik Orta Doğu Komutanlığında yer alması şartıyla Türkiye’nin NATO’ya kabulünü desteklemeye söz verdi. Türkiye ve Yunanistan’ı Pakt’a kabul ile ilgili prensip kararı Eylül ayında Ottawa’da yapılan NATO konseyi toplantısında alındı.²⁷³

Türkiye’de NATO’ya kabul kararı uzun bir süredir bekleniyordu ve Birleşik Devletler ve İngiltere’nin desteklerini açıklar açıklamaz Ottawa’daki görüşmelerin sonucunun önceden belli olduğu kabul ediliyordu. Bu nedenle, kararın açıklanması kamuoyunda şaşkınlık ve heyecan yaratmamıştı. Ancak, Demokrat Parti için büyük bir zaferdi ve Sonbaharda gerçekleşen ara seçimlerdeki zaferleri ile aynı zamana denk gelmişti. Elde edilen sonuç genel olarak Hükümet’in Türkiye’nin Batılı güçlere katılımı yönünde gösterdiği ısrarın bir ödülü olarak görülüyordu.²⁷⁴ NATO’nun kuruluşundan beri bu yeni savunma sistemine dahil olma yönünde ısrarla çaba gösteren Türkiye nihayet istediği sonucu elde etmişti. NATO ise, Güneydoğu Avrupa’da Yunanistan ve Türkiye’nin katılımı ile birlikte, Sovyetler Birliği’ni biraz daha çevreleyen bir savunma hattı oluştuyordu. Türkiye’nin, İngiltere’nin kendisini Orta Doğu savunmasının bir parçası yapmaya yönelik çabalarına karşı tutumu da kararlılıkla devam ediyordu. Türkiye, daha önce İngiliz yetkililere açıkça belirttiği üzere, NATO çerçevesinde kendisini Orta Doğu’nun değil, Avrupa’nın bir parçası olarak görüyordu.

Türkiye’nin NATO’ya katılımı ve Orta Doğu Savunma düzenlemeleri hakkında 19 Aralık 1951’de Meclis’te bir konuşma yapan Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Atlantik Antlaşması ve Orta Doğu Komutanlığı’nın birbirinden ayrı olduğunu belirtti. Bunlardan birincisi başarılı bir iş iken, ikincisi hala bir projeydi.

²⁷³ TNA, Annual Report on Turkey for 1951, 2 Ocak 1952, FO 371 / 101848 WK1011/1.

²⁷⁴ TNA, Reactions of the Turkish Press and Public to the NATO Decision, 2 Ekim 1951, FO 371 / 95286 RK1073/77.

Köprülü'ye göre Türkiye'nin NATO'ya kabulü ile Orta Doğu Komutanlığının kurulması arasında hiçbir bağlantı yoktu. Türkiye öncelikle diğer üyeler ile aynı şartlarda NATO'ya üye olacak, daha sonra Amerika, İngiltere ve Fransız hükümetleri ile işbirliği içerisinde Orta Doğu Komutanlığının kuruluşu ile ilgilenecekti.²⁷⁵ Bu açıklamalardan da, Türkiye'nin kendisini Avrupa'ya entegre etme yönündeki kararlılığı bir kez daha görülmektedir. Ekonomik yönden zayıf ve siyasi olarak da istikrarsız Orta Doğu bölgesi Türkiye tarafından kırılgan bir bölge olarak görülmekte ve İkinci Dünya Savaşı sonrası her yönden toparlanma sürecinde olan Avrupa ise dış politikadaki amaç olarak görülmektedir.

Londra'da 17 Ekim 1951 tarihinde imzaya açılan Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliği ile ilgili Protokol, 15 Şubat 1952'de yürürlüğe girdi. Protokol'ün 3.maddesine göre, protokol, NATO'nun her bir üyesinin Birleşik Devletler hükümetine bu konudaki onayını bildirmesi ile yürürlüğe girecekti. En son onaylayan üye olan İngiliz hükümetinin 6 Aralık'ta onayını bildirmesi ile de süreç sona erdi.²⁷⁶ Türkiye'nin NATO'ya kabulü ile ilgili resmi davet 16 Şubat 1952'de Birleşik Devletler'in Ankara büyükelçisi tarafından Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'ye iletildi. TBMM'de 18 Şubat'ta yapılan oylama sonucunda bu davet Türkiye tarafından kabul edildi.²⁷⁷ Türkiye artık resmen NATO'nun bir üyesiydi.

Adnan Menderes, NATO'ya katılma ile ilgili olarak Meclis'te yaptığı konuşmada, bu olayı tarihi bir gün olarak nitelendirip, ortaya çıkan sonucun bir birlik manzarası ve azmi kararlarla tecelli ettirilmiş olduğunu vurgulayarak, gerçekleştirilmiş olan dayanışmanın hiçbir sebeple gölgelenmemesi gerektiğini söyledi. Türkiye'nin NATO'ya kabulünü Türk milletinin ve onun iradesinin temsilcisi olan bir meclisin eseri olarak niteleyen Menderes, bu sebeple Hükümet'e teşekkür edilmesini gereksiz olarak değerlendiriyordu.²⁷⁸

Türkiye'nin NATO üyeliği sürecinin başarılı bir şekilde sona ermesinde Amerikan Hükümeti'nin desteği en büyük rolü oynamıştır. Truman Doktrini ile başlayıp, Marshall Yardımı ile devam eden süreç, askeri alanda Türkiye'nin Avrupa savunmasına entegre olmasını sağlayan Amerikan desteği ile devam ediyordu. Bu

²⁷⁵ TNA, Turkey and the Middle East Command, 22 Aralık 1951, FO 371 / 95286 RK1073/83.

²⁷⁶ TNA, Entry into Force of the Protocol to the NATO on the Accession of Turkey and Greece, 15 Şubat 1952, FO 371 / 102474 WU11923/42.

²⁷⁷ TNA, From Ankara to Foreign Office, 19 Şubat 1952, FO 371 / 102474 WU11923/30A.

²⁷⁸ Bulut, *I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin NATO Üyeliği ve Balkan Politikası*, s. 43.

durum, kaçınılmaz olarak Türk dış politikasında Amerika'nın giderek daha fazla ağırlık kazanmasını da beraberinde getiriyordu.

İngiltere'nin pozisyonu ise buna karşılık giderek azalmaktaydı. İngiltere'nin Türkiye'nin Atlantik Paktı'na üyeliğine muhalefeti, Türk-İngiliz ilişkilerine geçici de olsa ciddi bir zarar verdi. Türkiye, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'nun savunmasının İngiliz politikasının temeli olmasına rağmen, Türkiye'nin görüşlerine Kuzeybatı Avrupa'nın daha küçük ülkelerinin görüşlerine verdiği kadar önem vermemesini anlamakta zorluk yaşıyordu. Türk dış politikası bu dönemde bir süreliğine tamamen bir Amerikan garantisi elde etmeye yöneldi ve bu garanti gelmeyince Türk Hükümeti derin bir hayal kırıklığı yaşadı. Sonrasında ise, aynı avantajı Atlantik Paktı'na üyelik yoluyla elde etmeye çalıştı. Sonuç olarak, en yakın müttefiki olarak İngiliz Hükümeti'nin bunun önündeki en büyük engel olduğunu öğrendiğinde de İngiltere'ye karşı bir öfke ortaya çıktı. İngiltere'nin, Atlantik konseptini ve koruma ve gelecekteki Atlantik topluluğunun temelini oluşturacak güçlere üyeliği sınırlama savları, Türkler açısından anlaşılır değildi.²⁷⁹

İkinci Dünya Savaşı'nın yarattığı ağır hasarın onarılmaya çalışıldığı Avrupa kıtasında, Sovyetler Birliği'nin rejimini empoze etme çabaları ile çalkantılı günler geçirilirken, savaşın topraklarına sıçramaması ile ekonomik ve askeri olarak güçlü bir şekilde çıkan Amerika Birleşik Devletleri'nin siyasi bir süper güç olarak Sovyetler Birliği'nin karşısına çıkması, Batı Avrupa'nın her yönden hasarlı devletleri için bir umut ışığı olmuştur. Bu ışığın daha da parlatılması ise, İngiltere'nin on dokuzuncu yüzyıldan beri dünya siyasetinde egemen olmasını sağlayan diplomasi geleneğine kalmıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından itibaren Amerika'nın desteğini arayan Winston Churchill gibi, bu yeni dönemin İngiliz liderleri de Amerika'yı, on dokuzuncu yüzyıldan beri uzak durmaya çalıştığı Avrupa siyasetine dahil etme çabası içerisindeydi. Bu çaba, meyvelerini kısa süre içerisinde verdi. İngiltere ile Fransa arasında 1947'de imzalanan ittifak ile başlayan ve 1948'de Brüksel Antlaşması ile devam eden süreç, 1949'da Birleşik Devletleri resmen Avrupa'nın savunma sistemine dahil eden NATO'nun kurulması ile başarılı bir şekilde sonlandırıldı. Tüm bu gelişmeler yaşanırken, sınır komşusu Sovyetler Birliği'nin ağırlığını her yönden hisseden Türkiye'nin bu tür bir Avrupa savunma

²⁷⁹ TNA, Turkey: Important Internal Changes and Foreign Policy, 3 Aralık 1951, FO 371 / 95271 RK1015/16.

sistemine dahil olmayı istemesi kadar doğal bir durum olamazdı. Türkiye de aynen İngiltere'nin izlediği yol gibi, Truman Doktrini ile Amerika ile olan resmi bağlantısını başlatmış ve sonrasında Marshall yardımı ile de ekonomisini canlandırma çabasına girmişti. Hem İngiltere hem de Türkiye için artık bir Amerikan gerçekliği söz konusuydu. Bu nedenle, Amerika'nın başını çektiği bir NATO'ya olan Türkiye ilgisi kaçınılmazdı. Bu ilgi daha NATO'nun kuruluş aşamasında ortaya çıktı. Ancak, hem Amerika'nın hem de İngiltere'nin Türkiye'nin NATO'ya üyeliğini coğrafi konumunu ileri sürerek reddetmesi, Türkiye için hayal kırıklığı yarattı. Bu hayal kırıklığı, bu nedenin, İtalya'nın üyeliğe kabul edileceğinin öğrenilmesi ile daha da derinleşti. Tüm bu hayal kırıklıklarına rağmen, Demokrat Parti'nin NATO üyeliği ısrarının devam etmesi ve bu amaçla Kore'ye asker gönderilmesi de dahil olmak üzere diplomatik girişimlerin sürdürülmesi, Amerika nezdinde Türk algısının değişmesinde etkili oldu. Bunun sonucu olarak 1951 yılının Mayıs ayında değişmeye başlayan diplomatik ortam, aynı yılın Eylül ayında tamamen Türkiye'nin lehine gelişti ve Türkiye NATO'ya davet edilme sürecine girdi. Bu süreç, kısa sürede Türkiye'nin tam üyeliği ile sonuçlanarak, Türkiye'nin güvenlik endişelerinin giderilmesine büyük katkı sağladı.

4.3 Bağdat Paktı

İkinci Dünya Savaşı sonrasında devletler arasındaki ilişkileri karakterize eden güvensizlik duygusu, önceki on yıllarda bazıları işlevsel, bazıları işlevsiz olarak sonuçlanan birçok paktı ortaya çıkaran benzer bir çatışma ortamının meyvesi olarak dünya siyasetinde hakim konumdaydı. Bu güvensizlik, bağımsız devletleri iki ayrı kutupta birbirine bağlarken, kendisini ortaya çıkaran çatışmanın da beslendiği bir kaynağı teşkil ediyordu. Güvensizlik bir yandan çatışmanın nedeni, diğer yandan da çatışmanın bir sonucuydu. Savaş sonrasında bu erken dönemde Amerikan inisiyatifi ile oluşan Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, NATO gibi küresel örgütler, devletler arasındaki çatışmanın farklı yanlarına hitap ederken, bölgesel çaptaki çatışmaların farklı yanlarına hitap edecek alternatif arayışları devletleri savunma işbirliklerine yöneltti. Türkiye açısından bu arayışın ilk adımı, NATO üyeliği ile tamamlanmıştı. NATO'nun bir parçası olarak Türkiye, müttefiklerinin askeri yardımı ile Sovyetler Birliği karşısında daha sağlam bir pozisyon elde etmişti. NATO açısından da Türkiye, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi sürecinde güney kanadının savunulması için büyük bir işlev yerine getiriyordu. Ancak, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi

için sadece Türkiye'nin NATO üyeliği yeterli değildi. Daha geniş çapta, Sovyetler'in güneye inmesini önleyebilecek bir oluşuma ihtiyaç vardı. NATO benzeri, üye ülkelerin birbirini askeri olarak tamamladığı bir savunma sistemi, hem üye ülkeler için hem de NATO için sağlam bir temel oluşturabilirdi. Bu gereksinim, Orta Doğu savunması ile yakından ilgili olan İngiltere açısından da, bölge ülkelerinin katılabileceği bir paktın doğuşu için bir fırsat olarak görülüyordu. Savaş öncesi dönemde İngiltere'nin ana egemenlik alanlarından birisi olan Orta Doğu, savaş sonrasında bambaşka bir siyasi ve diplomatik iklime sahipti. Bu yeni iklimin aktörlerini birbirleri ile uzlaştırmak ve ortak bir amaca yönelik bir pakt oluşturmak hem İngiliz hem de Türk devlet adamları için oldukça zorlu bir mücadeleyi beraberinde getiriyordu.

Britanya'nın karşı karşıya kaldığı temel sorunlardan birisi de, İkinci Dünya Savaşı'ndaki fedakarlıklardan sonra, bir dünya gücü rolünü sürdürecektir finansal kaynaklara artık sahip olmamasıydı. Avrupa, Güney Doğu Asya ve Orta Doğu'daki savunma taahhütlerine ilave olarak Sovyet tehdidini karşılama ihtiyacı sonucu Britanya'nın finansal kaynağı azalmıştı. Muhafazakâr hükümetin Ekim 1951'de yeniden iktidara gelmesinden sonra, savunma harcamalarının büyük oranda azaltılması gerektiği açıkça ortaya çıktı. Savunma harcamaları bütçenin büyük bölümünü oluşturuyordu ve büyük bir yükü çünkü 1950'den bu yana savunma harcamaları üç kat artmıştı. Nükleer caydırıcılığa atfedilen büyük önem, nükleer silahları bir yandan dünya gücü olarak kalmanın, diğer yandan da savunma harcamalarını azaltmanın bir yolu olarak gören hükümeti ve stratejistleri tatmin ediyordu. Nükleer silah konsepti, denizasırsı üs zincirinin ve hava mobilizasyonunun yerine geçmeliydi. Bununla birlikte, stratejistlerin bu aşamada, yeni programın denizasırsı üslerde azaltılmaya gidilmesine yol açmasına inanmak için hiçbir kanıtı yoktu. Deniz ve hava yoluyla birbirine bağlı üs zincirlerinin gerekli olduğuna inanılıyordu. Bu özellikle de İngiliz çıkarlarının bulunduğu Orta Doğu için geçerliydi çünkü prestijini ve petrol tedarikini korumak için burada kalıcı konvansiyonel askeri bir varlığa ihtiyaç duyuyordu. Bununla birlikte, finansal sıkıntılar, kesintilerin yapılması gerektiği anlamına geliyordu. Kesintilerin nerede ve nasıl yapılacağı sorunu özellikle zordu çünkü Britanya'nın ana iddialarından birisi, Orta Doğu'daki varlığının bölgeyi Sovyet tehlikesine karşı korumaya yardımcı olduğuydu. Bununla birlikte, Britanya'nın tek başına yeterli bir kuvvet sağlayamayacağı ve dost Orta

Doğu ülkelerinin ve Birleşik Devletler'in ekstra katkıları ile kombine edilmesi gerektiği kısa sürede anlaşıldı. Sorun, Arap ülkelerinin ve Birleşik Devletler'in kalıcı bir İngiliz varlığını desteklemeye istekli olup olmadığıydı.²⁸⁰

Britanya'nın karşı karşıya kaldığı zorluklar, bölgede yaşanan ve, ekonomik ve askeri gücünün temelini sarsmaya başlayan siyasi değişimler ile daha da arttı. Arap dünyasındaki milliyetçi eğilimler, İkinci Dünya Savaşı sonrasında arttı ve Cemal Abdül Nasır ve Özgür Genç Subaylar'ın 1952'de iktidara gelmesi ile zirve noktasına ulaştı. Bu hareket, Batı'ya, özellikle de, Batı sömürgeciliğini ve emperyalizmini temsil eden Britanya ve onun petrol şirketlerine yönelik nefreti temel alıyordu. Nasır, Batılı güçlerin emperyalist olduğuna ve yönetimlerinin Araplar'da acıya ve bölünmüşlüğe yol açtığına inanıyordu. Amacı, Batılı güçleri, özellikle de Britanya'yı, Orta Doğu'dan atmaktı. İçinde bulunduğu ekonomik zayıflık ve pozisyonuna yönelik giderek artan saldırılar altında çıkarlarını korumaya çalışan Britanya, bu çıkarları göz önüne alan bir politika sürdürmek için Birleşik Devletler ile işbirliği yapmak ve ona güvenmek zorundaydı. İngiliz çıkarları, stratejik ve ekonomik ihtiyaçlar ile birlikte savunma antlaşması yaptığı ülkelere karşı sorumluluklarını kapsıyordu ve İngiliz prestijini korumayı hedefliyordu. Diğer taraftan, Amerikan çıkarları, başlangıçta ekonomikti ancak giderek artan bir şekilde Sovyetler'in bölgeye girişini önleme ihtiyacına dönüştü. Hem Britanya hem de Birleşik Devletler, Sovyetler'in Orta Doğu'ya girişinin gerçek bir tehdit olduğu konusunda kaygılıydı çünkü Batı'ya olan petrol tedarikini kesebilir ve Süveyş Kanalı boyunca iletişim hatlarını kontrol edebilirlerdi. Potansiyel Sovyet tehdidi, Birleşik Devletler politikasına yeni bir yön verdi. 1953 Mayıs'ında Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Dulles, Orta Doğu'yu ziyaret etti.²⁸¹

Bu ziyaret sırasında, Dulles, Orta Doğu'nun savunulması ile ilgili Batı planını, Mısır üzerine kurmaya çalışmanın faydasız olduğuna ikna oldu. Bu ülkedeki subaylar rejiminin, iki büyük ulusal proje ile meşgul olduğu sonucuna vardı. Bunlar, tüm İngiliz askerlerinin Mısır topraklarından atılması ve Arap devletlerinin, özellikle de Mısır'ın, İsraililer tarafından aşağılandığı 1948 tarihli Arap-İsrail savaşının intikamını almaktı. Dulles, zengin petrol rezervleri olan Orta Doğu'nun savunulmasının, Orta Doğu'nun Kuzey Kuşağı'nı oluşturan devletler arasındaki

²⁸⁰ Orna Almog, *Britain, Israel and United States 1955-1958: Beyond Suez*, Taylor & Francis, London 2005, ss. 4-5.

²⁸¹ Almog, *Beyond Suez*, ss. 5-9.

savunma bağları üzerine kurulması sonucuna vardı. Bu devletler, Türkiye, Irak, İran ve Pakistan'dı. Dulles'a göre, bu devletler, Batı sömürgeciliği veya İsrail devletinden çok Sovyet saldırıları veya işgali hakkında kaygılıydılar. Bu yeni konseptin arkasında güçlü bir stratejik düşünce vardı çünkü Kuzey Kuşağı ülkelerinin sınırlarının hemen hemen tamamı boyunca bir dağ dizisi sıralanıyordu ve Orta Doğu'yu muhtemel bir Sovyet saldırısında koruyabilirdi. Bu hat batıda Türkiye'deki Toros dağlarından, doğuda Irak-İran sınırındaki Zağros dağlarından Bandar Abbas'a uzanıyordu. Bu dağ sıraları arasında Orta Doğu'ya erişim sağlayan sınırlı sayıda geçit vardı.²⁸²

Dulles'ın 25-27 Mayıs 1953 arasında Ankara'ya yaptığı kısa ziyaret sırasında, Menderes Birleşik Devletler Dışişleri bakanına, ülkesinin Orta Doğu savunmasının belkemiği olması gerektiğini söyledi ve bölgesel savunmayı teşvik eden herhangi bir Amerikan inisiyatifine olan desteğini belirtti. Hem Menderes hem de Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Türkiye'nin sosyal ve siyasi istikrarının, askeri üstünlüğünün ve hepsinden öte, Sovyet yayılmacılığı ile savaşma kararlılığının, bölgedeki yeni Batılı inisiyatifler için bölgesel destek sağlayabileceğini savundu. Menderes yönetimi kısa süre içerisinde pakt için Arap desteğini garanti edecek bir diplomatik inisiyatif başlattı. Bununla birlikte, Mısır ve Suriye gibi ülkeler katılmaya hazır olmaktan çok uzaktı. Sonuç olarak, Kuzey Kuşağı devletlerinin, Mısır gibi ülkelerin antlaşmaya katılmasını sonsuza kadar beklememeleri; bunun yerine enerjilerini Irak üzerine yoğunlaştırıp, bu ülkeden olumlu bir yanıt almaya konsantre olmaları yönünde bir karar alındı.²⁸³

Ekim 1954'de Dulles, Irak'a atanan Amerikan büyükelçisi Waldemar J. Gallman'a, Nuri Said'i bir Kuzey Kuşağı kombinasyonuna katılmak üzere ikna etme direktifi verdi. Gallman'ın girişimi sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte, bu yönde bir yetkisi olmamasına rağmen, daha fazla Amerikan askeri yardımı kozunu oynayan Türk Başbakanı Adnan Menderes daha başarılı oldu. Nuri Said Ekim sonunda İstanbul'u ziyaret etti ve iki başbakan, tam eşitlik şartıyla Orta Doğu'da gecikme olmaksızın bir güvenlik cephesi oluşturacaklarını açıkladılar.²⁸⁴

²⁸² Michael J. Cohen, *Strategy and Politics in the Middle East: 1954-1960*, Frank Cass, New York 2005, s. 73.

²⁸³ Ayşegül Sever, "Between Global and Regional Cold Wars: Turkey's Search to Harmonize Its Security Engagements in the 1950s", *The Balkans in the Cold War*, Svetozar Rajak, Konstantina E. Botsiou, Eirini Karamouzi and Evanthis Hatzivassiliou (eds.), Palgrave Macmillan, London 2017, s. 118.

²⁸⁴ Cohen, *Strategy and Politics*, s.82.

Orta Doğu'da oluşmaya başlayan bu yeni savunma sisteminin ilk adımları, 1955 yılının ilk günlerinde Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes'in Bağdat'a yaptığı ziyaret ile atıldı. Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesinde yeni bir adımı oluşturan ve kendi içerisinde de üye ülkelere Sovyetler Birliği'ne karşı bir savunma hattı oluşturan bu yeni oluşum, Soğuk Savaş'ın yeni bir fazının habercisi idi.

Adnan Menderes'in Bağdat ziyareti İngiliz Dışişleri Bakanlığı tarafından yakın takip edilen bir hamleydi. İngiltere açısından, Menderes'in, 1930 tarihli İngiltere-Irak antlaşmasının sona ermesinden sonra, özellikle de Kraliyet Hava Kuvvetleri olmak üzere, Irak'ta mevcut bulunan savunma sistemlerinin, devamını vurgulaması son derece önemliydi. Türk Dışişleri de İngiltere'nin bu talebine karşılık, Irak'ın Türkiye ve diğer devletler ile bir savunma işbirliğine katılmaya teşvik edilmesini talep ediyordu. Irak'a, Türkiye veya bir başka Arap olmayan devlet ile bir savunma işbirliğine girmesini istemeyen Mısır'a karşı sağlam bir duruş sergilemesi yönünde cesaret verilmesi de Türkiye açısından önemliydi. İngiltere'nin bu noktada politikası, Türkiye'nin, tüm Orta Doğu ülkelerinin ve, İngiltere ve Birleşik Devletlerin katılımını kapsayan bir anlaşmanın imzalanmasıydı. Bu sürece yönelik en büyük tehdit, Mısır'ın Irak'ın bu hamlesini Arap Birliği'nin liderliğine yönelik bir tehdit olarak algılayıp, engellemeye çalışmasıydı. İngilizler açısından ise, Irak'ın pozisyonu tamamen farklıydı. Irak, sorunun kaynağına daha yakındı ve Mısır bunu anlamalıydı.²⁸⁵

Türkiye açısından Irak, sahip olduğu coğrafi pozisyon itibarıyla Arap Birliği içerisinde bölgesel savunma sistemi açısından en önemli ülkeydi. Buna karşılık Mısır da, Arap Birliği içerisindeki en büyük etkiye sahipti ve bu noktada Türkiye ile Irak arasındaki bir anlaşmanın Mısır'ın Arap Birliği'ndeki pozisyonunu etkilemeyeceğine ikna edilmesi önemliydi.²⁸⁶ Türkiye, bölge devletlerinin birbirlerine yardım etme yönünde çaba göstermesi durumunda, Birleşik Devletler'in, Brüksel Antlaşması ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü örneklerinde olduğu gibi, daha etkin bir şekilde yardımda bulunacağına inanıyordu.²⁸⁷ Menderes'in Bağdat ziyareti, Irak ile bölgesel savunmaya yönelik bir paktı sonuçlandırmaya yönelik olsa da, Irak tarafının bu adımı atmada çekinceleri bulunuyordu. Irak başbakanı Nuri Said, İngiltere ve

²⁸⁵ TNA, Menderes Visit to Iraq, 5 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/2.

²⁸⁶ TNA, Visit of Turkish Prime Minister to Baghdad, 7 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/5.

²⁸⁷ TNA, Turkey and Middle East Defense, 10 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/6.

Amerika'ya danışmadan bu yönde bir adım atmama kararındaydı. Said'in Türkiye ile sonlandırmayı düşündüğü anlaşmanın şu maddeleri kapsaması ön görülüyordu: iki ülkenin karşılıklı savunma düzenlemelerinin gelişimi hakkında bilgi alışverişi yapabileceği heyet görüşmeleri, savunma malzemelerinin birbirlerine ulaştırılması için her bir ülkenin limanlarından ve ulaşım sistemlerinden serbest geçiş, anlaşmanın diğer dost ülkeleri kapsaması ve anlaşmanın beş yıl boyunca geçerli olması. Said'in bu anlaşma çerçevesinde gerçekleşmesini istemediği başlıca iki konu ise, Türk askerlerinin Kuzey Irak'a girmemesi ve Irak'ın sınırları dışında herhangi bir taahhüt de bulunmamasıydı.²⁸⁸

Türk ve Irak heyetlerinin görüşmeleri sonucu, ikili bir anlaşma olarak ortaya çıkan ancak devamında bölgesel bir savunma sistemine dönüşen Bağdat Paktı'nın ilk aşaması üzerinde anlaşmaya varıldı. Buna göre, her iki devlet de Birleşmiş Milletler Sözleşmesi'nin 51. Maddesi uyarınca, kendilerine karşı ister Orta Doğu'dan isterse dışarıdan olsun, herhangi bir yerden gelecek saldırıya karşı işbirliği yapma konusunda bir anlaşma imzalamaya karar veriyordu. Bu antlaşmanın sadece iki ülke arasında kalmayacağı; aksine, farklı ülkelerin katılı ile daha büyük çapta bir savunma sistemine dönüşeceği de açıktı. Her iki ülke de, saldırganlığa karşı durmaya ve Orta Doğu'nun istikrarını sağlama konusunda işbirliği yapmaya, coğrafi pozisyonları veya sahip oldukları kuvvetler ölçeğinde kararlı ülkelerin antlaşmaya katılımını faydalı ve gerekli görüyordu.²⁸⁹ Üzerinde anlaşılan bu maddeler arasında, her nereden gelirse gelsin şeklinde ifade edilen saldırganlık ile İsrail'in kast edildiği açıktı ve şüphesiz, Said'in teklifi ile hem içerideki hem de genel olarak Arap dünyasındaki tepkiyi bastırmak üzere eklenmişti.²⁹⁰ Türkiye ve Irak, İngiltere ve Birleşik Devletler'in teşvik ettiği Kuzey Kuşağı savunma hattının somut bir temele oturması için gerekli adımları böylelikle atmış bulunuyordu. Mısır'ın Batı Bloğuna karşı aldığı tutum, Türkiye'nin Sovyetler Birliği karşısında oluşturmak istediği ikinci savunma hattının, Irak'tan başlamasını gerekli kılıyordu.

Bağdat'ta bulunan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, Irak ile üzerinde çalışılan bu savunma antlaşmasının İngiltere tarafından desteklenmesi konusunda hassas davranıyordu. Bu noktada, daha önce Türkiye'nin NATO

²⁸⁸ TNA, Nuri and Middle East Defense, 12 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/11.

²⁸⁹ TNA, Iraqi and Turco Pact, 13 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/12.

²⁹⁰ TNA, Iraqi and Turkish Talks, 13 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/14.

üyeliğinde de olduğu gibi, Sovyetlerden gelebilecek bir tehdit, Batı Bloğu ile dengelenmek durumundaydı. Menderes ve Köprülü, İngiliz hükümetinden Türkiye ve Irak'ın yaptığı bu açıklamayı İngiltere'nin uygun göreceği bir şekilde desteklemesini Bağdat büyükelçisine iletmişti. Aynı talep, hem Türkiye hem de Irak'ın dış politikasında önemli bir yer işgal eden Birleşik Devletler'e de iletildi.²⁹¹ Türkiye'nin İngiltere'den bu konuda destek talebi, İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Bowker tarafından da onaylanıyordu. Bowker'a göre, Türk-İngiliz ilişkileri açısından Menderes'in destek talebini yerine getirmek büyük avantajlar sağlayabilirdi. İngiliz büyükelçiye göre bu hamle, Türk basınının bir kısmında görülen İngiltere'nin Türkiye ve Irak arasındaki bir anlaşmaya karşı olduğu şeklindeki görüşün ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilirdi. Ayrıca, talep edilen desteğin reddedilmesi, Amerikalıların bu talebi destekleyeceği farz edildiğinde, Amerikalılar ile İngilizler arasında bir görüş farklılığının olduğunun düşünülebileceğine yol açabilirdi. Son olarak da, destek olunmaması durumunda, İngilizlerin desteği ile başlattığı inisiyatifi olumlu karşılanması gereken Menderes büyük hayal kırıklığına uğrayabilirdi.²⁹²

Orta Doğu ve Arap dünyasında belirleyici bir rol oynama iddiasındaki Mısır açısından, Türkiye ve Irak arasında varılan bu anlaşma olumsuz bir etki yarattı. Mısır'ın bu anlaşmayı Arap dünyasının tek bir vücut olmasına karşı bir hamle olarak algılaması, takındığı olumsuz tavrın temeliydi. Mısır hükümeti bu hamleyi, Irak hükümetinin, Arap dış politikasını birleştirme yönündeki çabaları boşa çıkaracak bir adım atmadan önce Arap Birliği ülkelerine en azından danışmasını ön gören Arap Birliği Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu düşünüyordu. Mısır, Irak hükümetinin bu kararı ile ortaya çıkan durumu ele almak üzere 22 Ocak'ta Kahire'de bir Arap Birliği hükümetleri toplantısı yapılmasını önerdi. İngiliz hükümeti ise Mısır'a, bu inisiyatifi onaylayamazlarsa bile, en azından onu başarısız kılacak veya Mısır'ın da katılabileceği daha geniş çaplı bir savunma örgütüne evrilmesini engelleyecek bir hamle yapmamasını tavsiye etti. Mısır buna yanıt olarak, kendilerinin de Orta Doğu'yu saldırılara karşı güçlendirmek istediklerini ve hiçbir şekilde Batı'ya karşı düşmanlık beslemediklerini dile getirdi. Ancak, Irak hükümetinin inisiyatifi Mısır açısından zamansızdı çünkü öncelikli olarak Arap Birliği üyeleri tekil olarak

²⁹¹ TNA, From Bagdad to Foreign Office, 13 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/13.

²⁹² TNA, Turco-Iraqi Agreement, 14 Ocak 1955, FO 371 / 115484 V1073/16.

güçlendirilmeliydi ve sonrasında bu güçler koordine edilmeliydi. Mısır, Arap devletlerindeki kamuoyunun Irak'ın bu adımına hazır olmadığını düşünüyordu.²⁹³

Mısır hükümetini Türkiye-Irak antlaşması ile ilgili olarak ikna etmek için Birleşik Devletler de bir çaba ortaya koydu. Birleşik Devletler, Türkiye-Irak antlaşmasının bir bütün olarak Orta Doğu'ya gerçek bir güç sağlayabileceğini ve Arap Birliği'nin oynayabileceği rol ile de çelişmek zorunda olmadığını düşünüyordu. Ayrıca, diğer devletler de antlaşmanın önerdiği hedeflere katkıda bulunabilirdi. Ayrıca, Mısır'ın antlaşmaya düşmanca yaklaşması, Amerika Birleşik Devletleri'nde olumsuz bir kamuoyu düşüncesine neden olabilirdi.²⁹⁴ Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere, Türkiye, Orta Doğu'daki bu diplomatik atağında yalnız değildi. Birleşik Devletler, Mısır'a açıkça antlaşmanın yanında olduğunu bildirmek suretiyle, Mısır'ın kamuoyunda verebileceği olumsuz yanıtı yumuşatmaya çalışıyordu. Mısır'ın tepkisine İngiltere'nin yanıtı ılımlı bir tonda olurken, Birleşik Devletler kararlı ve sert bir biçimde antlaşmanın tarafında yerini aldı. Birleşik Devletler Dışişleri bakanı Dulles da yaptığı açıklamada, antlaşmanın oldukça yapıcı bir gelişme olduğunu bildirdi. Bu hamle, Türkiye ve Pakistan'ın halihazırda öncülük ettiği Kuzey Kuşağı'nı inşa etme yolunda önemli bir adımdı. Türkiye ve Pakistan arasında ise Irak ve İran bulunuyordu. Bu ülkeler, aradaki boşluğu doldurdukça bölgenin güvenliği de sağlanacaktı. Bu nedenle Birleşik Devletler bu adımı memnuniyetle karşılamıştı.²⁹⁵

Türkiye-Irak arasındaki antlaşma haberinin olumlu karşılandığı bir başka ülke de, Kuzey Kuşağı'nı oluşturan ülkelerden birisi olan Pakistandı. Pakistan Başbakanı, Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmayı ve bölgenin güvenliğini sağlamada Irak'ın işbirliğini memnuniyetle karşıladı. Pakistan ile Irak arasında da benzer bir antlaşma oldukça muhtemeldi. Türkiye ve Irak başbakanları tarafından açıklanan antlaşma Pakistan kamuoyunda ve resmi çevrelerde olumlu karşılanmıştı.²⁹⁶

Türkiye-Irak arasında imzalanacağı duyurulan antlaşma, bölgede etkili bir başka devlet olan Fransa'nın da yakın ilgisine neden oldu. İngiliz Dışişlerini ziyaret eden Fransız konsolos, antlaşmada yer alan "coğrafi pozisyonları veya bölgede sahip oldukları kaynaklar" nedeniyle belirli ülkelerin antlaşmaya davet edilebileceklerini

²⁹³ TNA, Middle East Defense: Report on Menderes Visit to Bagdad, 18 Ocak 1955, FO 371 / 115485 V1073/52.

²⁹⁴ TNA, Turco-Iraqi Agreement, 18 Ocak 1955, FO 371 / 115485 V1073/41.

²⁹⁵ TNA, United States and Turco-Iraqi Agreement, 19 Ocak 1955, FO 371 / 115485 V1073/47.

²⁹⁶ TNA, Pakistan and Turco-Iraqi Treaty, 20 Ocak 1955, FO 371 / 115486 V1073/66.

düşünüyordu. Fransız hükümeti, bu ifade ile Birleşik Devletler ve İngiltere'nin çağrılacağından ancak Fransa'nın çağrılmayacağından şüpheleniyordu. Fransa'yı kaygılandıran bir başka husus da, Türkiye ve Irak'ın bölge içinden veya dışından bir saldırıya uğramaları durumunda birbirlerini savunacak olmalarıydı. Fransa, bu ifade ile kendi etki sahasındaki Suriye'nin mi kast edildiğini öğrenmek istiyordu. Fransız konsolos, antlaşmanın deklare edilen hedefi olan istikrarın, statükoyu korumak anlamına gelmesi durumunda antlaşmayı destekleyeceklerini ifade etti. Fransa'nın bu noktada Irak'ın Suriye'ye karşı tutumundan şüphelendiği açıktı.²⁹⁷ Türkiye'nin başlattığı inisiyatif, bölgede öne çıkan tüm devletler tarafından farklı şekilde algılanıyordu. Fransa da kendi etki sahasında yer alan Suriye'nin bu antlaşmadan zarar görmemesi için erken bir tarihte kendi girişimini yapıyordu.

Adnan Menderes, Bağdat ziyareti dönüşünde İngiltere'nin Ankara büyükelçisini, Irak ile varılan antlaşmayı ele almak üzere makamına davet etti. Görüşmede Menderes, Bağdat ziyaretinin başarı ile sonuçlanmasına büyük katkıda bulunan İngiliz desteği için teşekkür etti. Menderes'e göre, Türkiye ile Irak arasındaki işbirliği, Irak ile Britanya arasındaki işbirliği ile yakından bağlantılıydı. Bunu Bağdat'ta Irak başbakanına iletmmişti ve o da tamamen aynı fikirdeydi. Türkiye ile Irak arasındaki antlaşma, İngiltere ile Irak arasındaki ittifakın tatmin edici bir şekilde revizyonu için yolu açıyordu. Menderes, Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmanın geleceği için umutluydu. Irak'ın pozisyonu sağlamdı ve Nuri başlıca siyasi liderlerin desteğini almıştı. Lübnanlılar antlaşmaya sempati ile bakarken, Ürdün başbakanı da antlaşmaya olan desteğini iletmmişti. Sadece Suriye'deki tablo karışıktı. Suriye cumhurbaşkanı ve başbakanı olumlu yaklaşıyordu ancak hükümetin durumu zayıftı. Görüşmede Menderes, Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmayı kınayan Mısır'ı sert bir şekilde eleştirdi. Ancak, Mısır ile yakınlaşmak için de adımlar atıyordu. Mart ayında Mısır'ı ziyaret etmek istediğini belirtmişti. Menderes, diğer Arap devletlerinin temsilcilerinin Kahire'de Türkiye ile Irak arasındaki antlaşma lehine konuşacaklarından ve Irak'ın kınanmasına yol açacak bir hareketi önleyeceklerinden emindi.²⁹⁸

Başbakan Adnan Menderes'in 1955 Ocak ayında gerçekleştirdiği Bağdat ziyaretinde üzerinde anlaşmaya varılan Türkiye-Irak antlaşması, 22 Şubat 1955

²⁹⁷ TNA, Foreign Office Minute: Shuckburgh's Conversation with the French Counsellor, 17 Ocak 1955, FO 371 / 115486 V1073/67.

²⁹⁸ TNA, Turco-Iraqi Agreement, 22 Ocak 1955, FO 371 / 115486 V1073/76.

tarihinde imzalandı. Türkiye, Irak ile yaptığı bu savunma ittifakının Orta Doğu'daki güvenliğin tesisi sorununa katkıda bulunacağından emindi. Ancak, bu hamlesinin Mısır başta olmak üzere Suriye gibi Türkiye ve müttefiklerinin çıkarları ile çatışan çıkarlara sahip diğer ülkeler tarafından sekteye uğratılma ihtimalinin olduğunun da farkındaydı. Bu kaçınılmaz sonuç, kısa süre içerisinde kendisini Türkiye-Irak antlaşmasının karşısında ortaya çıkan Mısır-Suriye cephesi ile gösterdi.

Suriye ve Mısır 6 Mart'ta Kahire'de ortak bir bildiri yayınladı. Buna göre, iki hükümet Arap birliğinin şu hususlar temelinde güçlendirilmesi konusunda mutabıktı: Türkiye ile Irak arasındaki pakta veya herhangi başka bir pakta katılmamak; üyelerine karşı bir saldırıya direnmek ve üye ülkeler tarafından kullanımına sunulan askeri kuvvetleri eğitmek, tedarik etmek ve konuşlandırılmak için kalıcı bir Ortak Komutanlık kurmak üzere ortak savunma ve işbirliği için bir Arap örgütü kurmak ve, ekonomi politikalarını koordine etmek üzere bir Arap Ekonomi Konseyi kurmak.²⁹⁹

Türkiye, Mısır ve Suriye arasındaki bu antlaşmaya tepkisini Şam'daki elçiliği kanalıyla kısa süre içerisinde ilettili. Türkiye'ye göre Mısır'ın amacı açıktı. Irak ile Türkiye arasındaki antlaşmanın imzalanmasını engelleyemeyen Mısır'ın amacı, Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi ülkeleri, üzerlerinde Mısır kontrolü kurmak suretiyle Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmaya katılmaktan alıkoymaktı. Türkiye, Suriye ile Mısır arasındaki antlaşmanın nihai olmadığını umuyordu. Eğer durum öyleyse, Türkiye, Suriye'nin Mısır baskısı altında kendisine karşı düşmanca bir tutum takındığı sonucuna varmak durumundaydı ve mevcut Suriye politikasını tersine çevirmek zorunda kalacaktı.³⁰⁰ Türkiye bu tepkisi ile Suriye ve Mısır arasındaki antlaşmaya olan yaklaşımını açıkça ortaya koyuyor ve sınır komşusu Suriye'nin, Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmanın karşısında olan Mısır'ın yanında yer almaması için hamlesini yapıyordu. Türkiye ve Irak'ın yanında yer almayan Suriye'nin en azından bu oluşumun karşısında olmaması, olumlu bir gelişme olabilirdi. Nihai hedefi bölgesel bir savunma sistemine dönüşmek olan Bağdat Paktı'nın bu anlamda genişlemesi, Türkiye ve Irak'ın bir sonraki adımda izleyeceği politika olacaktı.

²⁹⁹ TNA, Summary of Joint Syrian-Egyptian Communique, 7 Mart 1955, FO 371 / 115496 V1073/410.

³⁰⁰ TNA, Message from Turkish Government to Syrian Prime Minister, 8 Mart 1955, FO 371 / 115496 1073/420.

4.3.1 İngiltere'nin Bağdat Paktı'na Katılımı

Orta Doğu'da on dokuzuncu yüzyıldan bu yana güçlü bir pozisyona sahip bulunan İngiltere, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kendisini içerisinde bulduğu ekonomik darboğaz nedeniyle sahip olduğu bu pozisyonu korumakta zorlanıyordu. İngiltere açısından, Birleşik Devletler'in ilgisini Orta Doğu'ya çekmenin amaçlarından birisi de, Birleşik Devletler'in sahip olduğu siyasi, askeri ve ekonomik gücü bu bölgeye kanallandırmak ve pozisyonunu korumaktı. Bu bağlamda, Kuzey Kuşağı projesinin ana destekçilerinden olan İngiltere, Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı'na katılma konusunda tereddüt yaşamadı. Antlaşmanın imzalanmasından sonra Orta Doğu'da tutumlarını belli eden Suriye ve Mısır gibi aktörlerin karşısında Bağdat Paktı'na İngiltere'nin katılımı, üye ülkeler için kurmaya çalıştıkları sistemin bir teyidi niteliğindedir.

İngiltere'nin Bağdat büyükelçisi tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen bir raporda, İngiltere'nin Türkiye-Irak Antlaşması'na katılımının, söz konusu Pakt'a sağlayacağı faydalar sıralanıyordu. Bunlardan ilki, İngiltere'nin katılımı sırasında veya kısa süre sonrasında bir veya daha fazla Arap ülkesi de antlaşmaya katılırsa, bu antlaşmayı Irak kamuoyunda ve diğer Arap ülkelerinde daha çekici bir hale getirebilirdi. Irak ile İngiltere arasındaki mevcut ikili anlaşmanın devamı, İngiltere ile Irak arasındaki ilişkilerin sürekli olarak iyi gitmesine bağlıydı ancak, antlaşmaya diğer Arap ülkeleri de üye olursa, herhangi bir Irak hükümeti Pakt'tan ayrılmak konusunda iki kez düşünmek zorunda kalacaktı. İkinci bir husus da, Mısır nezdinde, İngiltere'nin Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmaya tam destek vermesi ile ilgili herhangi bir tereddüt yaşanması veya Mısır'ın planına olumlu baktıkları ile ilgili bir bahane verilmesi durumunda ortaya utanç verici bir tablo çıkacaktı.³⁰¹ Irak hükümeti de, Pakt'a üye olması gereken sıradaki ülkenin, Pakistan'dan ziyade, İngiltere olduğunu düşünmekteydi.³⁰²

İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, 14 Mart'ta Kabine'nin önüne, Orta Doğu Savunması, Türkiye-Irak Pakt'ı ve 1930 tarihli İngiltere-Irak Antlaşması'nın revizyonu sorunlarını getirdi. Kabine'ye, Türkiye ile Irak arasındaki Pakt'ta bir an önce katılmanın İngiltere'nin menfaatine olduğunu çünkü Pakt'ın İngiltere'ye Irak ile olan 1930 tarihli anlaşmasını tatmin edici bir savunma anlaşması ile değiştirmek için

³⁰¹ TNA, Minute to Shuckburgh, 16 Mart 1955, FO 371 / 115500 V1073/533.

³⁰² TNA, Pakistan and Turkish-Iraqi Pact, 19 Mart 1955, FO 371 / 115500 V1073/526.

en iyi şansı sunduğunu söyledi. Körfez'i savunmak için Irak sınırında bir savunma pozisyonuna olan ihtiyacı belirttikten sonra, işbirliği anlaşmalarının önemi üzerinde durdu. Türkiye ile Irak arasındaki pakta diğer devletlerin kısa süre içerisinde dahil olma ihtimalinin bulunmadığını açıkladı. 1930 tarihli antlaşmanın sona ermesinin ve bunun yeni ve özel bir anlaşma ile değiştirilmesinin, Irak'taki milliyetçi görüşleri tatmin ederken, İngiltere'nin ihtiyaçlarını da karşılayacağını savundu. Eden daha sonra meslektaşlarından görüşmelere başlamak için onay talep etti. Kabine, Eden'in taleplerini ertesi gün onayladı. İngiltere ile Irak arasındaki Özel Anlaşma ise Nuri Said ve Michael Wright tarafından 4 Nisan'da imzalandı ve ertesi gün de, artık Bağdat Paktı adını alan Türkiye ile Irak arasındaki antlaşmaya İngiltere'nin dahil olması ile anlaşma yürürlüğe girdi.³⁰³

İngiltere'nin Türkiye ile Irak arasındaki ikili antlaşmaya dahil olması ve bu antlaşmayı bir pakta dönüştürerek Orta Doğu'da giderek büyüyen bir cephe oluşturması, hem Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi hem de Mısır'dan yayılan Batı karşıtlığının baskılanması açısından önemli bir hamle oldu. Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir bağ oluşturan bu durum, iki ülkenin birbirine yaklaşma sürecini daha da hızlandırdı. Türkiye ve İngiltere, temeli 1939'da atılan ittifaklarını, her iki ülkenin NATO'da yer alması ile güçlendirmiş, Orta Doğu'da Irak'ı da yanlarına alarak gerçekleştirdikleri bu ittifak ile de bir sonraki seviyeye taşımıştır.

4.3.2 Pakistan'ın Bağdat Paktı'na Katılımı

Kuzey Kuşağı projesinin önemli bir halkasını oluşturan Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılım süreci, Türkiye ile Pakistan arasında Bağdat Paktı'nın oluşmasından önce 2 Nisan 1954'te imzalanan "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması"na kadar uzanmaktadır. 1953 yılının sonunda Dulles, Orta Doğu'da bir savunma paktı açısından en büyük fırsatı Türkiye ve Pakistan'ın sunduğunu anlamıştı. 24 Aralık'ta Dulles Ankara'daki Amerikan büyükelçisinden, Türk hükümetine Pakistan'a teklif edilmesi düşünülen askeri yardım hakkında haber vermesini ve Türk hükümetine ortak bir savunma düzenlemesi ile ilgili olarak askeri görüşmeleri başlatmak üzere Pakistan hükümeti ile görüşmeyi önermesini istedi. Bu gizli görüşmeye yanıt olarak Türk Hükümeti, Birleşik Devletlerin Pakistan'a askeri yardımda bulunması koşuluyla Türkiye ile Pakistan arasında bir antlaşmanın imzalanmasına taraftar olduğunu

³⁰³ Behçet Kemal Yeşilbursa, *The Baghdad Pact*, Frank Cass, Oxon 2005, ss. 99-101.

belirtti. 28 Aralık'ta Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Adnan Menderes, kendi düşüncesinin Amerikan planı ile örtüştüğünü söyledi. Ertesi gün de, Amerikan Dışişleri, Pakistan hükümetini yeni plandan haberdar etti ve bir hafta sonra da 5 Ocak 1954'te Eisenhower, Pakistan'a askeri yardım yapılmasına prensipte onay verdi. Karşılıklı görüşmeler sonucu, Ocak ayının sonunda Birleşik Devletler ve Türkiye atacakları adımlar konusunda anlaşma sağladı. Buna göre, Türk Hükümeti, Pakistan Hükümetine, iki ülkenin ortak çıkarlar ile ilgili siyasi, ekonomik ve güvenlik konularında konsültasyon sağlayacak bir anlaşma için derhal görüşmelere başlanmasını önerecekti. Birleşik Devletler de, Türkiye-Pakistan anlaşması çerçevesinde Pakistan'a askeri yardımda bulunmaya hazır olduğu konusunda teminat verecekti. Amerikan planını sıcak karşılayan Türkiye ve Pakistan, siyasi ve ekonomik alanlarda konsültasyon ve her iki ülkenin güvenliğini etkileyen sorunlarda işbirliği ihtimallerinin ortak incelenmesini sağlayacak bir antlaşma imzalama konusunda anlaştılar. Birleşik Devletler tarafından teşvik edilen Türkiye ve Pakistan 19 Şubat'ta bir pakt oluşturma niyetlerini açıkladılar. Kamuoyu açıklaması yapılır yapılmaz ve Pakistan'a Amerikan askeri yardımı teminatı verilir verilmez, Pakistan Türkiye ile bir pakt oluşturma konusunda daha az aceleci davranmaya başladı ve Türk taslağını incelemek için bir ay süre istedi. Halbuki Pakistan, Türkiye ile görüş telakkisi yapılırken, Birleşik Devletler ile askeri yardım konusunda acele ettiği için, sürekli olarak Türkiye ile görüşmeleri açıklamak istiyordu. Sonunda 2 Nisan 1954'te Türkiye ve Pakistan bir Dostluk ve İşbirliği Anlaşması imzaladı. Anlaşma, ortak çıkarları ilgilendiren uluslararası konular, sürmekte olan kültürel, ekonomik ve teknik işbirliği, belirli savunma konularında işbirliği ve imza sahibi ülkeler tarafından bu anlaşmanın amaçlarını gerçekleştirmek bakımından faydalı olarak görülecek herhangi bir devletin anlaşmaya katılımı ile ilgili olarak konsültasyon sağlıyordu.³⁰⁴

İngiliz Hükümeti Türkiye-Pakistan arasındaki bu anlaşmayı başlangıçta, Orta Doğu güvenliği açısından faydasız olduğu gerekçesiyle desteklemedi. Sonrasında, Anlaşma görüşmelerinin su yüzüne çıkması ile de bekle-gör politikası izlemeye başladı. Anlaşmanın imzalanması ise, İngiliz tarafına, daha geniş çaplı bir Orta Doğu savunma sistemi için bir temel sundu. Bu temel sayesinde, bir yıl sonra Türkiye ve Irak arasında imzalanan Bağdat Paktı, İngiltere'nin katılımı ile genişleme sürecine

³⁰⁴ Yeşilbursa, *Baghdad Pact*, ss. 30-40.

girmişti. Bir sonraki aşamada, Pakistan'ın Pakt'a katılımı beklenilebilir bir gelişme idi.

Türkiye, Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılmasına sıcak bakıyordu. Irak ise, Pakistan'ın katılımı ile ilgili olarak Amerikan ve İngiliz tepkisini beklemekten yanaydı. Bu nedenle, Türkiye, İngiliz Hükümeti'nden Irak'ı Türkiye'nin önerisini kabul etme konusunda ikna etmesini istedi.³⁰⁵ İngiliz Hükümeti, Türkiye'nin bu talebini olumlu karşıladı ve Bağdat büyükelçisinden, Türk ve Irak hükümetlerinin Pakistan'a Pakt'a ne zaman katılmak isterse katılabileceğini söylemelerini Irak Başbakanı'na iletmesi istedi. Bu noktada, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Pakistan'ın bu hamleyi Türk veya Irak tarafından değil, kendilerinden öğrenmesini istiyordu.³⁰⁶ Bunun, İngiltere'nin Bağdat Paktı'nda belirleyici bir güç olarak kendisini ön plana çıkarma isteğinden kaynaklandığı açıktı.

Pakistan Başbakanı, İngiliz Yüksek Komiseri ile Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılımı ile ilgili olarak yaptığı görüşmede, İngiltere'nin Pakt'a hızlı bir şekilde üye olmasını anladığını ancak yine de bir Orta Doğu ülkesinin öncelikli olarak üye olmasını beklemenin daha iyi olabileceğini bildirdi. Pakistan'ın üyeliği açısından ise, zamanlama çok önemliydi. Pakistan bir Orta Doğu ülkesinin üyeliğini bekleyebilirdi. Bu ülke, Pakistan'a göre İran olabilirdi. Bir başka alternatif de, Pakistan ve İran'ın aynı anda üyeliği olabilirdi.³⁰⁷

İngiltere, Orta Doğu savunmasının merkezi olarak Türkiye-Irak Paktı'nı görüyordu. Pakt, bir Sovyet saldırısına karşı ön cepheyi oluşturacaktı. Ayrıca, bu tür bir saldırıya karşı koymada, havaalanları sağlayacaktı. Pakt ayrıca üye ülkeler arasında detaylı savunma düzenlemeleri içeriyordu. Son olarak da, Türkiye ve Birleşik Krallık yoluyla Batı'ya bağlanıyordu.³⁰⁸ Bağdat Paktı, Birleşik Devletler tarafından da Kuzey Kuşağı projesinin somut hale gelmiş bir versiyonu olarak görülüyor ve genişlemesine büyük önem veriliyordu. Birleşik Devletler'e göre, Bağdat Paktı'nın genişlemesindeki bir sonraki adım kesinlikle Pakistan olmalıydı. İran'ın Pakt'a dahil olması ise bu aşamada fazla bir artı getirmeyecekti ve İran'ın yaklaşımının doğal süreçte gelişmesine izin verilmeliydi. İsrail'e sınırı olan Arap

³⁰⁵ TNA, Pakistan's Adherence to Turco-Iraqi Pact, 17 Mart 1955, FO 371 / 115499 V1073/505.

³⁰⁶ TNA, From Commonwealth Relations Office to U.K. High Commissioner in Pakistan, 19 Mart 1955, FO 371 / 115499 V1073/505A.

³⁰⁷ TNA, From U.K. High Commissioner in Pakistan to Commonwealth Relations Office, 31 Mart 1955, FO 371 / 115499 V1073/505C.

³⁰⁸ TNA, From C.A.E. Shuckburgh to Ralph Stevenson, 13 Mayıs 1955, FO 371 / 115511 V1073/802.

lkelerinin katılması ise tavsiye edilmiyordu ancak Birleşik Devletler bu ülkelerin katılımını ne destekliyor ne de karşı çıkıyordu. Birleşik Devletler'in Türkiye ve Pakistan ile olan anlaşmaları, bölgenin savunmasına olan büyük ilgisini gösteriyordu. Ayrıca, Suriye, Sudi Arabistan ve Mısır cephesindeki gelişmeler Birleşik Devletler tarafından izleniyordu ve, Türkiye ile Irak arasındaki Pakt'ı tehlikeye atacak herhangi bir pakta karşı da hamle yapıyordu.³⁰⁹ Hem İngiltere'nin hem de Birleşik Devletler'in Bağdat Paktı'na verdiği bu önem, Paktın genişlemesi için de ana güdüyü teshkil ediyordu. Bu nedenle, Kuzey Kuşaağı'nın tamamlanması için Pakistan'ın katılımı oldukça önemliydi.

Pakistan, Bağdat Paktı'na katılma ile ilgili olarak bu noktada çok aceleci davranmıyordu. Türkiye ile halihazırda imzaladığı bir antlaşma vardı. Diğeryandan, İngiliz Milletler Topluluğı'nun da bir üyesiydi. Bu iki dayanak, yeni bir anlaşmaya girmesini zorunlu kılmıyordu. Ayrıca, Birleşik Devletler, Pakta katılmamıştı ve Pakistan bunun nedenini bilmiyordu. Tüm bunlar Pakistan'ın tedbirli bir tavır sergilemesine yol açıyordu.³¹⁰

İngiltere tarafından Pakistan'a verilen bir diplomatik muhtıra ile Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılmakta yaşadığı çekinceler aşılmak istendi. Muhtırada, Pakistan'ın Pakt'a katılmaktaki en büyük çekincesi olan Birleşik Devletler'in henüz Pakt'a katılmamış olması durumu, bölge ülkelerinden ne kadar fazla sayıda devlet Pakt'a katılırsa, Birleşik Devletler'in katılma şansı da o kadar artar şeklinde bir sav ile giderilmeye çalışılıyordu. İngiliz Hükümeti'ne göre, Amerikan Kongresi ve kamuoyu Pakt'a katılmadan önce bu Pakt'ın, benzer fikirlere sahip ülkelerin kolektif güvenlik için bir araya geldiğı etkili bir grup olduğına ikna edilmeyi istemekteydi. Avrupa tecrübesi de, bölge ülkelerinin kendi kendilerine yardımcı olmaya ne kadar istekli olurlarsa, Birleşik Devletler'in onları desteklemeye o kadar hazır olduğınu göstermişti. Birleşik Krallığın görüşü, daha önce 22 Mart'ta da Pakistan Dışışleri Bakanlığı'na iletildiğı üzere, Türkiye-Irak Paktı'nın Orta Doğı'nun savunması için etkili bir örgüte dnştrlebileceğı idi ve Pakistan'ın katılımı da böyle bir rgt oluşturma ihtimalini büyük ölçüde artıracaktı. Pakistan'ın katılımı ayrıca Kalıcı

³⁰⁹ TNA, Conversation with Wilson, 31 Mayıs 1955, FO 371 / 115512 V1073/849.

³¹⁰ TNA, Pakistan and the Turco-Iraqi Pact, 23 Haziran 1955, FO 371 / 115514 V1073/888.

Konsey'in oluşmasını da sağlayacaktı ve böylece Antlaşma taraflarının savunma girişimleri koordine edilebilecekti.³¹¹

Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılımı ile ilgili olarak kritik öneme sahip bir gelişme de, Pakistan Dışişleri Genel Sekreteri General Ayub'un Ankara'ya 1955 Haziran'ında yaptığı ziyaret olmuştur. General Ayub, Ankara'da Türkiye ve Irak Başbakanları ile yaptığı görüşmeler sonucu, Pakistan Hükümeti'ne Pakistan'ın Türkiye-Irak Paktı'na katılma kararını açıklamalarını tavsiye eden bir telgraf gönderdiğini açıkladı.³¹² 27 Haziran'da İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Bowker ile görüşen General Ayub, Pakistan Pakt'a üye olursa, ne kadar etkili bir enstrüman haline geleceğini ve bir başka Sadabat Paktı'na dönüşmeyeceğini belirtti. Ancak, Pakistan Dışişleri Genel Sekreteri, Amerika'dan nasıl bir yardım geleceğini bilmeden Kuzey Kuşağı'nın savunması için nasıl bir plan yapılabileceğini bilmiyordu. Bu nedenle, Amerika da Pakt'a katılmalıydı. Ayrıca, Pakistan ortak savunmaya yapacağı yardımı kendi bölgesinde yapmak istiyordu. Mevcut askeri kaynakları, topraklarının özel doğası nedeniyle iki büyük kısma ayrılmış olması, Hindistan'dan gelen tehdit ve Afganistan ile olan sorunlar gibi nedenlerden ötürü, kuvvetlerini Irak'ın batı kanadına göndermesi imkansızdı ki, Irak da bunu talep ediyordu.³¹³ Pakistan heyetinin Ankara ziyareti ile Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılımı yönünde büyük bir adım atılmış olsa da, Pakistan'ın Amerika'nın hamlesini görmek istediği açıktı. Bu çekincelerin giderilmesinde İngiliz Hükümeti'nin etkili ikna çabaları meyvesini vermiş görünüyordu ve Pakistan, Bağdat Paktı'na katılmaya hazır olduğunu bu gezi sırasında resmen üye ülkelere iletmış oldu.

Pakistan, Bağdat Paktı'na katılma isteğini üye ülkelere iletmış olsa da, katılımını geciktiren iki çekinceye sahipti. Bunlardan birincisi, Pakistan, Bağdat Paktı üyelerinin savunmasına sadece onlara doğrudan bir saldırı olması durumunda gelmeyi taahhüt edecekti ancak Türkiye'ye NATO'dan kaynaklanan yükümlülüklerinden doğan bir saldırı olması durumunda yardıma bulunmayı taahhüt etmeyecekti. İkinci çekince ise, Pakistan, kendi topraklarını savunma kapasitesini zayıflatacak herhangi bir taahhüt altına girmek zorunda olmayacaktı.³¹⁴

³¹¹ TNA, Aide Memoire Given to the Prime Minister of Pakistan by U.K. High Commissioner in Karachi, 17 Haziran 1955, FO 371 / 115514 V1073/894.

³¹² TNA, Pakistan's Accession to Turco-Iraqi Pact, 29 Haziran 1955, FO 371 / 115514 V1073/898.

³¹³ TNA, From Ankara to Foreign Office, 29 Haziran 1955, FO 371 / 115514 V1073/900.

³¹⁴ Cohen, *Strategy and Politics in the Middle East*, s. 91.

Bu iki çekince, Pakistan'ın katılımını geciktiriyordu. Ancak, bu gecikmeye katkıda bulunan bir başka gelişme de Pakistan'ın iç siyasetinde meydana geldi. Ağustos ayında, Pakistan'da bir hükümet değişikliği meydana geldi. Bu değişiklik Karachi'deki İngiliz Yüksek Komiseri tarafından endişe ile karşılandı çünkü İngiliz Yüksek Komisere göre yeni başbakan, eski kabinenin, Pakistan'ın Pakt'a katılımını yürekten destekleyen üyelerinden birisi değildi.³¹⁵ İngiltere'ye göre, yeni Pakistan başbakanına baskı yapmak kaçınılmaz olarak gecikmeye yol açacaktı ve Başbakan meseleyi yeni kabinenin önüne getirebilirdi. Bunda da açık bir tehlike söz konusuydu çünkü yeni kabinenin doğu eyaletlerinden gelen üyelerinin görüşleri önceden tahmin edilemezdi.³¹⁶

Türk, Irak ve İngiliz hükümetleri, kendilerine göre gereksiz olsa da anlaşılabilir olan Pakistan'ın çekincelerine itiraz etmediler ancak Pakistan'ın bu çekinceleri Pakistan'ın katılım anlaşmasına ilave etme önerisine itiraz ettiler çünkü bu tür bir belge Paktta bir değişiklik meydana getirip, amacından uzaklaştırabilirdi. Eylül ayında, İngiltere, Türkiye ve Irak hükümetleri, Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılım anlaşmasının imzalanmasından sonra, Pakistan hükümetinden, Pakt çerçevesindeki yükümlülükleri ile ilgili belirli maddeleri açıklayan bir mektubu kabul etme konusunda anlaştılar.³¹⁷ Bunun üzerine, Pakistan'ın Bağdat büyükelçisi, Irak Dışişleri Bakanlığı'na 23 Eylül 1955'te Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılım belgesini iletti. Böylelikle, Pakt'a üye sayısı dörde yükseldi ve böylelikle Pakt'ın 6. Maddesi'nde yer aldığı şekliyle Bakanlar Konseyi oluşturmak için yeterli üye sayısına ulaşıldı.³¹⁸

Pakistan'ın Bağdat Paktı'na katılımı, Orta Doğu güvenliğinin sağlanması ve Sovyetler Birliği'nin güneyde çevrelenmesi açısından hayati öneme sahip bir adımdı. Pakistan, Pakt'a katılım sürecinde Amerikan üyeliği konusunda ısrar etmiş ve komşusu Hindistan ile olan sorunlarını öne sürerek, çekincelerini ortaya koymuş olsa da, üye ülkelerin teminatları ile bu çekinceler ortadan kaldırıldı ve Pakistan Kuzey Kuşağı'ndaki yerini aldı. Kuşağın Pakistan ile diğer üye ülkeler arasındaki eksik halkası olan İran'ın Pakt'a katılımı da Pakistan'ın katılımı gibi üstesinden gelinmesi gereken çekinceler ile doluydu.

³¹⁵ TNA, Pakistan's Accession to Baghdad Pact, 10 Ağustos 1955, FO 371 / 115518 V1073/986.

³¹⁶ TNA, Pakistan's Accession to Baghdad Pact, 22 Ağustos 1955, FO 371 / 115518 V1073/1001.

³¹⁷ Yeşilbursa, *Baghdad Pact*, ss. 108-109.

³¹⁸ TNA, Pakistan Accession to Turco-Iraqi Pact, 23 Eylül 1955, FO 371 / 115521 V1073/1050.

4.3.3 İran'ın Bağdat Paktı'na Katılımı

Birleşik Devletler Dışişleri Bakanı Dulles'in girişimleri ile ilk tohumları atılan, sonrasında Türkiye ile Irak arasında imzalanan antlaşma ile gelişen Kuzey Kuşağı projesi, İngiltere ve Pakistan'ın da dahil olması ile nihai şeklini alma yönünde ilerledi. Projenin, nihai şeklini alması için gerekli son adım ise, İran'ın Bağdat Paktı'na katılımıydı. Pak'tın destekleyicilerinden birisi olması itibariyle katılımı nispeten sorunsuz ve hızlı olan İngiltere'nin aksine, Pakistan'ın katılımı, sahip olduğu çekincelerin ortadan kaldırılması nedeniyle görece daha uzun sürmüştü. Benzer bir süreç, kuzey komşusu Sovyetler Birliği tehdidi nedeniyle çekinceler yaşayan İran'ın katılımında da kendini gösterdi.

İngiltere, Pakistan'ın Pakta katılım sürecinde aktif bir rol oynamıştı. İngiltere'nin Bağdat Paktı'nda yer almasını istediği bir başka ülke de İran'dı çünkü İran'ın üyeliği Orta Doğu savunma sisteminin avantajına olacaktı. Sovyet topraklarına komşu İran'ın Sovyet etkisine girmesi durumunda, Afganistan ve Pakistan üzerinde daha büyük bir komünist baskı hissedilecekti. Ayrıca, Sovyetlerin Kuzey Irak, Kuveyt, Sudi Arabistan, Umman ve Bahreyn petrollerini tehdit etmesini sağlayacaktı. İran üzerinden, Sovyetler Orta Doğu'nun Arap devletleri ile kara yoluyla doğrudan iletişime geçebilecekti ve Boğazlar yoluyla kurduğu iletişimi bu seçenekle değiştirebilecekti.³¹⁹ İran hem Kuzey Kuşağı'nın ortasındaki tamamlayıcı halka olması bakımından, hem de Sovyet tarafında yer almamasının taşıdığı önem nedeniyle Pak'ta yer alması en az diğer üyeler kadar hayati olan bir devlettir.

İran Şahı ve askeri yetkilileri Bağdat Paktı'nın imzalanmasından itibaren Pak'ta ilgi göstermeye başladı. Ancak, ilk olarak, Amerikalılar ile anlaşma sorunları yaşadıkları İran'ın savunması meselesini netleştirmek istiyorlardı. Amerikalılar, İran'ın askeri kapasitesine güvenmiyordu ve savaş durumunda Zağros hattını tutmayı planlıyordu. İngilizler de bu konuda aynı düşüncedeydi. Politikacılarından çok az şey bekleyen İranlı askeri yetkililer, bu durumun netleşmesi için Türkiye'nin desteğine güveniyordu ve Türkler ve Amerikalılar ile heyet görüşmeleri talep etmişlerdi.³²⁰ İran askeri yetkilileri Bağdat Paktı'na girmeye istekli görünürken, İran Şah'ı Pak'ta girmekte aceleci davranmıyordu. Şah, ilk etapta kamuoyu desteğini Hükümetin arkasına almak ve sosyal, ekonomik ve idari reformlar başlatmak istiyordu. İran

³¹⁹ Almog, *Beyond Suez*, s. 13.

³²⁰ TNA, Northern Tier Staff Talks, 18 Mart 1955, FO 371 / 115499 V1073/511.

açısından, tamamen Orta Doğulu bir pakta katılmaktansa, İngiltere'nin de katıldığı bir pakta yer almak daha tercih edilebilirdi. İran açısından Pakt'a üyelik ile ilgili kaygı verici durum, zamanlamasıydı çünkü Sovyetler Birliği ile bir ekonomi ve sınır anlaşması söz konusuydu. İran Dışişleri Bakanı, öncelikle bu anlaşmanın Sovyetler tarafından onaylanmasını istiyordu. Dışişleri Bakanı ayrıca, Sovyetlerin İran'da sabotaja başvurması halinde kamuoyu üzerindeki etkileri konusunda kaygılıydı.³²¹

İngiliz Dışişleri de, İran'ın Bağdat Paktı'na olan ilgisini yakından takip ediyordu. İngiliz Dışişleri tarafından hazırlanan bir raporda, İran Şahı'nın Pakt'a katılmak istediği ancak katılmadan önce İran'ın Pakt'tan ne gibi faydalar sağlayacağını bilmekte ısrarcı olduğu belirtiliyordu. Buna göre, Şah ilgili en yüksek sayıda ülkenin İran'ın savunmasına gelmesini ve daha fazla askeri yardım istiyordu. İngilizlere göre ise, İran'ın Pakt'a katılımı taraflara hemen hemen hiçbir askeri fayda sağlamayacaktı. Mevcut İran kuvvetleri bir Sovyet saldırısına direnç gösteremeyecek durumdaydı ve gösterebilir bile, sivil idare böyle bir saldırının ilk işaretinde çökecekti ve Şah da ülkeden kaçacaktı. Amerikan yardımının bu durumu değiştirmesi de uzun yıllar alacaktı. Şah tarafından Rus büyükelçisine kısa süre önce verilen teminatlar da İran'ın müttefiklerine daha önceden stok yapabilecekleri üsler veya tesisler veremeyeceği anlamına geliyordu. Bu nedenle, İran'ın Pakt'a katılımı, Irak ile Pakistan arasındaki boşluğu doldurmaya çok az yarayacaktı veya hiç yaramayacaktı. İran'ın Pakt'a katılımının bir Sovyet saldırısını tetikleyeceği veya İran'da ciddi huzursuzluk yaratacağı da düşünülmüyordu. İngiliz Dışişleri İran içinde de herhangi bir siyasi kazanç beklemiyordu. Şah'ın muhalefeti kontrol altında tutabilecek olmasına rağmen, çoğu İranlı özünde tarafsızdı. İranlılar Sovyet tehdidinden korkabilir ve Batı'yı suçlayabilirdi. Umulabilecek en büyük avantaj ise, İran'ın Pakt'a katılımının diğer Orta Doğu ülkeleri üzerinde yapabileceği etkiydi. Pakt'ın prestijini artırabilir ve daha az Batılı bir örgüt olarak görünmesini sağlayabilirdi. Ancak, İran'ın katılımının bu ülkelerdeki dengeyi değiştirebilmesi şüpheli görünüyordu. Bu nedenlerden ötürü, İngiltere bu aşamada İran'ın Pakt'a üyeliğine taraftar olmasına rağmen, bunun için baskı yapmayı veya yüksek bir bedel ödemeyi düşünmüyordu.³²²

³²¹ TNA, Persia Association with Middle East Defense Pact, 20 Mart 1955, FO 371 / 115500 V1073/521.

³²² TNA, Foreign Office Minute: Persia and the Middle East Defence, 10 Mayıs 1955, FO 371 / 115511 V1073/804.

İran Şahı İran'ın Bağdat Paktı'na katılımı ile ilgili görüşmelere üye ülkeler ile birlikte Birleşik Devletler'in de katılmasını istiyordu. Ancak, İngiltere ve Birleşik Devletler ortak bir karar alarak bu görüşmelere katılmamaya karar verdiler. Bunun nedeni, katılmaları durumunda İran'ın savunması ve askeri yardım ile ilgili taahhüt talepleri ile karşı karşıya kalacaklarını düşünmeleri idi. Öte yandan, Şah'ın İngiltere ve Amerika olmaksızın görüşmelere katılmasının da önünde durmayacaklardı. Amerika ayrıca, görüşmelerin Washington'da yapılmasını da istemiyordu çünkü muhtemel bir sızıntı durumunda görüşmelerin Amerika'nın baskısı altında yapıldığı izlenimi doğabilirdi. Şah ise, görüşmelerin Tahran dışındaki bir başkentte yapılması durumunda, Irak ve Pakistan örneğinde İngiltere'nin, Türkiye örneğinde de Amerika'nın yaptığı gibi dış güçlerden gelen bir baskı olarak anlaşılabilirdi. Görüşmeler, Tahran da ise güvenlik nedeniyle yapılamazdı. Bu nedenle, Şah'ın bu noktadaki tercihi görüşmeleri üye ülkeler ile ikili olarak gerçekleştirmekti.³²³ İran Şahı'nın heyet görüşmeleri ile ilgili yaşadığı kararsızlıklar sonunda, Türkiye, Irak, Pakistan ve İran arasındaki görüşmeler dörtlü bir zirve olarak Habbaniyah'da gerçekleşti ve, İngiltere ve Amerika gözlemci düzeyinde katıldı. Heyetler arası görüşmeler sonucunda, İran'ın bu görüşmeleri başlatan taraf olmasının, Orta Doğu'nun savunmasında komşuları Türkiye, Irak ve Pakistan ile yakın işbirliği yapma isteğinin samimi bir işareti olduğu; İran'ın Orta Doğu'nun etkili bir şekilde savunulması için hayati bir öneme sahip olduğu; tarafların kabiliyetleri dahilinde bölgenin bir bütün olarak savunulması için anlaşmaya vardığı; Orta Doğu savunmasının Batılı Müttefiklerin yeterli desteği ile etkili olacağı ve daha fazla görüşmeye gerek duyulduğu ve bu görüşmelerin inisiyatifinin İran'da olduğu konularında anlaşmaya vardılar.³²⁴ İngiltere'nin görüşü bu görüşmeler sonucunda da değişiklik göstermedi. İngiltere hala İran'ın Pakt'a katılımının askeri bir avantaj sağlamayacağını ancak Pakt'a siyasi bir momentum kazandırabileceğini düşünmektedir. Bu momentum da halihazırda Pakistan'ın katılımı ile sağlanıyordu.³²⁵

İran'ın Bağdat Paktı'na katılımı Birleşik Devletler tarafından da zorunlu bir hamle olarak görülmüyordu. Birleşik Devletlere göre, İran'ın Pakt'a katılımı,

³²³ TNA, Persia and Middle East Defense, 11 Mayıs 1955, FO 371 / 115511 V1073/809.

³²⁴ TNA, Northern Tier Staff Talks, 17 Ağustos 1955, FO 371 / 115518 V1073/999.

³²⁵ TNA, Persia and Middle East Defense, 3 Eylül 1955, FO 371 / 115520 V1073/1020.

İngiltere ve Amerika'ya karşılığında büyük bir iyiliğin yapılması gereken bir iyilik değil, İran hükümetinin İran'ın çıkarları için vermek zorunda olduğu bir karardır.³²⁶

İngiltere ve Birleşik Devletler İran'ın Bağdat Paktı'na katılımına mesafeli davranırken, İran'ın komşusu Sovyetler Birliği'nden gelen olumsuz tepki ile karşılaştı. 8 Eylül'de İran Şahı ile görüşen Tahran'daki Sovyet büyükelçisi, İran'ın Türkiye ile Irak arasındaki pakta katılımının sadece azalmakta olan uluslararası gerginliği artırmayacağını, aynı zamanda mevcut dostane Sovyet-İran ilişkilerine de zarar vereceğini belirtti. Şah'a göre ise, İran, Sovyetler'in Varşova Paktı'na katılması gibi acil bir durum için hazırlıklı olmalıydı. Şah, Sovyetler'in İran'ın Pakt'a girmesinden korkmasının nedeni, İran'ın stratejik öneminin farkında olmalarıydı.³²⁷ İran'ın, Sovyetler Birliği'nin muhtemel tepkisini İngiliz ve Amerikalılara karşı bir koz olarak öne sürdüğü görülmektedir. İran'ın üyeliğine karşı soğuk duran İngiltere ve Birleşik Devletler'e İran'ın Sovyetler Birliği'ne karşı oynayabileceği rol üzerinden, İran'ın üyeliğinin önemi vurgulanmaktadır.

İran'ın Bağdat Paktı'na katılımına Türkiye'nin bakışı ise olumluydu. Ancak, Türkiye, İran'ın öncelikle askeri taahhütleri kabul etmesini talep ediyordu. Türkiye, İran'ın kararının büyük ölçüde iç siyasetteki duruma bağlı olduğunu düşünmekteydi.³²⁸ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Celal Bayar bu konjonktürde İran'a 19 Eylül 1955'te bir ziyarette bulundu. Ziyaret sırasında Türk heyeti İran'ı Bağdat Paktı'na katılmaya ikna etmeye çalıştı. Türkiye'ye göre, İran'ın Pakt'a katılması için en uygun zamandı çünkü Sovyetlerin buna sonradan verebilecekleri kadar güçlü tepki verme ihtimali düşüktü. Türkiye'ye göre, İngiltere'nin, İran'ın Pakt'a girmesi için dengedeki teraziye dokunması yeterliydi. Bu, Amerikalılar ve İngilizlerin Bağdat da Türklere yardım etmesine benziyordu.³²⁹ Türkiye'nin İngiltere'den İran'ın ikna edilmesi ile ilgili isteği, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda olumlu karşılanırken, yardım etme konusundaki isteksizlikleri devam ediyordu. Bu isteksizlik, İran'ın görüşmelerin sonraki aşamalarında Pakt'a bir İngiliz-Amerikan baskısı sonucu girdiklerini iddia edip, bunu, askeri taahhüt veya kapsamlı yardım elde etme için kullanabilme ihtimaliydi.³³⁰ Türkiye ise İran'ın

³²⁶ TNA, Persia and Middle East Defense, 8 Eylül 1955, FO 371 / 115520 V1073/1023.

³²⁷ TNA, Persia and Middle East Defense, 10 Eylül 1955, FO 371 / 115520 V1073/1026.

³²⁸ TNA, Persia and Middle East Defense, 16 Eylül 1955, FO 371 / 115520 V1073/1030.

³²⁹ TNA, Turco-Persia Talks, 21 Eylül 1955, FO 371 / 115520 V1073/1038.

³³⁰ TNA, Turco-Persia Talks, 27 Eylül 1955, FO 371 / 115520 V1073/1038.

üyelik için harekete geçirilmesi amacıyla İngiltere ve Amerika tarafından yapılacak bir deklarasyona ihtiyaç duyduğunda ısrar ediyordu. Türk Hükümeti'ne göre bu deklarasyonun genel taahhütler veya vaatler bile içermesine gerek yoktu. 1950 tarihli Bevin deklarasyonunun farklı terimlerle tekrarı yeterli olacaktı. Türkiye, İngiltere'den Birleşik Devletler üzerindeki etkisini de aynı amaçla kullanmasını istiyordu.³³¹

Türkiye'nin İngiltere ve Birleşik Devletlerden İran'ın Bağdat Paktı'na katılımı için ısrarlar talep ettiği deklarasyon kararı nihayet kabul edildi. İngiltere, Tahran büyükelçisine Şah'a, İran Bağdat Paktı'na katılır katılmaz bu kararı memnuniyetle karşıladıklarını beyan eden ve İran'ın bağımsızlığına, bütünlüğüne ve güvenliğine olan ilgisini açıkça gösteren bir deklarasyon yayınlayacağını bildirmesini istedi.³³² Bu deklarasyon, 12 Ekim'de İran Hükümeti'nin Parlamento'ya Bağdat Paktı'na katılma isteğini iletmesi üzerine yapıldı. Deklarasyonda, bu adımın İngiltere ve İran ve Paktın diğer üyeleri arasındaki bağları kuvvetlendireceğine değinildi. Ayrıca, bölgedeki güvenliği ve barışı da güçlendirecekti. 1950 deklarasyonunda olduğu gibi, İngiliz Hükümeti, İran'ın bağımsızlığı, bütünlüğü ve güvenliği ile her zaman yakından ilgili olmuştu ve İran ile Pakt çerçevesinde işbirliği yapmak istiyordu.³³³

Son olarak İran'ın da katılımı ile birlikte, Orta Doğu'da yeni bir güvenlik ve savunma sistemi tamamlanmış oluyordu. Türkiye bu süreçte oynadığı aktif rol ile hem kendi güvenliğini garanti almanın yeni bir yolunu bulmuş, hem de Orta Doğu'da söz sahibi bir devlet olarak dış politikasında yeni bir sayfa açmıştı. İngiltere ise, Türkiye ile olan siyasi ve askeri bağlarına yeni bir tanesi eklemiş oluyordu. Avrupa topraklarında NATO yoluyla devam eden Türk-İngiliz ittifakı, Orta Doğu topraklarında Bağdat Paktı ile daha da güçlendi. İki ülkenin karşılıklı çıkarına olan bu durum, Amerika Birleşik Devletlerinin Sovyetler Birliğini çevreleme politikasına yaptığı katkı ile de ayrı bir istisna oluştuyordu. İsrail ile Arap devletleri arasındaki sorunları öne sürerek Bağdat Paktı'na katılmayan ancak Pakt üzerinde kesin bir etkiye sahip olan Birleşik Devletler, Orta Doğu'nun ekonomik, siyasi ve askeri atmosferine giriş yapmış bulunuyordu. Bir zamanlar İngiliz hakimiyetinin söz konusu olduğu bu coğrafya artık Amerikan etkisini iyice hissediyordu. Mısır'ın Sovyetler Birliği ile kurduğu ilişki de Amerika'nın bölgedeki satranç oyununda

³³¹ TNA, Persian Accession to Baghdad Pact, 30 Eylül 1955, FO 371 / 115521 V1073/1060.

³³² TNA, Persia and Middle East Defense, 6 Ekim 1955, FO 371 / 115522 4544.

³³³ TNA, From Tehran to Foreign Office, 12 Ekim 1955, FO 371 / 115522 V1073/1093.

atacağı adımları belirleyen bir gelişme oldu. Albay Nasır'ın izlediği anti-İngiliz politikalar Amerika'nın bölge politikalarını belirlemesinde bir ipucu sağladı. İngiltere, Nasır etkisi ile Orta Doğu'daki varlığının merkezini Mısır'dan Kıbrıs'a kaydırmak durumunda kaldı. Kıbrıs'ın, İngiltere'nin bu yeni dönemdeki politikalarında oynadığı rol, Türk-İngiliz ilişkilerine yön veren unsurlardan birisi olarak da karşımıza çıkmaktadır.

4.4 Kıbrıs Sorunu

4.4.1 Kıbrıs'ta İngiliz Yönetiminin Başlaması

Orta Doğu ile Avrupa arasında bir geçiş noktası olarak konumu ile Kıbrıs, tarih boyunca bölgeye egemen olan güçlerin ele geçirmek için uğraş verdiği stratejik bir hedef olmuştur. Kapladığı ve etki ettiği bölgelerin güvenliği ile daha da artan bu jeopolitik ve stratejik önem, Ada'nın tarihini bir işgaller kronolojisine dönüştürmüştür.

İlk yerleşimciler Ada'ya milattan önce dördüncü yüzyılda ulaştı. M.Ö. 1200'e gelindiğinde, Yunanlar Ada'da koloniler kurmuştu ve iki yüzyıl sonra da onları Fenikeliler izledi. Adayı fetheden diğer güçler arasında Mısırlılar, Asurlular, Persler ve Büyük İskender bulunuyordu. Milattan önce birinci yüzyılda, Romalılar Kıbrıs'ı fethetti. Roma İmparatorluğu M.S. 395'te ikiye bölündüğünde Kıbrıs Doğu İmparatorluğu'nun bir parçası oldu ve Bizans'ın bir bölgesi haline geldi. Yedinci yüzyıldan itibaren Ada, Bizans ve Arap güçleri arasında bir mücadele alanına dönüştü. I. Richard, Ada'yı 1189-1192 yılları arasında gerçekleşen Üçüncü Haçlı Seferi sırasında fethetti ve daha sonra da Guy de Lusignan'a sattı. Guy, 1196'da kral ünvanını aldı ve halefleri on beşinci yüzyıla kadar bağımsız bir şekilde Ada'yı yönetti. Venedik ve Cenova ile iyi ilişkiler kuruldu ve her ikisi de kendilerine ait ticaret imparatorlukları açısından stratejik öneme sahip Ada'da koloniler kurdu. 1473'ten sonra, Cenova'nın hakim rolü Venedik'e geçti. 1571'de Osmanlı İmparatorluğu Kıbrıs'ı fethetti ve ilk Osmanlı yerleşimcileri Ada'ya ulaştı. Böylelikle, Kıbrıs Türkleri dört yüzyıldan bu yana Ada'da yerleşik hale gelmiş bulunmaktadır. Osmanlılar, bireylerin dinlerine göre sınıflandırıldığı “millet sistemine” göre Ada'yı yönetti. Ada, 1878'e kadar Osmanlı hakimiyeti altında

kaldı.³³⁴ Bu tarihten itibaren Kıbrıs'ın modern tarihinde önemli aktörlerden birisi olan İngiltere Ada'da kontrolü ele geçirdi.

Britanya Kıbrıs'ı, dağılmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay kapma yarışında büyük bir manevra sonucunda gizlice elde etti. Bu yarış, Avrupa'nın en güçlü ulusları olan Rusya, Avusturya, Britanya, Fransa ve Almanya arasında on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında gerçekleşti. Britanya'nın muhafazakar başbakanı Benjamin Disraeli açısından Kıbrıs'ın işgalinin ana nedeni, Hindistan üzerinde var olduğuna inandığı Rus emellerine karşı imparatorluğu korumaktı. Başbakana göre bu, ancak 2. Abdülhamit'i Rusya'nın genişlemeciliğine karşı destekleme ile gerçekleştirilebilirdi. Disraeli'nin aradığı fırsat, 1877 Nisan'ında Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal edip, Sultan'ın topraklarını parçalayan ve üzerinde bir dizi Hristiyan Slav devlet oluşturan hükümleri kabul etmek zorunda kalması ile geldi. Rusya'ya Karadeniz'de Batum limanı ile Kars ve Ardahan sınır kaleleri verildi. Kıta'daki güç dengesinin bu şekilde bozulması ile endişeye kapılan diğer Avrupa devletleri, antlaşmanın hükümlerinin revize edilmesi için baskı uyguladı. Rusya'nın Osmanlı Devleti ile yaptığı ikili antlaşmayı yeniden görüşmek için düzenlenen Berlin Kongresi'nden sadece dokuz gün önce, yani 4 Haziran 1878'de, daha sonra Kıbrıs Konvansiyonu adını alacak olan gizli bir Savunma İttifakı Konvansiyonu İstanbul'da imzalandı. Bu konvansiyona göre, Britanya Osmanlı İmparatorluğu'na askeri yardım yapacak ve Rusya'nın Asya'daki Türk topraklarında yapacağı herhangi bir tecavüz güç kullanımı ile önlenecekti. Buna karşılık, Britanya Bab-ı Ali'den Osmanlı Hristiyanları'nın haklarının korunması gibi önemsiz teminatların yanı sıra Kıbrıs'ı askeri bir üs olarak işgal etme ve yönetme hakkını da talep etti. Ada'nın Osmanlı egemenliğinde kalacak olmasına rağmen, yarı-kalıcı bir İngiliz askeri varlığı, Britanya'nın Türklerin çıkarlarını korumaya hızlıca gelebilmesini mümkün kılacaktı. İleri bir tarihte Rusya'nın işgal ettiği Osmanlı topraklarını geri vermesi durumunda, anlaşma geçersiz olacak ve Britanya Ada'yı terk edecekti.³³⁵

13 Haziran 1878'den 13 Temmuz 1878'de kadar devam eden Berlin Kongresi'nde Avrupa'nın tüm devlet adamları bir araya geldi. Sonuç, Britanya haricinde tüm katılımcılar için hayal kırıklığıydı. Büyük devlet çıkarları korunmuştu. Balkan sorunlarından birisi bile çözülmemişti. Eylül 1914'de yeniden su yüzüne

³³⁴ Hüner Tuncer, "The Cyprus Issue: Recent Developments", *Journal of International Affairs*, Vol.7, 2002, s. 1.

³³⁵ Tabitha Morgan, *A History of the British in Cyprus*, I.B. Tauris, New York 2010, s. 3.

çıkana kadar sadece üzerleri örtülmüştü. Britanya, Rusları Akdeniz'den geri püskürtmüş ve Ermenistan'daki ilerlemelerini durdurmuştu. Bu nedenle, Kıbrıs'ın verilme nedeni geçersiz hale gelmişti. Kıbrıs Konvansiyonu'nun bu noktaya kadar gizli tutulması nedeniyle, oldukça sorunsuz bir şekilde geçersiz kılınabilirdi. Ancak, diplomatik süreçler, dahil olanların siyasi zarar ve prestij kaybı olmaksızın durdurulamaz. Bu nedenle, Kıbrıs Konvansiyonu'nun imzalanması için görüşmeler, Berlin Kongresi'nin görüşmeleri sırasında devam etti. 7 Temmuz 1878'de Sultan, Kıbrıs Konvansiyonu'nu onaylayan fermanı imzaladı.³³⁶

4.4.2 Kıbrıs'ta 1950 Öncesi Genel Durum

Yirminci yüzyıl Birinci Dünya Savaşı ile başlarken, Kıbrıs da bu büyük çatışma ortamından payını aldı. Yirminci yüzyıl boyunca Ada'nın şahit olduğu siyaset ve diplomasi süreçlerinde üç devlet başrolü oynadı. Bu devletler arasında Kıbrıs'a on dokuzuncu yüzyılın son çeyreğinde yerleşen İngiltere'nin Ada'da tam kontrolü sağlaması yirminci yüzyılın başında gerçekleşti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs, Büyük Britanya tarafından tek taraflı olarak işgal edildi. Türkiye Cumhuriyeti Ada'nın Britanya'ya ilhakını Lozan Barış Antlaşması'nın 19. Maddesi gereğince tanıdı. Ada, 1923 tarihli Lozan Konferansı'ndan sonra Büyük Britanya tarafından kolonileştirildi ve 1925'te bir Kraliyet Sömürgesi haline geldi.³³⁷ Bu tarihten itibaren İngiltere'nin Türk popülasyonu ile ilgili politikası, yeni kurallar ve yönetmelikler yoluyla Türklerin sayısını azaltmak oldu. Lozan Antlaşması'nın 21. Maddesi'ne göre, Türkler iki yıl içerisinde İngiliz veya Türk vatandaşlığını seçmek durumundaydı. Bir Türk, Türk vatandaşlığını seçerse, söz konusu tarihten itibaren bir yıl içerisinde Ada'dan ayrılmak zorundaydı. Bir grup Türk Ada'yı terk etti ve sonuç olarak Türk popülasyonu zaman içerisinde azaldı. Britanya'nın amacı Kıbrıs'taki hakimiyetini güçlendirmektir. Bu politika sonucu, Yunan popülasyonu artarken, Türk popülasyonu azaldı.³³⁸

Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden 1941 ilkbaharında Kıbrıs'ı ziyaret etti ve Ada'da Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile buluştu. Hem Britanya hem de Türkiye bu tarihte Ada'daki statükodan memnundu. Ada'daki barış

³³⁶ Heinz A. Richter, "The Grand Game and Britain's Acquisition of Cyprus", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılı*, Sayı 17, 2014, s. 90.

³³⁷ Tuncer, *The Cyprus Issue*, s. 2.

³³⁸ Halil Erdemir, "The Origin of the Cyprus Question: The British Policy on the Creation of Cyprus Republic", *Journal of International Affairs*, Vol.6, 2001, s. 2.

ortamı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra değişmeye başladı. Birleşik Krallık İkinci Dünya Savaşı sırasında finansal zorluklar yaşadı ve ekonomik zorluklar savaş sonrasında belirgin hale geldi. Sömürgeleri düzen içerisinde tutmak İngiliz bütçesinde büyük bir yük oluşturunuyordu. Ayrıca, sömürgelerdeki baskı altındaki halklar İngiliz baskısına karşı mücadeleye başladı. Özgürlük hareketleri, zaten nazik olan durumu İngiliz hükümeti için daha da zor hale getirdi. Özgürlük savaşçıları İngiliz efendilerine karşı mücadelelerini kazanırken, hem ekonomik hem de siyasi durum Britanya'da daha da kötüleşti. Birleşik Krallığın içteki ve dıştaki durumu, hükümetin durumu yeniden düşünmesini ve yeni bir politika geliştirmesini zorunlu kıldı.³³⁹

Kıbrıs Adası'ndaki egemenlik mücadelesinin ikinci önemli aktörü de Türkiye idi. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş ortamında Türkiye tarafını, İngiltere'nin de dahil olduğu ve Birleşik Devletlerin başı çektiği Batı Bloğunda yer alarak belli etti. Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politikanın izdüşümü, Kıbrıs konusunda izlediği politikada da görülmektedir. Türkiye, içinde bulunulan Soğuk Savaş ortamında müttefik İngiltere'nin içişlerine karışmasına neden olur endişesi ile Kıbrıs konusunda Lozan Antlaşması ile oluşan statükonun devamından yana tavır almıştır. Nitekim 17 Aralık 1949 tarihinde Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın İngiltere'nin Kıbrıs'tan çekilmesinin söz konusu olmadığı, Yunan Hükümeti'nin de resmen sorunu ele almadığı ve dolayısıyla endişeye gerek olmadığı yönünde bir beyanat vermiştir. Ayrıca Sadak, 23 Ocak 1950 tarihinde bir gazetecinin konuya ilişkin sorusunu cevaplandırırken, *“Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs bugün, İngiltere'nin hakimiyeti ve idaresi altındadır...”* şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu beyanlar Türk Hükümeti'nin 1950 öncesi Kıbrıs politikasını açıkça ortaya koymaktadır.³⁴⁰

Bu dönemde Kıbrıs meselesinin üçüncü aktörü de Yunanistan ve Yunanistan ile birleşmeyi nihai bir hedef olarak kabul eden Kıbrıslı Rumlardı. Ada'nın Rum popülasyonu açısından tarihi bir misyon olarak Yunanistan ile birleşme idealini temsil eden Enosis hareketinin tarihi, on dokuzuncu yüzyıla kadar uzanmaktadır. Yunanistan ile birleşme hareketi, 1950'lerdeki EOKA hareketine kadar sömürge efendileri açısından ciddi bir sorun haline dönüşmemesine rağmen, kökenleri Kıbrıs

³³⁹ Erdemir, *The Origin of the Cyprus Question*, s. 2.

³⁴⁰ Esra Sarıkoyuncu Değerli, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)”, *Akademik Bakış*, Sayı 11, 2012, ss. 87-88.

başpiskoposu, başdiyakozu ve üç piskoposun idam edildiği 1821 tarihli Yunan Bağımsızlık Savaşı'na kadar gitmektedir. 1828'de modern Yunanistan'ın ilk lideri olan Kont Kapodistria, Kıbrıs'ın Yunanistan ile birleşmesi çağrısını yaptı ve bunun üzerine küçük ayaklanmalar çıktı. 1878 yılında General Wolsely, Kıbrıs'a İngiliz hakimiyetini kurmak için geldiğinde, başpiskopos Kition tarafından, Britanya'nın Kıbrıs'ı Yunanistan'a vermesi ricası ile karşılandı. Yine de, enosis hareketi kendi içerisinde düzensiz ve önemsizdi ancak saygı duyulan ve güçlü Yunan Hristiyan Ortodoks Kilisesi'nin çevresindeki yüksek Yunan kültürü nedeniyle oldukça sürekli ve sabit halde kaldı. Enosis her zaman için arka plandaydı ve 1897'deki Yunan-Türk Savaşı sırasında ve sonrasında Girit'in önce bağımsızlığı ve sonrasında 1912'de Yunanistan'a katılımı ile Yunanistan ve Kıbrıs'taki beklentiler arttı. Türkiye, Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na katıldığında, Britanya Ada'yı, 1912 sonunda Yunanistan'a vermeyi tartışmasına rağmen, İyon Adaları'nda bir üs karşılığında resmen ilhak etti. 1915'te Britanya, Yunanistan'ın savaşa katılması karşılığında Kıbrıs'ı teklif etmişse de, Yunanistan 1917'e kadar savaşa katılmadı. Britanya, 1919'da Versailles görüşmelerinde Yunanistan'ın Ada'yı kendisine bırakması isteğini geri çevirdi. Enosis hareketi güçlenmeye başladı. 1931 yılında, Sömürge İdaresi, yılda 100 pounddan fazla olan resmi maaşlardan geçici olarak yüzde beşlik bir kesinti teklif ettiğinde, Yüksek Yasama Meclisi on ikiye karşı on üç oy ile teklifi reddetti. Öneri, Meclis'te buna rağmen uygulandı ve gerginlik başladı. Kition Piskoposu, Kıbrıs ile Yunanistan'ın birleştiğini bile açıkladı ve 21 Ekim'de Hükümet Binası'nın da yakıldığı bir dizi önemli hadise meydana geldi. Bu durum, Britanya'nın Sömürge Anayasası'nı askıya almasına ve çeşitli sıkı tedbirler almasına yol açtı. Bunlar arasında, iki piskoposun ve iki komünist parti liderinin sürgüne yollanması da vardı. İkinci Dünya Savaşı'nın Yunanistan'da sona erdiği tarihe kadar olan süreç sakindi ve Kıbrıs'taki İngiliz ve Yunanlar kendi sosyal ve manevi dünyalarına geri çekilmişti.³⁴¹

4.4.3 Kıbrıs Sorununun Ortaya Çıkışı ve Çözüm Arayışları

Ocak 1950'de Kıbrıs'ta Rum kiliselerinde başlayan hareketlenme, 8 Ekim 1950 tarihinde Kitium Piskoposu Makarios'un, Rum Ortodoks Başpiskoposu seçilmesi ile daha da örgütlü bir hale gelmiştir. Şöyle ki, Makarios seçilir seçilmez hararetle Enosis'i savunmaya başlamıştır. Bu amaçla Yunanistan, İngiltere ve Amerika'yı sık

³⁴¹ William Mallinson, *Cyprus: A Modern History*, I.B. Tauris, New York 2005, ss. 10-11.

sık ziyaret etmiş, Ortodoks kilise teşekkülleri ve resmi makamlar ile temasa geçerek onların yardımlarını sağlamış ve bu yolla Enosis için geniş bir propaganda kampanyası gerçekleştirmiştir. 1951 yılı ortalarında Başpiskopos III. Makarios'un Enosis doğrultusunda hem Yunanistan'da hem de adada girişimlerine yoğunluk kazandırması ve takip ettiği propaganda sayesinde İngiltere, Fransa ve Amerika'da kendi arzu ve emellerine uygun bir hava yaratmayı başarmasının da etkisiyle, Yunanistan konu ile resmen ilgilenmeye başlamıştır. Yunanistan'ın ve Kıbrıs Rumlarının Enosis'i gerçekleştirme çabaları karşısında, Türk kamuoyu sessiz kalmamış, İstanbul ve Ankara'da üniversite gençliği de Enosis'e karşı mitingler düzenlemiştir. Buna karşın Demokrat Parti iktidarı, Kıbrıs meselesini yalnız İngiltere'yi ilgilendirmesi gereken bir iç mesele olarak tanımlamış ve başka her hangi bir devletin ada üzerinde bir hak iddia etmesini kabul etmemiştir. Diğer taraftan da Menderes Hükümeti, 1951 yılı sonlarına kadar, NATO'ya kabul edilmeyi dış politikalarının ana hedefi olarak değerlendirdiklerinden Kıbrıs meselesine temkinli yaklaşmışlar, NATO'ya katılım sürecini zedeleyecek bir politika izlemekten kaçınmışlardır. Bununla birlikte Hükümetin 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya girişinden sonra da Kıbrıs konusundaki tavrının değişmediği ve NATO yolu ile ittifak kurduğu İngiltere ve Yunanistan ile ilişkilerinin bu sorundan etkilenmemesi için gayret ettiği görülmektedir.³⁴²

Bu dönemde İngiltere açısından Kıbrıs'ta Yunan popülasyon arasında başlayan ayrılıkçı hareket büyük bir tehlike arz ediyordu. Söz konusu tehlike, İngiltere'nin Orta Doğu politikalarındaki değişim ile daha da önem kazandı. Filistin'in elden çıkmasının ardından Mısır'da gittikçe yükselen İngiliz karşıtlığı Londra'nın bazı bölge ülkeleri ile çok taraflı anlaşmalar yoluyla güvenlik ağı oluşturmak gibi yeni bir strateji izlemesine yol açtı. Bu çerçevede İngiltere öncelikle Mısır merkezli bir Orta Doğu Savunma Örgütü (MEDO) kurulması için uğraşmış ancak başarı sağlayamamıştır. Sonuçta, 1954 yılında Orta Doğu Komutanlığı (MEC) Karargâhı Kahire'den Kıbrıs'a taşındı. 1950'lerin ortalarına doğru Orta Doğu'da iyice nüfuz kaybeden İngiltere, ABD ile işbirliği halinde hareket etmek zorunluluğu ile karşılaştı. İsrail'in kurulması, 1948 Arap-İsrail Savaşı ve 1953 yılında Eisenhower yönetiminin işbaşına gelmesi sonrası Orta Doğu'ya olan ilgisi artan ABD, bölgeye daha fazla müdahil olmaya başlamış ve Orta Doğu savunması için Kuzey Kuşağı projesini

³⁴² Değerli, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası*, ss. 88-89.

geliştirmişti. Nitekim, İngiltere de bu çerçevede kurulan Bağdat Paktı'nda yer aldı. Önceki dönemde sadece Mısır'a alternatif olarak görülen Kıbrıs, artık Bağdat Paktı çerçevesinde hem İngiltere'nin bölge çıkarları hem de Pakt kapsamındaki yükümlülükleri açısından 'elzem' olarak değerlendirilmeye başlandı. Ancak Kıbrıs'ın İngiliz savunma stratejisi açısından değerini koruyabilmesi için en önemli koşul, Mısır'daki tecrübeye binaen, düşman bir yerel yönetim/ halk engeline takılmadan asker ikame edilebilmesi idi. Bu yüzden askeri yetkililer üslerin güvenliği için Ada'da İngiliz hâkimiyetinin devamını zorunluluk olarak değerlendiriyordu.³⁴³

4.4.3.1 Kıbrıs Sorununun Uluslararasılaştırılması ve Eoka Hareketi

Kıbrıs'ta Makarios liderliğinde gelişim gösteren ayrılıkçı hareketin Yunanistan ile birleşme yönündeki çabalarının uluslararası alandaki ilk yansıması, 1954 yılında konunun Yunanistan tarafından Birleşmiş Milletler'e götürülmesi oldu. Yunanistan 1954 Mart'ından itibaren İngiltere'den Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakını talep etmeye başladı. İngiltere, bu dönemde Türkiye'nin desteğine büyük önem vermekteydi. Bu nedenle, İngiltere'nin Ankara büyükelçiliği İngiliz Dışişleri Bakanlığından, enosis ile ilgili olarak yapılacak herhangi bir açıklamada Kıbrıs'ın geleceğindeki Türk çıkarlarının belirtilmesinin unutulmamasını istiyordu. Lordlar Kamarası'nda yapılan bir tartışmada bu tür bir referansın olmamasının Ankara'nın gözünden kaçmadığı belirtiliyordu.³⁴⁴

Yunanistan Başbakanı Papagos 3 Mayıs'ta konuyu Birleşmiş Milletler'e götüreceğini açıkladı. Kıbrıslı Rumların Yunanistan ile birlikte gerçekleştirdiği bu girişim karşısında Kıbrıslı Türkler de Türkiye nezdinde destek arayışına girdi. Kıbrıs Türk Birliği Federasyonu'nu temsil eden bir delegasyon Faiz Kaymak başkanlığında Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyaretin resmi amacı, Demokrat Parti'nin yeniden iktidara seçilmesini kutlamak ve Kıbrıslı Türklerin anavatanlarına olan bağlılıklarını teyit etmektir. Delegasyon ayrıca, Türkiye tarafından kültürel, sosyal ve ekonomik konularda verilen destekler hakkında temaslarda bulunacaktı. Delegasyonun asıl ziyaret amacı ise, Kıbrıs'a otonomi verilmesi durumunda Türk Hükümeti'nin izleyeceği yol hakkında resmi bir açıklama elde etmektir. Zaten bir süre önce, Federasyon benzer bir girişimde Dışişleri Bakanı Köprülü nezdinde bulunmuştu

³⁴³ Cihat Göktepe ve Tuba Ünlü Bilgiç, "İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)", *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 68, 2014, ss. 144-145.

³⁴⁴ TNA, Turkish Attitude towards Cyprus Affairs, 5 Nisan 1954, FO 371 / 112933 WK1081/6.

ancak Köprülü bu konuda bir taahhüt vermemişti.³⁴⁵ Türkiye'nin bu dönemde Kıbrıs konusunda izlediği tedbirli politikanın devam ettiği görülüyordu. Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler'e götürmesi, Türkiye'den ziyade İngiltere'nin bir sorunu olarak görülüyordu. Konuyla ilgili Türk Hükümeti'nin girişimi Yunan hükümeti nezdinde oldu. Türkiye, Yunanistan'a Ada'da statükonun devamından yana olduğunu, Ada'nın geleceği ile ilgili bir girişimde bulunulacaksa Türkiye'nin de taraf olması gerektiğini ve sorunu Birleşmiş Milletlere götürmenin Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkileyeceğini belirten bir nota verdi.³⁴⁶

Kıbrıs sorununda İngiltere'nin destek arayışındaki en önemli unsur Birleşik Devletlerdi. Amerika'nın, Yunanistan'ın Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler'e götürmesi ile ilgili kararı Eylül ayının ortalarında ortaya çıktı ve İngiltere'de hayal kırıklığına yol açtı. Amerikan Dışişleri Bakanı Dulles, Birleşmiş Milletler'deki Amerikan delegasyonuna, Kıbrıs konusunda çekimser oy kullanmaları talimatını verdi. Birleşmiş Milletler'deki Amerikan etkisi göz önüne alındığında bu, konunun kabul edilmesi anlamına geliyordu. İngiltere'nin Amerika nezdinde bu konuda yaptığı girişimler sonuçsuz kaldı. Kongre'den ve Yunan lobisinden gelen baskılar karşısında Amerikan delegasyonu çekimser kalmak zorundaydı. Amerika'nın sömürgecilik konusundaki hassasiyetine ilaveten, Kasım ayında yapılacak olan Kongre seçimleri de göz önüne alındığında, self-determinasyon konusu Birleşmiş Milletlerde göz ardı edilecek bir konu değildi. Eylül ayında Birleşmiş Milletler Genel Komitesi'nde Amerikalıların çekimser oy kullanması ile Kıbrıs konusu Genel Kurul gündemine alındı. İlk aşamada başarısız olan İngiltere, konunun Genel Kurul'da ele alınmasını önlemeye çalıştı ve bu konuda Amerikalılar daha fazla işbirlikçi göründü. Kasım ayında kongre seçimlerinin sona ermesi ile birlikte Amerikan Dışişleri İngiltere'yi bu konuda destekleyeceğini bildirdi. Birleşmiş Milletlerde konunun söz konusu zaman için daha fazla ele alınmasına gerek olmadığı yönünde çıkan karar ile İngiltere Kıbrıs konusunda istediğini almış oldu.³⁴⁷

Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların Birleşmiş Milletler'de başarısız olan birleşme girişimi, Kıbrıs sorununda yeni bir dönemin başlangıcına neden oldu. Konuyu uluslararasılaştırmada başarılı olan ancak nihai hedefleri olan birleşmede istediklerini

³⁴⁵ TNA, From Ankara to Foreign Office, 21 Mayıs 1954, FO 371 / 112933 WK1081/9.

³⁴⁶ Değerli, *Demokrat Parti Döneminde Türkiye'nin Kıbrıs Politikası*, s. 89.

³⁴⁷ Edward Johnson, "Britain and the Cyprus Problem at the United Nations: 1954-1958", *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol.28, 2008, s. 117.

elde edemeyen Rumlar, Ada'nın İngiliz yönetimine karşı şiddet eylemlerine geçme kararı aldı. 1951 yılından beri enosisi gerçekleştirmek üzere şiddete başvurma seçeneği hem Kıbrıs'ta hem de Yunanistan'da radikaller tarafından göz önünde bulunduruluyordu. Papagos hükümeti bu faaliyetlerden haberdardı ancak durdurmak için çok az gayret gösterdi. Kıbrıs'a silah sokulmuştu. 1954 Ekim ve Kasım'ında, Kıbrıs doğumlu, sağcı ve ateşli bir Helenist Yunan albay olan Georgios Grivas, Kıbrıs'taki direniş savaşçıları organize edip, eğitti. Kısa adı Eoka olan, Kıbrıslıların Milli Micadele Örgütü'nü kurdu. 11 Ocak 1955'de Makarios şiddet hareketine başlanması talimatını verdi ancak Makarios bu noktada sadece askeri üslerin sabotajına izin verdi.³⁴⁸

4.4.3.2 İngiltere'nin Kıbrıs Politikasında Değişiklik ve Londra Konferansı

Yunan hükümetinin Kıbrıs sorununa aktif olarak dahil olması, konuyu Birleşmiş Milletler'e taşıması ve Kıbrıs'ta Eoka'nın kuruluşu ile birlikte İngiltere 1955 ilkbaharında Ada'da bir politika değişikliğine gitmeye karar verdi. Bunun amacı, Ada halkını adanın yönetimine dahil etmek suretiyle ayrılıkçı hareketleri sona erdirmeye idi. Mart ayında Sömürge Bakanı Lennox Boyd ile Dışişleri Bakanı Anthony Eden arasında gerçekleşen bir görüşmede, Kıbrıs anayasasında yapılacak değişiklikler ile Rumların enosis girişimlerinin önüne geçebilmenin yolları ele alındı. Her iki bakan da anayasada yapılacak değişikliklerde üçte iki çoğunluk aranması taraftarıydı. Bu, Birleşmiş Milletlerde de uygulanan bir yöntemdi. Ayrıca, enosis veya egemenlik ile ilgili herhangi bir değişiklik hakkında tartışmaları yasaklamak suretiyle meclisi kontrol altında tutmaya çalışmak da uygulanabilir olmazdı. 1948 tarihli Winster anayasasının benzer hükümleri, Kıbrıslılar tarafından güçlü bir şekilde reddedilmişti. Eden, Türklere yapacakları değişiklikleri önceden haber vermenin çok önemli olduğunu ve düşüncelerine de önem vermek gerektiğini düşünüyordu. Türkler Rumların Kıbrıs'ı ele geçirmesine asla izin vermezdi. Türkiye'ye Kıbrıs'taki İngiliz pozisyonunu güçlendirmek üzere hayati öneme sahip bir taktik manevra yapacaklarını ve anayasa yürürlüğe girdiğinde kazanılmış haklar sunacağını bildirmeleri gerekliydi. Ancak, İngilizlerin teklifine muhalefet edebilecek olan Türkler bunları kasten sızdırabilirdi ve böylece İngilizlerin Kıbrıslı Rumları

³⁴⁸ Clement Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2010, s. 20.

kazanma şansını ortadan kaldırılabildi.³⁴⁹ İngiltere'nin bu noktada Ada'nın yönetimine Ada sakinlerini dahil ederek, Mısır'da edindiği tecrübe ile yerel unsurlar arasında görülen hoşnutsuzlukları mümkün olan en az taviz ile yatıştırmaya çalıştığı görülmektedir.

İngiltere'nin Kıbrıs'taki enosis hareketini engelleme çalışmaları devam ederken, Atina'nın, Birleşmiş Milletler'deki başarısız enosis girişimine rağmen bu yöndeki çabalarını devam ettirdiği görülmüyordu. Atina radyosu Kıbrıslılara anayasaya karşı çıkma propagandasına devam ederken, Yunan basınındaki İngiliz karşıtı yayınlar o kadar fazlalaşmıştı ki, İngiliz Dışişleri Yunan hükümetine bu şartlar altında hiçbir İngiliz bakanın ya da üst düzey yetkilinin Yunanistan'a gidemeyeceğini bildirdi. Ayrıca, İngiliz Dışişleri Bakanlığı Yunanistan'dan Kıbrıs'a silah kaçakçılığı gerçekleştiğini ve bu durumdan Yunan hükümetinin de haberdar olduğunu rapor etmekteydi. Aynı Kabine raporunda, Kıbrıs meselesinin Yunanistan'da bir iç sorun haline geldiği ve hükümetin özellikle de Ortodoks Kilisesi tarafından meseleyi sürdürme yönünde baskı altında olduğu bildiriliyordu. Bu nedenle, Yunan hükümetinin Kıbrıs anayasasına muhalefetini önlemek ve böylece enosis çabalarını durdurmak için anayasal süreçler sonunda self-determinasyon hakkının nihai hedef olarak sunulması bir çözüm olabilirdi. Bu hamlenin bir başka amacı da, Yunanistan'ın Birleşmiş Milletlerde bir önceki yıl yenilgiye uğratılmasına rağmen, bunun ikinci kez başarılmasının mümkün görülmemesiydi. Konu bir kez daha Birleşmiş Milletlere geldiğinde, İngiltere ilk pozisyonundan ileriye doğru bir adım atmamış olarak görülürse, Yunan teklifi çoğunluk oylarını alabilirdi. Bu da Yunanistan'da ve Kıbrıs'ta daha fazla ajitasyona neden olup, Ada'da daha fazla ayaklanmaya sebep olabilirdi. Ancak, Kıbrıs'ta self-determinasyon ihtimali sunmak İngiltere'nin bir sonraki Birleşmiş Milletler oturumunda Yunanistan'ı yenilgiye uğratma ihtimalini artırabilirdi. Bu hamle ayrıca, self-determinasyon fikrine büyük önem veren ve İngiltere'nin bu ilkeye bağlı kalmayı reddettiği sürece İngiltere'yi desteklemesi giderek zorlaşan Amerika'nın düşünceleri üzerinde de olumlu bir etki yapabilirdi.³⁵⁰ İngiltere'nin aldığı bu tavır, Kıbrıs konusunda hakimiyetini en az etkileyecek hamle ile mümkün olan en büyük kazancı sağlamaya yönelikti. Belirsiz bir gelecek için tanınacak self-determinasyon hakkının sadece uluslararası

³⁴⁹ TNA, Conversation between Anthony Eden and Lennox-Boyd, 23 Mart 1955, FO 371 / 117628 RG1081/198.

³⁵⁰ TNA, Foreign Office Memorandum on Cyprus, 23 Mart 1955, FO 371 / 117628 RG1081/243.

kamuoyunu yatıştırmaya ve oyalamaya yönelik olduğu gör÷lmektedir. Buna ilaveten bu hamleyi, anayasal bir sürece bağlamak da konunun uzun bir zaman aralığına yayılmasını sağlayacaktı.

İngiltere'nin Kıbrıs'taki mevcut sorun ile ilgili olarak göz önünde bulundurmak zorunda olduğu bir başka unsur da Türkiye idi. İngiltere, bu yeni politikasının Türkiye tarafından İngiltere'nin Ada'yı terk etme sürecinin başlangıcı olarak düşün÷lmesinden de çekiniyordu. İngiltere'ye göre Türkiye'nin bu konuda herhangi bir yasal hakkı bulunmuyordu ancak Türkiye'nin durumu anlamasının ve İngiltere'nin Kıbrıs politikasını kabul etmesinin sağlanması İngiltere'nin siyasi çıkarlarına olurdu. Bu nedenle, Türkiye'nin, İngiltere'nin yapmaya çalıştığı hamlenin Ada'dan ayrılacağı anlamına gelmediğı yönünde ikna edilmesi gerekiyordu. İngiltere, yaptıkları ile Kıbrıs'ta otoriteyi sağlamaya kararlı olduğunu ne kadar gösterirse, Türk hükümeti uzun vadedeki self-determinasyon ihtimali konusunda o kadar az endişeye kapılacaktı. İngiliz hükümeti bu yeni hamlesinin, gelecekte Ada'daki egemenliğı ile ilgili bir değışiklik anlamına gelmediğini ve bu hamlenin iki amacı olduğunu vurguluyordu: Birincisi, Ada'nın kendi kendini yönetmesini mümkün kılmak ve ikincisi de, özellikle Birleşmiş Milletlerde ve Amerikan kamuoyu olmak üzere, İngiltere'nin uluslararası pozisyonunu güçlendirmek. İngiliz Dışışleri Bakanlığı'na göre, yeni teklifler ile ilgili olarak Türk hükümetinden onay beklenmesine gerek yoktu ancak hem NATO hem de Balkan ittifakı açısından zarar verici olan bu duruma bir son vermek için Türkiye'nin rızası da aranabilirdi.³⁵¹

İngiltere'nin enosisi önleme çabası içerisinde Kıbrıs anayasasında yapacağı değışiklik Yasama Meclisinin yapısı ile ilgiliydi. Yeni anayasa teklifi, Yasama Meclisinde seçilen üyelerin az bir çoğunlukla yer almasını ön görüyordu. Buna göre Yasama Meclisi, 3 tane resmi üyeden, 10 tane gayri resmi üyeden, seçilecek olan 12 Rum kökenli Kıbrıslıdan ve yine seçilen olan 3 Türk kökenli Kıbrıslıdan oluşacaktı. Seçilecek üyelerin hükümet politikalarını desteklemek zorunda olmaları teklif edilmiyordu. Yürütme Konseyi de Yasama Meclisinin gayri resmi üyelerinin ilavesi ile genişletilecek ve bakanlık yapacaklardı. Anayasaya göre bir kararın Meclisten geçmesi için üçte iki çoğunluk aranacaktı. Bu madde, enosis veya zamansız bir self-determinasyon yönünde bir kararın çıkmasını engellemek içindi. Bu değışiklik hamlesi, Kıbrıs halkının Ada'nın yönetimine daha yakından katılmasında ilk adım

³⁵¹ TNA, Foreign Office Memorandum on Cyprus, 23 Mart 1955, FO 371 / 117628 RG1081/243.

olacaktı ve başarılı olursa, aynı yönde daha fazla ilerleme sağlanıp, azınlıklar için tatmin edici teminatlar koşulu ile, nihayetinde tam bir yerel hükümet ile sonuçlanabilecekti.³⁵² İngiltere'nin Kıbrıs anayasasında ön gördüğü bu değişikliklerin Kıbrıslı Rumlar ve Yunanistan'ın enosis taleplerini sona erdirmesi düşünülürken, İngiltere'nin Kıbrıs için tasarladığı kendi kendine yönetim modelinin, Rumlara self-determinasyon konusunda verilmek istenen belirsiz tarihli haklara benzediği görülmektedir.

İngiltere Kıbrıs'ın yönetiminde yapısal değişikliklere hazırlanırken, Kıbrıslı Rumların lideri Makarios, diplomatik mücadelenin yerine silahlı mücadeleyi başlatıyordu. Makarios, başarısızlığı göz önüne alındığında Kıbrıslı Rumların davasında güvenemeyeceğine inanıyordu. Ayrıca, uluslararası destek umudu da yoktu. Makarios ve birkaç komplocu bu nedenle Kıbrıslı Rumların kendi kaderlerini ellerine almalarına karar verdi. 1 Nisan'da Georgios Grivas liderliğindeki Kıbrıs Rum yeraltı örgütü Eoka, İngiliz yönetimini sona erdirmek ve Ada'yı Yunanistan ile birleştirmek amacıyla silahlı mücadeleye başladı.³⁵³ Eoka'nın silahlı mücadele kararı, hem Ada'nın yönetimini elinde bulunduran İngiltere hem de Ada'nın Rum ve Türk sakinleri açısından Kıbrıs tarihinde yeni bir dönemi başlatıyordu.

Bu yeni durum ile karşı karşıya kalan Londra, kılık değiştirmiş bir tırmandırma stratejisi izlemeye başladı. Bu strateji, Kıbrıs'ın sömürge statüsünü koruyacak bir üçlü konferans yoluyla Kıbrıs sorununu uluslararasılaştırmaydı. Bu amaçla, Yunanistan ve Türkiye'ye birbirlerini nötralize edecek şekilde yetki verilecekti. Klasik bir böl ve yönet politikası çerçevesinde İngiliz Dışişleri, Türkiye siyasi bir ortak olarak belirlenir belirlenmez Yunanistan'ın İngiliz sömürge yönetiminin devamını tercih edeceğini umuyordu. İngiltere'nin Kıbrıs Konferansına daveti Yunan hükümetinde kafa karışıklığına yol açtı. Bir yandan, davet Britanya'nın Kıbrıs sorununun bir iç mesele olduğunu artık iddia etmediğini ve İngilizlerin "asla" pozisyonunda bir değişiklik olduğunu gösteriyordu. Diğer taraftan da, Yunan liderler konferansın Yunanistan'ın bir sonraki Birleşmiş Milletler başvurusunun altını oymak ve Türkiye'yi eşit bir ortak olarak ileri sürmek için tasarlanmış bir tuzak olduğundan korkuyorlardı. Yunanistan, nihayetinde daveti kabul etti ve Kıbrıs konusunu Birleşmiş Milletler gündemine almak için başvuruda bulunmamaya karar verdi.

³⁵² TNA, Future Policy on Cyprus, 23 Mart 1955, FO 371 / 117628 RG1081/200.

³⁵³ Hubert Fausmann, "The Cyprus Question and the UN in 1955", *The Work of UN in Cyprus*, Oliver P. Richmond and James Ker-Lindsay (eds.), Palgrave Macmillan, Hampshire 2001, s. 17.

Makarios Yunan hükümetinin bu iki kararı karşısında da öfkелendi ve derhal Atina'yı ziyaret edip, Papagos ile büyük bir tartışmaya girişti. Makarios'un baskısı Papagos hükümetinin politikasını değiştirmesine ve başvurusunun Genel Kurul'un 23 Temmuz tarihli ilave gündemine alınması için başvurmasına yol açtı.³⁵⁴

Londra Konferansı 29 Ağustos – 7 Eylül 1955'te toplandı ancak hedefine ulaşamadı. Yunan Dışişleri Bakanı Stephanopoulos Kıbrıs için self-determinasyon talep etti. Yunanistan, enosis açıkça bir nihai sonuç olarak tespit edilmediği sürece herhangi bir self-determinasyon planına karşı çıkıyordu. Türkiye, Kıbrıs'taki sistemin enosis'e yol açmayacağı yönünde İngiliz garantisi olmaksızın özerk yönetim istemiyordu. Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu self-determinasyona ve özerkliğe karşıydı. Kıbrıs'ın statüsünde meydana gelebilecek bir değişikliğin Lozan Antlaşması'nın revizyonunu gerektireceğini ve Trakya'da ve On İki Adalar'da Yunanistan'a karşı taleplere yol açacağını ima etti. Konferanstan herhangi bir sonuç çıkmadı. Kıbrıs'ta bombalamalar ve diğer saldırılar devam etti ve İngilizler diğer sömürgelerden ilave polis takviyesi yaptı. 5 Eylül 1955'te Atatürk'ün Selanik'te doğduğu evde bir bombanın patlaması üzerine İstanbul ve İzmir'de Rum azınlığın evlerinde ve dükkanlarına karşı birçok saldırı oldu.³⁵⁵

Türkiye'deki olayların haberi konferansta duyulması ile aynı gün, Macmillan, İngiltere'nin Kıbrıs'la ilgili yeni anayasal planını duyurdu. Self-determinasyon hakkı tanınıyordu ancak uygulaması ile ilgili belirli bir tarih verme taahhüdünden kaçınılıyordu. Bu nedenle, Britanya, “asla” pozisyonundan ayrılırken, herhangi bir çözüm taahhüdü vermiyordu. Macmillan, Kıbrıslı Türklere oransal bir temsil hakkını garanti eden bir yerel bir özerklik ve İngiliz, Yunan ve Türk temsilcilerden oluşan bir denetleme komitesi teklif ediyordu. Yunan hükümeti, Kıbrıslılara gelecekte self-determinasyon hükmü içermediği için İngiliz teklifini reddetti. Türkiye de, Kıbrıslı Türklere Kıbrıslı Rumlar ile aynı hakları vermeyen herhangi bir anayasanın kabul edilemez olduğu gerekçesi ile 7 Eylül'de İngiliz teklifini reddetti. Üçlü konferans uluslararası alanda bir dönüm noktasını işaret ediyordu. İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'yi Kıbrıs sorununda ilgili taraflar olarak tanıyordu.³⁵⁶

³⁵⁴ Fausmann, *The Cyprus Question and the UN in 1955*, s. 18.

³⁵⁵ Erdemir, *The Origin of the Cyprus Question*, s. 4.

³⁵⁶ Fausmann, *The Cyprus Question and the UN in 1955*, s. 18.

Londra konferansı Kıbrıs sorunu açısından herhangi bir sonucun çıkmadığı başarısız bir İngiliz girişimi olarak gerçekleşse de, Türk-İngiliz ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye konferansın gerçekleştiği Ağustos 1955 tarihine kadar, Kıbrıs konusunda uluslararası alanda belirgin bir aksiyon almazken, bu tarihten itibaren Menderes hükümetleri Kıbrıs konusunda aktif bir rol üstlenip, konuyu milli bir mesele olarak ele almaya başladı. Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki bu yeni tavrı, 6-7 Eylül 1955'te İstanbul ve İzmir'de Rum azınlığa yönelik olarak meydana gelen olayların gölgesinde ortaya çıktı. 6-7 Eylül olayları sadece Türk-Yunan ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekle kalmayıp, bu ilişkiler ile doğrudan bağlantılı olan Kıbrıs sorununda da önemli bir etkiye neden oldu.

Kıbrıs sorunu ve 6-7 Eylül olayları ile gerilen Türk-Yunan ilişkilerine Birleşik Devletler'den arabulucu bir açıklama geldi. Amerikan Dışişleri bakanı Dulles yaptığı açıklamada, Türk-Yunan anlaşmazlığının nedenlerinin fazla ve karmaşık olmasına rağmen, NATO'nun birliğinin gecikme olmaksızın yeniden tesis edilmesini istiyordu.³⁵⁷ Dulles'in mesajı Atina'da şaşkınlık ve hayal kırıklığı ile karşılanırken³⁵⁸, Türkiye Yunanistan ile olan dostluk ve ittifakının son olaylar nedeniyle zarar görmeyeceğine inandığını belirtiyordu.³⁵⁹

Bu dönemde Türk-Yunan gerilimi ile ilgili olarak İngiltere'nin İstanbul konsolosu, Ankara'daki Amerikan büyükelçiliğinin, Türklerin olayların arkasında komünist organizasyonun bulunduğu yönündeki düşüncesini kabul etme eğiliminde olduğunu ancak bunun tamamen saçmalık olduğunu düşündüğünü belirtiyordu. Ancak, konsolos Amerikan ve İngiliz görüşleri arasındaki farklılığın Türkler tarafından öğrenilmesinin büyük bir talihsizlik olacağını da ilave ediyordu.³⁶⁰ Bu açıklama, İngiltere'nin dış politikasında Amerikan etkisini göstermesi açısından önemlidir. İngiliz diplomatları, Amerika ile çelişkili bir duruma düşmemek için büyük dikkat göstermekteydi.

Yunanistan ile Türkiye arasındaki gerginlik, Yunanistan'ın NATO'nun Ekim ayında gerçekleştirecek manevralarına katılmama kararı ile daha da derinleşti. Başbakan Menderes, Türk-Yunan gerginliğini azaltmak amacıyla 29 Eylül'de Yunan

³⁵⁷ TNA, Mr.Dulles' Message to the Greek and Turkish Prime Ministers, 19 Eylül 1955, FO 371 / 117711 RG10344/43.

³⁵⁸ TNA, Turco-Greek Relations, 20 Eylül 1955, FO 371 / 117711 RG10344/41.

³⁵⁹ TNA, Turco-Greek Relations, 21 Eylül 1955, FO 371 / 117711 RG10344/42.

³⁶⁰ TNA, From Istanbul to Foreign Office, 3 Ekim 1955, FO 371 / 117711 RG10344/62.

Başbalanı Papagos'a Atina'daki Türk büyükelçiliği kanalıyla bir mesaj gönderdi. Mesajda, 6-7 Eylül'de İzmir ve İstanbul'da meydana gelen olaylardan duyulan üzüntü dile getirildikten sonra, Menderes'in 12 Eylül'de TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin Türk-Yunan dostluğuna verdiği önemi dile getirdiği aktarılıyordu. En büyük üzüntü duyulan konu ise, İzmir'deki Yunan konsolosluk binasına ve bayrağına verilen zarardı. Menderes ayrıca, Yunanistan'ın NATO manevralarından çekilmesinin ve İzmir'deki Yunan yetkililerin aileleri ile birlikte ayrılmasının kalıcı sonuçları olmayan geçici gelişmeler olduğunu umuyordu.³⁶¹ Papagos, Menderes'e cevaben gönderdiği mesajında, Türkiye'nin olaylardan duyduğu üzüntünün ve bu olayların Türk-Yunan ilişkilerine olan etkilerinin farkında olmasının olumlu olduğunu belirtti. Ortaya çıkan maddi zararın tazmini ise halen beklemede olan bir sorundu.³⁶² Türkiye, 6-7 Eylül olayları ile ilgili olarak 24 Ekim'de İzmir'de Türk ve Yunan yetkililerin katıldığı bir tören düzenleyerek, Yunan konsolosluğunu yeniden açtı ve Yunan bayrağı da tekrar göndere çekildi.³⁶³ Yunanistan'ın üzerinde durduğu bir başka konu da, 6-7 Eylül olaylarının yol açtığı zararların tazmini idi. Bununla ilgili olarak Ankara'daki Yunan büyükelçiliğine konu ile ilgili olarak Türk hükümeti ile görüşmelere başlama talimatı verildi. Zararların tespiti için İstanbul'da üç üyesinin Rum olduğu bir komite kuruldu ve bu kurul, Rumların uğradığı zararın 30 milyon, Rum kilisesinin zararın 25 milyon ve Türk vatandaşlarının uğradığı zararın da 55 milyon Türk Lirası olduğu kanaatindeydi. Yunan hükümeti ayrıca, zarar gören işletmelerin bir yıl boyunca vergiden muaf tutulmasını talep ediyordu. Yunan hükümeti bunun bir taslak olduğu ve üzerinde anlaşılabilirliğini düşünüyordu.³⁶⁴

Yunanistan hükümetinin ısrarla üzerinde durduğu 6-7 Eylül olaylarının maddi tazminatı konusu Türk tarafından 1956 yılında çözüldü. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1 Mart 1956 yılında çıkarılan bir kanun ile 6-7 Eylül olaylarında mağdur olanlara ödenecek tazminatın azami sınırı 60 milyon Türk lirası olarak belirlendi. Ankara'daki Yunan Büyükelçiliği, meclis tarafından belirlenen bu meblağı çok düşük bulduğunu belirterek kanuna itiraz etti. Bunun üzerine Türk Hükümeti,

³⁶¹ TNA, Message by Turkish Premier to Field Marshal Papagos, 29 Eylül 1955, FO 371 / 117712 RG10344/73.

³⁶² TNA, Text of Field Marshal Papagos' Message to the Turkish Prime Minister, 4 Ekim 1955, FO 371 / 117712 RG1081/73.

³⁶³ TNA, Record of the Flag Hanging Ceremony, 25 Ekim 1955, FO 371 / 117712 RG10344/94.

³⁶⁴ TNA, Turco-Greek Relations, 9 Kasım 1955, FO 371 / 117712 RG10344/101.

tazminatın yeterli gelmemesi halinde daha yüksek bir meblağın onaylanabileceğini bildirdi. Türkiye’de bulunan konsolosluk yetkilileri Türk hükümetinin belirlediği 60 milyon lirayı az-çok tatmin edici buldular. Türkiye Millet Meclisi, 6-7 Eylül olayları mağdurlarına vergi muafiyeti tanıyan kanunu da oylamaya sundu. Ayrıca Türk Kızılayı, mağdurlara temel ihtiyaçlarını karşılamaları için para dağıttı. Bir yardım kurumu ise yardım kampanyası başlattı. Kampanya sayesinde 3.110 kişiye 4.500.000 Türk lirası dağıtıldı. 1956 yılı Ekim ayında belirlenen tazminata karşılık 2.850.000 Türk Lirası ön ödeme yapıldı. Geri kalan ödemeler de Türk Devleti tarafından hak sahiplerine hızla yapıldı.³⁶⁵ 6-7 Eylül olaylarının maddi ve manevi tazmini konuları bu şekilde çözümlenirken, olayların siyasi ve diplomatik tarafının çözümü, iki tarafın karşılıklı adımları ile daha da karmaşık hale gelme eğilimindeydi.

Yunanistan ve Türkiye arasında 6-7 Eylül olaylarının telafisi ile ilgili adımlar atılırken, Ankara’da Türk Dışişleri tarafından ilginç bir hamle geldi. Türk Dışişleri 7 Kasım’da Ankara’da bulunan komünist olmayan misyonlar ve Yunanistan büyükelçiliği hariç olmak üzere yabancı misyonlara 6-7 Eylül olaylarından beri Yunan hükümetinin yaptıklarını anlatan bir memorandum iletti. İngiliz büyükelçiliği bu memorandumun zamanlamasını anlamakta güçlük çekiyordu çünkü kısa süre önce Adnan Menderes ile Yunan büyükelçisi arasında oldukça başarılı ve dostane bir görüşme gerçekleşmişti. İngilizlere göre bu hamlenin amacı, son iki ayda Kıbrıs konusunda sessiz kalan ve uluslararası alanda 6 Eylül olayları ile pozisyon kaybeden Türk Hükümetinin, Yunan hükümetinin veya diğerlerinin Kıbrıs konusunda Türkiye’nin tavrının değişmiş olabileceğini düşünüyor olmasından korkması olabilirdi.³⁶⁶ Türkiye’nin bu sürpriz hamlesi, Amerikan Dışişlerinde rahatsızlığa yol açtı. Amerikan Dışişleri Bakanlığının talimatı ile Türk Dışişleri Genel Sekreteri ile görüşen Amerikan Büyükelçiliği müşaviri, Amerika’nın bu memorandumdan duyduğu rahatsızlığı iletti. Genel Sekreter ise belgenin yanlış anlaşıldığını ve sadece dost ülkelerin misyonlarına gönderilen sınırlı dağıtımli gayri resmi bir belge olduğu şeklinde açıklama yaptı. Belgenin amacı da, yurtdışındaki Yunan misyonlarının yaptığı kötücül propagandaya karşılık vermektir. Türkiye’nin bu hamlesinin kısmen bir başka amacı ise, Yunan hükümetinin 7 Eylül’den beri Türkiye’nin attığı olumlu

³⁶⁵ Derya Sevinç, “Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni bir Aşama (1954-1960)”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 60, 2017, s. 189.

³⁶⁶ TNA, Copy of the Aide Memoire About the Actions of the Greek Government Since the Incidents of September 6, 8 Kasım 1955, FO 371 / 117713 RG10344/106.

adımları kabul etmemesi idi.³⁶⁷ Adeta bir satranç oyununa dönüşen Türk-Yunan ilişkilerinde Türkiye'nin yaptığı bu hamlenin ardında, 6-7 Eylül olayları ile ilgili olarak gelişen süreçte inisiyatifi Yunan tarafına kaptırmamak olduğu görülmektedir. Bir yandan Kıbrıs sorununun uluslararasılaşmasının getirdiği diplomatik zorluklar diğer yandan da 6-7 Eylül olaylarının neden olduğu gerginlik Türk Dışişlerini bir çıkış arayışına itmişti.

Türk-Yunan geriliminde Türkiye'nin bu adımına karşılık olarak Yunanistan, 6-7 Eylül olaylarının çıkışına neden olarak gösterilen Selanik'teki Atatürk'ün evinin bombalanması olayı ile ilgili olarak Türkiye'nin Selanik konsolosunu adalet önüne çıkarma girişiminde bulundu. Bu hamle, zaten gergin olan Türk-Yunan ilişkilerini daha da gerdi. Türk tarafına göre, Yunan hükümeti bunu, yaklaşan seçimlerde bir seçim malzemesi olarak kullanmak istiyordu. Türk Dışişleri Müsteşarı Birgi ile görüşen İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi Bowker ise, Türkiye'nin 6-7 Eylül olayları ile ilgili kararı TBMM'den geçirmesi halinde, Yunanistan'ın bu meseleyi daha fazla kullanabilme imkanının kalmayacağını düşünüyordu. Birgi'ye göre, tazminatlar ödense bile Yunanistan Türkiye'ye karşı kamuoyunu kışkırtmak için başka bahaneler bulacaktı.³⁶⁸ Türkiye'nin Yunanistan'a karşı duyduğu güvensizliğin bu dönemde daha da belirgin hale gelerek, iki ülke arasındaki ilişkileri ve NATO ve Balkanlar'da sahip oldukları müttefiklik ilişkisini zedelediği açıkça görülmektedir. Bu açıdan, Kıbrıs sorununun gelişiminde önemli bir kilometre taşı olarak görülebilecek olan 6-7 Eylül olayları ve takip eden dönemde ortaya çıkan gerginlik, Kıbrıs'ta İngiltere'nin de dahil olduğu üçlü çözüm arayışını zora sokmaktaydı.

4.4.3.3 Lord Radcliffe Planı

Londra Konferansı'nda çözüm konusunda istediği sonucu alamayan İngiliz yönetimi Kıbrıs'a vali olarak 1955 yılı Eylül ayı sonlarında İngiltere Genelkurmay Başkanlığı'ndan yeni emekli olan Mareşal Sir John Harding'i atadı. Harding'e İngiltere tarafından verilen ilk direktif Makarios ile uzlaşa sağlanmasıydı. 1955 yılı Ekim ayında adadaki Türk liderler ile yalnızca bir kez görüşen Harding, Makarios ile sadece Ekim ayında üç görüşme yaptı. Bu görüşmelerde İngiltere'nin Kıbrıs'a özerklik tanınması politikası kabul ettirilmeye çalışılırken, Makarios self

³⁶⁷ TNA, Account of the Interview between Kohler and Secretary General, 22 Kasım 1955, FO 371 / 117713 RG10344/116.

³⁶⁸ TNA, Record of Conversation with the Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs about Turco-Greek Relations, 24 Aralık 1955, FO 371 / 117714 RG10344/136.

determinasyon isteklerinden taviz vermedi. Harding'ın yürüttüğü bu görüşmelere ek olarak 1956 yılının ilk aylarında adaya giden İngiliz Sömürgeler Bakanı Alan Lennox Boyd'un da Makarios'u ikna edememesi Kıbrıslı Rumların şiddet eylemlerini daha da artırdı. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak adadaki İngiliz yönetimi Makarios'u anayasal reformun önünde bir engel olarak gördü ve adadaki şiddet eylemleriyle olan ilişkisini gerekçe göstererek O'nu 9 Mart 1956 tarihinde Şeyssel adalarına sürgüne gönderdi. Buna rağmen Kıbrıslı Rumların Enosis istekleri ve şiddet eylemleri son bulmadı.³⁶⁹

Bu noktada İngiliz hükümeti, özerklik için yeni bir plan çizmesi için tanınmış bir hukukçu olan Lord Radcliffe'i yardıma çağırdı. Eş zamanlı olarak da, Harding, Eoka'ya karşı tüm gücüyle saldırdı. Asker sayısı artırıldı ve 1956 sonbaharına gelindiğinde Ada'daki otuz bin İngiliz askeri Albay Grivas ve kuvvetlerini yenmeye çalışıyordu.³⁷⁰ 1956 Haziran'ında self-determinasyon için tarih belirleme planını terk eden İngiliz hükümeti, özerklik sağlayan ve Ada'daki tüm toplumların haklarını koruyan yeni ve liberal bir Kıbrıs anayasasının çerçevesini belirlemek üzere Lord Radcliffe yönetiminde bir komisyon oluşturduğunu açıkladı. Komisyon tarafından yapılacak tüm öneriler ve teklifler, sadece Kıbrıs'ın iç meseleleri ile ilgili olacaktı. Dışişleri, savunma ve güvenlikle ilgili tüm meseleler de İngiliz valinin sorumluluğunda olacaktı. Lord Radcliffe tarafından öngörülen tavsiyeler, 19 Aralık 1956'da Parlamento'da Sömürge Bakanı tarafından sunuldu.³⁷¹ Tüm bunlar boşuna çabalar dı. 1956 Aralık'ında Radcliffe'in özerklik fikirleri, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar tarafından, kendilerini enosise ulaştırmayacağı için derhal reddedildi. Yeni teklifin açıklanması ile eş zamanlı olarak İngiliz hükümetinin Kıbrıslı Türklere ayrı olarak self-determinasyon hakkını tanıması olayları daha da karmaşık hale getirdi. Bu andan itibaren, Kıbrıslı Türkler resmen ve etkili olarak azınlık statüsünden gerçek bir topluluk statüsüne yükseliyordu.³⁷² Kıbrıslı Türklere tanınan bu yeni hak, söz konusu tarihe kadar Ada'daki siyasi gelişmelerde adeta tek başına karar alıcı pozisyonunu üstlenen Rumlar açısından göz ardı edilemeyecek ikinci bir siyasi unsur olarak Kıbrıs Türk toplumunu çıkardı. Böylelikle, Kıbrıslı Rumlar açısından

³⁶⁹ Ergenekon Savrun ve Melih Tinal, "Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları (1955-1964)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, 2017, ss. 356-357.

³⁷⁰ James Ker-Lindsay, *The Cyprus Problem*, Oxford University Press, New York 2011, ss. 23-24.

³⁷¹ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)", *History Studies*, Vol.11, 2019, s. 5.

³⁷² Lindsay, *The Cyprus Problem*, s. 24.

İngiltere'ye karşı yürüttükleri Yunanistan ile birleşme planlarında Ada'daki Türk varlığını resmen göz önünde bulundurmaları gereken yeni bir dönem başlamış oldu.

4.4.4.4 Foot Planı

Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların enosis ve self-determinasyon ile ilgili ikili talebinde geri adım atmaması, Ada'daki çözümü geciktirmeye 1957 yılında da devam etti. 1957 başında Sömürge İdaresi, Kıbrıslı Türkleri Eoka'ya karşılık vermek üzere yardımcı polis kuvveti olarak istihdam etti. Böylelikle, Eoka'ya karşı mücadelede Türkleri kendi yanlarında tutabildiler. Sömürge İdaresi tarafından işe alınan Kıbrıslı bir Türk olan Abdullah Alparslan, Eoka militanları tarafından öldürüldü. Ada'da yayınlanan hemen hemen her gazetede Alparslan'ın öldürülmesi, Rumlar ve Türkler arasında akan kanın sembolü olarak karakterize edildi. Ayrıca, Atina etnik şiddetin ilk kurbanı için İngilizleri sorumlu tuttu. İki Eoka militanı İngilizler tarafından ölüm cezasına çarptırıldığında, Yunanlar ve Kıbrıslı Rumlar Yunanistan ve Kıbrıs'ta yürüyüşler düzenledi.³⁷³ 1957 Şubat'ında Birleşmiş Milletler'de gerçekleşen Kıbrıs görüşmesinde, Yunanistan bir kez daha self-determinasyon ve enosisi savundu ancak bu sefer Hintli temsilci Krishna Menon farklı bir çözüm dile getirdi. Bu da, enosis olmaksızın self-determinasyondur. Birleşmiş Milletler çevrelerinde artık bir bağımsızlık çözümü konuşulmaya başlanıyordu ancak Genel Kurul sadece görüşmelerin yeniden başlamasını tavsiye eden bir kararı kabul etti. Yunanistan açısından bu, Yunanistan ve Birleşik Krallık arasında görüşmeler anlamına geliyordu ve Türkiye ile görüşmeleri kapsamıyordu.³⁷⁴

Mart 1957'de İngilizler Makarios'u serbest bıraktı ve Kıbrıslı Rum lideri Kıbrıs'taki sömürge idaresine karşı yapılan şiddet eylemlerini durdurmak için zorladı. Makarios, Kıbrıslı Rumların siyasi lideriydi ve barış görüşmelerine giden yolu açmak için adadaki şiddeti sona erdirmek için önemliydi. Bu arada İngilizler Yunanlara da taksim kartını kullanarak şantaj yapıp, Yunanları müzakereye zorluyordu.³⁷⁵ Makarios'un serbest bırakılmasının ardından Londra'daki Türkiye büyükelçisi Ankara'ya konsültasyon için çağrıldı. Türk Hükümeti mevcut durumdan son derece rahatsızdı ve İngiliz hükümetinin Makarios ile yeni görüşmeler yapacağından kaygı duyuyordu. Türkiye'ye göre, İngiltere Yunanistan'ın baskılarına

³⁷³ Cemal Yorgancıoğlu and Şevki Kırpalp, "Turco-British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954-1958)", *Middle Eastern Studies*, Vol.55, 2019, s. 923.

³⁷⁴ Dodd, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, s. 30.

³⁷⁵ Yorgancıoğlu and Kırpalp, *Turco-British Relations*, s. 923.

boyun eğimiş ve Türklerin çıkarlarını göz önünde bulundurmeyen şartlar altına Kıbrıs'ı terk etmişti.³⁷⁶ Türkiye'nin bu kaygısının temelinde 1957 Ocak ayında İngiltere'de yaşanan iktidar değişikliğinin de payı vardı. Mısır'da Albay Nasır'ın Fransa ve İngiltere'nin birlikte sahip olduğu Süveyş Kanalı'nı millileştirmesi sonrasında, Fransa ve İngiltere, Amerika'nın da katılımıyla, Mısır ile görüşmeler yaparken, İsrail ile gizlice Mısır'a karşı Kanal'ı yeniden kazanmak için anlaşma yaptı. Bu ittifak, Amerikan başkanlık seçimlerinden hemen öncesinde Kasım 1956'da işgali gerçekleştirdiler. Amerika ise, bu üç devleti geri çekilmeye zorladı.³⁷⁷ Süveyş yenilgisi ile istifa etmek zorunda kalan Anthony Eden'in yerine Harold MacMillan başbakan oldu ve bu değişim İngiltere'nin Kıbrıs politikasında yeni bir safhanın başlamasına neden oldu.

Süveyş yenilgisi ve İngiltere'nin 1957'de ilk hidrojen bombasını üretmesi, Londra'nın Kıbrıs politikasında değişikliğe yol açtı. Süveyş yenilgisinden sonra Kıbrıs'ın artık stratejik rezerv kuvvetlere ev sahipliği yapmasına ihtiyaç olmadığının anlaşılması üzerine Ada üzerinde havaalanlarına sahip büyük üslere sahip olmak artık yeterli olarak görülüyordu. Sonuç olarak yeni başbakanın iki amacı vardı: Birincisi, üsleri güven altına almak; ikincisi de Kıbrıs badiresinden en kısa sürede ve en sorunsuz şekilde kurtulmak.³⁷⁸ İngiliz Hükümeti bu noktadan itibaren Doğu Akdeniz'de Mısır'da karşı karşıya kaldığı yenilginin yarattığı prestij kaybı ile Kıbrıs'ta daha gerçekçi bir politika izleme yolunda bir adım atıyordu. Bu yeni dönemde Kıbrıs'ın eski dönemlerin tipik sömürge anlayışı ile yönetilemeyeceği açıktı. Bunun yerine, günün askeri ve siyasi koşulları gereği daha pratik çözümlere ihtiyaç vardı. Bu pratik çözüm de, Kıbrıs'ın tamamı yerine ihtiyacı kadar olan bir kısmına sahip olmaktı. Burada ortaya çıkan sorun ise, Ada'nın geri kalanının etnik yapısıydı ve bu yapı Kıbrıs sorununun İngiltere için uzaması anlamına geliyordu.

1957 yılının sonlarından itibaren İngiltere Kıbrıs sorununun çözümü için yeni planlar üretti. İlk plan, 21 Ekim 1957 tarihinde Ada'ya vali olarak atanan Hugh Foot'a aitti. Üç Aralık 1957 tarihli plana göre, kesin bir çözüme varılmadan önce 5 ilâ 7 yıllık bir hazırlık dönemi geçirilecek; taraflara iki kesiminde onaylayacağı bir

³⁷⁶ TNA, Current Question in Anglo-Turkish Relations, 10 Nisan 1957, FO 371 / 130190 RK1051/9.

³⁷⁷ James R. Arnold, *Cold War*, ABC-Clio, Santa Barbara 2012, s. 58.

³⁷⁸ Hubert Fausmann, "The Fourth Recourse to the UN: The XII Session of the General Assembly", *The Work of UN in Cyprus*, Oliver P. Richmond and James Ker-Lindsay (eds.), Palgrave Macmillan, Hampshire 2001, s. 25.

çözümün hayata geçirileceği garantisi verilecek; Ada'daki olağanüstü hal kaldırılacak; Ada'daki iki toplumun liderleriyle kendi kendini yönetme sistemine yönelik görüşmelerde bulunulacak ve Makarios'un Ada'ya girişine izin verilecekti. Ancak Türkiye, Makarios'un adaya girişini ve olağanüstü halin kaldırılmasını içeren bu planı kabul etmedi. Yunanistan'ın da, Türkiye'nin eşit kesim olarak belirlenmesini reddetmesiyle İngiltere'nin girişimleri sonuçsuz kaldı.³⁷⁹ Foot planı da kendisinden önceki Radcliffe planı gibi Ada'nın yerleşimcileri olan Türk ve Rumların farklı amaçları olması nedeniyle başarısız oldu. Radcliffe planı ile Türklerin kazandığı statü, Yunanların ve Kıbrıslı Rumların enosis ve self-determinasyon planlarında göz ardı etmek istediği ancak İngiltere'nin Yunanların ve Kıbrıslı Rumların Ada'ya egemen olmalarını önlemek için kullandığı bir etken olarak belirginleşti.

4.4.4.5 Türkiye'nin Kıbrıs Talepleri

İngilizlerin Ada'dan sorunsuz bir şekilde ayrılma arayışları sürerken, 1958 Şubat'ında Türkiye ve Kıbrıslı Türkler açısından önemli bir gelişme yaşandı. 27 ve 28 Ocak'ta Lefkoşe'de meydana gelen olaylarda beş Türk yaşamını yitirdi. İngilizlere göre güvenlik kuvvetleri 27 Ocak akşamüstüne kadar kalabalığı dağıtmak için gaz bombası kullanmak dışında bir aksiyon almadı. Sonunda cop ile müdahale edildiğinde, amaç sadece itfaiyeye ulaşımı sağlamaktı. İki günlük gösteriler sırasında güvenlik kuvvetleri kalabalığa ateş açmamıştı. 27 Ocak akşamüstü, güvenlik kuvvetlerine ait olmayan bir jip kalabalık arasından çıkmaya çalışırken iki göstericiyi ezmişti. Bu sırada jipten açılan ateş ile iki gösterici de yaralanmıştı. 28 Ocak Salı günü de, sabah yaralanan bir gösterici de dahil olmak üzere üç göstericiyi taşıyan bir taksiye, dur ihtarına uymayınca ateş açılmıştı. Üç gösterici hayatını kaybederken, sürücü yaralanmamıştı. Ayrıca, 28 Ocak'ta Gazimağusa'da iki kişi hayatını kaybetti.³⁸⁰ Türk basını bu olaylardan İngilizleri sorumlu tutup, bu olayların Türk toplumunun ne Kıbrıslı Rumlarla ne de İngilizlerle birlikte yaşayamayacağını gösterdiğini savundu.³⁸¹ Türk Hükümeti'nin bu hadiselerle tepkisi, Başbakan Adnan Menderes'in, Ankara'da bulunan İngiliz Dışişleri Bakanı Selwyn Lloyd'a Türk göstericilerin öldürüldüğü olaylar ile ilgili olarak 1 Şubat'ta verdiği diplomatik

³⁷⁹ Savrun ve Tinal, *Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları*, s. 358.

³⁸⁰ TNA, From Ankara to Foreign Office, 6 Şubat 1958, FO 371 / 136331 RG10344/75.

³⁸¹ TNA, Turkish Press Comment on Cyprus, 5 Şubat 1958, FO 371 / 136331 RG10344/76.

muhtıra ile iletildi. Muhtıra’da, İngiliz askerlerinin silahsız ve hiçbir provokatif eylemde bulunmayan Türklere bir yüzbaşının emri ile ateş açtığı belirtiliyor ve bu hareketin en hafif tabiriyle korkunç bir eylem olduğu vurgulanıyordu. Bu eylem, Türklere karşı bir sindirme ve korkutma politikası izlendiğinin teyidi idi. Türk Hükümeti’ne göre, İngiliz hükümeti bu tür eylemlerin tekrarını engellemek üzere gerekli tedbirleri almak durumundaydı. Türk Hükümeti ayrıca, bu tür eylemlerin gelecekte tekrar etmesi durumunda, olumsuz sonuçların ortaya çıkmasının da kaçınılmaz olduğuna atıfta bulunuyordu.³⁸²

Kıbrıs’ta Türklerin öldürüldüğü hadiseler, İngiliz Dışişleri Bakanı Lloyd’un 25-31 Ocak tarihleri arasında Ankara’da Bağdat Paktı toplantısı için bulunduğu sırada gerçekleşti. İngiliz Bakan, Başbakan Menderes ve Dışişleri Bakanı Zorlu ile Kıbrıs ile ilgili görüşmeler de yaptı. Türkiye’ye göre, Kıbrıs’taki Türklerin hakları ayrılmalıydı. Türkiye, bir İngiliz vali altında dahi olsa Kıbrıslı Türklerin Rum çoğunluk tarafından yönetilmesine rıza gösteremezdi. Olayların kontrolü elden kaçmasını engellemek ve Türk-İngiliz dostluğunu devam ettirmek için taksim kararı derhal alınmalıydı. Türkiye’nin, Ocak ayındaki Foot planı ile ilgili olarak Londra’da gerçekleşen tartışmalara karşı çıkmasının temel nedeni de buydu. Ankara’da gerçekleşen Lloyd-Menderes görüşmelerinin sonunda, Türk tarafı Türkiye’ye Kıbrıs’ta bir üs sağlayacak ve Ada’daki Türk toplumu ile ilgili olarak duydukları kaygıları tam olarak ortadan kaldıracak bir self-determinasyon düzenlemesine razı olabileceği görüntüsü ortaya çıkmıştı. İngiliz Dışişleri Bakanı, Ankara’dan sonra Atina’yı ziyaret edip, İngiltere’nin mevcut pozisyonunu anlatmaya ve Yunanların, Türklerin de kabul edebileceği hangi tür bir düzenlemeye razı olabileceğini öğrenmeye çalışacaktı.³⁸³ İngiltere’nin Ada’dan çekilme sürecinde Türkiye ve Yunanistan’ın kabul edebileceği bir formül üzerindeki arayışı, Türkiye’nin çözüme daha yakın dururken, Yunanistan’ın self-determinasyon ve enosis ısrarı nedeniyle çıkmaza giriyor görünüyordu.

Türkiye’nin İngiltere’ye daha yakın durmasının nedenlerinden birisi de, Kıbrıs’ta İngiltere sonrası kendisine verilecek bir üs konusuna Londra tarafından sıcak bakılmasıydı. Türkiye, Eoka konusunda İngiltere ile işbirliği yapmaya hazırды ve bu açıdan üs konusu oldukça önemliydi. Türk tarafına göre, bir üssün verilmesi,

³⁸² TNA, Aide Memoire by Menderes, 1 Şubat 1958, FO 371 / 136331 RG10344/83.

³⁸³ TNA, Discussions with the Turks, 7 Şubat 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/95.

Türk Hükümeti'nin İngiltere ile işbirliği yapmasını kolaylaştıracaktı. Türkiye, İngiltere'nin Kıbrıs'ta kalma ve mevcut statüde değişiklik yapmama niyetini açıklamasını yeterli görmüyordu. Bu birkaç yıl önce mümkün olabilirdi ancak bu süre zarfında birçok olay gerçekleşmiş ve birçok açıklama yapılmıştı. İngiltere'nin Kıbrıs'ta kalma kararına, bu kararın Türkiye tarafından kabul edilebilir olması için somut bir husus eklenmeliydi.³⁸⁴ Türkiye açısından üs konusu, Kıbrıs sorununda ilerleme kaydedilmek isteniyorsa, halledilmesi gereken temel bir meseleydi. Türkiye, üs konusunun ele alınması için bir konferans düzenlenmesi, Yunanistan'ın bu konferansa katılmayı reddetmesi durumunda da, konunun İngiltere ve Türkiye arasında ikili olarak çözülmesinden yanaydı.³⁸⁵ Türk Dışişleri, Ankara'da Ocak ayında İngiltere Dışişleri Bakanı ile gerçekleştirilen toplantılarda, üs ile ilgili formül üzerinde anlaşıldığı konusunda ısrarcı iken, İngiltere böyle bir anlaşmanın olmadığı kanısındaydı. Ankara'daki İngiliz büyükelçi ile görüşen Türk Dışişleri Bakanı Zorlu, bu noktadan sapmanın, İngiltere'nin politikasında bir değişikliği göstereceğini düşünüyordu. Türkiye, Kıbrıs'ta bir üs konusunda ikili bir anlaşma için ısrarcı olmakta kararlıydı.³⁸⁶

Türkiye'nin üs konusunun bir konferansta ele alınması isteği, Yunanistan tarafından reddedildi. Yunanistan'ın reddini zaten bekleyen Türkiye, Kıbrıs sorununun mümkün olan en büyük kısmının ikili görüşmeler ile çözülmesi teklifini yineledi.³⁸⁷ Türkiye, İngiliz Hükümeti ile üç hususta anlaşmak istiyordu. Bunlar, Lennox Boyd'un Aralık 1956 tarihli deklarasyonunun tekrarı, Türkiye'ye Kıbrıs'ta derhal bir üs verilmesi ve özerklik ile ilgili herhangi bir girişimin iki toplumun eşit hakları üzerine temellendirilmesi. İngiltere ise Türkiye ile Kıbrıs sorununun stratejik ve güvenlik yönlerini ele alırken, Yunanistan açısından da kabul edilebilir bir çözüm arayışı içerisinde olduğunun altını çiziyordu. Ancak, İngiltere, Türkiye ile bu konuları ele almasının, Türkiye'ye bir üs verme taahhüdü anlamına gelmediği konusunda ısrarcıydı.³⁸⁸ Bu noktada, İngiltere'nin hem Türkiye hem de Yunanistan tarafından kabul edilecek bir çözüm konusundaki ısrarı, söz konusu iki ülkenin

³⁸⁴ TNA, Conversation with the Secretary of State and the Turkish Ambassador, 7 Şubat 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/87.

³⁸⁵ TNA, Foreign Office Minute: Turkey and Cyprus, 11 Şubat 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/90.

³⁸⁶ TNA, Conversation with the Turkish Foreign Minister, 12 Şubat 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/91.

³⁸⁷ TNA, Conversation between the Secretary of State and the Turkish Ambassador, 14 Şubat 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/94.

³⁸⁸ TNA, Anglo-Turco Talks, 22 Şubat 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/99.

Kıbrıs sorunundaki öncelikleri nedeniyle çıkmaza girmiş görünüyordu. Yunanistan'ın self-determinasyon ve enosis ısrarına karşılık Türkiye'nin taksim, bunun olmaması durumunda da Ada'da üs konularındaki ısrarı, uzlaştıramaz iki tez olarak İngiliz Dışişlerinin Kıbrıs konusunda elini bağlıyordu. Bu çözümsüzlük de, Türk-İngiliz ilişkilerinde gerginlik olarak kendini yansıttı.

Türk-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs kaynaklı olarak ortaya çıkan gerginlik 27 Şubat 1958'de İngiliz Dışişleri Bakanı ile Türkiye'nin Londra büyükelçisi arasında gerçekleşen görüşmede ele alındı. Buna göre, İngiltere, Türkiye'nin Kıbrıs'taki stratejik ve güvenlik çıkarlarını gayet iyi anlıyordu. Ancak, Türkiye'nin Ada'da çözüm formülü olarak üzerinde ısrarla durduğu taksim, İngiltere tarafından mevcut durumda düşünülmüyordu ve başvurulacak en son çare olarak görülüyordu. İngiliz hükümetine göre, anlaşma olmadan taksimin gerçekleşmesi, bir iç savaşa yol açardı. Bu nedenle İngiltere, Yunanistan, Türkiye, Kıbrıslı Türkler ve Rumların üzerinde anlaşmaya varacağı bir çözüm arayışı içerisindeydi. Türkiye'nin üs talebi ile ilgili olarak da, üs kelimesi ile neyin kast edildiğinin tam olarak netlik kazanması gerekiyordu. Ocak ayındaki Ankara görüşmelerinde Türkiye'nin talep ettiği üs ile ilgili olarak üç ihtimal üzerinde durulmuştu. Bunlar, İngiltere'nin Ada'dan ayrılması durumunda sahip olduğu üssün veya onun bir kısmının Türkiye'ye verilmesi; Ada'nın anayasal gelişimi sırasında Türkiye'ye bir üs verilmesi ve Türkiye'ye doğrudan bir üs verilmesi idi. Bunlardan üçüncü seçenek uygulanabilir görünmezken, ikinci ve üçüncü seçenekler için üs ile tam olarak neyin kast edildiğinin netleşmesi gerekiyordu. Türkiye açısından kendisine verilecek üs, iki amaca hizmet edebilirdi. Birincisi, Türkiye'nin güvenlik ihtiyacını karşılayabilirdi. İkinci olarak da, Türk kamuoyunu tatmin edebilirdi. Türk Hükümeti'nin kaygı duyduğu hususlardan birisi de, Kıbrıslı türklerin çoğunluk yönetimi altında kendilerine karşı anayasal oyunların oynanmadığından emin olmasıydı. Bu nedenle Ocak ayında Ankara'da gerçekleşen Türk-İngiliz görüşmelerinde Zorlu, Lloyd'a Türkiye'ye üs verilmesi durumunda Türkiye'nin yine de Kıbrıslı Türklerin çıkarlarını savunmaya devam edeceğini bildirmişti. Bu noktada, bir üs ile birlikte toplumlara self-determinasyon hakkı verilmesi Türkiye'nin Kıbrıs sorununu rafa kaldırması için yeterli olabilirdi.³⁸⁹ Türkiye, üs talebi ile İngiltere'yi sıkıştırırken, bunun taksim

³⁸⁹ TNA, Record of Conversation between the Turkish Ambassador and the Secretary of State, 27 Şubat 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/101.

düşüncesinden ayrılma anlamına gelmediği de açıktı. Taksim, Türkiye için ulaşılabilecek nihai hedef olarak önemini devam ettiren bir çözümdü.

Türkiye'nin taksim ile ilgili hedefi İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Bowker tarafından İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na çekilen telgrafta açıkça ortaya konuluyordu. Bowker'a göre, Türkiye'nin taksim talebi bir manevra değildi. Türkiye ve Yunanistan arasında bu bölgede çizilecek bir sınır, iki ülke arasındaki dostane ilişkileri yeniden tesis edebilirdi. Türkiye, Yunanistan ile arasında fiziksel bir kara sınırı olursa, Yunanistan'ın ulusal çıkarlarına saldırmaya cesaret edemeyeceğine emindi.³⁹⁰ Taksim, çizilecek kesin sınırlar ile iki toplumu fiziksel olarak ayırmak suretiyle ortaya çıkması ihtimal dahilinde olan anlaşmazlıklar ve bunların getireceği çatışmaların önlenmesinde nihai çözüm olarak değerlendiriliyordu. Bu bakımdan, Türkiye'nin Ada'da üs ve taksim çözümleri arasında bir seçim yapmak durumunda kalması gibi bir durum söz konusu değildi. Türkiye için taksim nihai hedefin kendisiydi.

Türkiye ve İngiltere arasında üs ve taksim müzakereleri sürerken, Kıbrıs'ın İngiliz valisi Ocak ayından sonra herhangi bir harekette bulunmayan Kıbrıslı Türklerin harekete geçmesinden duyduğu endişeyi Londra'ya bildirdi. Vali'ye göre, Türkiye önce üs talebinin reddedilmesi, ardından da taksim fikrinden vazgeçmesi için baskıya maruz kalması durumunda öfkelenebilirdi. Bu da Ada'da yeni olaylar çıkmasına neden olabilirdi. Vali, İngiliz Hükümeti'nden Türkiye'nin bir üs karşılığında taksim planından vazgeçmesi olasılığının araştırılmasını istiyordu.³⁹¹ Foot'un da araştırılmasını istediği üs seçeneği, İngiliz hükümetinin Türkiye ile yürüttüğü Kıbrıs görüşmelerinde elinde, taksim planına alternatif olarak tuttuğu bir kozdu. Bu kozun zamanında kullanılması için İngiliz Dışişleri titizlikle davranıyordu. Bu zamanlamayı etkileyecek bir başka gelişmede Yunanistan'da yakın zamanda yapılacak olan seçimlerdi. Bu nedenle, İngilizler bu konuda yeni bir tutum almayı mümkün olduğunca geciktirmek istiyordu.

Bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinde Kıbrıs nedeniyle yaşanan gerginliğin Türk basınına yansması, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'nda rahatsızlık yarattı. Bu rahatsızlık İngiliz Dışişleri Bakanı tarafından Türkiye'nin Londra büyükelçisi Nuri Birgin'e bizzat iletildi. İngiliz bakan ayrıca, Kıbrıs'ta Türkiye'ye bir üs vermeyi, ara

³⁹⁰ TNA, Turkish Position on Cyprus, 18 Mart 1958, FO 371 / 136332 RGC10344/110.

³⁹¹ TNA, Turkey and Cyprus, 30 Mart 1958, FO 371 / 136333 RGC10344/122.

bir düzenleme ve taksime giden bir adım olarak düşünmediklerini; aksine, kalıcı bir siyasi uzlaşma planı bağlamında konuyu ele aldıklarını da belirtti. Kalıcı bir siyasi uzlaşma sağlanmadan da Türkiye'ye hemen bir üs verilmesi söz konusu değildi.³⁹² İngiltere, Türkiye'ye Ada'daki çözüm sürecinden bağımsız olarak bir üs vermeyeceğini, 2 Nisan'da Türk Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret eden büyükelçisi aracılığıyla resmi olarak ilettili.³⁹³

Türk basınında İngiltere'nin Kıbrıs politikalarını eleştiren ve İngiliz Dışişleri Bakanı Lloyd'un rahatsızlık duyduğunu ifade ettiği yayınlar devam etti. Bu yayınlarda, Eoka terörüne tanınan toleransın başarısız olduğu, Kıbrıs valisinin zayıf ve Rum yanlısı olduğu belirtilip, selefinden farklı olarak Rumlara yaranmaya çalıştığı anlatılıyordu. Valinin Ada'yı yönetmesi yerine, teröristler valiyi yönetiyordu. Türk basına göre, Kıbrıslı Türkler tehlikedeydi ve Türk hükümeti terörün yeniden başlamasından valiyi sorumlu tutuyordu. Türk gazeteleri İngiliz hükümetini de çözüme yönelik bir çaba göstermemekle suçluyordu. Türk hükümeti bu durumu daha fazla tolere edemeyecekti ve bir nota vermeye hazırlanıyordu.³⁹⁴ Türk basınında Kıbrıs valisine yönelik suçlamalar ile eşzamanlı olarak Kıbrıs'ta da valiyi suçlayan el ilanları dağıtıldı. Yerel Türk basınına göre, yeniden başlayan Eoka teröründen vali sorumluydu. Vali, bu bağlamda 23 Nisan kutlamaları için Ada'ya Türkiye'den gelecekler için vize verilmemesini önerdi. Vali ayrıca, Londra'da Türk büyükelçisine iletilen, Ankara'da da İngiliz büyükelçinin Türk Dışişlerine iletildiği mesajların Türkiye'nin Kıbrıs'taki eylemleri artırma kararında etkili olabileceğini iddia etti.³⁹⁵ Türk-İngiliz ilişkilerinde üs ve taksim konularındaki görüş ayrılığı ile başlayan gerginlik, olaya basının da dahil olması ile Türk kamuoyunda İngiliz aleyhtarı bir havanın doğmasına neden oldu.

İngiltere'nin Ankara büyükelçisi Bowker, Türkiye'de ve Kıbrıs'ta İngiltere aleyhine oluşan olumsuz havanın ortadan kaldırılması için Türk Dışişleri Bakanı Zorlu ile görüştü. Zorlu, büyükelçiye Lefkoşe'deki Türk konsolosuna, Türk toplumu liderlerini sakin kalmaları yönünde ikna etmek için tüm nüfuzunu kullanması talimatını verdiğini söyleyerek, büyükelçinin kaygılarını gidermeye çalıştı. Zorlu

³⁹² TNA, Conversation between the Secretary of State and the Turkish Ambassador, 1 Nisan 1958, FO 371 / 136333 RGC10344/126.

³⁹³ TNA, From Ankara to Foreign Office, 2 Nisan 1958, FO 371 / 136333 RGC10344/127.

³⁹⁴ TNA, Turkish Press Comment on Cyprus, 9 Nisan 1958, FO 371 / 136333 RGC10344/127B.

³⁹⁵ TNA, Celebrations in Cyprus on 23 April, 11 Nisan 1958, FO 371 / 136333 RGC10344/128.

ayrıca, 23 Nisan kutlamaları için Ada'ya gidecek kişiler için vize konusunda da kolaylık talep etti. Büyükelçiye göre bu vizelerin verilmesi kutlamaların barışçıl bir şekilde yapılmasını sağlayabilirdi.³⁹⁶ İngiliz büyükelçinin bu girişimi, İngiltere'nin Türkiye'nin Kıbrıslı Türkler üzerindeki etkisinin farkında olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Kıbrıs'ta Türklerin Rumların taleplerinden duydukları endişe ile şekillenen hareket, Türkiye'de halk arasında İngiltere'ye olan tepkileri artırıyordu. Ocak ayının sonunda gerçekleşen ölümlü hadiseler de, Türkiye'nin Kıbrıslı Türklerin haklarını koruma talebini teyit eder bir gelişme olmuştu.

Türkiye, Ocak ayında Ankara görüşmelerinde İngiltere'nin kendisine Ada'da üs verme taahhüdüne bağlı olarak dile getirdiği talebinin 2 Nisan'da resmen geri çevrilmesi karşısında hayal kırıklığı içerisindeydi. Türkiye'nin üs talebinin Yunanistan ile olan gelişmelere ve Ada'daki anayasal sürece bağlanan belirsiz bir geleceğe ertelenmesi, Türk Dışişleri Bakanlığı'nın 13 Nisan'da İngiltere'ye bir nota vermesi ile sonuçlandı. Notada, Atina'da Yunan Dışişleri bakanı Averoff'un Türk büyükelçi ile görüşmesinde taksimi dile getirmesi ve İngiliz devlet adamları tarafından Türk meslektaşları ile yaptıkları görüşmelerde bunun tavsiye edilmesi tekrarlandıktan sonra, Birleşmiş Milletler'in 1957 tarihli kararına atıfta bulunuyordu. Ankara görüşmelerinde Türkiye'nin derhal bir taksim yapılması yerine aşamalı bir çözüme razı olması durumunda, kendisine derhal bir üs verilmesini vurguladığı dile getirildi. Türkiye'ye göre, Ankara görüşmelerinden sonra İngiliz hükümeti bir yanlış anlaşılma olduğunu ileri sürüp, önceki görüşmelerin tamamını Parlamento'ya sunulacak taslak metine bağlamaya çalışmıştı. Türk Dışişleri, İngiliz Hükümeti'nin pozisyonundaki bu istikrarsızlığın, tatmin edici bir çözümün önündeki bir engel ve Türk-İngiliz ilişkilerine bir tehdit olduğuna inanıyordu. Türk Hükümeti önce taksimi kabul etmeye yönlendirmiş, daha sonra kendisine bunun en son çözüm olacağı söylenmişti. Aynı şekilde, bir üs fikri önce derhal gerçekleşecekmiş gibi görünmüş, daha sonra ise, Yunanistan'ın onayı da dahil olmak üzere çeşitli şartlara bağlı bir serap haline gelmişti. Türkiye'nin İngiltere'ye verdiği nota, Yunan vetosuna, 27-28 Ocak olaylarına ve Eoka'ya verilen tavizlere atıfta bulunduktan sonra, bir yandan İngiltere'nin istikrarsız politikalarından diğer yandan da Türk kamuoyundan gelen baskılar altında olan Türk Hükümeti'nin Kıbrıs politikasını revize etmemek için mümkün olan her çabayı gösterdiği belirtiliyordu. Eğer bu çabalar başarılı olacaksa,

³⁹⁶ TNA, From Ankara to Foreign Office, 14 Nisan 1958, FO 371 / 136333 RGC10344/128C.

nihai bir uzlaşmaya varmak üzere İngiltere kısa süre içerisinde bir konferans toplamalıydı.³⁹⁷ Türkiye'nin Kıbrıs'ta Türkleri güvence altına alacak nihai bir çözüm olarak taksimi, buna gidecek olan süreçte ara bir çözüm olarak Ada'da kendisine bir üs verilmesi konularındaki ısrarı bu notada bir kez daha vurgulanıyordu. Ada'da üç yıldan fazla süredir devam eden Eoka faaliyetleri ve Yunanistan'ın Kıbrıs meselesini Birleşmiş Milletlere götürüp, konuyu uluslararasılaştırması, Türkiye'nin bu taleplerini haklı çıkaran gelişmelerdi. Özellikle İngiltere'nin 1956'dan itibaren Ada'dan ayrılma sürecini başlatması ile bu talepler aciliyet gerektiren birer konu haline geldi.

4.4.4.6 Macmillan Planı

Son olarak Foot Planı'nın Türklere Ada'da yeni bir statü kazandırması ancak Rumlar ve Yunanlar tarafından reddedilmesi ile başarısız olması, İngiltere'yi yeni bir arayışa sevk etmişti. İngiltere bu noktada Kıbrıs'ta yeni bir plan üzerinde çalışmaya başladı. Bu yeni planın haberi, 19 Mayıs'ta Sömürgeler Bakanı tarafından Avam Kamarası'nda yapılan bir açıklama ile verildi. Bu yeni plan ile ilgili haberler su yüzüne çıkınca Türkiye, İngiltere'den yeni planın açıklanmasından yeterli bir süre önce planın kendisine açıklanmasını talep etti. Türkiye'nin öğrenmek istediği ikinci husus da, planın kendisine açıklanmasından sonra üzerinde yorum yapıp yapamayacağı; yapabilecekse, yorumlarının plan açıklanmadan önce planda değişiklik yapmada kullanılıp kullanılmayacağıydı.³⁹⁸ Türkiye, Smürge Bakanı Lennox Boyd'un Avam Kamarası'nda İngiltere'nin yeni yol haritası ile ilgili olarak neyi kast ettiğini gecikme olmaksızın öğrenmek istiyordu.

İngiltere'nin Kıbrıs politikasında yeni bir yol izleyeceği haberi, Kıbrıslı Türkler arasında da heyecan yarattı. Kıbrıslı Türklerin liderleri Dr. Küçük ve Rauf Denktaş 31 Mayıs'ta yaptıkları ortak açıklamada, İngiltere'nin Ada'da güçlü olduğu dönemde bir çözüm arayışı içerisinde olmadığı; buna karşılık Ada'da zayıf olduğu bir dönemde kendi çözümünü dayatmaya çalıştığı vurgulanıyordu. Her iki lider de, İngiltere'nin sunacağı planın Türkler için tatmin edici olmayacağını düşünüyordu. İngiltere, Kıbrıs nüfusunun genel çıkarları için bir plan bulduğunu düşünüyordu ancak Kıbrıs'ta tek bir homojen Kıbrıslı nüfus yoktu. Kıbrıs'taki iki toplum

³⁹⁷ TNA, Memorandum by Turkish Foreign Minister, 14 Nisan 1958, FO 371 / 136333 RGC10344/130A.

³⁹⁸ TNA, Visit of Turkish Ambassador to the Permanent Under Secretary, 29 Mayıs 1958, FO 371 / 136335 RGC10344/175A.

birbirinden inançları, gelenekleri ve dili ile birbirinden farklıydı ve siyasi ideallerindeki farklılıklar nedeniyle hiçbir idare altında işbirliği yapamamıştı. İngiliz hükümeti tüm bu gerçekleri göz ardı ediyor ve iki toplumu Ada'yı ortaklaşa yönetmeye davet ediyordu.³⁹⁹ İngiltere'nin yeni planı sadece Türkiye'de değil, Kıbrıslı Türkler arasında da bir kaygı doğmasına neden oldu. Kıbrıslı Rumlara ve Yunanistan'a verilebilecek tavizlerin, Ada'da bir Rum egemenliğini vurgulaması ve sonrasında enosis ile sonuçlanması bu kaygının nedeni idi.

“İngiliz Planı” ve “Ortaklık Planı” olarak da bilinen “Macmillan Planı” Avam Kamarası'nda İngiltere Başbakanı tarafından 19 Haziran 1958'de açıklandı. Planın en önemli özelliği, yeni politikanın yürütülmesinde İngiliz hükümeti ile işbirliği yapmak üzere Yunan ve Türk hükümetlerinden birer temsilcinin atanması teklifiydi. Temsili hükümet ve özerklik sağlayan yeni bir anayasanın çerçevesi, Ada'nın iki toplumunun temsilcileri ile birlikte Yunan ve Türk hükümetlerine danışılarak çizilecekti. Yeni anayasanın ana ilkeleri şunlar olacaktı: a) her iki toplumun ayrı ayrı Temsilciler Meclisi olacaktı ve bu Meclisler toplumsal meselelerde nihai yasama otoritesi olacaktı; b) Toplumsal meseleler ve iç güvenlik dışındaki dahili idare, vali başkanlığındaki bir konsey tarafından yürütülecekti ve Yunan ve Türk hükümetlerinden temsilciler ile dördü Kıbrıslı Rumlar, ikisi de Kıbrıslı Türkler'den olmak üzere altı Temsilciler Meclisi üyesini de içerecekti; c) Yunan ve Türk hükümetlerine danıştıktan sonra harekete geçecek olan vali, her iki toplumun çıkarlarının da korunmasını garanti altına alacak yetkilere sahip olacaktı; d) Dışişleri, savunma ve iç güvenlik konuları, Yunan ve Türk hükümetlerine danıştıktan sonra hareket edecek olan valiye ait olacaktı; e) Yunan ve Türk hükümetleri, ayrımcı olarak değerlendirdikleri herhangi bir kanunu, bağımsız ve tarafsız bir mahkemeye götürme hakkına sahip olacaktı.⁴⁰⁰ Yunanistan, iki toplumu ayırtırdığı ve gelecekte taksimin yolunu açtığı endişesiyle planı reddederken,⁴⁰¹ Türkiye de daha az vurgulu bir şekilde açıkça taksim çözümünü sunmadığı için plana soğuk baktı.⁴⁰²

³⁹⁹ TNA, Joint Declaration by Küçük and Denktaş, 2 Haziran 1958, FO 371 / 136335 RGC10344/180.

⁴⁰⁰ Yeşilbursa, *Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem*, s. 8.

⁴⁰¹ Göktepe ve Bilgiç, *İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs*, s.151.

⁴⁰² Edward Johnson, “Keeping Cyprus off the Agenda: British and American Relations at the United Nations, 1954-1958”, *Diplomacy and Statecraft*, Vol.11, 2007, s. 246.

4.4.4.7 Zürih ve Londra Konferansları

İngiltere'nin Ada'dan ayrılış sürecinde yaşanan bir başka gelişme de EOKA'nın yeniden tedhiş eylemlerine başvurması karşısında, 1 Ağustos 1958 tarihinde, Türk Mukavemet Teşkil ti'nin (TMT) kurulmasıydı. İki  rg t arasında şiddeti artarak devam eden silahlı mücadele Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkileri de gerginleştiriyordu. NATO'nun güneydoğu kanadındaki bu huzursuzluk şüphesiz adada Makarios politikalarını destekleyen Sovyetler Birliği'nin çıkarlarına hizmet etmekteydi. Gelişmeler karşısında devreye giren ABD, Türk ve Yunan hükümetleri nezdindeki etkisini kullanarak  z m konusunda ısrarlı bir politika izlemeye başladı. ABD'nin bu ısrarlı politikaları Türkiye'nin tasarımı kabul etmesine neden oldu. Türkiye bununla da yetinmeyerek, Ada'ya bir temsilci gönderdi. Gerçekte bu, Türkiye'nin Kıbrıs yönetiminde söz sahibi olması anlamındaydı. Ayrıca, Dışışleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu 11 Ağustos 1958 tarihinde yapmış olduğu açıklamada taksim tezinde ısrarlı olduklarını ancak taksim ile İngiltere'nin bu yeni pl nının bağdaşabileceğini ifade etti. Yunanistan'ın karşı adımı ise fiili durumu kabul etmediğini duyurmak ve konuyu Birleşmiş Milletlere taşımak oldu. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda, 25 Kasım-5 Aralık 1958 tarihleri arasında yapılan görüşmeler sonunda, demokratik ve adil bir  z m için tarafların çaba göstermesi kararının taraflara iletilmesi, Yunanistan'ı görüşme masasına oturmaya zorladı.⁴⁰³

Türkiye ile Yunanistan arasındaki görüşmeler, her iki ülke dışışleri bakanlarının NATO zirvesi için Paris'te bulunduğu Aralık ayında gerçekleşti. Averoff ile görüşen Zorlu, Kıbrıslı Türklerin bir azınlık olarak değil, Kıbrıslı Rumlar ile eşit statüye sahip bir toplum olarak görülmesi gerektiğini söyledi. Zorlu ayrıca, yüzde elliye elli şeklinde olmak zorunda olmayan bir şekilde Kıbrıs'ın Türkler ve Rumlar tarafından ortak bir şekilde yönetilebileceğini ancak Türklerin hayati meselelerde veto hakkı olması gerektiğini savundu. Averoff ise, Türkiye ile dostane ilişkilere sahip olmak istediklerini ve Kıbrıs'ta bir tür federasyonu tartışmaya hazır olduklarını bildirdi. İngiliz  sleri konusunda ise, her iki bakan da bunların İngiliz egemenliğinde kalması gerektiğinde görüş birliği içerisindeydi. Zorlu'ya göre,

⁴⁰³ Savrun ve Tinal, *Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye'nin Kıbrıs Politikaları*, s. 359.

Averoff meselenin öncelikle Türkiye ve Yunanistan arasında çözülmesi, sonrasında İngiltere'nin dahil edilmesi fikrini kabul etmişti.⁴⁰⁴

Türkiye ve Yunanistan arasında bu yakınlaşma adımları atılırken, İngiltere de yakın gelecekte gerçekleşecek üçlü görüşmeler için hazırlanıyordu. Bu hazırlıklar 30 Aralık 1958'de İngiliz Dışişleri'nden Sömürge ve Savunma bakanlıklarına gönderilen bir mektupta özetlendi. Buna göre, İngiltere'nin bir uzlaşma için göz önünde bulundurması gereken noktalar arasında öncelikle hayati İngiliz çıkarları vardı. Bunlar, Kıbrıs'taki İngiliz taahhüdünü azaltmak ve mevcut acil durumu ve buna neden olan şiddeti sona erdirmek; askeri üsleri tam İngiliz egemenliği altında muhafaza etmek; Ada'nın geri kalanındaki İngiliz egemenliğini, İngiliz hükümeti Kıbrıslılara karşı ahlaki sorumluluklarını göz ardı etti olarak dile getirilebilecek suçlamaları önleyecek şekilde sonlandırmak; Kıbrıs'ın komünistlerin veya tarafsızların etkisi altına girmemesini garanti altına almak ve Türkiye ve Yunanistan arasında dostluğu ve güveni tesis etmekte.⁴⁰⁵

İngiltere'nin Orta Doğu'daki varlığı ile ilgili planlarında Süveyş Krizi sonrasında ortaya çıkan değişim ile uluslararası baskı karşısında bir çözüm arayışına itilen Yunanistan'ın Kıbrıs sorununda Türkiye ile ortak bir çözüm arayışı içerisine girmesi, Ada'nın İngiltere'den kopup, bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkış sürecini başlatan etkenler oldu. Bu süreç, 1959 yılının ilk aylarında Türkiye ve Yunanistan arasında resmi olarak başlayan görüşmeler ile hız kazandı.

Yunanistan ve Türkiye arasında 1959 Şubat ayında düzenlenen Zürih Konferansı ile bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin temel anayasal yapısı oluşturuldu. Buna göre, kurulacak olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Başkanı Rum, Başkan Yardımcısı Türk olacaktı ve icra yetkisi bu iki kişide toplanacaktı. 7 Rum 3 Türk'ten oluşan Bakanlar Kurulu oluşturulacaktı. Temsilciler Meclisi %70 Rum ve % 30 Türk olarak seçilecekti. Devletin resmi dili Türkçe ve Rumca olacaktı ve bu iki toplum milli bayramlarını özgürce kutlama hakkına sahip olacaklardı. Devletin ordusu % 60 Rum ve %40 Türk olmak üzere 2000 kişiden oluşacaktı. Yine aynı şekilde % 70 Rum ve % 30 Türk oranında 2000 kişilik polis ve jandarma gücü kurulacaktı. Kıbrıs Adası'nın Lefkoşa, Magosa, Larnaka, Limasol, Baf kasabalarında Kıbrıs Türklerine ayrı belediyeler kurma hakkı tanınacaktı. Türk ve Rum halkının, hukuk ve ceza

⁴⁰⁴ TNA, Greco-Turkish Discussion on an Agreement, 18 Aralık 1958, FO 371 / 136414 RGC1077/1.

⁴⁰⁵ TNA, Preparations for Tripartite Discussions, 30 Aralık 1958, FO 371 / 136414 RGC1077/15.

davaları kendi toplumuna ait hakimlerinin görevlendirildiği mahkemelerde görülecekti. Bu esaslara ek olarak Türkiye, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin garantör devleti olacak ve Kıbrıs Adası'nın Yunanistan'a ilhakı anlamına gelen "Enosis" faaliyetlerini yürütmeye çalışanlar cezalandırılacaktı.⁴⁰⁶ Zürih Anlaşmasını müteakiben aynı ay içerisinde Londra'da düzenlenen konferans ile İngiltere, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar Zürih Anlaşması'nın esaslarını onayladılar. Bu anlaşmalar, bağımsız bir Kıbrıs devletini kuruyor ve hem enosisi hem de taksimi reddediyordu. Kıbrıs'ın bağımsızlığı, anayasası ve toprak bütünlüğü İngiltere, Yunanistan ve Türkiye tarafından garanti altına alınırken, yeni devlet Atina ve Ankara arasında bir ittifak kuruyordu.⁴⁰⁷

On dokuzuncu yüzyılda İngiltere'nin kurduğu sömürge imparatorluğunun en gözde bölgelerinden olan Orta Doğu'nun hemen yanıbaşındaki konumuyla Kıbrıs, Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrıldığı 1872 yılından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemde İngiltere için stratejik bir üs görevi üstlenmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada sömürgecilğe karşı başlatılan milli mücadeleler ve bu yeni dönemin belirleyici aktörü Amerika Birleşik Devletleri'nin sömürgecilğe karşı tutumu ile Kıbrıs'taki İngiliz varlığı da bir tehdit ile karşı karşıya kaldı. İngiliz hükümetlerinin bu tehlikenin farkına varması ve çözüm arayışları içerisinde girmesi ise 1954 yılında Kıbrıslı Rumlar arasında başlayan enosis ve self-determinasyon hareketi ile aciliyet kazandı. Kıbrıslı Rumların bu taleplerini sadece siyasi alanda kalmayıp, kurdukları ve Yunan hükümeti tarafından da desteklenen Eoka örgütü üzerinden silahlı mücadeleye taşınması Ada'nın bir diğer toplumunu oluşturan Kıbrıslı Türklerin de dahil olduğu sorunlu bir dönemi başlattı. İngiliz hükümetinin Kıbrıs'taki egemenliğinden tamamen vazgeçmeden, yatıştırıcı ödünler ve haklar ile durumu idare etmeye çalışması, Kıbrıs sorununun giderek büyüyen bir yangına dönüşmesini engellemekte başarısız oldu. 1955'e kadar olan dönemde küresel dış siyasetinin bir gereği olarak İngiltere'ye karşı adımlar atmakta çekince yaşayan Türk Hükümeti'nin, Kıbrıs'ta Rumların giriştiği silahlı mücadele nedeniyle daha proaktif bir rol üstlenmesi kaçınılmaz bir gelişme oldu. Bu tarihten itibaren Kıbrıs sorunu, İngiltere, Türkiye, Yunanistan, Kıbrıslı Türkler ve Kıbrıslı Rumlar arasındaki karşılıklı hamlelerin daha da karmaşık hale getirdiği bir satranç oyununa dönüştü. Ada'nın

⁴⁰⁶ Sevinç, *Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni bir Aşama*, ss. 192-193.

⁴⁰⁷ Evanthis Hatzivassiliou, "Cyprus at the Crossroads", *European History Quarterly*, Vol.35, 2005, s. 524.

egemen gücü olarak İngiltere'nin önce Radcliffe planı ile çözmeyi denediği Kıbrıs sorunu, İngiltere'nin sonraki yıllarda getireceği diğer planları da enosis ve self-determinasyon çerçevesinde reddeden Yunan ve Kıbrıslı Rum liderler tarafından çözümsüz hale getirildi. 1957 yılına gelindiğinde Ada'ya vali olarak atanan Foot tarafından öngörülen plan da, İngiltere'nin Ada'daki egemenliğini kısıtlı olarak devretme ihtimali nedeniyle reddedildi. Ada'da çözümsüzlük kanıksanan bir duruma gelmişken, Yunanistan'ın konuyu birkaç kez Birleşmiş Milletlere götürmek suretiyle uluslararasılaştırması, Ada'da çözümü istemeden de olsa getirmiş oldu. İngiltere'nin 1956'da Mısır'da Süveyş Krizi ile yaşadığı prestij ve üs kaybı, İngiltere'nin Kıbrıs'a olan bakışını da değiştirdi. İngiltere artık büyük asker gücü muhafaza etmek suretiyle bölgede egemen olmaktansa, nükleer silahlar döneminde bu silahları kullanabileceği üslere sahip olmayı tercih etmeye başladı. Bu iki etkenin birleşimine, Amerika Birleşik Devletleri'nin de baskısının eklenmesiyle birlikte, Kıbrıs'ta çözümün kapısı aralanmış oldu. Yunan ve Kıbrıslı Rumların enosis ve self-determinasyon planlarından, Türkiye'nin de Kıbrıslı Türkler için güvenliği sağlayacak yegane çözüm olarak taksimden vazgeçmesi ile önce Yunan ve Türk hükümetlerinin anlaşması, sonrasında da sorunun diğer tarafları olan İngiltere, Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türklerin mutabakatı ile Kıbrıs'ta uzun yıllardır devam eden anlaşmazlık, sürtüşme ve çatışma ortamı sona erdi ve bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti 1960 yılında kuruldu.

Türk-İngiliz ilişkilerinde Bağdat Paktı'nın kurulması ile eşzamanlı olarak gelişen Kıbrıs sorunu, her iki ülkenin Doğu Akdeniz'deki stratejik ve diplomatik çıkarlarını etkileyen ve şekillendiren bir mesele oldu. İngiltere, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra NATO ve Bağdat Paktı üzerinden kurduğu ittifaklar ile Türkiye'nin en önemli müttefiklerinden birisiydi. Türkiye'de İngiltere açısından hem Avrupa savunması hem de Orta Doğu'daki çıkarları açısından büyük bir önem taşıyordu. Bu karşılıklı çıkarlara dayanan ilişki, Kıbrıs sorununun çözümünde İngiltere ile Türkiye'yi yaklaştıran unsurlar oldu. İngiltere, Yunanlar ve Kıbrıslı Rumların enosis ve self-determinasyon isteklerine karşı, Türkiye ve Kıbrıslı Türkleri yanına alarak bir cephe oluşturdu. Türkiye'nin baştan itibaren istediği de İngiltere'nin Ada'daki egemenliğinin devam etmesi suretiyle statükonun devamıydı. Türkiye, İngiliz idaresinde Kıbrıslı Türklerin emniyetinin sağlanacağına güvenirken, İngiltere'nin 1956'dan itibaren Ada'dan ayrılacağına anlaşılması ile kendi

inisiyatifini ele aldı ve Kıbrıs sorunun çözümünde kendi yolunu taksim olarak belirledi. İngiltere ise Yunan ve Kıbrıslı Rumların enosis ve self-determinasyon taleplerinde olduğu gibi, taksim planına da, Ada'daki egemenliği açısından tehlike arz ettiği için karşı çıktı. Türkiye'ye ara bir çözüm olarak üs verilmesi fikri ise, Ankara'da İngiliz Dışışleri Bakanı Lloyd ve Türk Dışışleri Bakanı Zorlu arasında 1958 Ocak ayında yapılan görüşmelerde yanlış anlaşılan bir vaat olarak İngiliz hükümeti tarafından sonraki dönemde kullanıldı. Bu dönemde Türkiye'de İngiltere'ya karşı Kıbrıs sorunu nedeniyle ortaya çıkan olumsuz bakış açısı sadece siyasette değil, kamuoyunda da belirginleşti. Türk-İngiliz ilişkilerindeki bu soğukluk durumu, 1958'in sonunda Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak başlayan Türk-Yunan yakınlaşmasına kadar devam etti.

SONUÇ

Yirminci yüzyıla kadar olan dönemde iki imperatorluğun geniş bir coğrafyaya dağılmış çıkarları, politikaları ve sorunları bağlamında gelişen Türk-İngiliz ilişkileri, müttefik olarak gerçekleştirilen silahlı çatışmalardan, rakip olarak sürdürülen diplomatik pazarlıklara kadar birçok şekilde gerçekleşti. İmparatorluklar çağını sona erdiren Birinci Dünya Savaşı sonunda, halihazırda sahip olduğu sömürgeleri ile bağlantılarının merkezinde yer alan Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay kapmaya çalışan İngiliz güçleri mutlak bir düşmandı. Bu düşmanlığın ortadan kalkması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere arasındaki ilişkileri bir katalizör gibi hızlı bir şekilde iyileştiren İkinci Dünya Savaşı ile oldu. Dünya Savaşlarının birinci perdesinde düşman olan iki güç, ikinci perdede müttefik olmuştu. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda hem İngiltere'nin hem de Türkiye'nin siyaset sahnesinde benzer şahsiyetlerin bulunması, iki ülkenin birbirlerine olan ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasını kolaylaştıran bir etkenlerden biriydi. Dünya Savaşları sona erdiğinde ise, tüm dünyanın paylaştığı ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal yıpranmışlığı bu iki ülke de tecrübe etmeye başladı. İngiltere, iki dünya savaşından sonra ekonomik ve askeri olarak geriledi ve bu gerileme dünya çapına yayılmış olan sömürgelerini de etkiledi. Savaş sonrası dönemde sömürgeciliğe karşı olan küresel tutumun etkisiyle sömürgelerini sırayla kaybeden İngiltere için zaten kötü giden durum daha da kötüleşti. İngiliz İmparatorluğu'nun geri kalan çıkar bölgelerinde tutunabilmesi ve faydalanabilmesi için elinde artık askeri kuvvet ve ekonomik güç gibi somut olgulardan çok, uzun bir süredir üzerinde uzmanlaştıkları diplomatik manevralar kalmıştı. Türkiye de İkinci Dünya Savaşı'nda askeri çatışmalarda aktif olarak yer almamasına rağmen, savaşın tüm olumsuzluklarını tam anlamıyla hissetti. Halihazırda gelişmekte olan genç bir ekonomi ile savaşın yıkımına yakalanan Türkiye, savaş sonrasında tamamen alt üst olan dünya düzeninde kendine uygun bir pozisyon alma çabasındaydı. Özellikle Avrupa kıtasında yoğunlaşan bu kaotik atmosferde Türkiye ve İngiltere arasındaki ilişkiler, iki ülkenin birbirlerine olan ihtiyaçlarının şekillendirdiği yeni bir döneme girdi. İki ülke arasındaki ilişkilerin kritik öneme sahip bu evresini incelemek ve analiz etmek üzere bu tez çalışmamızda "Türk-İngiliz ilişkileri 1945 ile 1960 yılları arasında nasıl bir gelişim izlemiştir?" sorusuna yanıt aranmaktadır.

Tez çalışmamızın amacı, Türk-İngiliz ilişkilerine söz konusu dönemde etki eden gelişmelerin, bunların neden ve sonuçlarının, iki ülke ilişkilerinin gelişiminde rol oynayan bölgesel ittifakların ve iç dinamiklerin incelenmesidir. Bu bağlamda, tüm bu parametrelerin her birinin iki ülke arasındaki ilişkilere ne dereceye kadar ve nasıl etki ettiği iki ana tema etrafında ortaya konulmuştur. Bunlardan birincisi, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonunda Sovyetler Birliği'nin komünizmi Doğu Avrupa ve Balkanlar'da yayma girişimi neticesinde maruz kaldığı baskı sonucu kendisini, Amerika Birleşik Devletleri'nin liderliğinde Avrupa'da oluşmaya başlayan Batı Bloğu'na entegre etmesidir. Bu dönemdeki Türk-İngiliz ilişkilerine etki eden parametrelerin incelendiği ikinci tema ise, İngiltere'nin bu dönemde hala varlığını sürdürdüğü, Türkiye'nin ise bir parçası olduğu Orta Doğu ve Avrupa bölgelerindeki güvenlik arayışlarıdır.

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi ile birlikte Sovyetler Birliği'nin Boğazlar'da üs ve Doğu Anadolu'da toprak talepleri karşısında resmi bir ittifaka sahip olduğu İngiltere'nin desteğini araması doğaldı. Ancak, Postdam Konferansı'nda hem Amerika'nın hem de İngiltere'nin Boğazların uluslararası bir statü kazanabileceği yönündeki görüşü, Türkiye açısından bir hayal kırıklığıydı. İngiltere Dışişleri Bakanı Ernest Bevin'in 1946 Şubat'ında Avam Kamarası'nda yaptığı konuşmaya kadar Türkiye Sovyetler Birliği karşısında tek başına direnç gösterdi. Bevin'in bu konuşması, Avrupa üzerindeki Sovyet tehdidinin iyice anlaşılması ile birlikte Türkiye'nin de Sovyet etkisi altına girmemesi gerektiğinin İngiltere tarafından anlaşıldığını işaret ediyordu. Bu noktadan itibaren Türkiye'nin Batı Bloğu ile entegrasyonu hız kazandı. Bu entegrasyon sürecinde önemli bir dönemeçte 21 Şubat 1947'de İngiliz Dışişleri'nden Amerikan Dışişlerine gönderilen bir mektup oldu. İngiltere, artık Yunanistan ve Türkiye'ye maddi yardımda bulunamayacağını Amerikan Hükümeti'ne bildiriyordu. Bu, İngiltere'nin artık başrolde yan role çekildiğini resmen açıklayan bir belgeydi. İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ağır ekonomik tahribat İngiltere'yi bölgedeki çıkarlarını Amerika'nın himayesine devretmeye zorlamıştı. Dünya'da belirgenleşen Amerikan baskınlığının bölgedeki yansıması olarak birkaç gün sonra Amerikan Başkanı Truman tarafından açıklanan Truman Doktrini ve devamında Yunanistan ve Türkiye'ye sağlanan dört yüz milyon dolarlık yardım, Türkiye'nin İngiltere ile olan ilişkilerini Amerikan etkisine göre yeniden tasarlamasını da beraberinde getirdi.

Amerika'nın Avrupa'yı yeniden inşa etme projesi çerçevesinde sağladığı Marshall Planı ise Amerika'nın, Sovyet etkisi altında kalan kısımlar hariç olmak üzere Avrupa kıtasındaki etkinliğini teyit etti. Sovyet tehdidi altındaki Avrupa'nın Amerika'yı Avrupa savunma sistemine dahil etme çabasının sonucu 1948 yılında kurulan Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü, aynı tehdide maruz kalan Türkiye açısından üye olunması zorunlu bir savunma sistemiydi. Bu örgütün kuruluş sürecinde üyelik isteğini açıkça ortaya koyan Türkiye açısından müttefiki İngiltere'nin üyeliğine soğuk bakması, iki ülke ilişkilerinde soğukluk yaratan bir başka gelişme oldu. İngiltere bu notada Amerikan desteğinin sadece sınırlı sayıda ülkede yoğunlaşması gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle, İngiltere Türkiye'nin NATO üyeliğini bu dönemde desteklemedi. Tezimizde incelediğimiz arşiv belgelerinden elde ettiğimiz veriler çerçevesinde bu dönemde Türk-İngiliz ilişkilerinin, dünya siyasetindeki yeni dengelere göre şekillendiği; bu yeniden şekillenmedeki en büyük etkiye de Amerika Birleşik Devletleri'nin sahip olduğu görülmektedir.

Tez çalışmamızın kapsadığı 1945-1960 arası dönemde, Türk-İngiliz ilişkilerinin gelişiminde etkili olan ikinci tema da, İngiltere'nin hala varlığını sürdürdüğü, Türkiye'nin de bir parçası olduğu Orta Doğu ile Avrupa bölgelerindeki güvenlik arayışlarıdır. Bu dönemde gerçekleşen ve iki ülke arasındaki ilişkilerde derin etkilere sahip olan bir gelişme olarak Türkiye'deki iktidar değişikliği gösterilebilir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1950 Mayıs ayına kadar geçen sürede tek parti yönetiminin hüküm sürdüğü Türkiye, bu tarihte gerçekleşen seçim ile birlikte bir iktidar değişikliği yaşadı. Demokrat Parti iktidarının ilk günlerinden itibaren dış politikada selefine göre daha aktif bir rol oynayacağını işaretlerini veriyordu. Bu bağlamda, tek parti döneminde de üzerinde yoğun olarak durulan NATO üyeliği öncelikler arasındaydı. Bu çabalar bağlamında Kore'ye gönderilen Birleşmiş Milletler gücüne Türkiye'nin katılımında Türkiye sadece Amerika'nın değil, aynı zamanda İngiltere'nin de onayını aradı. Türkiye'yenin üyelik çabasının ilk meyvesi 1950 Eylül'ünde Türkiye'nin NATO'nun sadece askeri planlama kısmına üye olması ile alındı. Kısmi bir üyelik de olsa bu, Türkiye tarafından tam üyeliğe giden bir adım olarak görüldü. Türkiye'nin üyeliğine bu noktada soğuk bakan İngiliz hükümeti, 1951 yılında Amerikan kamuoyunda ve siyasi çevrelerinde Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesi ile oluşan olumlu havadan etkilendi. Türkiye'ye gösterilen yoğun Amerikan ilgisinin, Türkiye'nin NATO üyeliğine

desteğe dönüştüğü andan itibaren İngiltere'nin Türkiye'nin üyeliğine olan bakış açısı da değişti. Türkiye, önce Amerika'nın ve onun etkisiyle de İngiltere'nin desteğini aldıktan sonra 1952 Şubat ayında NATO'ya resmen üye oldu. Bu, Türk-İngiliz ilişkilerinde bu dönemde Amerika'nın ne kadar etkili olduğunu açıkça ortaya koyan bir gelişmeydi.

Türk-İngiliz ilişkileri Avrupa'daki savunma sistemleri çerçevesinde bu şekilde gelişirken, iki ülke arasındaki ilişkileri Orta Doğu'da şekillendiren oluşum da Bağdat Paktıydı. Esas olarak Amerikan Dışişlerinin geliştirdiği Kuzey Kuşağı projesinin devamı olan Bağdat Paktı, Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesi projesinin bir parçasıydı. Avrupa'da NATO ile çevrelenen Sovyetler Birliği'nin güney kanadının Orta Doğu'da ve Asya'da da çevrelenmesi bir gereklilik olarak ön görülüyordu. Bu bağlamda, İngiltere'nin teşviki ile Türkiye ve Irak arasında başlayan görüşmelerin sonlanması ile 1955 Şubat ayında Bağdat Paktı imzalandı. Paktın imzalanması, Arap Birliği'nin bir üyesi olan Irak'ın, bu birliğin lideri rolünde olan Mısır tarafından eleştirildi. Mısır'ın olumsuz tavrı ve Mısır etrafında Suriye ve Suudi Arabistan'ın Pakt'a karşı tavrı alması, Pakt'ın Arap ülkelerine doğru genişlemesini engelleyen bir gelişme oldu. Pakt'ın genişlemesi ise, Arap dünyasının komünist etkisinden korunması bakımından önemliydi. Bağdat Paktı'nın bir sonraki üyesi ise, paktın öncülerinden İngiltere oldu. Böylece İngiltere, Orta Doğu'daki etkisini devam ettirebilecekti. Pakt, doğuya doğru Pakistan'ın üyeliği ile genişlerken, aradaki eksik halka olarak İran kalmıştı. İran'ın 1955 Ekim'inde katılımı ile Bağdat Paktı, Orta Doğu'da önemli bir işbirliği organizasyonu olarak tamamlandı. Türkiye'nin NATO üyeliğine başlangıçta soğuk bakan ancak sonrasında üyeliğini destekleyen İngiliz hükümetinin, Bağdat Paktı'nın oluşum sürecinde Türkiye ile aktif bir rol oynaması, iki ülke arasındaki ittifaklara bir yenisini eklemiş oldu. İki ülke artık Avrupa'da ve Orta Doğu'da karşılıklı çıkarları çerçevesinde yakın işbirliği içerisindeydi.

Demokrat Parti iktidarı boyunca oldukça dinamik bir gelişme gösteren Türk-İngiliz ilişkilerinde her iki ülkenin de çıkarlarının ve hedeflerinin olduğu Kıbrıs, Yunanistan ve, Kıbrıslı Rum ve Türk toplumlarının da dahil olduğu karmaşık bir denklem olarak bu döneme damga vurdu. Ada'nın kontrolünü on dokuzuncu yüzyılın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralan İngiltere için Kıbrıs, Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'daki sömürge bölgelerinin kontrolü açısından büyük önem taşıyordu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra küresel çapta İngiliz sömürgelerinde bağımsızlık

yönünde başlayan hareket, 1950 yılından itibaren Kıbrıs'ta da kendini göstermeye başladı. Kıbrıslı Rumların talebi sadece self-determinasyon yoluyla bağımsızlık değil, aynı zamanda Yunanistan ile de birleşmekti. Makarios'un liderliğinde 1954 yılına kadar sürdürülen mücadelenin, Yunanistan aracılığıyla Birleşmiş Milletler'e taşınarak uluslararasılaştırılmasına karşın, Yunanistan ile birleşme ve self-determinasyon konularında istediğini alamayan Rumların 1955 Nisan'ından itibaren silahlı mücadeleye başlaması, İngiltere'nin Ada'nın yönetimi ile ilgili politikalarını da gözden geçirmesine neden oldu. Kıbrıs'ta bu döneme kadar İngiltere'nin politikalarını destekleyen ve Ada'da statükonun devamından yana olan Türkiye ise, 1955'ten itibaren Ada'daki Türklerin hakları ve Türkiye'nin Ada'daki çıkarları açısından aktif bir politika izlemeye başladı. Yunan ve Rum baskısı altında Ada'da çeşitli çözüm planları deneyen ancak başarısız olan İngiltere, Yunan ve Rumlara karşı Türkiye'nin desteğini arkasına alarak yönetimine devam etti. Türkiye açısından İngiltere Ada'dan ayrılmadığı sürece bir sorun görünmüyordu. Ancak, İngiltere'nin Ada'dan ayrılacağına sinyallerinin alındığı 1958 yılından itibaren Türkiye'de kendinin ve Kıbrıslı Türklerin çıkarları ve hakları için masabaşında mücadeleye aktif olarak katıldı. Türkiye bu noktada nihai hedef olarak, iki toplumun birbirinden fiziksel olarak ayrılacağı ve böylece aradaki çatışma ortamının sonlandırılacağı taksimi kabul ederken, ara bir formül olarak da kendisine bir üs verilmesini kabul edebilirdi. Üs konusu İngiltere ve Türkiye arasında 1958 Ocak ayında Ankara'da gerçekleşen Bağdat görüşmeleri sırasında Türk ve İngiliz Dışişleri Bakanları tarafından da ele alındı ve sonraki dönemlerde bu görüşmelerde üs ile İngiltere'nin verdiği öne sürülen üs sözü bir polemik konusu oldu. İngiliz Dışişleri böyle bir söz verilmediği yönünde ısrarcı olurken, Türk tarafı da verildiği yönünde ısrar ediyordu. Türkiye ile İngiltere arasında üs ile ilgili tartışmalar devam ederken, Türk kamuoyunda Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak İngiltere'ye karşı olumsuz bir hava hakim oldu. 1958 Ağustos'unda Ada'daki Rum ve Türk örgütleri arasında şiddetlenen çatışmalar ve NATO'nun güneydoğu kanadını oluşturan Yunanistan ve Türkiye arasında artan gerilim, Amerika'nın Kıbrıs sorununa dahil olup, çözüm için tarfları zorlaması ile sonuçlandı. 1958 sonbaharında Türkiye ve Yunanistan arasında başlayan görüşmeler, 1959 Şubat ayında Zürih'te toplanan konferansta Kıbrıs'ta bağımsız bir devletin kurulması için Türkiye ve Yunanistan'ın anlaşması ile sonuçlandı. Aynı ay içerisinde Londra'da İngiltere, Kıbrıslı Rum ve Türk toplumları,

Yunanistan ve Türkiye'nin katılımı ile de Ada'nın tüm tarafları bu yeni devletin kuruluşunu onayladı. Kıbrıs, özellikle 1955 ile 1960 yılları arasındaki dönemde, Türk-İngiliz ilişkilerini doğrudan etkileyen bir faktör olarak öne çıktı. Türkiye'nin İngiltere'nin Ada'daki yönetimini desteklemesi ve statükonun devam etmesinden yana tavır alması ile iki ülke arasındaki işbirliği artarken, İngiltere'nin Ada'dan ayrılacağına anlaşılmaması ile birlikte Türkiye'nin Ada'da taksim ve askeri üs talepleri iki ülke arasındaki ilişkilerde gerginliğe yol açtı.

Sonuç olarak, bu tez çalışması iki devlet arasındaki ilişkilerde devletlerin kendi iç dinamikleri kadar uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerin de etkili olduğunu gözler önüne sermektedir. Türkiye ile İngiltere arasındaki iki ilişkiler de, her iki ülkenin iç siyasetindeki gelişmelerden ve üçüncü parti olarak bu ikili ilişkiye dahil olan diğer devletlerin politikalarından etkilenmiştir. Tez çalışmamızda “Türk-İngiliz ilişkileri 1945 ile 1960 yılları arasında nasıl bir gelişim izlemiştir?” sorusuna yanıt aranmıştır. Araştırmamız İngiliz Ulusal Arşivi'nden elde edilen belgelerin analiz edilmesi suretiyle yürütüldü. İncelediğimiz ve analiz ettiğimiz belgeler ışığında şu sonuçlara ulaşmak mümkündür: İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, Sovyet tehdidi karşısında aradığı desteği gecikmeli de olsa İngiltere'de bulmuş ve bu noktadan sonra kendi güvenlik planları çerçevesinde İngiltere'nin de önemli bir üyesi olduğu Batı Bloğuna entegrasyonunu tamamlamıştır. Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelmesi ile birlikte dış politikada daha aktif bir rol oynamaya başlayan Türkiye, NATO üyeliği ve Bağdat Paktı vasıtasıyla İngiltere ile olan bağlarını daha da geliştirmiştir. Türkiye'nin ve İngiltere'nin karşılıklı çıkarlarının kesiştiği Kıbrıs'ta ortaya çıkan sorunların aşılmasında Türkiye ve İngiltere yine karşılıklı çıkarlar çerçevesinde ilişkilerini devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

1.1 The National Archives (TNA)

FO 371 / 48773 R11226 From Sir Maurice Peterson to Sir Orme Sargent

FO 371 / 48773 R11309 From Rio de Janeiro to Foreign Office

FO 371 / 48773 R11318 Turco-Soviet Relations

FO 371 / 48774 R11430 From Foreign Office to Moscow

FO 371 / 48774, R11820 From Foreign Office to İstanbul

FO 371 / 48774 R13083 Brief For The Secretary Of State

FO 371 / 48774 R13646 Turco-Soviet Relations

FO 371 / 48774 R13646 From İstanbul to Foreign Office

FO 371 / 48774 R13646 Turco-Soviet Relations

FO 371 / 48775 R21419 From British Delegation Moscow to Foreign Office

FO 371 / 48775 R21442 Turkish Ambassador Conversation

FO 371 / 59239 R745 Russo-Turkish Relations

FO 371 / 59240 R2550 From Foreign Office to Angora

FO 371 / 59240 R4436 Russo-Turkish Relations

FO 371 / 59242 R9823 From Commander in Chief Mediterranean to Foreign Office

FO 371 / 59243 R11072 Proposed Visit of Commander in Chief Mediterranean to Constantinople and Selanico

FO 371 / 59242 R9174 Paris Meeting, Turkey and the Straits

FO 371 / 59242 R10645 Turco-Soviet Relations

FO 371 / 59243 R12435 Turkish And HMG's Notes on the Montreux Convention

FO 371 / 67288 R9 From Foreign Office to Washington

FO 371 / 67288 R15942 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 67276 R2927 Brief for the Secretary of State

FO 371 / 67306 R3069 US Aid to Turkey

FO 371 / 61086 R5922 Foreign Office Minute: Anglo-US Discussions on Greece, Turkey, Austria, Hungary, Italy, Persia and China

FO 371 / 67276 R3783 Conversation with the Turkish Ambassador in France

FO 371 / 61086 R3426 Speech by President Truman on Greece and Turkey

FO 371 / 67306 R3658 Military Aid to Turkey

FO 371 / 67306 R4843 American Aid to Turkey

FO 371 / 67306 R4010 Turkish Press Reactions to US Aid to Turkey

FO 371 / 67306 R3540 US Assistance to Turkey

FO 371 / 67306 R3450 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 67308 R9817 Text of Agreement on American Program for Aid to Turkey

FO 371 / 67308 R9489 Turkish Armed Forces

FO 371 / 67309 R11710 Turkish Armed Forces: MFA's Plans for Demobilization

FO 371 / 67309 R11732 Reduction of Turkish Armed Forces

FO 371 / 67309 R11842 Proposed Reduction of Turkish Armed Forces

FO 371 / 67310 R13423 Turkish Armed Forces

FO 371 / 67310 R13976 Turkish Armed Forces

FO 371 / 67311 R15071 From Angora to Foreign Office

FO 371 / 67277 R 14195 Turkish Fears of British Naval Reductions

FO 371 / 62277 R44 From Foreign Office to Angora

FO 371 / 67277 R14243 Turkish Fears of British Navy Reductions

FO 371 / 67277 R14195 From Foreign Office to Admiralty

FO 371 / 67277 R15769 Report on the Publicity Given to a Reduction in the British Navy

FO 371 / 67274 R 14755 From Angora to Foreign Office

FO 371 / 72541 R2614 Turkey and European Recovery Program

FO 371 / 72541 R2787 W.S. Smith's Comments on US Marshall Aid to Turkey

FO 371 / 72547 R3357 Position of Turkey with Regard to European Collaboration

FO 371 / 72544 R1493 Soviet Press Attacks on Turkey

FO 371 / 72541 R6513 US Aid to Turkey

FO 371 / 72541 R8230 Marshall's Comment on Suggested US-Turkish Formal Alliance

FO 371 / 78662 R3531 Turkey: Political Summary

FO 371 / 78662 R4947 Turkey: Political Summary

FO 371 / 78662 R7130 Turkey: Political Summary

FO 371 / 67305 R19 Review of Events in Turkey: 1946

FO 371 / 87940 RK1017 Report of the Dissolution of the 8th National Assembly of Turkey

FO 371 / 87940 RK1017/4 Resignation from the Republican Party of General Ali Fuat Cebesoy

FO 371 / 87940 RK1017/5 The Position of Turkish Political Parties Prior to the General Elections

FO 371 / 87940 RK1017/14 Turkish Elections

FO 371 / 87940 RK1017/19 Turkish General Elections

FO 371 / 87940 RK1017/23 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 87948 RK1071/10 Conversation with Monseieur Köprülü

FO 371 / 87948 RK1071/16A The New Government's Programme

FO 371 / 87948 RK1071/16B Bulletin Issued After The Turkish Foreign Minister Had Left Paris

FO 371 / 87948 RK1071/18 Turkish Desire for Inclusion in the Atlantic Pact

FO 371 / 87942 RK1023/6 Review of Present State of Turkey's External Relations

FO 371 / 87938 RK1015/23 Political Situation in Turkey

FO 371 / 72547 R3357 Record of Conversation with Secretary of State

FO 371 / 72547 R8313 Position of Turkey with Regard to Western Security System

FO 371 / 72547 R8684 Turkish Interest in Western European Security Talks

FO 371 / 72547 R13075 Position of Mediterranean Powers with Regard to Western Union and Atlantic Pact: Turkish Attitude

FO 371 / 72547 R13933 Position of Turkey with Regard to North Atlantic Pact

FO 371 / 72547 R13935 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 78328 R1843 Conversation Between the Secretary of State and the Turkish Foreign Minister

FO 371 / 78328 R2505 Greek Interest in the Proposed Declaration of the North Atlantic Pact

FO 371 / 78329 R3114 Declaration on Greece and Turkey Regarding the Atlantic Pact

FO 371 / 78662 R4947 Turkey: Political Summary No.6

FO 371 / 78662 R5793 Turkey: Political Summary No.7

FO 371 / 87948 RK1071 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 87948 RK1071/11B Record of Sir W. Strang's Conversation with Turkish Ambassador

FO 371 / 87948 RK1071/11C Record of Sir W. Strang's Conversation with Turkish Ambassador

FO 371 / 87948 RK1071/15 Short Conversation with the New Turkish Foreign Minister

FO 371 / 87952 RK1072/1 Report of a Statement by the Turkish Minister of Foreign Affairs

FO 371 / 87952 RK1072/5 Telegram from Turkish Minister of Foreign Affairs

FO 371 / 87952 RK1072/7 Senator Cains Views on the Turkish Contribution to the Korean Campaign

FO 371 / 87948 RK1071/18 Turkish Desire for Inclusion in the Atlantic Pact

FO 371 / 87948 RK1071/19 Conversation with United State's Ambassador on Senator Cain's Utterances

FO 371 / 87949 RK1071/29 From İstanbul to Foreign Office

FO 371 / 87949 RK1071/36 Conversation between Sir Noel Charles and Monseieur Fuat Köprülü

FO 371 / 87949 RK1071/27 Conversation with Mr. Horne of Canada House on Turkish Desire for Inclusion in the Atlantic Pact

FO 371 / 87949 RK1071/33 Conversation between Norwegian and Danish Ambassadors with Sir W. Strang on Turkey's Desire for Inclusion in the Atlantic Pact

FO 371 / 87949 RK1071/37 Conversation between Greek Ambassador and Mr. Shuckburgh

FO 371 / 87949 RK1071/39 Conversation between the Netherlands Ambassador and Sir W. Strang on Turkey's Desire for Inclusion in the Atlantic Pact

FO 371 / 87949 RK1071/40 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 87949 RK1071/41 Alternatives to Full Membership of the Atlantic Pact Which Might Be Offered to Turkey

FO 371 / 87949 RK1071/42 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 87949 RK1071/42G From Foreign Office to Washington

FO 371 / 87951 RK1071/66 Conversation between Turkish Ambassador and Sir Roger Makins on the Decision of NATO to Offer Turkey Military Associateship but Not Full Membership

FO 371 / 87951 From Foreign Office to Washington

FO 371 / 87951 RK1071/68 Turkish Press Reaction to the Rejection by NATO of Turkey's Application for Full Membership

FO 371 / 87951 RK1071/69 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 87951 RK1071/70 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 87951 RK1071/75 Note Verbale

FO 371 / 95284 RK1073/22 Various Forthcoming Visits to Turkey by Distinguished Americans

FO 371 / 95284 RK1073/23 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 95284 RK1073/37 Excerpts from Hearings Before Senate Committees on Foreign Affairs and on the Armed Forces

FO 371 / 95284 RK1073/23 From Foreign Office to Washington

FO 371 / 95284 RK1073/31 Memorandum: Turkey and Defence

FO 371 / 95285 RK1071/38 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 95002 R1071/8 From Washington to Foreign Office

FO 371 / 95286 RK1073/65 From Foreign Office to Ankara

FO 371 / 101848 WK1011/1 Annual Report on Turkey for 1951

FO 371 / 95286 RK1073/77 Reactions of the Turkish Press and Public to the NATO Decision

FO 371 / 95286 RK1073/83 Turkey and the Middle East Command

FO 371 / 102474 WU11923/42 Entry into Force of the Protocol to the NATO on the Accession of Turkey and Greece

FO 371 / 102474 WU11923/30A From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 95271 RK1015/16 Turkey: Important Internal Changes and Foreign Policy

FO 371 / 115484 V1073/2 Menderes Visit to Iraq

FO 371 / 115484 V1073/5 Visit of Turkish Prime Minister to Baghdad

FO 371 / 115484 V1073/6 Turkey and Middle East Defense

FO 371 / 115484 V1073/11 Nuri and Middle East Defense

FO 371 / 115484 V1073/12 Iraqi and Turco Pact

FO 371 / 115484 V1073/14 Iraqi and Turkish Talks

FO 371 / 115484 V1073/13 From Bagdad to Foreign Office

FO 371 / 115484 V1073/16 Turco-Iraqi Agreement

FO 371 / 115485 V1073/52 Middle East Defense: Report on Menderes Visit to Bagdad

FO 371 / 115485 V1073/41 Turco-Iraqi Agreement

FO 371 / 115485 V1073/47 United States and Turco-Iraqi Agreement

FO 371 / 115486 V1073/66 Pakistan and Turco-Iraqi Treaty

FO 371 / 115486 V1073/67 Foreign Office Minute: Shuckburgh's Conversation with the French Counsellor

FO 371 / 115486 V1073/76 Turco-Iraqi Agreement

FO 371 / 115496 V1073/410 Summary of Joint Syrian-Egyptian Communique

FO 371 / 115496 1073/420 Message from Turkish Government to Syrian Prime Minister

FO 371 / 115500 V1073/533 Minute to Shuckburgh

FO 371 / 115500 V1073/526 Pakistan and Turkish-Iraqi Pact

FO 371 / 115499 V1073/505 Pakistan's Adherence to Turco-Iraqi Pact

FO 371 / 115499 V1073/505A From Commonwealth Relations Office to U.K. High Commissioner in Pakistan

FO 371 / 115499 V1073/505C From U.K. High Commissioner in Pakistan to Commonwealth Relations Office

FO 371 / 115511 V1073/802 From C.A.E. Shuckburgh to Ralph Stevenson

FO 371 / 115512 V1073/849 Conversation with Wilson

FO 371 / 115514 V1073/888 Pakistan and the Turco-Iraqi Pact

FO 371 / 115514 V1073/894 Aide Memoire Given to the Prime Minister of Pakistan by U.K. High Commissioner in Karachi

FO 371 / 115514 V1073/898 Pakistan's Accession to Turco-Iraqi Pact

FO 371 / 115514 V1073/900 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 115518 V1073/986 Pakistan's Accession to Baghdad Pact

FO 371 / 115518 V1073/1001 Pakistan's Accession to Baghdad Pact

FO 371 / 115521 V1073/1050 Pakistan Accession to Turco-Iraqi Pact

FO 371 / 115499 V1073/511 Northern Tier Staff Talks

FO 371 / 115500 V1073/521 Persia Association with Middle East Defense Pact

FO 371 / 115511 V1073/804 Foreign Office Minute: Persia and the Middle East Defence

FO 371 / 115511 V1073/809 Persia and Middle East Defense

FO 371 / 115518 V1073/999 Northern Tier Staff Talks

FO 371 / 115520 V1073/1020 Persia and Middle East Defense

FO 371 / 115520 V1073/1023 Persia and Middle East Defense

FO 371 / 115520 V1073/1026 Persia and Middle East Defense

FO 371 / 115520 V1073/1030 Persia and Middle East Defense

FO 371 / 115520 V1073/1038 Turco-Persia Talks

FO 371 / 115520 V1073/1038 Turco-Persia Talks

FO 371 / 115521 V1073/1060 Persian Accession to Baghdad Pact

FO 371 / 115522 4544 Persia and Middle East Defense

FO 371 / 115522 V1073/1093 From Tehran to Foreign Office

FO 371 / 112933 WK1081/6 Turkish Attitude towards Cyprus Affairs

FO 371 / 112933 WK1081/9 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 117628 RG1081/198 Conversation between Anthony Eden and Lennox-Boyd

FO 371 / 117628 RG1081/243 Foreign Office Memorandum on Cyprus

FO 371 / 117628 RG1081/243 Foreign Office Memorandum on Cyprus

FO 371 / 117628 RG1081/200 Future Policy on Cyprus

FO 371 / 117711 RG10344/43 Mr.Dulles' Message to the Greek and Turkish Prime Ministers

FO 371 / 117711 RG10344/41 Turco-Greek Relations

FO 371 / 117711 RG10344/42 Turco-Greek Relations

FO 371 / 117711 RG10344/62 From Istanbul to Foreign Office

FO 371 / 117712 RG10344/73 Message by Turkish Premier to Field Marshal Papagos

FO 371 / 117712 RG1081/73 Text of Field Marshal Papagos' Message to the Turkish Prime Minister

FO 371 / 117712 RG10344/94 Record of the Flag Hanging Ceremony

FO 371 / 117712 RG10344/101 Turco-Greek Relations

FO 371 / 117713 RG10344/106 Copy of the Aide Memoire About the Actions of the Greek Government Since the Incidents of September 6

FO 371 / 117713 RG10344/116 Account of the Interview between Kohler and Secretary General

FO 371 / 117714 RG10344/136 Record of Conversation with the Secretary General of the Ministry of Foreign Affairs about Turco-Greek Relations

FO 371 / 130190 RK1051/9 Current Question in Anglo-Turkish Relations

FO 371 / 136331 RG10344/75 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 136331 RG10344/76 Turkish Press Comment on Cyprus

FO 371 / 136331 RG10344/83 Aide Memoire by Menderes

FO 371 / 136332 RGC10344/95 Discussions with the Turks

FO 371 / 136332 RGC10344/87 Conversation with the Secretary of State and the Turkish Ambassador

FO 371 / 136332 RGC10344/90 Foreign Office Minute: Turkey and Cyprus

FO 371 / 136332 RGC10344/91 Conversation with the Turkish Foreign Minister

FO 371 / 136332 RGC10344/94 Conversation between the Secretary of State and the Turkish Ambassador

FO 371 / 136332 RGC10344/99 Anglo-Turco Talks

FO 371 / 136332 RGC10344/101 Record of Conversation between the Turkish Ambassador and the Secretary of State

FO 371 / 136332 RGC10344/110 Turkish Position on Cyprus

FO 371 / 136333 RGC10344/122 Turkey and Cyprus

FO 371 / 136333 RGC10344/126 Conversation between the Secretary of State and the Turkish Ambassador

FO 371 / 136333 RGC10344/127 From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 136333 RGC10344/127B Turkish Press Comment on Cyprus

FO 371 / 136333 RGC10344/128 Celebrations in Cyprus on 23 April

FO 371 / 136333 RGC10344/128C From Ankara to Foreign Office

FO 371 / 136333 RGC10344/130A Memorandum by Turkish Foreign Minister

FO 371 / 136335 RGC10344/175A Visit of Turkish Ambassador to the Permanent Under Secretary

FO 371 / 136335 RGC10344/180 Joint Declaration by Küçük and Denktaş

FO 371 / 136414 RGC1077/1 Greco-Turkish Discussion on an Agreement

FO 371 / 136414 RGC1077/15 Preparations for Tripartite Discussions

2. Araştırma Eserler

AKSAKAL, Mustafa, *The Ottoman Road To War In 1914*, Cambridge University Press, New York 2008.

ALMOG, Orna, *Britain, Israel and United States 1955-1958: Beyond Suez*, Taylor & Francis, London 2005.

ARNOLD, James R., *Cold War*, ABC-Clio, Santa Barbara 2012.

AYDIN, Mustafa, "Determinants of Turkish Foreign Policy: Changing Patterns and Conjunctures During The Cold War", *Middle Eastern Studies*, Vol.36, No.1, 2000, s. 108.

BAKAR, Bülent, "Esaretten Kurtuluş: İtilaf Devletlerinin İstanbul'u Tahliyesi", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 23, 2009, s. 15.

BARLAS, Dilek, "Friends or Foes? Diplomatic Relations Between Italy and Turkey, 1923-36", *International Journal of Middle East Studies*, 36, 2004, ss. 245-246.

- BARLAS, Dilek and Seçkin Barış Gülmez, “Turkish-British Relations In The 1930’s: From Ambivalence To Partnership, *Middle Eastern Studies*, Vol.54, No.5, 2018, ss. 834-835.
- BİĞİN, Mustafa, *Britain and Turkey In The Middle East*, Tauris Academic Studies, London 2007.
- BİLGİN, Mustafa Sıtkı and Steven Morewood, “Turkey’s Reliance On Britain: British Political and Diplomatic Support For Turkey Against Soviet Demands:1943-47”, *Middle Eastern Studies*, Vol.40, No.2, 2004, s. 38.
- BROADBENT, Harvey, *Defending Gallipoli: The Turkish Story*, Melbourne University Press, Victoria 2015.
- BROWN, Cameron S., “The One Coalition They Craved to Join: Turkey in the Korean War”, *Review of International Studies*, Vol.34, 2008, ss. 93-94.
- BULUT, Sedef, “Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.41, 2008, ss. 36-37.
- BURK, Kathleen, “The Marshall Plan: Filling in Some of the Blanks”, *Contemporary European History*, Vol.10, 2001, s. 267.
- CACCAMO, Francesco, “Italy, Libya And The Balkans”, *The Wars Before The Great War*, William Mulligan, Andreas Rose and Dominik Geppert (eds.), Cambridge University Press, United Kingdom 2015, ss. 21-22.
- COHEN, Michael J., *Strategy and Politics in the Middle East: 1954-1960*, Frank Cass, New York 2005.
- COŞAR, Nevin Coşar and Sevtap Demirci, “The Mosul Question And The Turkish Republic: Before And After The Frontier Treaty, 1926”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No.1, 2006, ss. 126-127.
- CRİSS, Bilge, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- ÇETİNER, Yusuf Turan, *The Baghdad Pact An Anglo-American Quest for Policy in the Middle East*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1995.

- ÇİFCİ, Semra, *Türk-Basınında Türk-İngiliz İlişkileri (1945-1950)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Manisa 2019.
- DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu, “Demokrat Parti Döneminde Türkiye’nin Kıbrıs Politikası (1950–1960)”, *Akademik Bakış*, Sayı 11, 2012, ss. 87-88.
- DEMİRCİ, Sevtap, “Turco-British Diplomatic Manoeuvres on the Mosul Question in the Lausanne Conference, 1922–1923”, *British Journal of Middle Eastern Studies*, Vol. 37, No.1, 2010, s. 70.
- DOCKRILL, Michael L. and Michael F. Hopkins, *The Cold War 1945-1991*, Palgrave MacMillan, New York 2006.
- DODD, Clement, *The History and Politics of the Cyprus Conflict*, Palgrave Macmillan, Hampshire 2010.
- EDİZ, İsmail, “Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere ve Osmanlı Devleti: İki Muharip Devletin Çatışan Çıkarları”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt II, Sayı 3, 2016, ss. 109-110.
- EDWARDS, Oliver, *The USA And The Cold War, 1945-63*, Hodder & Stoughton, London 2002.
- ERDEMİR, Halil, “The Origin of the Cyprus Question: The British Policy on the Creation of Cyprus Republic”, *Journal of International Affairs*, Vol.6, 2001, s. 2.
- ERICKSON Edward J., *Mustafa Kemal Atatürk: Leadership, Strategy, Conflict*, Osprey Publishing, Oxford 2013.
- , *Ordered To Die: A History Of The Ottoman Army In The First World War*, Greenwood Press, London 2001.
- ESER, Yılmaz, “Introduction”, *Politics, Parties, and Elections in Turkey*, Sabri Sayarı and Yılmaz Eser (eds.), Lynne Rienner Publishers Inc., London 2002, s. 1.
- FAUSMANN, Hubert, “The Cyprus Question and the UN in 1955”, *The Work of UN in Cyprus*, Oliver P. Richmond and James Ker-Lindsay (eds.), Palgrave Macmillan, Hampshire 2001, s. 17.

- , “The Fourth Recourse to the UN: The XII Session of the General Assembly”, *The Work of UN in Cyprus*, Oliver P. Richmond and James Ker-Lindsay (eds.), Palgrave Macmillan, Hampshire 2001, s. 25.
- FIELDHOUSE, David Kenneth, *Western Imperialism In The Middle East*, Oxford University Press, Oxford 2006.
- GINGERAS, Ryan, *Fall Of The Sultane: The Great War And The End Of The Ottoman Empire, 1908-1922*, Oxford University Press, Oxford 2016.
- GÖKTEPE, Cihat ve Tuba Ünlü Bilgiç, “İngiliz Güvenlik ve Dış Politikasında Kıbrıs (1945-1974)”, *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 68, 2014, ss. 144-145.
- GRENVILLE, J.A.S., *A History Of The World From The 20th Century To The 21st Century*, Routledge, Oxon 2005.
- GÜÇLÜ, Yücel, “Turco-British Relations On The Eve Of The Second World War”, *Middle Eastern Studies*, Vol.39, No.4, 2003, ss. 164-166.
- , “The Struggle For Mastery In Cilicia: Turkey, France And The Ankara Agreement Of 1921”, *The International History Review*, Vol.23, No.3, 2001, ss. 580-581.
- HART, Peter, *Gallipoli*, Profile Books, London 2011.
- HATZIVASSILIOU, Evanthis, “Cyprus at the Crossroads”, *European History Quarterly*, Vol.35, 2005, s. 524.
- HAVE, Paul Ten, *Understanding Qualitative Research and Ethnomethodology*, Sage Publications, London 2004.
- HAVERS, Robin, *The Second World War*, Routledge, Oxford 2003.
- HENIG, Ruth, *The Origins Of The First World War*, Routledge, New York 2002.
- HERWIG, Holger H., *The First World War, Germany And Austria-Hungary 1914-1918*, Bloomsbury Academic, London 2014.
- HICKEY, Michael, *The First World War: The Mediterranean Front (1914-1923)*, Routledge, Oxford 2005.

- HOWARD, Michael, *The First World War, A Very Short Introduction*, Oxford University Press Inc., New York 2002.
- IRKIÇATAL, Eftal, *İngiltere'nin Kıbrıs Politikası: 1945-1960*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2012.
- JOHNSON, Edward, "Britain and the Cyprus Problem at the United Nations: 1954-1958", *The Journal of Imperial and Commonwealth History*, Vol.28, 2008, s. 117.
- , "Keeping Cyprus off the Agenda: British and American Relations at the United Nations, 1954-1958", *Diplomacy and Statecraft*, Vol.11, 2007, s. 246.
- JOHNSON, Robert, "Contested Historiography: Allied Perspectives On The Gallipoli Campaign", *The Gallipoli Campaign: The Turkish Perspective*, Metin Gürcan and Robert Johnson (eds.), Routledge, New York 2016, s. 17.
- KAYALI, Hasan, "The Struggle For Independence", *The Cambridge History Of Turkey: Volume 4: Turkey In The Modern World*, Reşat Kasaba (ed.), Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 120.
- KEEGAN, John, *The First World War*, Vintage Books, New York 2000.
- KOÇ, Nurgün and Bedriye Koç, "Affects of Marshall Plan on Turkish Economy", *Sociology Study*, Vol.7, 2017, s. 90.
- LINDSAY, James Ker, *The Cyprus Problem*, Oxford University Press, New York 2011.
- MACFIE, A.L., "The Straits Question in the First World War, 1914-18", *Middle Eastern Studies*, 1, 1983, s. 46.
- MACLEOD, Jenny, *Gallipoli*, Oxford University Press, Oxford 2015.
- MALLINSON, William, *Cyprus: A Modern History*, I.B. Tauris, New York 2005.
- MASON, John W., *The Cold War*, Routledge, London 2002.
- MCCORD, Norman and Bill Prude, *British History 1815-1914*, Oxford University Press Inc., New York 2007.

- MCGHEE, George, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection*, Palgrave Macmillan, New York 1990.
- MCLAREN, James G., “Europe’s Efforts to Develop An Autonomous Defense Capability, A Constitution for Europe, and the Implications for NATO”, *Columbia Journal of European Law*, Vol.11, 2005, s. 523.
- MCMAHON, Robert, *The Cold War*, Oxford University Press, Oxford 2003.
- MERRILL, Dennis, “The Truman Doctrine: Containing Communism and Modernity”, *Presidential Studies Quarterly*, Vol.36, No.1, 2006, s. 27.
- METİN, Ömer, *Demokrat Parti Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri (1950-1960)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu 2006.
- MILLMAN, Brock, *The Ill-Made Alliance, Anglo-Turkish Relations, 1939-1940*, McGill-Queen’s University Press, Montreal 1998.
- MORGAN, Tabitha, *A History of the British in Cyprus*, I.B. Tauris, New York 2010.
- ÖNCÜ, Edip, *The Beginnings of Ottoman-German Partnership: Diplomatic and Military Relations Between Germany and The Ottoman Empire Before The First World War*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003.
- ÖZDEMİR, Murat, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 11, 2010, s. 325-328.
- ÖZDEN, Hakan, “The Diplomatic Maneuvers of Turkey in WWII”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 37, 2013, ss. 97-98.
- RICHARDS, Michael D. and Paul R. Waibel, *Twentieth Century Europe: A Brief History, 1900 To The Present*, West Wiley Blackwell, Sussex 2014.
- RICHTER, Heinz A., “The Grand Game and Britain’s Acquisition of Cyprus”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 17, 2014, s. 90.
- ROBBINS, Keith, *The First World War*, Oxford University Press, New York 2002.
- ROBERTS, Geoffrey, *Molotov: Stalin’s Cold War Warrior*, Potomac Books, Washington 2012.

- , “Moscow’s Cold War On The Periphery: Soviet Policy In Greece, Iran and Turkey, 1943-8”, *Journal Of Contemporary History*, Vol.46, No.1, 2011. s. 73.
- ROGAN, Eugene, *The Fall Of The Ottomans: The Great War In The Middle East*, Basic Books, New York 2015.
- SAVRUN, Ergenekon ve Melih Tinal, “Soğuk Savaş Döneminde İngiltere ve Türkiye’nin Kıbrıs Politikaları (1955-1964)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 17, 2017, ss. 356-357.
- SEVER, Ayşegül, “Between Global and Regional Cold Wars: Turkey’s Search to Harmonize Its Security Engagements in the 1950s”, *The Balkans in the Cold War*, Svetozar Rajak, Konstantina E. Botsiou, Eirini Karamouzi and Evanthis Hatzivassiliou (eds.), Palgrave Macmillan, London 2017, s. 118.
- SEVİNÇ, Derya, “Türk-Yunan İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Sorununda Yeni bir Aşama (1954-1960)”, *Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 60, 2017, s. 189.
- SIMKINS, Peter, vd., *The First World War The War To End All Wars*, Osprey Publishing, Oxford 2003.
- SMITH, Mark, *NATO Enlargement During The Cold War*, Palgrave Macmillan, New York 2000.
- SMYSER, William R., *From Yalta To Berlin: The Cold War Struggle Over Germany*, St Martin’s Griffin, New York 2000.
- STOREY, William Kelleher, *The First World War*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc, Lanham 2009.
- STRACHAN, Hew, *The First World War*, Penguin Books, London 2003.
- TUDDA, Chris, *Cold War Summits: A History, From Postdam To Malta*, Bloomsbury Academic, London 2015.
- TUNCER, Hüner, “The Cyprus Issue: Recent Developments”, *Journal of International Affairs*, Vol.7, 2002, s. 1.

- TUNÇEL, Özgür Korhan, “Adipocytokines and Ghrelin Level of Bipolar Patients from Manic Episode to Euthymic Episode”, *Nordic Journal of Psychiatry*, Vo.72, 2017, s. 150.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “İstanbul’un İşgali ve İşgal Döneminde Uygulamalar”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı 53, 2002, s. 4.
- ULRICHSEN, Kristian Coates, *The Logistics and Politics of the British Campaigns in the Middle East, 1914-22*, Palgrave MacMillan, Hampshire 2011.
- VANDERLIPPE, John M., “A Cautious Balance: The Question Of Turkey In WWII”, *The Historian*, Vol.64, No.1, 2001, , ss. 64-66.
- , “Forgotten Brigade of the Forgotten War: Turkey’s Participation in the Korean War”, *Middle Eastern Studies*, Vol.36, 2000, s. 96.
- WEXLER, Imanuel, “The Marshall Plan in Economic Perspective: Goals and Accomplishments”, *The Marshall Plan: Fifty Years After*, Martin A. Schain (ed.), Palgrave, New York 2001, s. 149.
- WHITE, John Albert, *Transition To Global Rivalry, Alliance Diplomacy And The Quadruple Entente, 1805-1907*, Cambridge University Press, Cambridge 2002.
- YEŞİLBURSA, Behçet Kemal, “Proposals for a Settlement of the Cyprus Problem According to British Documents (1954-1974)”, *History Studies*, Vol.11, 2019, s. 5.
- , *Orta Doğu’da Emperyalizm: İngiltere ve Amerika’nın Orta Doğu Savunma Projeleri ve Türkiye (1945-1960)*, Sentez Yayınları, Bursa 2017.
- , *The Baghdad Pact*, Frank Cass, Oxon 2005.
- YORGANCIOĞLU Cemal and Şevki Kıralp, “Turco-British Relations, Cold War and Reshaping the Middle East: Egypt, Greece and Cyprus (1954-1958)”, *Middle Eastern Studies*, Vol.55, 2019, s. 923.
- ZÜRCHER, Erik J., *Turkey: A Modern History*, Tauris, New York 2004.
- ZWEIG, Stefan, *İnsanlığın Yıldızının Yükseldiği Anlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.

EKLER

1. İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan ile ilgili siyasi taahhütlerini Amerika Birleşik Devletleri'ne devretmesinin Türkiye'deki yankısını anlatan İngiliz Büyükelçiliği telgrafı (7 Mart 1947)

R

[This telegram is of particular secrecy and should be retained by the authorised recipient and not passed on]

Cypher/OTP

R 3069

CABINET DISTRIBUTION
MAR
FROM ANGORA TO FOREIGN OFFICE

Sir D. Kelly
No. 162

D. 10.42 a.m. 7th March 1947
R. 12.15 p.m. 7th March 1947

6th March 1947
Repeated to Moscow
Washington

C C C C C

LIGHT

SECRET

United States help for Turkey.

Minister for Foreign Affairs sent for the United States Ambassador on March 5rd and said they were disturbed by the confused and alarming reports which suggested that His Majesty's Government were asking the United States Government to take over their political commitments in Greece and Turkey. As it was at least clear from both British and American sources that Turkey's interests were involved in discussions in Washington, he would be very grateful for any enlightenment.

2. The United States Ambassador told him that while he had no specific instructions he had no reason to believe that "political" commitments of His Majesty's Government were affected by the proposal made in Washington. He considered it quite natural however that Great Britain which had supported Greece [gp. undec.] strained in two

/ great

MAR
17
1947
REC

2. Türk Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak ile İngiliz Dışişleri Bakanı Ernest Bevin arasında Batı Avrupa'da kurulacak savunma sistemi hakkında yapılan görüşme (17 Mart 1948)

17 MAR 1948

SoFS - R

R 3357 R/Green

TOP SECRET

This is an edited version of your conversation with the Turkish N.F.A. of which he has asked, as he did not have a secretary present. It would be given him privately & not as an official agreed document.

Opening the conversation, the Turkish Minister of Foreign Affairs said that Turkish foreign policy was based on the Anglo-Turkish Treaty of 1939 and said that, in the opinion of his Government, recent Soviet moves indicated the necessity for early and frank political and military discussions between the two Governments.

The Secretary of State agreed that the situation was moving fast but said that, in view of her great potential, the United States must be included in any planning about the Eastern Mediterranean.

M. Sadak enquired whether only the Benelux countries would be associated with Great Britain and France with Western Union and whether it was the Secretary of State's idea that the United States Government should take a positive part.

Mr. Bevin alluded to American constitutional difficulties and to the development of American thinking towards positive action. He hoped that Italy might be brought in after the elections. As regards a wider grouping, his idea was, that as different countries had different problems, separate regional units, bound together by common problems of defence and linked to the Western hemisphere, might provide the most practical solution. Thus the Scandinavian countries might be grouped in an Atlantic unit and the Eastern Mediterranean in a separate unit headed by Turkey and Greece.

M. Sadak suggested that, if United States help was required even for the Western Union, it was the more necessary in the case of Turkey and Greece. Did Mr. Bevin think the United States would be ready to assist Turkey and Greece? Further pressure in Italy, France, Greece, Persia and Turkey seemed likely.

Mr. Bevin concurred, but suggested that the Soviet Government must now realise that their recent activities had tended to consolidate the forces of resistance.

M. Sadak expressed concern that the European Recovery Programme supplied economic aid before political security which, in his view, should come first.

Mr. Bevin said that any step to include military and political considerations in the European Recovery Programme might be premature since it would be better that the United States Government did not promise military assistance until they were in a position to make it effective. Stalin seemed to be banking on rapid action during the United States election year. This might be a serious misapprehension.

M. Sadak concurred, but pointed out that a

misapprehension

3. Ankara'daki İngiliz Büyükelçiliği'nden Londra'ya gönderilen Türkiye'deki siyasi durum raporu (29 Mart 1949)

CB
R

3531

INWARD SAVING TELEGRAM

En Clair
By Confidential Bag.

ADVANCE COPY

From Ankara to Foreign Office

Sir David Kelly,
No.9.SAVING.
29th March 1949.

Repeated Saving to: Washington No.19
Athens No. 7
Sofia No. 4
B.M.E.O. No.10
Moscow No. 4
Nicosia No. 5

CONFIDENTIAL
LIGHT

Addressed to Foreign Office No.9.Saving of March 29th,
repeated Washington, Athens, Sofia, B.M.E.O., Moscow and
Nicosia.

POLITICAL SUMMARY NO.4.
1st sq. 29th March 1949.

1. GENERAL: The text of the Atlantic Pact is welcomed but editorials reflect resentment at Turkey's exclusion and anxiety for stronger guarantees, and interest is great on the probability of a Mediterranean pact.

2. INTERNAL AFFAIRS: The press is still tolerant of the Gönaltay government which appears to be making genuine efforts to fulfil promises. The deputy Prime Minister, Nihat Erim, who is himself drafting the new electoral law, told me that as the government in fact intended to hold fair elections, he had persuaded his colleagues that it was bad tactics to continue wrangling with the democrats over details and that he had submitted the draft to the democratic leader, Celal Bayar, "and his friends". The number two democrat, Fuad Köprülü, told me it has the democrats' approval (see my last summary). Nihat Erim also told me that a new basis for taxation was being found which would spread more widely (i.e. to catch the peasants) the burden at present carried mainly by functionaries and others with fixed incomes. The Minister of Commerce has unexpectedly come out against compensation trade. Its abolition though undoubtedly to the advantage of Turkey in the long run would alienate the goodwill of the business community already largely Democratic in sympathy and also the peasantry as it would cause an abrupt fall in prices.

3. Democratic party leaders continue touring the country. Celal Bayar publicly defined the party economic policy for the first time as a conception of *étatisme* which was neither extreme left, restricting business and ruining private enterprise, nor an old-fashioned liberalism. His declaration was widely welcomed in the press. He is reported to have said that he had suggested to General Refet Bele that he might become Democratic party candidate for the presidency. Refet Bele, though at present sitting in the Grand National Assembly as a member of the Republican party, would, as a hero of the liberation, and a man of considerable education, be a good constitutional figurehead.

/4.

4. The National Party makes little progress and its spokesmen are criticised for offering purely negative criticism and, probably justly, for being afraid to avow their real views. Editorials in the party paper "Kudret" have recently reflected strongly the xenophobia which I have previously reported, and suggest that the party would be openly friendly to Russia if it dared (see my last summary paragraph 3). Kenan Uner, a founder of the party, died suddenly on the 8th March.

5. An outstanding feature of the budget debates (reported in my last Summary) was the outspoken criticism of the Army, hitherto universally regarded as immune from criticism. The retired General Sadi Aldoğan of the National Party led attacks particularly against the semi-independent position of the General Staff vis-a-vis the Ministry of National Defence, the method of sub-allotting funds (from which commanders at all levels do well) and the excessive numbers of orderlies. Aldoğan implied (justly) that most of the present Turkish Generals are too old or otherwise unfitted for their commands. The boldness of the criticism may in part be due to the rumour that General Salih Omurtag may soon retire from the post of Chief of the General Staff. He has been ill for some time and is flying to the United States this week for treatment.

6. THE ATLANTIC AND MEDITERRANEAN PACTS: The text of the Atlantic pact has, of course, been welcomed and it is seen as a counterpose to the Eastern 'bloc'. Mr. Bevin's and Mr. Acheson's statements on Turkey's position received full weight, but many editorialists resent the exclusion of Turkey when Algeria and Italy are included. Later editorials, even in the semi-official "Ulus", demand further "legal" guarantees for Turkey: these would be provided by a Mediterranean pact with Anglo-United States backing, discussion of which, with the Atlantic pact, dominates the press.

7. ANGLO-TURKISH RELATIONS: On his return from Europe, the Minister for Foreign Affairs both in reporting to the Grand National Assembly and to the press laid particular emphasis on his cordial discussions with Mr. Bevin and on the identity of British and Turkish interests. He emphasised the Anglo-Turkish alliance, and throughout the month many editorialists, particularly in the semi-official "Ulus", have made friendly allusions to it. The fact that France is also a party is hardly ever mentioned. Mr. McNeil's speech on the 1st March and Mr. Alexander's on the 3rd March, were welcomed as showing British determination to back Turkey and to oppose Soviet communism everywhere.

8. There has been some resentment at the prices we are offering for fruit which are considerably below those paid for, for example, Greek sultanas.

9. The deputy Prime Minister, Nihat Erim, gave a lecture on democracy which received wide publicity. He took Britain as the great example.

10. British Council activities have received favourable publicity, particularly the forthcoming Anglo-Turkish musical festival and the recent visit of Mr. R.J. Holt of the Olympic Games Organising Committee who was able to do something to dispel the unpleasantness over the Olympic film reported in my Summary No.2. paragraph 5.

/11.

4. 1950 genel seçim sonuçlarını rapor eden İngiliz Büyükelçiliği telgrafi
(16 Mayıs 1950)

Cypher/OTP

FOREIGN OFFICE AND WHITEHALL
DISTRIBUTION

FROM ANKARA TO FOREIGN OFFICE

RK1017/7

Sir N. Charles
No. 216
16th May, 1950

D: 10.20. a.m. 16th May, 1950
R: 11.35. a.m. 16th May, 1950

IMMEDIATE
RESTRICTED

RK1017/6.

My telegram No. 215: Turkish Elections.

The Democrat victory is now confirmed. The final results have not been officially announced but the figures which are generally accepted this morning are 381 seats for the Democrats 97 for the Peoples Republican Party and 5 for the National Party.

2. With two exceptions all the present Ministers including the Minister for Foreign Affairs have lost their seats. President Inonu is said to have lost in both constituencies for which he was standing, Ankara and Malatya. It is reported that the New Government will take over on Monday 22nd May when the National Assembly will meet and elect a new President of the Republic. The most widely canvassed name for this office is at present that of M. Halal Ozyuruk President of the Court of Appeal and a Democrat candidate. It is generally expected that M. Celal Bayar will take office as Prime Minister and that General Cebesoy will become President of the Assembly.

3. There seems to have been heavy poll both in the towns and country and the conduct of both population and the authorities was exemplary. The massive vote in favour of the Democrat Party whom the great majority of the poorer classes seem to have supported, is undoubtedly an expression of a desire for a change after 25 years of P.R.P. rule, and probably also of dissatisfaction with the high cost of living.

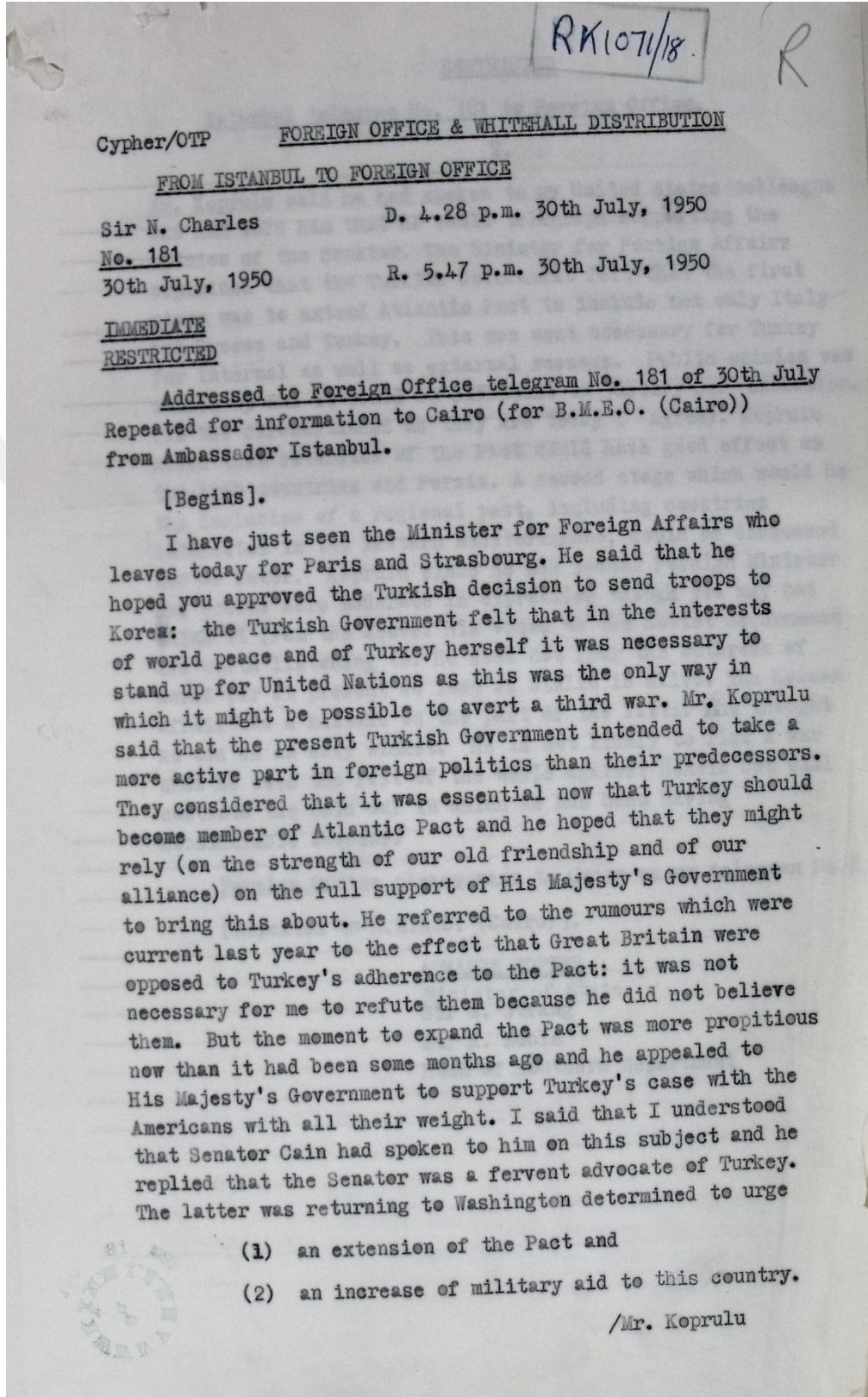
ADVANCE COPIES

Head of Southern Department.
Mr Bateman.

x x x

30
MAY 1950

5. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün Türkiye'nin NATO'ya katılma isteği ile ilgili açıklamasını aktaran İngiliz Büyükelçiliği telgrafı (30 Temmuz 1950)

6. Türkiye'nin NATO üyeliğine davet edildiğini bildiren İngiliz Büyükelçiliği telgrafi (18 Şubat 1952)

FROM ANKARA TO FOREIGN OFFICE

WU 11923 / 30
18 FEB. 1952

DEPARTMENTAL DISTRIBUTION

En clair
Sir K. Helm
No. 102
18th February, 1952

D. 3.58 p.m. 18th February, 1952
R. 4.26 p.m. 18th February, 1952

Addressed to Foreign Office telegram No. 102 of 18th February
Repeated for information to Washington
Lisbon.

United States Ambassador handed to Turkish Minister for Foreign Affairs 16th February official invitation to Turkish Government to participate in North Atlantic Treaty. Assembly debate preceding ratification of acceptance is now in progress with unanimous vote expected.

2. Turkish Delegation leaves for Lisbon tonight. It is led by Minister for Foreign Affairs and includes M. Fatin Rustu Zorlu, Secretary General in charge of International Economic Cooperation, M. Nuri Birgi, Assistant Secretary General at Ministry of Foreign Affairs, General Sahap Gurler, Deputy Chief of General Staff and Admiral Uluhan, Turkish representative with the Standing Group.

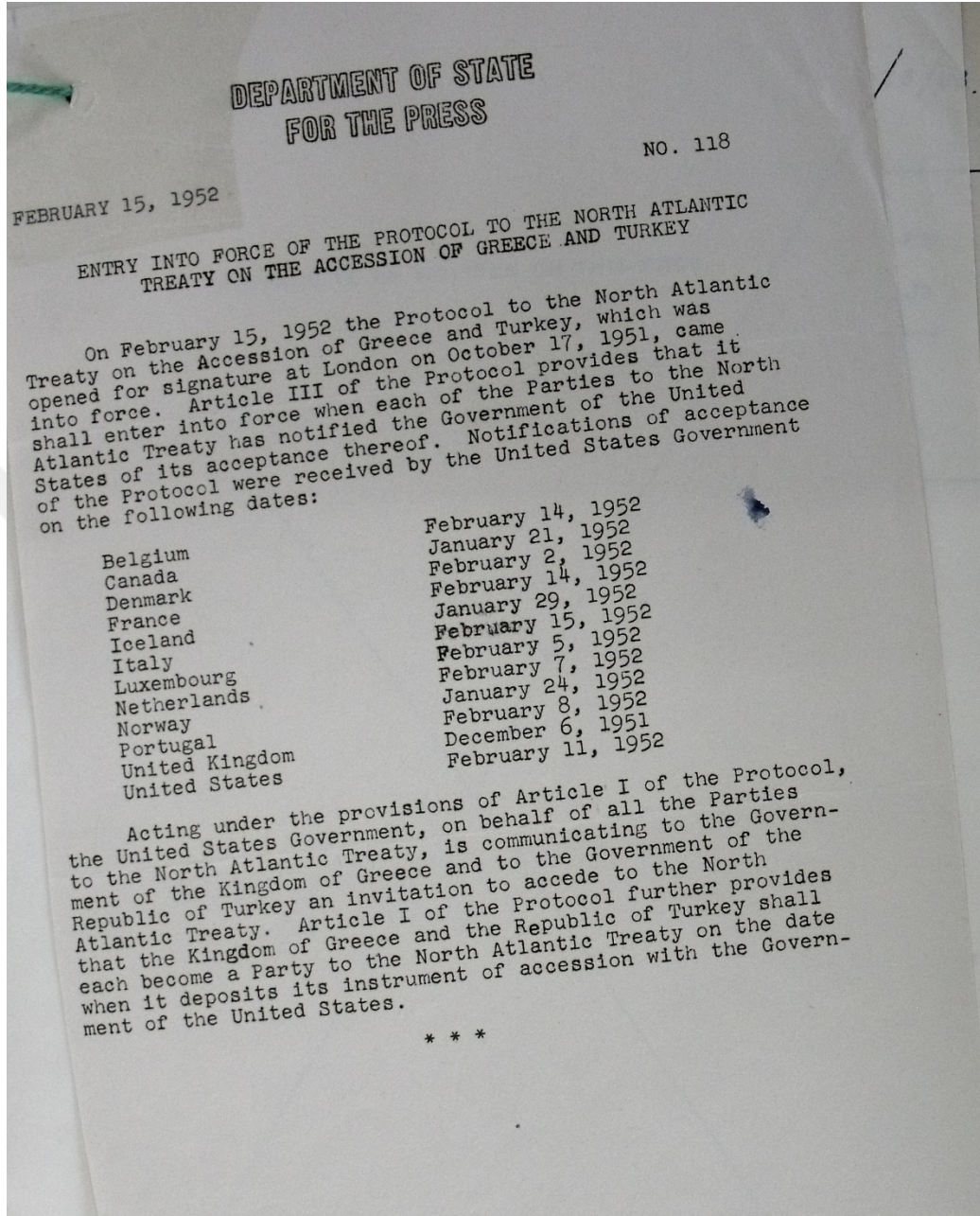
Foreign Office please pass to Washington as my telegram No. 11.

[Repeated Saving to Washington]

DISTRIBUTED TO:
Western Organisations Department
Western and Southern Department

::::

7. Türkiye'nin NATO'ya kabulünün ülkelere göre onaylanma tarihlerini gösteren liste (15 Şubat 1952)

8. Türkiye İle Irak arasında imzalanan anlaşma metni (24 Şubat 1955)

(Enclosure to Bagdad despatch No. 69 of the 9th of March, 1955.)

PACT OF MUTUAL CO-OPERATION
BETWEEN
IRAQ AND TURKEY.

- - - - -

WHEREAS the friendly and brotherly relations existing between 'Iraq and Turkey are in constant progress, and in order to complement the contents of the Treaty of friendship and good neighbourhood concluded between His Majesty The King of 'Iraq and His Excellency The President of the Turkish Republic signed in Ankara on the 29th of March, 1946, which recognised the fact that peace and security between the two countries is an integral part of the peace and security of all the Nations of the world and in particular the Nations of the Middle East, and that^{it}/is the basis for their foreign policies;

Whereas Article 11 of the Treaty of Joint Defence and Economic Co-operation between the Arab League states provides that no provision of that Treaty shall in any way affect, or is designed to affect any of the rights and obligations accruing to the contracting parties from the United Nations Charter;

And having realised the great responsibilities borne by them in their capacity as members of the United Nations concerned with the maintenance of peace and security in the Middle East region which necessitate taking the required measures in accordance with Article 1 of the United Nations Charter;

They have been fully convinced of the necessity of concluding a pact fulfilling these aims and for that purpose have appointed as their Plenipotentiaries:-

His Majesty King Faisal II

King of 'IRAQ

His Excellency Al Farik Nuri As-Said

Prime Minister

His Excellency Burhanuddin Basha-ayan

Acting Minister for Foreign Affairs

/His

His Excellency Jalal Bayar

President of the Turkish Republic

His Excellency Adnan Menderes

Prime Minister

His Excellency Professor Fuat Koprulu

Minister for Foreign Affairs

who having communicated their full powers, found to be in good and due form, have agreed as follows:

ARTICLE 1

Consistent with Article 51 of the United Nations Charter the High Contracting Parties will co-operate for their security and defence. Such measures as they agree to take to give effect to this co-operation may form the subject of special agreements with each other.

ARTICLE 2

In order to ensure the realisation and effect application of the co-operation provided for in Article 1 above, the competent authorities of the High Contracting Parties will determine the measures to be taken as soon as the present Pact enters into force. These measures will become operative as soon as they have been approved by the Governments of the High Contracting Parties.

ARTICLE 3

The High Contracting Parties undertake to refrain from any interference whatsoever in each other's internal affairs. They will settle any dispute between themselves in a peaceful way in accordance with the United Nations Charter.

ARTICLE 4

The High Contracting Parties declare that the dispositions of the present Pact are not in contradiction with any of the international obligations contracted by either of them with any third state or states. They do not derogate from, and cannot be interpreted as derogating from the said international obligations. The High Contracting Parties undertake not to enter into any international obligation incompatible with the present Pact.

/ARTICLE

ARTICLE 5

This Pact shall be open for accession to any member of the Arab League or any other state actively concerned with the security and peace in this region and which is fully recognised by both of the High Contracting Parties. Accession shall come into force from the date of which the instrument of accession of the state concerned is deposited with the Ministry of Foreign Affairs of Iraq.

Any acceding State Party to the present Pact may conclude special agreements, in accordance with Article 1, with one or more states parties to the present Pact. The competent authority of any acceding State may determine measures in accordance with Article 2. These measures will become operative as soon as they have been approved by the Governments of the Parties concerned.

ARTICLE 6

A Permanent Council at Ministerial level will be set up to function within the framework of the purposes of this Pact when at least four Powers become parties to the Pact.

The Council will draw up its own rules of procedure.

ARTICLE 7

This Pact remains in force for a period of five years renewable for other five year periods. Any Contracting Party may withdraw from the Pact by notifying the other Parties in writing of its desire to do so, six months before the expiration of any of the above-mentioned periods, in which case the Pact remains valid for the other Parties.

ARTICLE 8

This Pact shall be ratified by the Contracting Parties and ratifications shall be exchanged at Ankara as soon as possible. Thereafter it shall come into force from the date of the exchange of ratifications.

IN WITNESS whereof, the said Plenipotentiaries have signed the present Pact in Arabic, Turkish and English all three texts being equally authentic except in the case of doubt when the English text shall prevail.

/DONE

DONE in duplicate at B.AGHDAH this second day of Rajab
1374 Hijri corresponding to the twenty-fourth day of February, 1955.

(Signed) Nuri As-Said
For His Majesty The King of
'IRAQ.

(Signed) Adnan Menderes
For the President of the
Turkish Republic.

(Signed) Burhanuddin Besh-Ayan
For His Majesty The King of
'IRAQ.

(Signed) Fuat Koprulu.
For the President of the
Turkish Republic.

9. Kıbrıs'ta İngiltere'nin politika değişikliği ile ilgili olarak Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve Sömürge Bakanı Lennox-Boyd arasında gerçekleşen görüşme metni (23 Mart 1955)

SECRET

CYPRUS

The Foreign Secretary had a further talk with the Colonial Secretary at the Foreign Office this morning about the proposed new statement of policy. Mr. Nutting, Mr. Henry Hopkinson and Mr. Ward were also present.

2. Sir Anthony Eden said that he agreed generally with the recommendations in the Colonial Office draft paper, but did not share the optimism attributed to the Governor about the acquiescence of the Greek Government in the proposed new arrangements and ~~at~~ the consequent unlikelihood of any motion favouring Enosis or early self-determination obtaining a majority in the new Cyprus Assembly. He was therefore in favour of the suggestion for requiring a two-thirds majority for any motion with constitutional implications and was glad that the Colonial Secretary was pursuing this with the Governor. A two-thirds majority for any resolution of substance was a practice of the United Nations and a similar provision in Cyprus should be acceptable to most United Nations opinion.

3. Mr. Lennox-Boyd said that the Governor had advised that if we attempted to prevent any disagreeable vote in the Assembly by requiring the nominated Cypriot members to accept Government instructions (as was done in certain Colonies), we would be unable to obtain any suitable Cypriot to fill the post. He also agreed with the Governor that it would not be practicable to try to control the Assembly by forbidding any discussion of Enosis or change of sovereignty. The provision for this purpose in the Winster Constitution of 1948 had been strongly denounced in Cyprus. He thought that the requirement of a two-thirds majority was the best proposal so far, although it too was open to objections. It would be widely picked on and criticized and the Greeks could still make much play with a simple majority vote in favour of Enosis, although he agreed with the Foreign Secretary that this would be less embarrassing in the United Nations than a resolution

/by

10. Türkiye'nin Kıbrıs'ta nihai talebinin taksim olduğunu aktaran İngiliz Büyükelçiliği telgrafı (18 Mart 1958)

R. 20.3.58,

Seen by Mr. Addis
+ Mr. Ross.
Pw + consultant, please
1071/503G.
R. 24/3.

SECRET
RECEIVED IN
ARCHIVES
24 MAR 1958
BRITISH EMBASSY,
ANKARA.
March 18, 1958.
'A'
RG 10344/110

Dear Sir,

Please refer to your letter No. RGC 10344/G of March 13 in which you put some questions about the Turkish Government's position on Cyprus, with particular reference to their demand for partition.

2. I think the Turkish Government came to adopt their demand for partition and nothing but partition as a final solution as the result of Nuri Birgi, when he was Secretary General, having convinced Monsieur Menderes that partition offered the only practical way of settling the question which would give some satisfaction to both Greece and Turkey and also be final. Michael Stewart recollects Birgi saying in the autumn of 1956 that though partition was not an ideal solution, it would meet at least two out of three Turkish requirements, i.e. protection of the Turkish community and her security needs, but not her historical, i.e. territorial claims, and would provide a basis for the resumption of normal Turco-Greek relations. On these grounds the Turkish Government claim that, in demanding partition they are being both realistic and accommodating. Monsieur Zorlu maintains, as he told the Secretary of State during the Ankara talks, and as he has told me before, that he did his best to dissuade Monsieur Menderes from adopting this attitude, his view being that the Turkish answer to Greece's undisguised aim of Enosis should be (no doubt for tactical reasons) to demand rendition. The decision to go all out for partition having once been taken, the Government's colours were nailed increasingly firmly to the public mast, particularly during and after the General Election.

3. I believe, then, that the Turkish Government's demand for partition is genuinely intended to be their final demand and not a tactical manoeuvre or a disguised demand for rendition. I believe, too, that they are sincere in arguing that the drawing of one more, and final, frontier line between Turkey and Greece in this region, would enable the two countries to restore their friendly relations. Their basic conviction is that where Turkey has a physical land frontier with Greece, the latter will never dare seriously to attack what the Turks regard as their national interests. Although the Turkish Government have constantly kept alive Turkish complaints about the treatment of the Turkish community in Western Thrace, this, I am pretty sure, not because they are really concerned over the lot of the Turkish minority in Western Thrace, but in order to keep a rod in pickle for use as required against the Greek minority in Istanbul, and latterly also, of course, to support their case over Cyprus. So I think they genuinely believe that as soon

as a...../

J.M. Addis Esq.,
Southern Department,
Foreign Office,
London, S.W.1.

SECRET

ÖZGEÇMİŞ

İlker CENDER 16.02.1976 tarihinde Kırşehir’de doğdu. Kırşehir Hacı Fatma Erdemir Anadolu Lisesi’ni bitirdikten sonra, Hacettepe İngilizce Mütercim-Tercümanlık Bölümü’nden 1998 yılında mezun oldu. 2010 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı / Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans eğitimine başlayarak 2013 yılında buradan mezun oldu. Aynı yıl Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı’nda doktora eğitimine başladı. 2003 yılından bu yana Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu’nda öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

İletişim Bilgileri:

E-posta: ilkercenter@hotmail.com